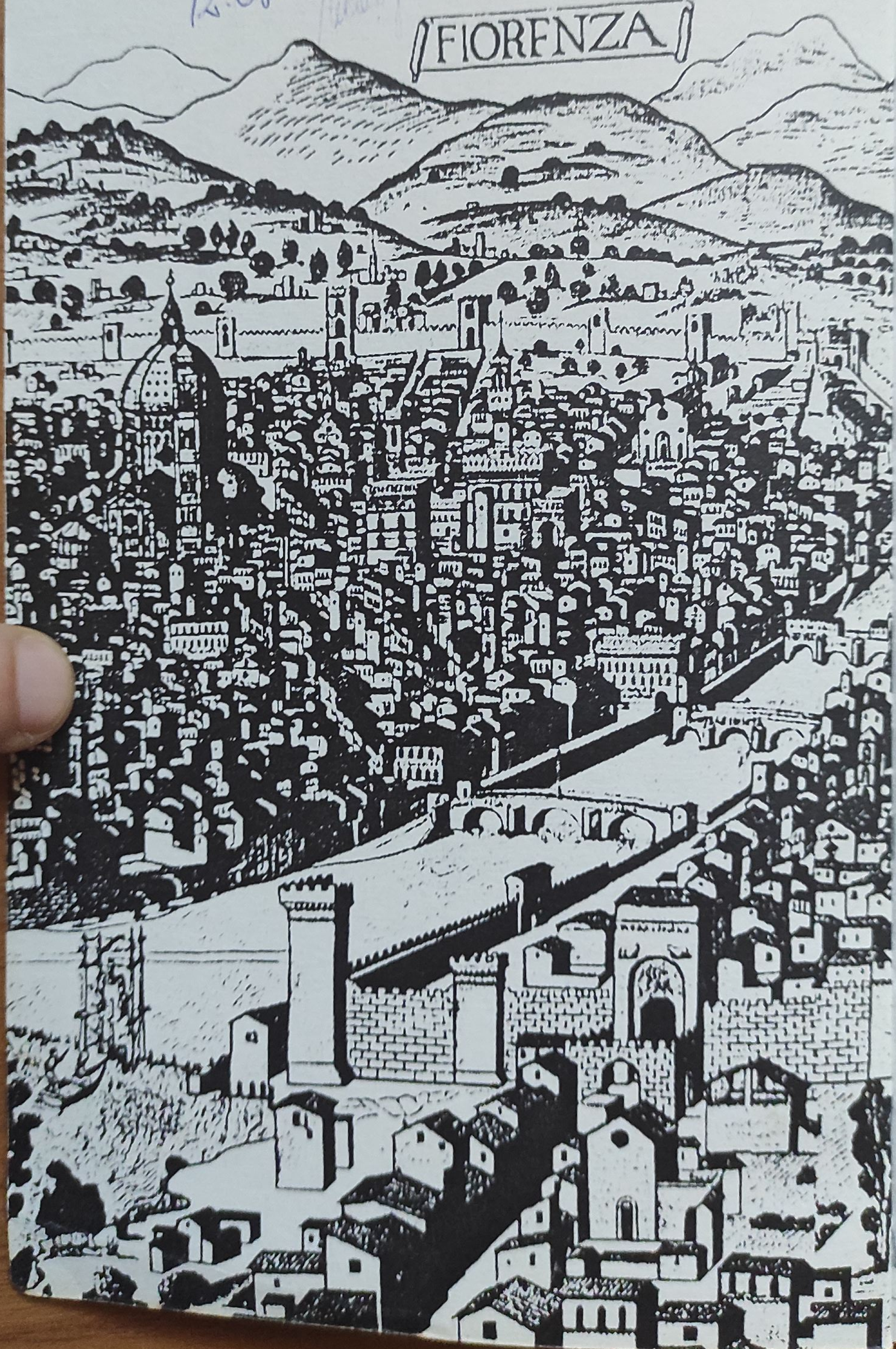
MACHIAVELLI

Marcel Brion

12.08.2006

MACHIAVELLI

GENIU ȘI DESTIN

Marcel Brion

MACHIAVELLI

GENIU ȘI DESTIN

Traducere de
GEORGE MICIACIO

EDITURA ARTEMIS

CUPRINS

I
Puterea banului 7

II
Italia sfâșiată 27

III
Profetul dezarmat 48

IV
Virtutea antică 68

V
În slujba patriei 91

VI
O femeie și jumătate 108

VII
Francezii 123

VIII
Machiavelli îl întâlnește pe Principe 140

IX
Un papă soldat 173

X
Machiavelli războinicul 192

XI
Împăratul intră în scenă 212

XII
Coaliții și concilii 235

XIII
Revenirea Medicilor 265

XIV
Diplomatul la țară 285

XV
Reconcilierea 307

XVI
Inspector al fortificațiilor 330

XVII
Ultimele neliniști 350

I
Puterea banului

De două secole, Florența beneficia de un regim cu adevărat democratic; vicisitudinile vieții sale politice oscilau pe rând între o tiranie a claselor avute, care își foloseau bogăția pentru a-i oprima pe cei săraci, și o dictatură a maselor, care dădea periodic peste cap ordinea existentă și-i substituia un guvern terorist. Incapabil să se mențină la putere, și supus tentației banului, și el, la rândul său, se transforma într-o oligarhie sau se prăbușea într-o anarhie sângeroasă. Se mai întâmpla câteodată ca un bărbat cinstit, energic și cu bunăvoință să încerce să restabilească în oraș liniștea, punând frâu abuzurilor unor partide și exceselor unor facțiuni. La început, omul era aplaudat, deoarece dovedea bune intenții, vorbea de o justiție egală pentru toți, de accesul săracilor la funcții înalte în stat, de o repartizare echitabilă a dărilor, de disciplină și de înțelegere; însă, după o bucată de vreme, se trezea că-i supărase pe toți și că făcuse să crească numărul celor nemulțumiți. Partidul care se considera cel mai mult lezat de virtuțile acestui om se silea să-l dea jos și, în general, toate iluziile generoase care îl îndemnaseră la reforme nepopulare le plătea cu viața sau cel puțin cu pierderea libertății și a averii.

În anul 1250, fuseseră date jos turnurile palatelor aristocratice, un gest mai curând simbolic decât o măsură de prevenire a războaielor civile: nobilii fuseseră aproape

excluși din consiliile comunale în care erau, în principiu, reprezentate și corporațiile mari și cele mici. Nu se mai făcea diferență între meșteșugar și marele negustor sau bancher; drepturile politice erau egale și se avea grijă ca nimeni să nu fie exclus, pe motiv de sărăcie, din diferitele organisme guvernamentale. Atunci când bogații încercau să-și atragă puterea de partea lor, săracii îi chemau, plini de arțag, la ordine și-i alungau de îndată ce descopereau la ei vreun simptom de autocrație.

Încă de pe vremea când guelfii și ghibelinii se afuriseau și se omorau între ei pentru papă sau pentru împărat, Florența adoptase obiceiul și gustul surghiunurilor în masă, lucru care îi îndepărta de la conducerea treburilor și îi alunga din oraș (când mai erau lăsați în viață) pe șefii facțiunii pentru moment învinse. Asemenea înfrângeri nu erau de fapt niciodată definitive. Izgoniții se refugiau la curți străine, unde țeseau intrigi împotriva orașului ingrat care îi expulzase. Zelul acestor *fuorusciti* ațâța ambițiile sau poftele vreunui suveran în dauna propriei lor patrii; relațiile pe care le aveau în oraș, activitatea subterană dusă în vederea reîntoarcerii ca învingători, toate reușeau aproape fără greș; cu atât mai ușor cu cât, în timpul cât au lipsit, facțiunea rivală avusese destulă vreme să se facă detestată, iar opinia publică să ajungă la concluzia că, în definitiv, exilații nu erau chiar mai răi decât ceștilalți.

Nobilii, deposedați de putere, au părăsit orașul și s-au refugiat în castelele lor, unde au trăit modest din veniturile pământului. Fiii lor, care, în general, nu aveau alte aptitudini decât pentru meseria armelor, și-au făcut din aventură o ocupație. Au intrat, ca șefi de oaste, în slujba principilor și a republicilor. Unii angajați permanent și cu soldă fixă; alții, doar pe durata ostilităților. Își aveau soldați proprii, recrutați pe banii lor, întreținuți și echipați pe propria lor cheltuială; și îi închiriau oricui le solicita serviciile, așa cum se angajează

o echipă de muncitori agricoli, la culesul viilor sau la seceriș. Statele pentru care combăteau îi recompensau uneori dându-le un oraș sau un domeniu întins, sau chiar titlurile și proprietatea adversarului învins. Așa că ei rămâneau atașați de această nobilă meserie a armelor, nu-i mai interesa tejgheaua negustorului sau pana contabilului, și se bucurau de o existență plină de pericole, excitantă, pasionantă, nobilă, după părerea lor, și foarte remuneratorie. Acești antreprenori de războaie ajunseseră să facă să le coincidă satisfacțiile cu industria care le furniza pâinea zilnică. Statele care îi foloseau nu mai aveau grija întreținerii unei armate; și unii și alții ieșeau de aici cu un câștig.

Profesiunile lucrative aparțineau burghezilor. Ba mai mult, aceștia profitaseră de plecarea nobililor ca să acapareze discret, cu încetul (ca să nu-i sperie pe proletari), o parte din puterea acestora. Într-adevăr, era în ordinea firească a lucrurilor ca administrarea și guvernarea unui oraș să revină acelora care, prin pregătirea lor, prin tradiție, prin aptitudini și ocupații, erau mai capabili decât alții să gestioneze treburile publice. În principiu, de la revoluția din 1250 și constituția din 1267, oricine putea aspira la orice demnitate. Partidele vegheau atent ca toate corporațiile să fie prezente în consiliile alese, dar nu-i puteau opri pe oamenii înzestrați cu oarecare experiență politică, sau mai inteligenți decât alții, sau mai abili, să devină de fapt adevărații conducători. Opinia publică nu dorea altceva decât să asculte de glasul celui mai autorizat; cel puțin în perioadele cu dificultăți externe, la vreme de război, atunci când oamenii își dădeau seama că egalitarismul demagogic nu putea rezolva problemele. Din sânul adunărilor populare se desprindeau unele personalități care, evident, luau în mână hățurile „carului statului". De obicei erau oameni bogați care, tocmai datorită bogăției lor, aveau numeroși prieteni, clienți și persoane obligate. Această „clientelă", la fel cu cea care îi însoțea pe vechii politicieni

romani, avea un cuvânt greu de spus la deliberări; și toți cei care țineau să rămână în termeni buni cu un negustor complezent și cu un bancher generos îi susțineau pe aceștia cu discursuri și cu buletinul de vot.

Clasa bogaților ajunsese, deci, fără revoluție, printr-un proces de evoluție cvasibiologică, să mențină moștenirea nobililor desființați. Avantajele de care aceștia se bucuraseră nu erau, cel puțin la început, decât o recunoaștere a serviciilor pe care ei le făcuseră statului. Burghezia exercita acum o parte din aceste servicii – cu excepția a ceea ce constituia meseria armelor –, împărțite în mod egal între toate clasele; părea prin urmare echitabil, sau cel puțin inevitabil, ca ea să se bucure de beneficiile și prestigiul cu care îi erau recunoscute aceste servicii. Se pare că, prin devotamentul lor față de treburile publice, prin străduința pe care o depuneau la înfrumusețarea orașului, la încurajarea culturii, la întreținerea artiștilor, burghezii le meritau. Am putea spune azi că, dacă nobilimea constituise odată o „elită", și burghezia devenise tot o „elită". Era normal ca ea să aspire la aceleași avantaje și privilegii.

Bineînțeles că asta nu putea face obiectul nici unei revendicări pe față. Trebuia acționat cu atenție; în special, lucrurile trebuiau lăsate să meargă de la sine, pentru că ele singure tindeau să pună puterea în mâna bogaților, oameni cultivați, devotați binelui public, a căror prosperitate se confunda cu cea a statului. De asemeni, trebuia ca acest acces la putere să se facă lent, cu prudență, fără zgomot; să se evite afișarea bogăției și a prestigiului. Era o problemă de tact, de măsură și de abilitate. Florentinul, subtil, cu spiritul fin, sensibil la nuanțe, excela tot atât de bine într-un astfel de joc ca și genovezul și venețianul. Într-adevăr, exista în toate acestea și ceva dintr-un „joc", ceea ce făcea ca dezbaterea să fie cu atât mai atrăgătoare. Pe panta firească a unei asemenea evoluții, micul comerț intrase sub influența „marelui comerț";

amândouă aveau nevoie, pentru treburile lor, de bancheri; la fel și agricultorii, în anii cu recoltă proastă. În foarte multe cazuri, cel care dădea bani cu împrumut devenea arbitrul situației; în schimbul serviciilor pe care le făcea, nimic mai normal decât să-i urmezi sfaturile și să te conformezi directivelor pe care le dădea el în politică. Și, în plus, nimic mai firesc decât să-i situezi pe cele mai de sus poziții ale colectivității pe niște oameni care dăduseră dovadă că știau să-și administreze atât de bine propriile treburi.

Luase naștere o clasă privilegiată, în ciuda constituției democratice și a egalitarismului suspicios pe care ea le favoriza, așa cum, de altfel, întâlnești în toate regimurile; pentru că apariția privilegiilor este inevitabilă și pentru că dezbaterile politice urmăresc, în primul rând, să știe cine va beneficia de ele. Tot o nobilime o înlocuia pe aceea care fusese alungată; o nobilime a banului și nu una a spadei, ci o nobilime citadină, de negustori. Ea se compune dintr-un număr de familii ai căror membri ajung să țină în mâna lor toate pârghiile de comandă; acestea sunt Pazzi, Albizzi, Strozzi, Medici, bancheri și negustori care, datorită inteligenței, simțului afacerilor, educației lor politice și relațiilor externe, se trezesc în fruntea țării.

Ar fi un lucru de necrezut ca acești mari burghezi, conștienți de puterea lor, să nu sfârșească prin a abuza de ea. În ziua când se simt destul de puternici ca să impună niște reforme – bineînțeles în limitele constituției –, ei profită de putere pentru a micșora prerogativele micilor meșteșugari, pentru a diminua salariile și a mări numărul orelor de muncă. În același timp, își dispută între ei prioritățile și li se întâmplă chiar să-și afișeze în mod imprudent, cu ostentație și prost gust, bogăția, tocmai bine ca să irite proletariatul. E momentul când, ațâțate de ură, mizerie, gelozie, invidie, se dezlănțuie răscoale populare care, pentru un timp, trântesc la pământ această „nobilime fabricată" ce contase prea mult pe

propria putere și prestigiu. Se ivesc din sânul poporului conducători, șefi, ca măcelarul Gino Pecora sau Giano della Bella, un vechi nobil care „trecuse de partea poporului".

S-a creat un nou instrument de guvernare: gonfalonierul dreptății, însărcinat acum cu menținerea ordinii, dar nemaifiind, de data aceasta, dependent de demnitari. Gonfalonierul îi va supraveghea pe aceștia, locuind cu ei în palatele lor, nepărăsindu-i nici ziua, nici noaptea; într-un cuvânt, avea rolul „conștiinței publice" și dispunea de o miliție de o mie de oameni, numită „infanteria dreptății", care îl ajuta să mențină ordinea. Au fost înăsprite măsurile de reprimare a nobililor; nobilul, atunci când ar fi adus un prejudiciu oarecare unui cetățean din popor, urma să capete o pedeapsă de șase ori mai mare decât dacă prejudiciul ar fi avut loc invers. Cu astfel de măsuri crește teama necesară pe care trebuie s-o resimtă orice bun cetățean; i se taie pofta de a se „deosebi de ceilalți", o crimă de neiertat.

Aceste revoluții periodice susțineau, în primul rând, corporațiile minore, adică micul comerț, mica industrie, mica burghezie. Așa cum ne putem aștepta, „Minorii", ajunși la putere, s-au războit cu marele comerț, cu marile bănci, ca să le smulgă privilegiile și influența, dar nu s-au preocupat prea mult de îmbunătățirea vieții proletariatului. Pe măsură ce se dezvolta marea industrie, condițiile de viață ale muncitorului deveneau tot mai grele. Muncitorul care făcea datorii ajungea în situația unui șerb și, cum mâna de lucru se găsea din abundență, iar numărul fabricilor era considerabil, patronii se înțelegeau între ei ca să mențină salariile cât mai scăzute.

Faimoasa „agitație a Ciompilor", care a avut loc în 1378, a fost consecința inevitabilă a unei evoluții politice începută cu războiul Minorilor contra Majorilor. Înrolați în rândurile Minorilor, muncitorii luptaseră alături de aceștia, dar nu primiseră nimic pentru serviciile lor. Se compromiseseră atât de mult în mișcările de stradă, în execuții sumare,

în jafuri, incendii, violuri, încât acum se temeau de răzbunarea celor învinși, dacă aceștia aveau să revină cumva la putere. Așa că s-au hotărât să le-o ia înainte și să facă o revoluție, de astă dată radicală, care să aducă puterea direct în mâinile proletariatului. O mare adunare de muncitori din industria lânii, dărăcitori, piuari, spălători, boiangii, au decis că erau prea prost plătiți și că nu participau suficient la conducerea orașului. Informat de intențiile lor, guvernul i-a arestat pe șefi și, ca urmare, poporul s-a răsculat, a incendiat casele nobililor și a pus stăpânire pe palatul municipal, unde capul răsculaților, Michele de Lando, a pătruns ca un cuceritor. „Acesta, desculț și foarte prost îmbrăcat, urcă pe trepte în urma mulțimii; ajuns în sala de consiliu a domnilor, se oprește, se întoarce către mulțime și i se adresează: «Iată că acest palat vă aparține și că sunteți acum stăpânii orașului. Ce intenții aveți?» Toți au răspuns că doreau ca el să le fie gonfalonier și senior, și să-i conducă pe ei și orașul, așa cum va crede de cuviință."

Suntem uimiți să aflăm, și am fi tentați să nu credem, dacă nu ne-ar spune-o însuși Machiavelli, că în timp ce dădeau foc caselor și își potoleau prin dezordine setea personală de răzbunare, Ciompii au acordat titlul de cavaler unui mare număr de cetățeni care nu aparțineau deloc proletariatului. Printre cele șaizeci și patru de nume înnobilate de răscoala populară, întâlnim un Strozzi, un Alberti, un Medici, adică pe reprezentanți ai acestei mari burghezii pe care o viza revoluția și chiar voia s-o extermine. Putem să ne întrebăm, atunci, dacă nu mai exista, pe lângă revoluția cu adevărat proletară, și o alta paralelă cu ea care se sprijinea pe prima ca să favorizeze un anume clan al burghezilor în detrimentul altuia; dacă nu cumva Medicii nu profitau de această dezordine pentru a se debarasa de ceva concurenți, ca Albizzii, de exemplu, acești mari bancheri, adevărații stăpâni de atunci ai Florenței.

La vremea aceea, banca Medici, în comparație cu puternicul clan Albizzi, nu era decât o mică afacere. Din momentul când Ciompii au doborât banca rivală, ea a început să prospere în mod vertiginos, iar capul familiei, Salvestro, a devenit consilierul dărăcitorului de lână, eminența cenușie a lui Michele de Lando. Această curioasă cinste acordată, cam compromițătoare în ochii oamenilor din clasa sa, l-a ajutat să treacă peste tumult fără greutăți și să exercite o influență considerabilă asupra guvernului proletar, care a păstrat timp de trei ani puterea; în afara titlului de cavaler, i s-a mai acordat de către dărăcitorul Michele și un avantaj pecuniar substanțial, venitul tuturor prăvăliilor de pe Ponte Vecchio.

Ciompii au rămas la guvernare până în 1381; la această dată ei deveniseră suficient de nepopulari pentru ca reacțiunea să aibă șanse de reușită. Ea a reușit chiar peste așteptări pentru că a alungat de la putere Meseriile Minore și, în același timp, pe muncitori, pretinzând că din vina celor dintâi se revoltaseră aceștia. Autoritatea a trecut deci în mâinile marilor corporații, adică în ale marii burghezii, în detrimentul celor mici, care nu dețineau decât funcții derizorii. Salvestro de Medici a fost alungat ca instigator al complotului, o dată cu Michele de Lando. „Amintirea atâtor servicii făcute, ca urmare a autorității sale, la vremea când o plebe dezlănțuită devasta Florența nu a putut să-l scape de furia partidului său. Patria i-a fost puțin recunoscătoare pentru serviciile aduse. Cum o asemenea greșeală este destul de obișnuită la principi și la republici, rezultă că oamenii, înspăimântați de asemenea exemple, încep să le combată mai înainte de a le cădea victime și de a aduce o nouă probă de ingratitudine."

Preveniți de greșeala comisă de Salvestro, cu amestecul său prea pe față în politică – greșeală care fusese totuși de folos „casei" deoarece, cât a stat la putere, bancherul făcuse afaceri cu mult mai profitabile decât încasările din veniturile

unor prăvălii –, Medicii s-au retras în umbră. Ei au refuzat să iasă la lumină, chiar și atunci când reprezentanții poporului au venit să-l roage pe Vieri, succesorul lui Salvestro, să-și asume guvernarea: era pe timpul când Albizzii exercitau o adevărată tiranie, și profitau că unul de-al lor era gonfalonier pentru a-i executa sau exila pe adversarii politici și pe concurenți, pe Alberti mai ales. Vieri a refuzat cuminte insistențele celor care îl presau să accepte. El nu voia să comită aceeași greșeală ca și Salvestro și să se compromită într-un nou „tumult". Aveau nevoie de el ca să potolească poporul care se răsculase. Dar cine îi garanta că, dacă făcea asta, nu aveau să-l considere apoi un inamic public? El i-a răspuns, prin urmare, unuia din verii săi, Antonio Medici: „Dușmănia ta nu m-a speriat cu amenințările ei; iar prietenia ta n-o să mă abată din drum cu sfaturile pe care mi le dai". Apoi a vorbit mulțimii, a invitat-o la calm, ceea ce i-a adus laude din partea seniorilor, și a sfătuit-o să nu-și piardă curajul, promițându-i că o s-o apere, numai să se lase condusă de el, ceea ce demonstra că, mai înainte de toate, rămânea un „amic al poporului". Apoi s-a retras la el acasă și, oricât de insistent a fost rugat, n-a mai părăsit locul. Ca să spunem drept, avea și el ambițiile lui și, în ciuda atitudinii sale de om virtuos în ziua aceea, a continuat totuși să uneltească, silindu-se să-i mulțumească, în același timp, și pe cei mari și poporul, ceea ce era foarte greu și risca să-l ducă la dezastru.

La vremea aceea mai exista și un alt Medici, Averardo Bicci, care, hotărât refractar la gândul de a confunda afacerile cu politica, înțelegea că banca nu avea nimic de câștigat dacă se amesteca în dezordini. Averardo nu dorea să ajungă un om puternic; el se mulțumea să devină un om bogat, ceea ce însemna același lucru. Averardo înțelegea că, într-o societate în care orice gen de putere este ceva precar, bogăția putea fi un instrument principal de dominație. La ce i-ar fi folosit să fie ales în niște funcții publice pe care ar fi trebuit să le

părăsească la expirarea termenului, ca să treacă altora frâiele guvernării? Numai cei care urmăreau vreo răzbunare puteau să-și dorească gonfalonieratul, zicându-și că în timpul celor două luni de „domnie" ar fi avut răgazul să se debaraseze de rivali. Averardo vroia să aibă puterea care durează, aceea care nu depinde de votul poporului, de bunăvoința adunărilor publice. Un om bogat este întotdeauna puternic, întotdeauna influent, întotdeauna respectat și ascultat, întotdeauna admirat. De când valorile eroice ale cavalerismului nu mai erau de actualitate și nici „la modă", banul prima peste tot. Toată lumea avea nevoie de bani; cine îi poseda se afla în situația de a-și putea impune voința în fața acelora care nu-i posedau. Să faci bani era cel mai bun mijloc – și singurul – de a cuceri autoritatea, la adăpost de capriciile și de răsturnările hazardului politic. Vieri s-a mulțumit, deci, să exercite modest doar funcția pe care i-o pretindea calitatea sa de *benificiato* – așa se numea clasa aceea de cetățeni care, într-un regim moderat, îi furniza statului pe membrii administrației și ai guvernului. Să stai prea la distanță ar fi fost imprudent: s-ar fi considerat că e un semn de prefăcătorie, de bizarerie, și ai fi fost bănuit că în spatele acestui dezinteres exagerat se ascundeau ambiții suspecte. El a evitat să iasă în frunte, și-a păstrat cu decență rangul, a votat cu majoritatea, s-a abținut să ia cuvântul și, în toate împrejurările, a demonstrat că e lipsit de pretenții și că e ascultător, ceea ce i-a folosit.

Fiul său, Giovanni Bicci, i-a urmat exemplul, a strâns bani, a făcut să ia amploare afacerile băncii, a deschis noi sucursale, a creat agenții în străinătate, i-a îndatorat pe suveranii aflați în lipsă de bani. Era o figură ștearsă; se îmbrăca aproape sărăcăcios, îi saluta pe toți, mari și mici, sta bucuros de vorbă cu meseriașii; prefăcut, cu gândul aiurea, șiret, dur în afaceri, în ciuda generozității sale spectaculoase, ca de exemplu construirea unui azil pentru orfani și copiii

găsiți. Marii burghezi îi erau recunoscători că nu se ocupa de politică; nu-și vedea decât de afaceri, se spunea. Nu intra în competiție cu nimeni, nu-ți stătea niciodată în cale și, dacă se afirma ca un concurent dur în probleme financiare, asta era ceva normal: el își făcea jocul.

Jocul acesta îl îmbogățea enorm. Dar cum, în felul său de a-și duce viața, știa să fie discret, sobru, bonom în comportare, nimeni nu se temea de el. Ca să candideze la o demnitate, a așteptat să împlinească șaizeci de ani. De ce i s-ar fi refuzat această satisfacție? Și totuși, a fost cineva care nu s-a lăsat păcălit și i-a înțeles bine jocul; Niccolo da Uzzano. Uzzano era un adevărat democrat, un liberal. A socotit că e suspectă această tardivă ambiție. Nu era ceva normal. N-ar fi trebuit să se acorde încredere acestui om de treabă, care dorea să nu moară înainte de a juca un rol politic; Uzzano presimte că un proiect grandios se ascunde în spatele acestei candidaturi, în care ceilalți nu văd decât toana unui bătrân. El îi alertează pe marii burghezi și le reamintește aventura lui Salvestro, jocul dublu al lui Vieri; nu trebuie să se aibă încredere în acești Medici!

Giovanni Bicci are de partea sa poporul; i se iartă bogăția, în primul rând pentru că el nu și-o etalează, și apoi pentru că nu e mândru și că, atunci când e cazul, știe să-i ajute pe cei mici. Nici un fel de obstacol, nici măcar din partea marii burghezii, în ciuda semnalelor de alarmă ale lui Niccolo da Uzzano. Giovanni Bicci este ales gonfalonier.

Jocurile sunt făcute. Giovanni se implică imediat în problemele de politică externă, se angajează în negocieri foarte complicate, se lansează într-un război împotriva orașului Milano. Oamenii erau obligați să-l păstreze în fruntea guvernului, deoarece era singurul în stare să ducă la bun sfârșit delicatul angrenaj pe care îl pusese în mișcare. Războiul ia o turnură proastă, finanțele se epuizează, milanezii nu pot fi învinși fără ajutorul venețienilor. Atunci, în momentul când

trebuia să-și asume răspunderea acestei imprudențe, foarte abil, Giovanni o aruncă în spinarea colaboratorilor săi. Ei au fost aceia care au dorit acest război dezastruos! Lumea se obișnuise să-l considere inofensiv, așa că l-a crezut. Furia poporului s-a abătut pe capul marilor burghezi, pe clanul Albizzi în special, iar Giovanni, acest om lipsit de prestanță, discret, timid, lansează un proiect de lege grozav: impozitul asupra proprietății.

Însă acest impozit nu avea să-l ruineze și pe el, o dată cu clasa stăpânitorilor? Nu. El nu posedă nimic. Ceilalți au domenii, pământuri, castele, imobile, palate; exact aici vor fi ei loviți. Dar el nu are nimic; numai bani. Cum să te legi de bani? De unde să-i apuci? Banul circulă. Nici nu știi unde se află; e angajat în întreprinderi comerciale, în străinătate, pe mare. În timp ce poporul aclamă această măsură atât de orgolios „democratică", ce-i face atâta cinste, Giovanni se eschivează din fața entuziasmului și a efuziunilor. Îi e lăudată virtutea: nu e un gest frumos, că el, un om bogat, inițiază un impozit asupra bogăției? Impozitul acesta nu-l costă nici o para. În schimb, concurenții săi sunt zdrobiți de impozite; mulți sunt ruinați, băncile rivale se clatină. Numai Medicii rezistă loviturii. Iată-i acum ajunși cei dintâi bancheri ai Florenței, oamenii cei mai bogați din țară și, în plus, au mai căpătat și titlul de „amicii poporului", pe care acest popor nu-l acordă decât pe deplin conștient.

Ultimele sale cuvinte pronunțate pe patul de moarte, când Dumnezeu îl chema la El pe acest om cuminte și prudent, în anul 1469, sunt acelea ale unui personaj integru: „Cred că, iată, a luat sfârșit timpul pe care, de când m-am născut, mi l-au acordat Dumnezeu și natura. Mor mulțumit, pentru că vă las bogați, sănătoși și prosperi. Urmați-mi exemplul, atât cât o să fiți în stare, și atunci o să trăiți într-o Florență onorată și prețuită de toată lumea. Într-adevăr, nimic nu-mi face moartea mai ușară, decât să-mi pot aduce aminte

că nu am supărat pe nimeni, că, dimpotrivă, am făcut tuturor numai bine, atât cât am putut. Este un exemplu pe care eu vă îndemn să-l urmați. În ceea ce privește guvernarea, dacă vreți să trăiți în siguranță, să nu participați la ea decât atât cât vă vor cere legile și cetățenii să faceți. În felul acesta veți fi la adăpost de primejdii și de invidia oamenilor, pentru că oamenii își atrag asupra lor ura nu prin ceea ce li se dă, ci prin ceea ce își arogă singuri; și cel mai obișnuit lucru în viață este să-i vezi pe oameni cum își pierd bunurile, tocmai pentru că au râvnit să pună mâna pe ceea ce a aparținut altuia; și, până în ziua când au ajuns în culmea dezastrului, tot timpul au fost chinuiți de griji amarnice. Respectând aceste reguli, înconjurați de atâția dușmani și de atâtea dezbinări, eu am putut să-mi păstrez și chiar să fac să-mi crească stima printre concetățenii mei; veți obține și voi aceleași succese, v-o spun eu, dacă veți călca pe urmele mele; dar dacă veți apuca pe un alt drum, luați aminte, veți sfârși la fel de rău ca toți aceia pe care i-ați văzut în această republică îndreptându-se, ei singuri și familiile lor, spre propria-le ruină."

Fidel acestor precepte, fiul său Cosimo s-a mulțumit cu „ceea ce i s-a dat", dar a făcut în așa fel încât să i se dea ceea ce a vrut. Era mai ambițios decât tatăl său; simțind gustul puterii, Medicii, care fuseseră atâta vreme doar niște mânuitori de bani, începuseră să poftească și să aspire la poziții de mari seniori. Ajunși foarte bogați și eliberați de grija de a trebui să „facă" avere, ei nu visau decât să prospere, să se mențină și să se bucure din plin de viață. Cosimo a făcut o căsătorie reușită; a luat-o pe contesa de Bardi. Bardii nu mai dețineau poziția financiară pe care o avuseseră cândva, dar banca lor mai era încă solidă, creditul imens, iar relațiile mondene considerabile. Obsedat de grandoare, Cosimo l-a pus pe Michelezzo să-i construiască un palat măreț pe locul vechii locuințe a Medicilor, în Via Larga, și, cum îi plăceau artele, la care se pricepea, a avut în curând cea mai frumoasă

casă din Florența. A ținut, de asemeni, să joace și în politica externă un rol, și l-a susținut pe Ioan XXIII, care tocmai fusese destituit de către Conciliul de la Constanța, puțin din vanitate, puțin spunându-și că acest papă avea să-și recapete într-o zi scaunul și că el o să ajungă atunci marele său ministru de finanțe. Gest de cavalerism să tragi sabia în apărarea unui pontif pe care Biserica nu-l mai vroia. Un avans de 33.000 de ducați, imprudent plătiți pentru eliberarea nefericitului Ioan XXIII din închisoarea de la Heidelberg. Pierdere categorică, dacă vreți, dar papa a venit să locuiască la Florența și a cinstit cu prezența sa noul palat al eliberatorului. Întreaga Europă a discutat și a comentat acest gest de generozitate, care atesta colosala bogăție a Medicilor; iar creditul băncii s-a trezit îndată tot atât de mult sporit.

În străinătate, prestigiul financiarului a crescut; dar la Florența, lucrurile au fost considerate de prost gust. Să-ți construiești un palat nou, să cheltuiești sume imense pentru a achiziționa opere de artă, să subvenționezi un papă, să-i plătești răscumpărarea, toate astea i-au fost reproșate, ca pe o sfidare, ca pe un exces – cei mai circumspecți au spus: o imprudență. Giovanni Bicci, mai precaut, n-ar fi făcut niciodată așa ceva. Poporului nu-i plac provocările. Când, după toate astea, Cosimo a fost de părere să atace Lucca, oamenii au murmurat, zicând că vrea să meargă la pierzanie; o victorie nu i-ar fi mărit popularitatea cu mult, iar o înfrângere ar fi cristalizat toate nemulțumirile. Poporul îl considera arogant; marii burghezi îl găseau incomod și primejdios pentru clasa lor. Mulțimile sunt ușor întărâtate de asemenea prostii.

Odinioară, Giovanni aruncase în spinarea Albizzilor greșeala cu Milano; Cosimo se gândea să procedeze și acum la fel, dar Albizzii au fost mai șireți de astă dată. Ei au lovit primii și l-au acuzat pe Cosimo. De ce l-au acuzat? Că a atras Florența într-un război dezastruos? Nu, pentru că aici ar fi

putut fi implicat guvernul. I-au reproșat doar că „vroia să se ridice deasupra tuturor“. Ceea ce nouă ni se pare un lucru neînsemnat, pentru poporul acesta de democrați fervenți era o crimă. Cosimo a fost condamnat la exil. El a plecat la Veneția, de unde a continuat să conducă treburile băncii sale și a așteptat clipa, care nu putea să întârzie prea mult, când adversarii săi aveau să ajungă atât de nepopulari, încât el avea să fie rechemat.

Ceea ce s-a și întâmplat, de fapt, la puțin timp după plecarea sa. Înapoierea i-a fost triumfală. Triumfal și războiul împotriva orașului Milano, pe care Albizzii îl chemaseră în ajutorul lor. S-a decretat că merita titlul de Părinte al Patriei și de Binefăcător al Poporului.

Acum, sigur pe bunăvoința cetățenilor, își putea permite orice. Victoria sa asupra partidului Albizzi îl indica drept adversarul plutocraților, deși era bărbatul cel mai bogat din Florența. Își putea permite orice, și și-a permis. Democrația florentină trecuse în întregime sub controlul puterii banului. Albizzii nu mai existau; existau Medicii. Niciodată un rege nu fusese atât de absolut cum era acum Cosimo. Demnități nu poseda nici una, în guvernământ nu juca nici un rol, dar favoriții săi se aflau peste tot. Oamenii săi ocupau toate funcțiile și toate magistraturile. Injustiția, căreia îi fusese victimă, îl autoriza să exercite represalii teribile; și nu s-a abținut de la ele. „Erai proscris“, va scrie Machiavelli, „nu numai pentru că făceai parte dintr-un alt partid, ci și pentru averea ta, pentru înrudirile tale, pentru prietenii tăi. Dacă aceste proscrieri mai erau însoțite și de crime, ar fi fost identice cu cele ale lui Octavian și Sylla.“ Acest monarh neîncoronat, care pretindea că „nu e nimic“, domnea prin interpuși, ca un despot; iar puterea sa era atât de mare, încât nimeni nu ar fi îndrăznit să nu i se supună. Constituția nu era încălcată; nimic de obiectat; totul se petrecuse după toate regulile. Alegerile nu fuseseră trucate, dar cine ar fi îndrăznit să aleagă pe un alt candidat decât pe un Medici? Pentru a-și

hărțui adversarii, până la curțile străine unde își căutaseră azil, Cosimo s-a înțeles cu Milano, care, după ce fusese înfrânt, i se arăta cu totul devotat, cu papa, cu Veneția, care îl considerau pe Cosimo ca pe o forță de care trebuia să se țină seama.

Acest eșafodaj politic se sprijinea în întregime pe geniul Părintelui Patriei. Lumea se întreba ce avea să se întâmple atunci când el urma să dispară; urmașul său, într-adevăr, nu poseda aceleași talente. Bolnăvicios, stângaci, Piero Gutosul a administrat vreme de cinci ani greaua moștenire lăsată de taică-său. Evident, nu era în măsură să continue opera lui Cosimo; din fericire, edificiul înălțat de acesta era atât de solid încât a rezistat la toate furtunile, cimentat de alianțele de interese al căror centru era. Această fină structură financiară și politică, a cărei trăinicie era asigurată de o „clientelă" ce ocupa toate pozițiile, a rezistat și în timpul Gutosului. Facțiunea Medici își pierduse șeful – Piero nu era șef –, dar se menținea acum la putere bazându-se pe toate conivențele și pe toate complicitățile pe care le creasе. Gutosul a fost depășit, copleșit, chiar de ai săi; „cu toate membrele paralizate, el nu mai poseda decât uzul vorbirii, și nu putea decât să le facă reproșuri provocatorilor de dezordini, să le ceară să se conducă după lege și să acorde prioritate salvării patriei, și nu distrugerii ei". Acest patriot neputincios era un bărbat trist, cu fălcile căzute, cu ochii stinși. Opoziția își punea mari speranțe în moartea sa, care, se vorbea, nu putea să întârzie mult. Într-adevăr, când a murit, în anul 1469, a lăsat doi băieți minori; unul, cu caracter milităros, care nu se gândea decât la turniruri și la aventuri amoroase; celălalt înzestrat cu un mare talent poetic. Dar asta, fără îndoială, nu era de ajuns pentru continuarea tiraniei în Florența.

Opoziția a mizat pe Tommaso Soderini, un bărbat de mare vază, care se bucura de un prestigiu enorm la Florența și în străinătate; cum a murit Piero, intriganții s-au și grăbit

să-i facă avansuri. Dar Soderini nu ținea să riște o aventură; trecând în mod deliberat de partea tinerilor Medici, el a făcut ca aceștia să fie „recunoscuți“ de către notabili și de către capii familiilor mai importante; spera, poate, că avea să conducă, sub acoperirea acestor adolescenți ascultători ai sfaturilor sale. Numai că tânărul Lorenzo nu înțelegea deloc să aibă un mentor; și l-a făcut să priceapă bine asta. El era un Medici și avea să guverneze ca un Medici. Dinastia își păstra puterea.

În același an, 1469, când Piero Gutosul își dădea sufletul și când Lorenzo, care avea să fie supranumit Magnificul, i-a urmat, într-o căsuță modestă din cartierul Santa Felicità, pe celălalt mal al râului Arno, cam la jumătatea drumului dintre Palazzo Pitti și Ponte Vecchio, vedea, la 3 mai, lumina zilei un copil. Copilul acesta se numea Niccolò Machiavelli.

Familia fusese nobilă cândva. Stăpânise senioria de la Montespertoli, sau era înrudită cu seniorii ce purtau acest nume. Furnizase cetățeni înfocați partidului guelf, ceea ce le atrăsese cinstea și neplăcerea de a fi exilați. Astfel de lucruri se petreceau pe la sfârșitul secolului al XIII-lea. Machiavellii nu rămăseseră decât treisprezece ani printre străini, după care reveniseră și fuseseră bine primiți; de atunci au ocupat cu modestie, cu cinste și cu vrednicie, funcții mai mărunte în administrația Florenței. Toscani de viță bună, ei aveau mintea destupată, inteligența ascuțită, vederi clare; probabil că prea multe iluzii despre oameni nu-și făceau: cunoscuseră atâtea! Își iubeau cu pasiune orașul și îl slujeau cu un devotament dezinteresat în toate însărcinările de încredere primite din partea seniorei.

Trecuseră două secole de la exilul din 1267, și ei nu mai avuseseră de suferit de pe urma schimbărilor de regim. Oricare partid venea la putere, ei rămâneau în slujbă onești, la copiat decrete sau la înșiruit cifre. Destul de sceptici, de fapt, în privința constituțiilor care se succedau, obișnuiți cu arbitrariul învingătorilor, cu excesele facțiunilor, le repugna

să se compromită cu partidele extremiste. Erau moderați din fire, ceea ce le-a permis să nu-și piardă slujbele, atunci când, ca niște talazuri uriașe, revoluțiile răsturnau echipele cancelariatului florentin.

Cu o asemenea meserie nu te puteai îmbogăți – profesiunile libere produceau puțin în acest oraș mercantil –, dar erai stimat de concetățenii tăi și aveai iluzia că participi la conducerea treburilor. Generația lor de scribi nu avea ambiții mari și nici dorințe greu de satisfăcut. Erau din acei oameni care se mulțumeau cu o funcție modestă, nu prea grozav plătită, numai să aibă o libertate deplină de gândire; oameni cărora le plăcea cultura și cărora le făcea plăcere, atunci când ieșeau de la slujbă, să stea pe o bancă în fața unei clădiri, sub portic, ca să recite terținele lui Dante sau o eglogă de Vergiliu.

Machiavellii nu avuseseră aspirații literare, până într-o zi, totuși, când o poetă a intrat în familia lor. În ziua când Bartolomea Nelli, care scria versuri drăguțe și care aparținea unei familii bune, a consimțit să-l ia de bărbat pe Bernardo Machiavelli, purtătorul sigiliului, copil nelegitim, un element nou pătrunde în acest mediu serios, cam rigid, cam cenușiu, al oamenilor din *Oltrarno*, de pe celălalt mal al râului Arno, „malul stâng“ – care, întâmplător, este tocmai cel drept –, un mediu de mici slujbași mic-burghezi, care nu mai făceau parte chiar din popor, dar care nu erau, totuși, nici nobili, nici echivalentul nobililor, bogații, în acest oraș democratic.

Și, totuși, era ușor să te îmbogățești: era de ajuns să te ocupi cu lâna, cu mătasea, cu pielăria; să vinzi sau să cumperi; sau, ceea ce era încă și mai ușor, să dai bani cu împrumut pe timp scurt și cu dobândă mare, fără riscuri, cu o ipotecă bună, ceea ce îți asigura, în câțiva ani, bunăstarea și, în câteva generații, bogăția. Era greu să reziști acestei febre a îmbogățirii, care devenea contagioasă și îi cuprinsese pe toți. Banul fiind, evident, semnul excelenței și al superiorității, cine să nu vrea să-l aibă? Ei, Machiavellii, se mulțumeau cu

slujba lor, care le dădea posibilitatea să trăiască liniştiţi şi, probabil, chiar fericiţi. Aveau case, din acelea modeste, desigur, unde se plăteşte chirie mică, locuite de oameni mai săraci ca ei. Banul nu se scurgea spre dânşii, pentru că nu-l doreau; căci, spre deosebire de atâţia alţii care se făceau negustori sau cămătari, din dorinţa de câştig, pe ei nu-i interesa prea mult asta. Preferau liniştea lipsită de griji, ocupaţia lor monotonă de fiecare zi şi hoinărelile, în locul preocupărilor chinuitoare ale marilor industriaşi, negustori şi bancheri.

Micul Niccolò Machiavelli a crescut fără constrângeri printre aceşti oameni de treabă, atât de simpli în deprinderi şi apucături. A învăţat la şcoala din catier, cu ştrengarii de vârsta lui, apoi, cum era un copil inteligent şi prindea repede, i s-au dat nişte învăţători buni. Tatăl său nădăjduia că şi copilul, la rându-i, va face carieră în administraţie; maică-sa visa pentru el destinul nesigur şi strălucitor al unui „om de litere". Cum era avid de lectură, a fost lăsat să devoreze tot ce-i pica în mână; clasici şi moderni, istorici şi poeţi, pe latini şi pe cei care scriau în „limba vulgară". E posibil să fi încercat şi greaca, limbă considerată drept o treaptă superioară a culturii.

Nu era un şoarece de bibliotecă. Mai prefera cărţilor şi strada, cu miile ei de spectacole, mereu altele, cu serbările, supliciile, procesiunile şi execuţiile ei. Aceeaşi mulţime care ieri sfâşiase în bucăţi pe un om de stat ce nu-i mai era pe plac, însoţea acum în lacrimi cortegiul Sfintei Fecioare, se prăpădea de râs la giumbuşlucurile măscăricilor, asculta cu acelaşi interes reclama unui negustor şarlatan de leacuri, glumele deocheate ale însoţitorilor săi bufoni, discursurile politicianului de la răspântie şi didahiile predicatorului la modă. Ce uşor era să provoci aclamaţii şi vociferări pline de ură! O pală de vânt, şi iată mulţimea care aleargă să-l facă praf pe omul aplaudat mai ieri – şi pe care îl va aplauda mâine din nou, dacă scapă nevătămat.

Tot colindând pe străzi, mai puţin tentat să joace ţintar, zaruri, bile, popice, *morra*, un fel de bâză, decât să privească

lacom, să asiste cu toată atenția la spectacolul atât de pestriț și mereu schimbător al străzii, a învățat să cunoască bine mulțimea, capriciile ei, însuflețirea, nebuniile, furiile, îndu-ioșările, pe animalul acesta sălbatic și duios, care zgârie și mângâie cu aceeași pornire, și adesea cu aceeași mână. A învățat s-o cunoască, s-o plângă, să se teamă de ea, să se ferească de entuziasmul și ranchiuna ei. S-o și iubească? Cine știe? Nu trebuie să cerem prea mult. O fi el prea clarvăzător ca să iubească? Sau nu îndeajuns?

De altfel, nici nu are altceva mai bun de făcut decât să citească tot ceea ce îl tentează și să se plimbe pe străzi. Nu se grăbește să-și aleagă o meserie și nici părinții săi nu-l silesc. Școala odată terminată, își continuă studiile după cum are chef, cu nonșalanța neobosită a omului care va rămâne un student perpetuu. Făcându-și instrucția în biblioteci și în locuri publice, mai mult ascultând decât vorbind, atent, ironic, neîncrezător, cu același veșnic surâs în colțul gurii sale fine, cu părul în dezordine al omului care nu se prea sinchisește de dichiseală, cu chipul său slab și delicat de „intelectual“, care o face pe maică-sa să spună: „O să fie un literat“. Dezinvolt și pasionat, sceptic și prea devreme mizantrop, desigur el nu așteaptă prea mult de la persoanele care nu valorează mare lucru.

Cum nu vrea să stea pe capul alor săi, ca să-și câștige existența face câte ceva pe bani puțini: traduce, copiază; atât cât să capete ceva fără să renunțe la libertate, fără să-și amaneteze independența. Libertatea! Ce frumos sună cuvântul ăsta! Nu există pe lume ceva mai frumos decât un om liber. Dar ce greu este să rămâi așa!

II

Italia sfâșiată

Când va scrie istoria Florenței, Machiavelli, ajuns la anul 1469, anul nașterii sale, va reda pe scurt situația generală a țării, în termeni propriu-zis optimiști, dacă ținem seama de epocă și de frământările ei. „Italia era destul de liniștită; ocupația de căpetenie a principilor era să se observe unul pe altul și să-și consolideze puterea încheind coaliții și noi alianțe.“ O perioadă de pace și de liniște era rară în această Italie divizată, mărunțită puzderie în republici și principate, frământată de războaie continue, deoarece mișcarea browniană a acestor particule statale le azvârlea fără încetare pe unele contra celorlalte. Dacă ar fi fost stabil, acest mozaic putea alcătui un desen destul de frumos, destul de armonios, dar se afla într-o perpetuă schimbare. Se duceau lupte pentru stăpânirea unui castel, a unui deal, a unui pod, a unui port, sau pur și simplu pentru plăcerea de a se bate și pentru că nu era altceva mai bun de făcut. De-abia se restabilea echilibrul între state, că un nou război punea totul în discuție.

Era iubit războiul, pentru că răspundea instinctelor violente ale acestui popor și ale veacului; individul educat, și în timp normal supus legilor, găsea aici prilejul să-și manifeste tendințele ascunse, pofta sălbatică de a ucide și de a distruge. Războiul îți oferea puterea. Pe scurt, războiul renta. Soldații jefuiau, căpitanii norocoși cucereau provincii, puneau mâna pe ducate, întemeiau familii princiare sau

domnitoare. Războiul era o afacere profitabilă, ca și comerțul sau industria. Nepricepuții se ruinau, cei slabi își pierdeau viața; cei dibaci și puternici se îmbogățeau. Viața ar fi fost mai puțin amuzantă dacă nu ar fi existat toate aceste ocazii de a te război, toată această dezordine care le permitea celor curajoși să-și încerce norocul și să forțeze soarta. O Italie unită, uniformă, ar fi fost teribil de plictisitoare, disciplinată și organizată; într-un mecanism prea strict închegat, prea minuțios, n-ar mai fi fost loc și pentru capricii. Într-un stat puternic, construit pe simț practic, pe logică, pe o noțiune clară a interesului public, nu ar fi fost loc și pentru fantezie.

Din ziua când se debarasase de împărații germani și de regii angevini, viața politică a Italiei era dominată de gustul pentru anarhie și de obișnuința cu dezordinea; ea se polarizase acum în jurul câtorva state care, în cursa lor, antrenau toată galaxia micilor republici și a principatelor mărunte. Un joc complicat de alianțe – care, de altfel, nu datora nimic structurii subtile a feudalității, ce nu putuse niciodată să prindă rădăcini în Italia – aduna în mod temporar, în jurul unui suveran mai puternic decât ceilalți, câtiva mici monarhi care socoteau că e avantajos să se țină legați strâns de soarta acestuia. Astfel de asocieri erau bazate strict pe interes, și nici nu supraviețuiau vreodată acestui interes pe care îl serveau. Erau alianțe ce se justificau doar prin dorința de revanșă împotriva unui dușman greu de învins fără ajutor, pe pofta de a anexa un teritoriu imposibil de obținut prin forțe proprii. Mai existau și unii seniori, prin tradiție pasionați de meseria armelor, care își câștigau pâinea cu ceea ce pentru strămoșii lor constituise un divertisment sau o chestiune de amor-propriu. Ca și aristocrații ruinați, care nu vor să renunțe la vânătorile lor (o satisfacție) și care, pentru a le putea continua, comercializează vânatul, bătăioșii aceștia își fac o profesie din războaie. Cu călăreții, cu pedestrașii și cu artileriștii lor, intrau în solda cuiva, pentru o plată fixă și pe o durată determinată.

Vechea nobilime, exclusă din viața politică, în loc să se amărască într-o solitudine rurală și în sărăcie, prefera bucuros această meserie onorabilă și profitabilă, care îi aducea, în afara unui câștig, și satisfacțiile brutale avute pe gratis de strămoșii ei. Unii, cum au fost, de pildă, seniorii della Mirandola, în a căror familie, printr-o întâmplare paradoxală, avea să se nască cea mai frumoasă floare a umanismului, cea mai rară capodoperă a Renașterii, Pico della Mirandola, erau din tată în fiu șefi războinici și antreprenori de bătălii.

Li se dăduse acestor antreprenori numele de *condottieri*. La drept vorbind, nu erau niște aventurieri, pentru că nu căutau aventura de dragul aventurii, ci îi caracteriza, de fapt, o oarecare atitudine mercantilă, care unora ar putea să li se pară ceva neplăcut sau chiar degradant. Sigur că se situau departe de cavalerism și de feudalism. Condotierii furnizau cui îi plătea, unei persoane sau unei cauze, dar mai ales aceluia care dădea mai mult, fără considerente de simpatie, de prietenie sau de atașament, tot ceea ce era necesar pentru a purta un război. De fapt erau proprietarii unui *emporium* în care suveranul găsea și calitatea, și numărul de soldați de care avea nevoie; fiecare națiune își avea specialitatea ei: gasconii erau renumiți pentru vioiciunea lor, elvețienii pentru fidelitate și tenacitate, arnăuții pentru furia lor feroce. Se tocmeau atâția pedestrași, atâția călăreți, atâtea bombarde și tunuri mai mici, împreună cu nemții care le deserveau. Se discuta devizul și, odată contractul semnat, suveranul nu se mai ocupa de nimic. Condotierii erau aceia care își luau obligația războiului, cu toate anexele sale: aprovizionarea trupelor, de exemplu.

Condotierii erau niște negustori și, ca atare, nu-și doreau decât maximum de beneficii cu minimum de cheltuieli. Rari erau aceia care să reziste în fața unei oferte mai generoase. Ei nu făceau războiul de dragul de a-l face; prin urmare trebuiau să obțină de pe urma lui cât mai mult profit. Nu se

punea aici problema sentimentelor; era pur și simplu o prestare de servicii. În ziua când întâlneau un patron care plătea mai bine, îl părăseau pe cel vechi. Cei mai cinstiți așteptau sfârșitul războiului sau, cel puțin, sfârșitul bătăliei, dar nu toți aveau asemenea scrupule onorabile.

Această organizație prezenta mari avantaje. Ea elibera populația orașelor și a satelor de povara războiului și de inconvenientele serviciului militar. Pentru stat, războiul nu era decât o obligație de ordin financiar; el nu-i diminua energiile. Poporul îl accepta, cu atât mai bucuros cu cât nu trebuia să-l facă; era numai o problemă de bani, și nu pretindea impozite. Războiul, în loc să cadă în competența demnitarilor, mai mult sau mai puțin instruiți în probleme militare, era rezervat specialiștilor care se dovedeau niște experți. În loc să fie doar un măcel prostesc și costisitor, războiul devenea un fel de joc practicat de bărbați cu o calificare superioară în materie, care își perfecționau tehnica, până la a face din ea o artă.

Niciodată această expresie, „arta războiului", nu a fost mai adevărată ca în anii când condotierii se puteau compara cu un negustor iscusit sau cu un bun industriaș. Economie, eficacitate, randament, acestea erau problemele care îi preocupau pe ei. Își menajau materialul de luptă, își menajau oamenii, pentru că și unul și ceilalți costau scump și, odată războiul terminat, nu trebuia să te găsești în deficit. Idealul ar fi fost ca treaba să se poată reglementa ca pe o tablă de șah, fără să mai fie nevoie să ai soldați răniți – sau chiar morți. Calitățile unui bun condotier – și în privința asta, toți erau buni – semănau cu acelea ale unui bun jucător de șah. Eroismele gratuite ale cavalerului nu mai erau la modă. Câteodată, în altă parte, se mai purtau războaie în felul acesta; Italia, însă, era prea civilizată ca să continue cu masacre inutile. Războiul este, desigur, și o treabă în care intră în joc curajul, pentru că există situații când furia belicoasă învinge prudența și chibzuința, dar principalele sale virtuți le constituie

priceperea, dibăcia în manevre, ingeniozitatea și stratagemele.

Condotierul este un produs al civilizației și al politicii italiene. Și o necesitate; micile state nu au mijloacele necesare să întrețină armate permanente. Iar statele mari consideră că este absurd să imobilizeze în cazărmi tineri robuști care sunt mai utili în ateliere sau pe ogoare. Meseria de soldat e și ea o meserie ca oricare alta, care pretinde aptitudini fizice și morale. Sunt popoare ce se dovedesc mai apte pentru așa ceva, tot așa cum sunt și indivizi. Există aventurieri care nu visează decât răni și cucuie; să le acordăm plăcerea și preocuparea de a face război și să-i lăsăm în pace pe oamenii pașnici.

Creatorul acestui „gen", inventatorul tehnicii, maestrul acestei arte a fost Alberico da Barbiano, căruia îi revine meritul de a-i fi format pe condotierii celebri. Pe lângă șefii militari de origine nobilă, care au războiul în sânge și care exercită meseria de conducători de oaste, cel puțin tot atâta de plăcere cât și din interes, a apărut o clasă nouă, născută din evenimente, o categorie de bărbați care nu s-au consacrat armelor din tradiție sau datorită obiceiurilor strămoșești, ci numai pentru că meseria asta le era profitabilă și interesantă.

Dar nu și ușoară. Condotierul este un personaj complex. Nu-i e de ajuns să aibă curaj, îndrăzneală și spirit întreprinzător. El trebuie să fie capabil să comande soldați de diferite naționalități, deci și de mentalități diferite; să impună aceeași disciplină unor elemente eterogene. El are nevoie de o cultură care să-i susțină instinctul. Războiul devenind acum o știință, și încă una dificilă, el trebuie să învețe, și în teorie și în practică, mai înainte de a risca aventura. Regulile jocului sunt complicate, partida se desfășoară după metode extrem de variate. Numai așezarea în dispozitiv, pe teren, a unei armate, pune mii de probleme pe care singur instinctul nu le poate rezolva.

Pe măsură ce tehnica lui devine mai aprofundată, se îmbogăţeşte şi se desăvârşeşte, alegerea unui bun condotier e mai dificilă, iar numărul specialiştilor, al experţilor şi al „maeştrilor“ este tot mai mic. Cei care reuşesc sunt cei care au făcut o „şcoală bună“ şi care au fost formaţi de un profesor eminent. De aici vine şi celebritatea lui Alberico da Barbiano. Daţi-i pe mână un grajdar, un plugar, un măcelar, un brutar; numai să fie aceşti oameni talentaţi, şi el va face din ei mari căpetenii de luptători.

Aşa s-a întâmplat că această castă de condotieri, destinată la început gentilomilor decăzuţi, fiilor unor familii ruinate, s-a democratizat şi ea, şi toată lumea a putut să aibă acces la aşa ceva. Războiul nu mai constituie un privilegiu al nobililor; intră cine vrea şi cine e în stare. Ce meserie poate fi mai agreabilă pentru un bărbat care se simte cu vocaţie de oştean? Ea justifică toate imoralităţile. Tot ceea ce la un om normal înseamnă defect, pentru condotier devine calitate; chiar şi cuvântul „virtute“ îşi schimbă sensul atunci când îi este aplicat acestuia; iar aptitudinile necesare stăpânirii meseriei le întâlneşti la un măcelar ca Piccinino, la un ţăran ca Attendolo Sforza, la un văcar cum a fost Carmagnola, la un cuptorar cum a fost Gattamelata.

Acum, corporaţia tinde să-i elimine pe gentilomi, consideraţi nişte amatori, şi a rezervat marile *condotte* proletarilor care s-au înălţat tot mai sus, prin forţa braţului, şi au mari pretenţii de la republicile care îi folosesc. Până în ziua când, prea imprudenţi fiind, adică prea pe faţă, îşi trădează stăpânul, iar acesta, nemulţumit, îi asasinează. Chiar dacă bătăliile nu sunt prea sângeroase, generalii menajându-şi oamenii, meseria asta nu e dintre acelea unde, de obicei, mori în patul tău. Numărul condotierilor executaţi legal sau „suprimaţi“ fără judecată este considerabil. Cea mai mare parte dintre ei aşa au sfârşit-o, şi cred că nici unul măcar nu a pierit pe câmpul de bătaie. Cesare Borgia a pus să fie gâtuiţi

de către zbirii săi o mulțime, într-o singură zi; și dintre cei mai iluștri căpitani ai secolului, pe care, pe bună dreptate, i-a bănuit de trădare. Astea erau riscurile meseriei.

Dar când se reușea, ce izbândă! Cine guvernează micile principate? În cea mai mare parte niște condotieri „ajunși". Cine e stăpânul Perugiei? Baglioni. Seniorul de Rimini? Malatesta. Seniorul de Forlì? Ordelaffio. Seniorul Bolognei? Bentivoglio. Seniorul Ferrarei? Ercole d'Este. Seniorul Mantovei? Gonzaga. Cine e duce de Milano? La început, Visconti; apoi, Sforza. E normal ca un condotier celebru, „căpitanul norocos", să devină tiran în aceste state căzute pradă anarhiei, a luptei între facțiuni, aflate la bunul plac al ostașului energic, fără morală și lipsit de scrupule, care poftește să pună mâna pe ele. Este o revoluție firească a lucrurilor, dorită de însăși alcătuirea societății, care îl aduce pe aventurier în fruntea statului. Iar politica italiană, creatoare de condotieri, capătă atunci, de pe urma faptului că aceștia devin bărbați de stat, seniori, șefi de guvern, „tirani", o culoare nouă, un aspect neprevăzut.

În ziua când condotierul ajuns devine aproape egal unui rege, caracterul, mentalitatea și manierele sale prea mult nu se schimbă. Mare parte dintre ei s-au mai cioplit. Anguillara îi protejează pe artiști, Piccinino se interesează de literatură. Suverani pompoși, ei vor înălța biserici, palate, vor avea colecții de picturi, vor întreține scriitori. De sub această „spoială", în ciuda pospaiului de cultură, cea mai mare parte dintre ei își păstrează instinctele de brută, poftele violente, apucăturile sălbatice și primitive. Sălbăticia asta însă poate să se împace și cu cele mai alese forme de bun gust; la Sigismondo Malatesta, de exemplu, care, chiar atunci când punea să fie construit de către Alberti acel templu malatestian de la Rimini, opera cea mai distinsă și mai pură a secolului al XV-lea, își necinstea fără discriminare fiicele și ginerii, profana cadavre, rupea, mușcându-l, o bucată din brațul unei prințese germane.

Ajuns tiran, condotierul nici nu se mai gândește să renunțe la războaie, pentru că ele îl îmbogățesc. Nesfârșitele certuri care tulbură Italia sunt în cea mai mare parte opera acestui nepotolit scandalagiu, pentru care războaiele sunt rațiunea sa de a fi. Se povestește că un condotier englez, John Hawkwood, aflat în slujba Florenței – pe care florentinii îl numeau Giovanni Acuto, și care își are acum mormântul în Dom, cu o frumoasă frescă de Piero della Francesca – i-a răspuns într-o zi unui călugăr care îi cerea pomană și-l binecuvânta cu cuvintele: „Pacea Domnului să fie cu tine", ceea ce, într-adevăr, nu i se potrivea deloc unui războinic: „Să nu dea Dumnezeu! Ce, vrei să mor de foame?" Și Sigismondo Malatesta, așa cum spunea Aenea Sylvius Piccolomini, le răspundea supușilor care doreau pacea: „Nu vă mai bateți capul; curaj, cât oi trăi eu pacea n-o s-o aveți."

Micile principate, ca Perugia, Ferrara, Urbino, Mantova, Bologna, Faenza, Forlì, sunt pământuri ale condotierilor și, ca atare, supuse unui val de lupte. Ele au și importanța lor politică și, după aprecierile stăpânului, după interesele și după starea lui de spirit de moment, încheie între ele alianțe sau intră în umbra statelor mai mari.

În această mare, continuu agitată, în mijlocul acestor nisipuri mișcătoare care fug de sub tine, ele constituie niște insule solide. Prin forța lor, prin numărul lor, prin relațiile pe care le întrețin cu statele străine, prin importanța pozițiilor lor strategice și comerciale, ele joacă, sau încearcă să joace, un rol de arbitru în această busculadă confuză de mici republici și de mici principate. Fiecare dintre ele aspiră, mai mult sau mai puțin pe față, la o hegemonie în întreaga Italie; republicile negustorești, cum sunt Veneția și Florența, care controlează finanțele și comerțul; Milano, prin ambiția fără frâu a familiei Sforza, care cucerise prin violență puterea deținută în trecut de familia Visconti; Neapole, încăput pe mâna aragonezilor datorită apropierii de Spania; în sfârșit, Roma, ca fostă capitală spirituală a lumii creștine.

Fiecare își valorifica drepturile. Papa reclamă faimoasa Moștenire a lui Constantin, pe care Biserica își bazează pretențiile sale lumești; moștenire pe care cele mai luminate minți ale vremii, și chiar unele din sânul Curiei, o consideră apocrifă și lipsită de orice valoare. În principiu, Moștenirea lui Constantin îi conferă papei puterea supremă asupra tuturor statelor, ai căror suverani nu dețin stăpânirea decât ca pe o delegație acordată de Marele Pontif. Cum valoarea juridică a acestui document este vagă, foarte discutabilă, cum, de altfel, un argument de drept nu este suficient ca să obții și să păstrezi ceea ce dorești, Sfântul Scaun duce o politică foarte activă, intervenind în certurile dintre state, luptând fără încetare, fie pentru a se apăra, fie pentru a ataca – și deseori cel mai bun mijloc de apărare este atacul. Papalitatea nu neglijează, însă, nici interesele spirituale ale Bisericii, dar poziția sa de stat suveran o obligă să practice o politică materialistă, uneori diferită de cea pe care i-ar cere-o interesele spirituale. Ca suveran, papa nu este altceva decât un monarh ca toți ceilalți, chemat, ca și ei, să facă război – război just sau injust, nu are importanță –, să negocieze tratate, să facă negoț, să încheie alianțe, cu tot ce comportă astfel de treburi, ca diplomație, prefăcătorie, nesinceritate, duplicitate, minciuni, trădări. Prin forța lucrurilor, papii au fost constrânși să devină diplomați și luptători. Cei aparținând acestui secol, Sixtus IV, Inocențiu VIII, Alexandru VI, datorită faptului că dușmanii purtaseră războiul până în teritoriul lor, sau pentru că armatele papale îl impuneau statelor vecine, erau vârâți până peste cap în niște probleme fără sfârșit. Obligați să facă război, au ajuns să-i prindă și gustul. S-au molipsit de el chiar și cei mai pacifici. Inocențiu VII se lansează bucuros într-o serie interminabilă de conflicte armate, Iuliu II preferă spada Bibliei, Sixtus IV, după spusele lui Guicciardini, în ziua când a fost obligat să încheie pace a murit de necaz. Alexandru VI, ca înclinații personale, ar fi fost un om mai pașnic, pentru că

îi plăcea să trăiască bine, nu să fie soldat; dar situația în care se afla Italia și ambițiile fiului său Cesare Borgia nu-i acordau nici un fel de răgaz.

Aceasta era Roma, aflată în centrul unei Italii tumultuoase. Metropola lumii creștine, lăcașul celei mai înalte autorități spirituale de pe pământ, dar în același timp și un regat în devenire, învrăjbit, răscolit de discordii între familii care își dispută tiara, așa cum alții își dispută coroana, stârnind în jurul lui, cu ambițiile, cu spaimele, cu ura și furiile ce-l stăpânesc, valuri de neliniște și curente de război. Roma, care, printr-o excomunicare, printr-o destituire, o interdicție, îl poate reduce la tăcere pe cel mai semeț monarh, nu este decât un stat ca toate celelalte, ros de aceleași pofte, folosindu-se de aceleași mijloace ca să și le satisfacă și care, datorită puterii pământești pe care o deține, a ajuns în situația să practice o politică la fel de imorală ca a celor mai feroci condotieri și mai corupți tirani. Odinioară i-a făcut să se plece pe împărații germani; azi, un regișor italian o înfruntă, o insultă, o amenință, și atunci ea este obligată să cadă la învoială cu această categorie suspectă de făcători de războaie, aventurieri care, de fapt, sunt niște arbitri ai situației militare a Italiei. Oamenii de care depinde pacea sau războiul sunt Vitelli, Alviano, Gattamelata, Colleone, Piccinino, Anguillara, Oliverotto da Fermo; puternicii zilei, condotieri deveniți tirani, sau care aspiră să devină.

Este un adevărat miracol că prin compromisurile, prin nedreptățile și prin cruzimile ei, Roma, ca putere politică, nu a discreditat Roma ca putere spirituală, și nici nu i-a micșorat prestigiul și autoritatea în lumea creștină. Într-un cuvânt, mai subtilă, mai suplă, mai inteligentă decât epoca noastră, epoca de atunci nu s-a înșelat. Ea a înțeles perfect că au existat două Rome: una, moștenitoarea sfântului Petru, reprezentând creștinismul în ceea ce are el mai înălțător, mai curat și mai sfânt, și cealaltă, ca stat politic, pământesc, ca orice principat;

o Romă a pământului și o Romă a Cerurilor. Această epocă nu se indignează de nimic – și, atunci când o face, o face cu rea credință sau pentru că nu-și dă seama și nu găsește că e șocant să-l vadă pe papă cu o mână binecuvântând și cu cealaltă semnând tratate pe care niciodată nu le va respecta; bineînțeles, cu condiția ca interesele spirituale ale Bisericii să nu fie implicate, sau să nu aibă prea mult de suferit.

În teorie, Roma ar trebui să devină puterea unificatoare a Italiei. Pe toată durata Evului Mediu, popoarele au sperat-o și, când cu conflictul avut cu împărații germanici, a fost cât p-aci să reușească. După aceea, spiritul individualist, împins până la anarhie în Peninsulă, a paralizat aceste eforturi, și acum Roma se clatină bătută de furtuna unei politici nesigure și violente, la fel ca Perugia sau Siena. De fapt, în comparație cu statele vecine, ea nu mai are putere nici cât un principat mediocru.

Ce puternic era regatul Neapolelui, devenit posesiune aragoneză, după căderea angevinilor, care succedaseră familiei Hohenstaufen! Din ziua când Alfons II de Aragon, învingându-l pe candidatul pontifical, a intrat în oraș de-a lungul conductelor de la Porta Capuana, Neapole a rămas în mâna acestei dinastii. Cu toate intrigile papei de a aduce aici un șef ales de el, cu toate încercările de restaurare a angevinilor și revendicările lor niciodată satisfăcute – vroiau să-l aducă pe Carol VIII al Franței în Italia –, spaniolii s-au menținut în Italia de Sud. Că această provincie a avut de suferit văzându-se obligată să suporte un stăpân străin, este adevărat, dar de câte veacuri renunțase Italia de Sud să se guverneze singură? Jugul spaniol era cu atât mai greu cu cât Alfons, numit de către curtenii săi Mărinimosul, denumire ce nu avea în popor nici un ecou, s-a gândit să-i pună pe napoletani la plata cheltuielilor unui război care le mai și devastase țara. Domnind mai mult prin teroare decât prin mărinimie, Alfons respinsese toate încercările papei de a pune mâna pe regatul a cărui stăpânire pontiful o revendica.

Succesorul său, Ferrante, a continuat aceeași politică de sfidare arogantă a Sfântului Scaun, de oprimare a poporului, de trădare a oamenilor săi. El a mers cu cruzimea până la demență; a tăiat capetele dușmanilor și le-a pus sare; a otrăvit aghiazmatarele bisericilor din Veneția ca să se răzbune pe Doge; în cursul unei serbări le-a tăiat beregata reprezentanților nobilimii napoletane; și bunul nostru Commines*, care văzuse destule și cunoscuse mulți oameni, afirma că „nu există om mai crud ca el și nici mai lacom la mâncare". În ciuda acestor defecte, sau poate tocmai de aceea, regatul Neapole era puternic. Puternic din cauza legăturilor sale cu Spania, puternic de pe urma victoriei asupra turcilor, care încercaseră să se stabilească pe continent și fuseseră alungați de la Otranto; în sfârșit, puternic datorită slăbiciunii celorlalți. Nu exista nimeni în Italia care să poată înfrunta Neapole, sau să i se arate ostil. Pentru răsturnarea dinastiei aragoneze n-ar fi fost de ajuns nici o coaliție de state italienești, pentru că o coaliție este ceva vag, instabil, ezitant și care se pretează la defecțiuni și la răsturnări violente de alianțe; e nebun cine s-ar bizui pe așa ceva, să aibă încredere în devotamentul aliatului care, făcând parte din coaliție, să se simtă obligat să-i fie fidel și devotat. Lovitura care i-ar fi putut doborî pe aragonezi nu putea veni decât din afară. Avea să le-o dea regele Franței, pentru că el deținea, de la ducele de Anjou și de la ducele de Lorena, dreptul la coroana Neapolelui. Coroană de la început promisă de către regele René lui Carol Temerarul, și pe care i-a dat-o apoi lui Ludovic XI, călcându-și promisiunea. Și dacă francezii uitau de aceste „drepturi", exista cineva în Italia care avea să-și ia obligația să le-o amintească; era marele dușman al aragonezilor, Lombardul, ducele de Milano.

---

* Philippe de Commines (1447-1511), cronicar francez, autor al *Memoriilor* despre domniile lui Ludovic XI și Carol VIII. (Toate notele din acest volum aparțin traducătorului.)

În timp ce spaniolii organizau, într-adevăr, în sudul Peninsulei o putere atât de strașnică, încât părea imposibil să-i mai scoată cineva de acolo, la capătul celălalt al Italiei, în nord, niște condotieri norocoși întemeiaseră un alt stat, tot atât de mare, tot atât de bogat, tot atât de orgolios și de susceptibil ca și regatul meridional. Viscontii, care stăpâneau ca niște despoți Milanul, nu au fost nici ei mai puțin feroci și nici mai puțin extravaganți decât aragonezii. Unul dintre ei, Barnabo, avea o mare haită de câini pe care îi hrănea cu carne de om, din cei de care se temea sau care încetaseră să-i mai placă; și de haita asta le era frică supușilor ca de cel mai teribil război. Filippo Maria nu-și hrănea câinii cu carne de om, dar ținea în buzunar șerpi, pe care-i agita vesel în obrazul celor pe care vroia să-i intimideze; din minciună făcuse cea mai rafinată artă, surâzând în fața viitoarelor sale victime și terorizându-și cu o privire întunecată favoriții, care simțeau că le fuge pământul de sub picioare.

Oamenii ar fi fost încântați să dea jos această atât de puțin simpatică dinastie a Viscontilor, dacă învingătorul ei nu ar fi fost clanul Sforza. Într-adevăr familia Sforza se trăgea dintr-un țăran din Cotignola; plictisit să-și mai cultive, cu cei douăzeci de frați ai săi, peticul de pământ de la părinți, s-a gândit să se facă soldat. Recrutorii condotierului Boldrino da Panicale l-au amețit cu vorbele sale sforăitoare, dar el nu s-a prea lăsat convins. Și, cum șovăia, și-a zis să dea cu banul. Bani nu avea; atunci a luat hârlețul și a izbit cu el într-un copac, zicându-și că dacă nu se înfige acolo, atunci înseamnă că trebuie să rămână țăran.

Și Goethe a rezolvat odată tot în acest fel îndoiala pe care o avea în suflet, dacă să se facă poet sau să se facă pictor; și-a aruncat și el briceagul într-o baltă; dacă briceagul avea să plutească pe apă, atunci se făcea pictor. Cuțitul s-a dus drept la fund. Se pare că și hârlețul lui Muzio Attendolo, care își va câștiga renumele de Sforza, Violentul, avea să facă la fel,

însă, contrar tuturor aparențelor, hârlețul a rămas înfipt în copac. Țăranul a socotit că aștrii hotărâseră în locul lui și, pe un cal furat, s-a luat după toboșari.

Ajuns conetabil în regatul Neapole, foarte bogat, posesor al unei armate numeroase, i-a lăsat moștenire fiului său Francesco soldați, bogății, renume și, în plus, câteva sfaturi bune, date pe patul de moarte: „Dacă ai trei dușmani, împacă-te cu primul, cere un răgaz celui de-al doilea, și apoi năpustește-te asupra celui de-al treilea și distruge-l". Înarmat cu aceste înțelepte sfaturi, Francesco Sforza a continuat, în ritm rapid și în mod strălucit, goana spre succes începută de țăranul din Cotignola. Taică-său fusese iubitul reginei Neapolelui; el a făcut o „căsătorie bună". A luat-o pe fiica lui Filippo Maria Visconti, care l-a apropiat de Milano și, la moartea socrului, a pus mâna și pe acest ducat. Dinastia Sforza nu va scăpa din mână Milano, deși Francesco Sforza nu avea nici un drept asupra lui, fiind căsătorit cu o fiică nelegitimă; drepturile sale erau armata, cea mai puternică din toată Italia, voința sa de a învinge, energia, lipsa de scrupule și cruzimea. Altfel, popular, iubit de plebe pentru ținuta sa impunătoare, pentru afabilitatea sa, pentru amabilitate și generozitate.

Fiul său, Galeazzo Maria, perfid, închis, laș și crud, se distra asistând cum sunt torturați nenorociții; ca să le prelungească și mai mult supliciul, punea bucuros să fie îngropați de vii. Se pare că și-ar fi otrăvit și mama. Soarta a răzbunat-o; Galeazzo Maria a fost și el asasinat de conjurații care vroiau să elibereze Milano. Cetățenii aceștia generoși, Olgiati și Lampugnani, au plătit și ei cu viața gestul lor frumos și, cum moștenitorul ducatului nu era decât un copil, unchiul său și-a atribuit regența. Curând copilul a murit, tocmai la timp pentru unchiul care aranjase totul, și Lodovico, zis *il Moro*, Maurul, din cauza obrazului său negricios, moștenire de la bunicul Muzio Attendolo, i-a urmat la conducere.

Asupra Milanului apasă prin urmare tirania unui uzurpator, ca la Neapole aceea a unui suveran străin. În comparaţie cu aceste oraşe copleşite de o grea dictatură, sub un absolutism pe care nu-l îndulcea nici un drept acordat poporului, Veneţia şi Florenţa păreau nişte state liberale, democratice. Conform constituţiei după care se conduceau, erau într-adevăr nişte republici. În ceea ce priveşte Florenţa, am văzut că puterea banului stabilise aici, la vremea când s-a născut Machiavelli, o veritabilă regalitate. Regi neîncoronaţi, Medicii sunt atotputernici, atât de puternici încât nimeni nu îndrăzneşte să le conteste principiul eredităţii şi, de patru generaţii, fiul îi succede tatălui cu consimţământul expres sau tacit al cetăţenilor.

Veneţienii aveau un punct de vedere mai just şi mai exact asupra democraţiei. Constituţia lor, mai curând o operă a veacurilor decât a arbitrariului, stabilea un admirabil echilibru între forţele antagoniste, poporul şi aristocraţia. Politica Veneţiei se sprijinea pe relaţiile comerciale cu străinătatea, în special cu Orientul, şi, acceptând războaiele inevitabile, de prestigiu sau de interese, trebuia neapărat ca guvernul să aibă acea continuare care, prea deseori, lipsea regimurilor democratice. Politica aceasta cuminte, prudentă, hotărât energică, niciodată după toane, violentă, dar nu provocatoare, era subordonată afacerilor. Cuceririle înseşi ale Serenissimei erau făcute cu scopul deschiderii unor agenţii şi obţinerii de tratate comerciale cât mai avantajoase pentru apărarea bazelor şi asigurarea libertăţii pe mare. Instituirea dogelui pe viaţă şi caracterul ereditar al Marelui Consiliu asigurau continuitatea politicii sale; nu te găseai la cheremul unui vot care putea să distrugă într-o clipă tot ceea ce clădiseră înaintaşii. Dar trebuie să spunem, chiar dacă termenul pare paradoxal, că Veneţia era o republică aristocratică, ceea ce este, poate, singura formă cu adevărat eficientă de democraţie.

Nici urmă de tiranie; dogele care se aventura să-și depășească puterile plătea cu viața această imprudență. Guvernarea aparținea unei adunări din care făceau parte bărbați ce realizau cu adevărat prosperitatea orașului, și nu dintre aceia care se pretau doar la un joc steril al „politicii". Veneția avea nevoie să fie puternică, deoarece, în Italia chiar, Pisa și Genova se zbăteau să-i smulgă monopolul comerțului și stăpânirea mărilor. Pe de altă parte, turcii îi hărțuiau galerele și puneau bucuros mâna pe agențiile din Africa, din Grecia și din Asia Mică.

Ca să reziști tuturor acestor primejdii, trebuia să fii puternic, să reduci la minimum consultările populare, cu schimbările lor de opinie, cu entuziasmele și furiile lor oarbe, cu docilitatea față de injoncțiuni. Veneția nu a suprimat niciodată reprezentanța populară, ceea ce o face să-și merite titlul de democrație, dar se aranja în așa fel încât ea să nu prejudicieze cumva interesele statului. La Florența, politica avea tendința să devină un scop în sine; la Veneția, politica, așa cum era ea, se afla în slujba ordinii și a prosperității. În definitiv, aici fiecare își făcea socotelile sale; gondolierul prospera la fel ca și patricianul atunci când afacerile mergeau bine, când inamicul era ținut la distanță, când mărfurile circulau fără primejdie din porturile africane sau asiatice până în orașele din Flandra, Germania și Franța, cliente ale Serenissimei.

Existau destule dificultăți, chiar și pe plan comercial, încercări ale unor state de a se debarasa de acest monopol venețian, cum era concurența făcută de orașele Hansei, de porturile engleze, de Anvers, și politica în comerț a lui Jacques Coeur*, dezvoltarea relațiilor cu Orientul, și evitarea totală a certurilor sterile cu care preferau să se distreze florentinii. Dar această politică de interese, tocmai pentru că se baza pe interes, avea în ea și ceva precar. Veneția refuza să

* Jacques Coeur (1395-1456), ministru de finanțe al lui Carol VII. A dezvoltat comerțul cu Orientul și a stabilizat moneda națională.

se amestece în certurile interne ale Italiei, și pe bună dreptate, pentru că avea altceva mai bun de făcut; însă Italia a lăsat-o singură în fața turcilor. În chiar anul când se năștea Machiavelli, Serenissima se afla angajată în luptă cu o flotă musulmană de patru sute de corăbii care, așezate în linie, se întindeau pe o distanță de zece mile marine. „Marea semăna cu o pădure", scria Malipiero, după spusele lui Girolamo Longo, martor ocular. Veneția trebuie să cadă la învoială cu Mahomed II, chiar cu riscul de a-și pierde coloniile. Magellan și Cristofor Columb, unul dintre ei fiu al unei țări rivale, Portugalia, celălalt, fiu al acestei Genove care urăște Veneția și visează să-i smulgă supremația în comerț, știrbesc cu călătoriile și descoperirile lor atotputernicia Reginei Adriaticii.

Era acuzată de egoism; i se reproșa că se dezinteresează de soarta colectivității italienești, era acuzată de *monroeism**, dar ce mai putea să facă? Ce avantaj ar fi avut dacă se amesteca în încăierările condotierilor și tiranilor? Poate că Italia se necăjea, într-adevăr, că Veneția dădea un exemplu de ordine, de disciplină, de sentiment național dus până la extrem, de patriotism fervent, dar totuși inteligent. O invidiau pentru desăvârșita și rafinata ei civilizație, atât din punct de vedere material cât și din acela al realizărilor în artă. Era prea de tot superioară, prea deșteaptă ca să nu-și irite vecinii certăreți. Și totuși, dacă ne uităm bine, exista și un fel de slăbiciune în această dorință a sa de a se izola, care avea să sfârșească prin a o pierde, o atitudine rău înțeleasă chiar față de propriile sale interese, ca să spunem așa, un fel de mediocritate în convingeri, în utilitarismul ei prudent, în acest pragmatism rigid care, toate, reprezentau la ea niște reacții de apărare contra dragostei de aventură ce mai stăpânea totuși acest oraș născut din mare.

---

* Doctrină legată de numele lui James Monroe, om politic american, președinte republican al Statelor Unite între anii 1817-1825, care respingea orice intervenție europeană în problemele Americii, ca și a Americii în problemele europene.

Așadar, nu exista în Italia nici un stat pe care să-l poți admira total, fără rezerve. Pentru un tânăr ca Machiavelli, care privea în jurul său nerăbdător să descopere forma de guvernământ ideală, era imposibil să dea de ea într-o replică sau într-o tiranie. La urma urmelor, principala cauză a acestei slăbiciuni o constituia împărțirea țării într-o mulțime de state. Tânărul Machiavelli, ale cărui convingeri politice se formează pe baza studiului lumii antice și a observării statelor moderne, nu poate găsi ceva care să-l satisfacă, indiferent de orizontul către care privește. Italia este un haos, dar și Dumnezeu tot din haos a făcut universul; prin urmare, ar fi posibil să se înlocuiască această dezordine profundă, această mare confuzie de popoare și de indivizi, cu o ordine.

În Machiavelli există doi oameni. Unul dintre ei e pasionat după evenimente, și se instruiește fie din istoria popoarelor vechi, fie din observarea politicii contemporane. El este exact motorul vremii sale, criticul oamenilor și al faptelor pe care le-a studiat. Dacă vreți, un intelectual, un contemplativ, dar alături de el, un alt om își revendică insistent dreptul de a acționa: „curiosul". Acest om politic nu este deloc un diletant; el nu-și caută o ocupație, tocmai pentru a rămâne independent și pentru a-și păstra toată libertatea de judecată. Pentru ca nimic să nu-i deformeze luciditatea, să nu-i orbească, să nu-i întunece vederea limpede asupra lucrurilor. Un om liber.

Dar el este în același timp și un cetățean, un patriot. Un cetățean legat de gloria și prosperitatea Florenței. Un patriot, după tradiția lui Dante, a lui Petrarca, a lui Cola di Rienzo, care gândesc în funcție de Italia și nu de fragmentele ei: Italia considerată ca o unitate politică, un complex biologic; Italia care trebuie să redevină una, ca pe vremea romanilor.

Ce stat avea să realizeze această unitate? Roma? Nici unul din papii pe care i-a avut nu pare să-și facă probleme din asta, pentru moment. Un tiran? Da, Ludovic Maurul aspiră la

un fel de hegemonie, dar o face numai din vanitate, în interesul său propriu, nu în interesul Italici. Aragonezii au prea multe pe cap cu propria lor apărare. Florența? Discordiile interne o fac să fie prea slabă pentru așa ceva.

De altfel, la ce bun să schimbi o formă de guvernământ dacă nu schimbi și caracterul oamenilor? S-au văzut state trecând de la dictatură la democrație fără să câștige nimic pentru că indivizii sufereau de aceleași slăbiciuni, de aceleași defecte și de aceleași vicii. Sub democrație, la fel ca și sub dictatură, inimile și gesturile oamenilor sunt tot stăpânite de pofte, de rapacitate, de gelozie, invidie, mânie, violență și ranchiună. Chiar la Florența s-a constatat că guvernarea poporului era la fel de sângeroasă, de arbitrară și tot atât de nedreaptă ca a celui mai abominabil tiran.

Valorează instituțiile cât valorează oamenii? Sau dimpotrivă, sunt oamenii modelați de un guvern pe care și l-au ales singuri? Și, în acest caz, care este, teoretic, moral și practic, cea mai bună formă de guvernământ? Și dacă perfecțiunea practică nu coincide cu cea morală, pe care dintre ele trebuie s-o preferăm?

Un tânăr nu rezolvă dintr-o singură mișcare astfel de probleme, mai ales când nu are încredere în ideile preconcepute și nu admite decât adevărurile pe care le recunoaște și le simte personal. Cuvintele nu-l amăgesc. Și nici tradițiile; și nici ceea ce numim noi „înțelepciunea popoarelor". Acest om liber vrea să gândească liber. În afara disciplinei de partid și a dispozițiilor facțiunilor. Cuvintele de ordine nu sunt niciodată adevăruri; cel mult niște adevăruri provizorii, de folosință imediată, din lipsă de ceva mai bun. Nu-l înregimentezi cu forța, nici cu șiretenia, într-un grup. El nu poartă culorile nimănui, știind că o ființă omenească nu este un cal de curse, și respectă individualitatea, personalitatea umană, ca pe una din cele mai nobile realități întâlnite în viață.

Ostil, prin urmare, oricărei violențe, atât celei impuse spiritului cât și celei impuse trupului, el își apără cu orice preț independența. Cu prețul singurătății, chiar cu prețul sărăciei. Și socoate că nu o plătește prea scump. Își plimbă zâmbetul ironic de pe buzele subțiri, din ochii mijiți, cu bărbia sa ascuțită, prin locurile publice și prin biblioteci. De altfel, afabil, sociabil, iubind gluma, și deloc doctrinar. Ființă veselă, mângâie bucuros o fată și nu detestă nici sticla. Este liniștitor să vezi un reformator care nu respinge bucuriile vieții. „Nu am încredere în Cassius, este prea uscățiv", spune Cezar al lui Shakespeare. Machiavelli nu ar fi un florentin aparținând Renașterii dacă nu ar urmări și el visul platonician al armoniei dintre corp și spirit, dintre suflet și simțire. Dumnezeu nu l-a făcut frumos; și pentru atâta lucru să renunțe la plăceri?

În realitate, însă, cele mai mari plăceri ale sale sunt acelea pe care i le oferă ascuțimea minții, inteligența aceasta vie, cu o mie de fețe, care știe să înțeleagă totul și să nu-și refuze nimic, hrănită cu cea mai vastă cultură istorică și cu spiritul de observație cel mai perspicace. Iar în spatele acestei inteligențe se află un suflet neliniștit, agitat, care nu se mulțumește cu un simplu spectacol și respinge atitudinea pasivă a criticului, a martorului. Un suflet înflăcărat, care umilește uneori această inteligență prea lucidă, prea sclipitoare. Ne duce cu gândul la bătrânul Swift; nici Machiavelli nu ne-a spus mai mult din ce se petrecea în sufletul său; florentinul nici măcar nu a lăsat un epitaf, care să fie, ca cel al decanului de la Saint Patrick, o confesiune. Va trebui, doar din faptele vieții sale, să descoperim efervescența acestui suflet despre care, orgolios și pudic, el nu ne-a spus nimic.

O inimă uscată? Nu. Un om fără suflet nu se avântă pe urmele lui Savonarola și nu intră în grupul lui de

„smiorcăiți". Față de Savonarola nu este posibilă nici o atitudine de simplu observator, nici de pură critică. Ori ești cu el, ori ești împotriva lui. Nu poți rămâne indiferent în fața conflictului grav pe care el îl dezlănțuie între ceea ce revendică sufletul și poziția pe care o ocupă rațiunea practică. Ori îl iubești, ori îl urăști. Se pare că Machiavelli l-a iubit.

III
Profetul dezarmat

Și totuși, nu ne putem imagina doi oameni mai diferiți. Unul din ei este numai rațiune, numai clarviziune, inteligență în cel mai înalt grad. Celălalt, o forță cosmică; are în el violența oarbă a furtunii, a torentului. Extazul îl înalță în slăvi, iar viziunea dumnezeirii îl zdrobește de pământ. Lava arzătoare și fumegândă a profețiilor sale se revarsă dintr-ânsul ca dintr-un vulcan. Cu o inconștiență aproape copilărească, a declarat război răutății omenești. Are în el ceva din copiii-cavaleri ai Evului Mediu și din „inocența“ lui Don Quijote. E teribil de singur, dar îl are cu el pe Dumnezeu. Și astfel înarmat, el pleacă să cucerească lumea.

Savonarola e un cuceritor; și înțelegem deja că sub acest aspect îl consideră cu interes Machiavelli. El își are locul său în istorie. De cum ajunge la Florența, este ușor de văzut că aparține acelui destin deosebit, atât de pasionant de întâlnit în cărțile de istorie, dar, mai mult încă, în viața de toate zilele. Dacă imbecilii îl disprețuiesc și-și bat joc de el, de chipul lui urât, de gesturile lui stângace și timide, de accentul lui ferrarez, aspru și bolovănos, Machiavelli, însă, i-a descoperit îndată geniul; și un geniu de o valoare excepțională: sfințenia.

Îi revine Bisericii să spună dacă, după concepția catolică, Savonarola a fost un sfânt. Pentru Machiavelli există sfințenie ori de câte ori un ideal este împins până la absolut,

până la extrema uitare de sine, până la maximum de eficacitate spirituală. Şi, de asemenea, ori de câte ori un om face sacrificiul total al individualității sale și o închină unor aspirații supraomenești. Sfințenia include miracolul; și nu e oare un miracol această transfigurare a unui om din carne și sânge, din lumină și lut, în ceva mult mai mare decât el însuși? Savonarola este, în sfârșit, anacronic, ceea ce îl face mai interesant și cu totul diferit de acel tip de umanist care ar putea foarte bine să devină un șablon. Oamenii superficiali spun că face parte dintr-o categorie perimată, aceea a călugărilor ultimelor veacuri, a predicatorilor din epoca veche. El nu aparține timpului său. Machiavelli, care l-a ascultat cu atenție, și care îl observă cu interes, fără indulgență, vede în el nu doar un supraviețuitor al unor vremi apuse ci, dimpotrivă, pe profetul unei lumi noi. O lume în care e posibil ca valorile eroice să revină în actualitate. O lume care nu se va mulțumi doar cu niște entuziasme moderate și cu plăcerile discrete ale secolului în care trăim. O lume care va face să se ridice din nou, ca un talaz uriaș din adâncuri, sentimentul tragic al vieții, anxietatea plină de spaime, teama și cultul morții și o predilecție pentru marile frământări ale inteligențelor confuze, ale inimilor lipsite de odihnă. O lume care, obosită de atâta echilibru, se va precipita cu plăcere în excese, în nesăbuință, în dezordine. O lume în care pateticul, și nu înțelepciunea, va guverna faptele oamenilor. În sfârșit, o lume conștientă de drama profundă care stăpânește existența oamenilor, și care nu va consimți s-o ignore, s-o disimuleze, s-o deghizeze, ci, dimpotrivă, se va sili s-o trăiască în plenitudinea ei, s-o exprime sub aspectele ei cele mai evidente, cele mai izbitoare. E un profet omul acesta, și nu unul din cei mai umili. Este un prospector al viitorului, un explorator, un conchistador care pornește în căutarea omului, așa cum alții pleacă în căutarea aurului, a mirodeniilor, a căilor maritime și a unor împărății necunoscute. Un om liber care, la plecare, a aruncat totul, care

continuă să arunce totul pe drum, pentru a nu-i fi îngreunată cu nimic libertatea. Și-a părăsit casa părintească pentru a intra în mânăstire. Îndată va intra, dacă trebuie, în luptă contra propriei sale mânăstiri, contra imoralității mai-marilor săi; chiar contra papei, dacă socoate că papa nu-și face datoria. Are exact firea unui cavaler rătăcitor acest om care umblă pe drumuri ca un luptător fără prihană, care îi ia la rost pe marinarii de pe vasul pe care se află și el, pentru că înjură și joacă zaruri. De cum sosește într-un oraș, se ia de păcatele guvernanților, de lăcomia marilor burghezi, de brutalitatea condotierilor, de eleganța femeilor și de delăsarea artiștilor. El atacă guvernul, mai întâi pentru că acesta este răspunzător dacă lucrurile merg prost și dacă oamenii își duc viața ca niște păgâni, în loc să practice virtutea.

Nu îi e frică de nimeni, nu se teme de nimic. De mai multe ori au încercat să-l ucidă; dar îi dezarmează pe zbiri numai prin felul extraordinar cum îi privește, cu ochii săi mari negri, sub niște sprâncene roșcate și stufoase. Și apoi glasul acesta care te zguduie până în fundul sufletului, glasul acesta aspru care știe să devină atât de duios, atât de părintesc. *Fratelli*, spune el, *figliuoli*, și lumea simte atunci că inima lui se frânge de iubire și de compasiune pentru această biată omenire atât de proastă, la urma urmelor, mai mult proastă decât rea, care se îndreaptă direct spre infern, atunci când, de fapt, este atât de simplu să se salveze.

Îi ține, plini de lacrimi, la picioarele amvonului, cu sufletul la gură. Ca să-i emoționeze, el nu are nevoie să inventeze povești extraordinare. Nu are decât să le povestească despre viziunile sale. Și orașul acesta, unde există întotdeauna o epidemie în cartierele sărace, nesănătoase și aglomerate, câteva cazuri de ciumă care se ascunde și mocnește ca focul din cala unui vas, așteptând momentul când să răbufnească în mari vâlvătăi, este aproape zilnic măcinat de războaie civile. Facțiunile se înverșunează și se agită complotând cu francezii, cu papa, cu Milano, cu Sere-

nissima, cu spaniolii din Neapole. Apoi, în urma războiului civil, dacă nu cumva îl precede, urmează războiul cu străinii; și se poate prevedea, sigur, o catastrofă apropiată, o ploaie de sânge; se vestește pe cer o spadă ținută de o mână invizibilă – există comete –, cruci negre care se înalță în mijlocul unui munte de nori, și călăreți înspăimântători zburând prin aer. Dioscuri sau cavalerii siniștri ai Apocalipsului.

El știe bine ce are să se întâmple. O spune peste tot. O repetă în fiecare zi, la amvon, pe străzi: „Pocăiți-vă, se apropie clipa. Postiți, mari nenorociri vor veni peste voi." Ar vrea să trezească în acest popor blând, iubitor de viață, nepăsător, artist, sumbrele emoții ale Evului Mediu, când oamenii se gândeau mai mult la sufletul lor și apoi la bucuriile vieții. Ar vrea să reînvie purtările primilor creștini, frumoasele și naivele virtuți ale începuturilor, nepărtinirea, castitatea, modestia, înfrățirea, iubirea de aproapele. Ar vrea să toarne această umanitate într-un creuzet, ca pe o statuie nereușită, pe care o retopești, până când ajunge să semene, desigur, pe cât posibil, cu Creatorul care a făcut-o după chipul și asemănarea sa.

Un utopic? Unul dintre acei călugări exaltați, pe care rigorile mânăstirii l-au făcut să-și piardă capul, și acum divaghează puțin? În Florența există mulți care, din prostie sau din răutate, îl confundă bucuros pe Savonarola cu celălalt călugăr din mânăstirea San Marco, un somnambul care are, sau crede că are, viziuni. Fratele Salvestro și Fratele Girolamo sunt puși alături, nebunul cu profetul, ca și cum ceva comun ar exista între ei. Fratele Salvestro și Fratele Girolamo? Machiavelli nu se înșală. Să fie viziunile lui Savonarola ceva supranatural, ori pur și simplu manifestări ale unui spirit înflăcărat, ale unei imaginații pitorești, chiar ale unui geniu poetic? De ce nu? Unde începe, la un poet, profetul? Romanii îi spuneau *vate*...*

* Poet inspirat.

Savonarola este unul din acele fenomene omenești de care nu scapi doar ridicând din umeri. Umaniștii, care nu judecă decât prin intermediul lui Platon sau al lui Aristotel, și care nu mai știu să citească Biblia, îl condamnă indiferenți, cu o grimasă de dezgust ironic: un exaltat! Dar exaltatul, ca atare, prezintă și el interes, și este important de văzut care este obiectul sau natura exaltării sale.

Chiar dacă admitem că acest dominican a fost un impostor – sunt oameni care pretind acest lucru –, și impostorul, ca atare, este interesant.

Asta face ca viața să fie pasionantă: felul acesta de curiozitate căreia nu-i scapă nimic, darul acesta de a te alătura lucrului de excepție, sub orice formă s-ar prezenta el, măreață sau respingătoare. Trebuie să fim atenți la tot, iar omul cel mai banal, în clipa când a găsit cheia care deschide poarta cea mai secretă a personalității sale, nu e, la urma urmelor, chiar atât de banal. În viață nu există nimic lipsit de înțeles: iată că Machiavelli a descoperit de multă vreme ce face ca viața să-i fie interesantă. Cum să nu se atașeze de Savonarola, exemplarul acesta straniu de umanitate, acest prodigios început de supraom?

Și dacă, în definitiv, Savonarola are dreptate? Dreptate contra lumii întregi, contra Medicilor, contra umaniștilor, contra raționaliștilor? Ceea ce spune el agită rămășițele unor vechi eroisme, stinse în suflete lenevite și lipsite de vlagă. Nu are el dreptate când se înverșunează împotriva politicienilor, a filozofilor, a artiștilor, împotriva ordinii stabilite, adică împotriva inerției, a injustiției, a prostiei, a egoismului și a răutății?

El vrea să reformeze lumea! Păi, cine nu vrea? Nici umaniștii nu doresc altceva. Își au și ei programul lor. Își închipuie că pot îmbunătăți omenirea, trezind în ea gustul pentru opere de artă și pentru poezie. Citează exemplul atenienilor, care au fost un popor de critici de artă. Dar, mai

întâi, suntem noi siguri de asta? Umaniştii a construit pentru uzul lor propriu o Antichitate minunată, numai lumini, fără prihană, fără umbre. Ei se prosternează înaintea acestei creaţii a spiritului lor şi o adoră; ar vrea ca, după acest model, să înalţe o nouă lume. Oricum l-ai lua, nici modelul lui Savonarola nu este, la urma urmelor, mai utopic. Dacă umaniştii îşi închipuie că civilizezi un popor oferindu-i nişte spectacole rafinate, transformând carnavalul, dintr-o neghiobie obscenă şi destrăbălată, în ceva frumos, făcând mulţimile copărtaşe la distracţiile rafinate ale elitei, punându-i în faţa ochilor doar statui şi picturi frumoase... ce vor constata ei că va prefera acest popor, în ziua când va judeca singur, când nu va mai fi obligat să fie pe placul Medicilor, şi va aprinde focuri pe străzi, şi va azvârli cât colo tot ce-i va cădea în mână, chiar şi operele de artă!

Umaniştii trăiesc într-un vis de cuminţenie şi de frumuseţe, la care ar vrea să li se alăture toată lumea. Generoşi, ei îşi propun să „educe" poporul prin cultură. Discută savant despre asemenea lucruri, în adunările platoniciene, în grădinile Medicilor, cu poeţii, cu artiştii şi cu muzicienii, plini de un entuziasm ruskinian*, atât de naiv pentru cine nu se lasă înşelat de visurile lor. Atunci li se poate prefera Savonarola, că nu face mofturi, că ia la frământat omenirea cu mâinile sale lungi şi violente; el a abandonat de multă vreme reveriile şi iluziile umanismului; deja, de când avea douăzeci de ani, nu-l mai păcăleau. Cunoaşte procedee mai bune decât muzica, pictura şi artele decorative, pentru a-i reforma pe oameni. În toată treaba asta, el este psihologul; ştie că cel mai bun argument e frica. Trebuie ca oamenilor să le fie frică, dacă vrem să scoatem ceva din ei.

El a creat, până la urmă, acest complex al fricii; tot oraşul e bolnav de ea. Bărbaţii, femeile, copiii, deştepţii şi

* John Ruskin (1819-1900), critic de artă, sociolog şi scriitor englez.

proștii, bogații și săracii, învățații și analfabeții, toată lumea tremură. Poeții își distrug versurile profane, pictorii își sfâșie pânzele păgâne, hedoniții duc o viață fără păcat. În loc să meargă la teatru sau la cabaret, lumea se duce la predică. Dar ce spectacol îi vor oferi emoțiile pe care le va trăi aici?

În biserica semiobscură unde, când se face liniște, auzi respirația gâfâindă a mulțimii îngrămădite sub vasta cupolă a lui Brunelleschi*, glasul predicatorului izbește în rafale, făcând capetele să se plece, lovind direct în piept, ca o piatră, biciuind cu o grindină de amenințări și insulte mulțimea. „Trăiți ca niște porci“, le strigă el în obraz. Și, în loc să se indigneze, ei gândesc în tăcere: „Da, este adevărat, trăim ca niște porci.“ Când Savonarola își ridică brațul drept în sus, când îi alunecă puțin mâneca, dezgolind încheietura palidă a mâinii, crezi că vrea să apuce spada de foc pe care el o zărește atârnată de bolta cerului, sau că vrea să deschidă stavilele ploii de foc. Admirabile predici! Ai crede, altfel, că sunt precis calculate, dar cu Savonarola este vorba de altceva, și nu de calcul. O fi știind el, oare, despre ce are să vorbească atunci când urcă la amvon? Da, și-a pregătit un plan, are în minte și textul de început pe care îl va comenta. Dar, după aceea, când duhul Domnului pune stăpânire pe el, nu mai e vorba de nici un plan, de nici o schemă, de nici un text; el nu mai știe dacă vorbește despre Amos, despre Exod, despre Apocalips; dă frâu liber imaginației propriului său geniu. Iar rezultatul? Toată populația Florenței este la picioarele lui, bineînțeles în afară de câțiva neînduplecați, pe care nu-i va stăpâni niciodată și care, până la urmă, îl vor distruge. Dar, pentru moment, nu există om atât de popular, atât de mult ascultat cum e acest călugăr mărunțel, fără nici un avantaj fizic, de o urâțenie impresionantă, dar atrăgătoare, ce îi este de folos, pentru că așa și-i închipuie mulțimea pe Ieremia și pe Ezechiel.

---

*Fillipo Brunelleschi (1377–1446), arhitect și sculptor florentin, constructorul cupolei catedralei Santa-Maria dei Fiori și al palatului Pitti din Florența.

Este exigent. Nu-l poți sluji în același timp și pe Dumnezeu și pe Mammon. Dacă vrei să faci parte dintre aleși, atunci trebuie să-ți schimbi viața, chiar din clipa aceasta, să renunți la toate vechile plăceri, la cele mai nevinovate, ca și la cele mai vinovate. Să-ți însușești virtuțile copilului, să fii pur ca el, și atunci va veni pe pământ și vârsta de aur, când vor înceta să mai domnească egoismul și faptele necontrolate. Orașul este acum al copiilor. Ei s-au grupat în confrerii și căprării, fac poliția străzii, îi molestează pe trecătorii pe care îi consideră prea bine îmbrăcați, pe femeile fardate, îi chelfănesc pe bețivi și pe jucătorii de cărți. Savonarola le-a acordat această autoritate. Se duc să percheziționeze casele, în căutarea scrierilor interzise, a tablourilor indecente. Savonarola se încrede în candoarea cu care ei deosebesc binele de rău, și-l distrug pe acesta din urmă. Amuzantă inițiativă; puțin cam periculoasă, fără îndoială; arta și cultura nu au probabil nimic de câștigat din asta, dar ideea e ceva nou, e ciudată și simpatică.

Machiavelli se apropie din ce în ce mai mult de Savonarola. E văzut mereu la predici, se numără printre *piagnoni*, „smiorcăiți“ – așa sunt numiți, în bătaie de joc, partizanii dominicanului. Și mintea și sufletul său sunt impresionate de zelul acestui călugăr; ardoarea lui de a reforma lumea nu e, desigur, lipsită de o oarecare naivitate, dar e frumoasă o asemenea aventură, și merită să fie încercată. S-ar părea că totul îi desparte, și ca educație și ca fire. Unul s-a hrănit cu Biblia, celălalt cu scriitorii romani. Unul tinde către politica pragmatică, celălalt este numai idei și fervoare. Dar amândoi admit că lumea este prost întocmită și că trebuie corectată. Cu ce mijloace? De ce n-ar fi mai potrivite mijloacele preconizate de Savonarola? Și, de fapt, valoarea ridicată a unei doctrine trebuie judecată după rezultatele obținute; succesele par să garanteze justețea teoriei savonaroliene; propaganda lui a reușit.

El a izbutit să convertească multă lume, și nu numai pe cei slabi la minte, timizi sau naivi; chiar și elita intelectualității florentine îi ascultă predicile. Și nu doar ca să fie la modă. Bărbați eminenți ca Ficino Poliziano și Pico della Mirandola s-au convertit. El a vrut să reformeze ordinul său monahal, și a reușit. Cu toată opoziția sa politică foarte violentă, papa a sancționat separarea dominicanilor toscani de cei lombarzi, cărora le fuseseră mai înainte subordonați. Savonarola a dat Florenței un guvern moral. Lui i se datorează, în mare parte, expulzarea Medicilor și, grație intervenției sale – și, de asemeni, curajului lui Capponi – orașul nu a fost jefuit de francezi.

Savonarola i-a învins pe Medici, care păreau de nezdruncinat. Lorenzo Magnificul a încercat să-l combată, fără să reușească, și s-a folosit de orice: corupție, intimidare, amenințări. Când a murit Lorenzo, Florența a devenit un oraș liber. Și asta grație lui Savonarola și lui Francesco Vallori; libertatea a fost proclamată, oamenii s-au trezit în democrație...

Atenție! Ce are să se întâmple? Machiavelli urmărește cu încordare desfășurarea evenimentelor. Medicii odată dispăruți, orașul va cădea din nou pradă luptei între facțiuni. Numai dacă Savonarola n-o să-i înlocuiască pe tiranii expulzați cu un alt conducător, căci este nevoie de unul. Dar atunci o să se spună: la ce bun un alt tiran? Mai bine îl păstram pe cel vechi. Aici, Savonarola a avut o idee genială: o să-l numim pe Iisus Christos „tiranul" Florenței. Într-adevăr, genială, pentru că răspunde formei de guvernământ pe care el o preconiza: morală și teocratică. Dacă orice putere vine de la Dumnezeu, de ce să nu ia Dumnezeu direct puterea? Savonarola, care îi este profet, va guverna în numele sau în locul său. Iar nemulțumiții vor deveni, de acum înainte, niște eretici, niște profanatori și blasfematori. Machiavelli aplaudă; farsa e bine jucată.

Și totuși, o fisură există în politica lui Savonarola. Și nu e de mirare, pentru că Savonarola nu e pregătit politic. Sigur că e lipsit de experiență, și nici teorie nu cunoaște. La vârsta de douăzeci și doi de ani a intrat în mânăstire, iar până la această vârstă a studiat literele sau medicina. Evident, i-o fi citit pe istorici și pe moraliști; și, mai mult, Biblia, care nu constituie o carte de căpătâi pentru oamenii de stat: stratagemele ce se află în ea sunt grosolane, și regimurile prezentate acolo sunt rudimentare, bazate pe violență, jaf, cruzimi; sau, cel puțin, pe un idealism lipsit de contacte cu realitatea.

Din punct de vedere religios și moral, Savonarola știe ceva. Poziția lui este inatacabilă. Putem spune chiar că revendicările lui sunt acelea ale unui sfânt, care ar vrea ca tot omul să beneficieze de această sfințenie; ceea ce pare generos, dar, în același timp, și naiv. Sufletul frumos al lui Savonarola, pe care îl servește o elocvență excepțională, este în stare să te convingă și să te transporte, să-ți smulgă o adeziune, oricât de tare te-ai apăra. El preconizează o reformă pe care și-o doresc spiritele cele mai elevate, chiar dacă nu sunt de acord cu procedeele folosite. Concepțiile sale religioase sunt frumoase, nobile, de necombătut. Dar când se bagă în politică...

Din nefericire, activitatea sa nu se poate separa de politică. Este chiar strâns legată de ea. Cine vrea să reformeze societatea vine inevitabil în contact și cu problemele de regim politic. Și care este regimul cel mai bun? Pe care să-l preferi tuturor celorlalte și să te silești să-l aplici? Iată ce nu a spus exact Savonarola. El vorbește de libertate; bun, toată lumea e de acord cu asta. S-a dus la Careggi, să-l deranjeze pe Lorenzo Medici, aflat pe patul de moarte, să-l implore să redea Florenței libertatea. Dar mai întâi și-ntâi, știm noi ce este libertatea? Filozofii și oamenii de stat nu au o părere comună în această privință.

Pentru Savonarola era vorba de a reda poporului conducerea. Foarte bine. Dar, odată făcut acest lucru, el s-a

grăbit s-o și ia înapoi și să i-o dea lui Christos-Rege. Știm bine că Iisus Christos nu este un suveran incomod, dar nu asta era democrația promisă. De altfel, este Savonarola un partizan al democrației? Ne putem îndoi dacă îi citim scrisorile. El preferă democrația tiraniei, dar înțelege, și Machiavelli e de acord, că democrația sfârșește aproape inevitabil într-un fel de tiranie. Să preferi conducerea în mâinile unei singure persoane? Se pare că Savonarola se gândește la asta. Dar atunci pe ce se bizuie guvernul său? Dacă se bazează pe violență, atunci este unul injust, și deci ilegitim. Vrem să fie perfect just, atunci n-o să-l acceptăm decât dacă vine de la Dumnezeu. Deci, o monarhie de drept divin? Ca în Franța? Poate că tocmai din acest motiv o fi avut Savonarola atâta simpatie pentru francezi, și nu vede cu ochi răi venirea lui Carol VIII în Italia.

Dar dacă se vrea o democrație de drept divin, deci ereditară, ce se va întâmpla cu instituțiile democratice? Cum să împaci asta cu vechea constituție florentină? Nu e vorba să critici în amănunt noua constituție, aceea pe care și-a dat-o Florența în 1494, după expulzarea Medicilor; în ansamblu, ea este bună și, dacă nu e deformată de jocul partidelor, ar fi și salutară. Însă, din nefericire, e hibridă, șovăielnică; se simte că a vrut să păstreze un echilibru între toate partidele, să placă poporului, să nu-i oprime prea mult pe burghezi și să permită un maximum de libertăți, fără să provoace cu asta necuviințe și anarhie. Este o operă de bunăvoință și de bună credință, dar ea rămâne, totuși, a unui călugăr și a câtorva moderați cu tendințe democratice. Aceștia sunt cei mai periculoși.

La un examen mai atent, Machiavelli constată că nu numai o fisură există în sistemul politic al dominicanului; există și o profundă ignoranță a adevăratei naturi umane, o credință naivă în perfectibilitatea ei, și mai ales o eroare radicală: aceea care constă în a-ți imagina că poți face un popor întreg să ducă o viață virtuoasă pentru că ai reușit să-l

emoționezi, să trezești în el teama de moarte, teama de infern, teama de ciumă și teama de francezi. Căpcăunul și Muma-Pădurii au domnii destul de scurte. În ziua când poporul Florenței n-o să se mai teamă, când se va plictisi să tot asculte predici incendiare și să practice virtutea, ce-o să devină regimul care se bazează aproape în întregime pe prestigiul moral al lui Savonarola?

Ascultându-i pe oameni cum vorbesc – și se știe că lui Machiavelli îi place să colinde străzile, să se amestece printre cei care discută pe la porți, pe lângă un monument, pe o bancă în piață –, tânărul descoperă că dictatura lui Savonarola se apropie de sfârșit. Degeaba sunt mințiți oamenii în numele libertății, sunt ruinate meșteșugurile de obiecte de lux, sunt închise prăvălii, sunt condamnați muncitorii la șomaj. Afacerile merg prost, pe când în timpul Medicilor mergeau bine. Savonarola a suprimat carnavalurile păgâne cu iz mitologic, dar era mai plăcut să vezi defilând care cu fete frumoase decât să asiști la jocurile unor bătrâni călugări, purtând coronițe de flori, țopăind și cântând imnuri.

Popularitatea lui Savonarola nu mai are mult. Oamenii se vor plictisi de el, cum s-au plictisit și de Medici. Și, în ziua când bunăvoința maselor, câștigată prin reforme financiare și măsuri demagogice, se va înstrăina de el, atunci se va trezi singur, așa cum a fost și la începutul acestei politici extraordinare pe care, fără să fii profet, poți s-o vezi sfârșind într-un dezastru.

Savonarola a vrut să fie drept, echitabil, generos, într-un cuvânt, moral. El nu a înțeles că morala cu politica, în mod obișnuit, nu fac casă bună. De suferit a suferit politica sa. El a proclamat dreptul poporului de a se conduce singur; poporul va profita de asta în ziua când se va sătura de el și-l va răsturna. Ar mai avea doar un singur mijloc de a-și consolida poziția; să nu conteze prea mult pe prestigiul moral, pe fidelitatea partizanilor săi, pe bunătatea poporului

și să facă ceea ce fac toți oamenii de stat care vor să se mențină: să organizeze o armată bună. De ce să nu-i ia drept model pe tirani, în loc să se hrănească doar cu nobile himere! Să studieze istoria împăraților romani sau, mai aproape de zilele noastre, să învețe cum își mențin intacte forțele familiile Sforza, Visconti și Baglioni, aragonezii și chiar papa! El crede în puterea virtuții, a dreptății, pe câtă vreme nici naivii săi adepți, probabil, nu mai cred în ea. De fapt, asta face ca viața să fie o decepție: nu poți trăi la nivelul propriului tău ideal. Ori îți trădezi idealul, ori îți trădezi viața.

Un „profet dezarmat", iată ce este Savonarola. Teribil cuvânt. În gura lui Machiavelli el sună ca o condamnare definitivă. Nimeni nu se va mira, atunci, dacă are puțin fler și puțină cultură istorică, să vadă cum se vor desfășura evenimentele, când valul de nemulțumiri dezlănțuit împotriva predicatorului și instigat acum de Medici îl va doborî.

„Profetul dezarmat" va fi victima propriei sale reforme. Guvernul său teocratic se va prăbuși, pentru că teama de infern și amenințarea cu pedeapsa cerului nu sunt suficiente pentru a stăpâni instinctele mulțimii. O bună *condotta* ar valora mai mult. Și iată-ne căzuți din nou în dilema de la început. Un guvern sau este puternic, sau este moral. Sau se spijină pe ideal, sau ține seama de realitățile sordide. Vom fi deseori chemați să folosim mijloace injuste pentru a asigura justiția. Să nu le folosim, pentru că nu sunt conforme cu idealul strict al justiției absolute, sau să consimțim de bună-voie la salvarea justiției practice, cu chiar prețul justiției teoretice? În politică trebuie să cazi întotdeauna la o înțelegere; cu tine însuți, cu ceilalți, cu propriul ideal, cu propriile convingeri, ca să mergi mai departe, să subziști, să învingi.

Savonarola nu este puternic. Puterea lui este doar morală; și noi știm bine că asta nu e de ajuns. Practic, el este dezarmat. Și ce este un om fără arme, chiar dacă e profet? Reforma sa, deci, într-un timp mai mult sau mai puțin

și să facă ceea ce fac toți oamenii de stat care vor să se mențină: să organizeze o armată bună. De ce să nu-i ia drept model pe tirani, în loc să se hrănească doar cu nobile himere! Să studieze istoria împăraților romani sau, mai aproape de zilele noastre, să învețe cum își mențin intacte forțele familiile Sforza, Visconti și Baglioni, aragonezii și chiar papa! El crede în puterea virtuții, a dreptății, pe câtă vreme nici naivii săi adepți, probabil, nu mai cred în ea. De fapt, asta face ca viața să fie o decepție: nu poți trăi la nivelul propriului tău ideal. Ori îți trădezi idealul, ori îți trădezi viața.

Un „profet dezarmat", iată ce este Savonarola. Teribil cuvânt. În gura lui Machiavelli el sună ca o condamnare definitivă. Nimeni nu se va mira, atunci, dacă are puțin fler și puțină cultură istorică, să vadă cum se vor desfășura evenimentele, când valul de nemulțumiri dezlănțuit împotriva predicatorului și instigat acum de Medici îl va doborî.

„Profetul dezarmat" va fi victima propriei sale reforme. Guvernul său teocratic se va prăbuși, pentru că teama de infern și amenințarea cu pedeapsa cerului nu sunt suficiente pentru a stăpâni instinctele mulțimii. O bună *condotta* ar valora mai mult. Și iată-ne căzuți din nou în dilema de la început. Un guvern sau este puternic, sau este moral. Sau se spijină pe ideal, sau ține seama de realitățile sordide. Vom fi deseori chemați să folosim mijloace injuste pentru a asigura justiția. Să nu le folosim, pentru că nu sunt conforme cu idealul strict al justiției absolute, sau să consimțim de bună-voie la salvarea justiției practice, cu chiar prețul justiției teoretice? În politică trebuie să cazi întotdeauna la o înțelegere; cu tine însuți, cu ceilalți, cu propriul ideal, cu propriile convingeri, ca să mergi mai departe, să subziști, să învingi.

Savonarola nu este puternic. Puterea lui este doar morală; și noi știm bine că asta nu e de ajuns. Practic, el este dezarmat. Și ce este un om fără arme, chiar dacă e profet? Reforma sa, deci, într-un timp mai mult sau mai puțin

îndelungat, este condamnată la eșec. În primul rând, ea nu poate să-i supraviețuiască, pentru că el nu are succesori, nu are un moștenitor. Mai mult, este improbabil ca nestatornicia poporului să-i permită s-o ducă până la capăt. M-am înșelat, gândește Machiavelli; omul acesta nu este mai puternic decât ceilalți; nu e deloc puternic.

Din ziua când a făcut această constatare – foarte tristă pentru el, deoarece sunt convins că-l iubea pe Savonarola –, a încetat să mai aparțină *piagnoni*-lor. Nu mai crede în Savonarola, nu mai crede în eficacitatea politică a sistemului său. Nu are importanță că e inspirat de Dumnezeu. Religia nu e în cauză aici. Religia pe Machiavelli nu-l interesează decât ca un accesoriu al politicii. Încă două domenii diferite, ce nu trebuie confundate. Metafizica e un lucru, politica e altul. Aici e vorba de acțiune și nu de credință. Religia salvează sufletele; trebuie s-o respectăm, pentru că are de jucat un rol în guvernare. În rest, nu vom ști niciodată ce gândește Machiavelli; este taina ascunsă a sufletului său. O fi, poate, indiferent și sceptic. S-o mulțumi, poate, să păstreze tăcerea asupra unui subiect care, socotește el, nu-i interesează nici pe contemporani, nici posteritatea.

„Principii sau republicile care vor să se țină la adăpost de orice corupție trebuie, mai presus de orice, să păstreze perfect pură religia și ceremonialele ei, și să întrețină respectul datorat sfințeniei lor, pentru că nu există dovadă mai sigură de ruină a unui stat decât disprețul față de cultul divin. Prin urmare, este de datoria principilor și a conducătorilor unei republici să mețină pe locul ei religia țării...“. Este clar acest lucru, și pare să ateste la Machiavelli prezența sentimentului său religios. Poate că așa e, și i-a fost calomniată în mod abuziv „politica de infern“, însă acest om nu este un ipocrit și, după ce face o asemenea afirmație, el o va și completa, fără menajamente, cu un „pentru că“, prin care, în sufletul său, justifică menținerea religiei. Nu e un motiv de ordin

metafizic sau moral, nici chiar de sensibilitate. Aici e vorba doar de utilitate: „pentru că, atunci, nimic nu e mai ușor decât să păstrezi un stat format dintr-un popor religios, în consecință plin de bunătate și înclinat spre unire". Și omul politic conchide cu un cinism suveran: „Așa că tot ce tinde să favorizeze religia trebuie acceptat, chiar dacă recunoaștem că ea e falsă, dar trebuie, cu cât suntem mai înțelepți și cunoaștem mai bine inima omului." Iată rezolvată problema omului cu divinitatea, spre marea ușurare a omului de stat. Numai din acest punct de vedere consideră Machiavelli că este utilă religia: utilitate practică, de la care este exclusă orice noțiune de sacru și spiritual. Să fie aici sursa puterii sale sau, dimpotrivă, cea mai gravă lacună a sa, cea mai tristă slăbiciune?

El nu combate religia; nu manifestă disprețul umaniștilor pentru credința naivă și simplă. Nu e un păgân; nu în maniera lor, cel puțin, deoarece această concepție pragmatică și utilitaristă a religiei e un păgânism în cel mai înalt grad. Cu asta, el este un continuator al romanilor, de care se apropie prin multe trăsături. Pentru el, creștinismul este cam neavenit, și neavenit este și Evul Mediu cu marile sale elanuri de credință colectivă. Spiritualul, ca atare, nu-l interesează. El este, mai înainte de toate, un intelectual, un om căruia îi place să contemple jocul inteligenței, atât la ceilalți cât și la el însuși. Este și motivul pentru care nu a reținut din doctrina lui Savonarola decât acele principii politice care îl interesează pe el, și a căror desfășurare o va urmări cu interes. De asemenea, el îl judecă pe Savonarola în diferite feluri, după cum îl privește, ca pe un profet sau ca pe un om de stat. Vizionarul îi inspiră totdeauna neîncredere. În scrisorile sale intime, el face aluzie la „impostură" și la felul dominicanului de „a-și vopsi minciunile". Dar mai târziu, când va scrie, în lucrările sale de istorie, despre marea aventură savonaroliană, se va arăta mai echilibrat și va conchide că „nu trebuie să vorbești despre acest mare om decât cu respect".

Cum a fost Savonarola un „mare om“ în ochii lui Machiavelli, care asistase la triumful și la prăbușirea lui? Mai puțin pentru sufletul său mare, pentru idealul său generos și utopic decât pentru energia cheltuită în anii săi de luptă. De aici se trage toată admirația lui Machiavelli, care întotdeauna, mai mult decât orice, a prețuit marile capodopere ale omenirii, și care nu se teme, deci, să-i admire în mod egal și pe călugărul de la San Marco și pe Cesare Borgia. Îi apreciază lucrările care, zice el, „fac dovada științei, iscusinței, prevederii și a zelului său.“ El vede în Savonarola pe omul liber, așa cum este și el și dorește să rămână. Un om profund convins de valoarea cauzei sale, un luptător aprig, un neobosit combatant. Un exemplu magnific de „virtute“, în sensul roman al cuvântului.

Ghicim cât de exasperat a trebuit să fie el uneori, când a văzut cum se risipesc daruri atât de minunate și o energie atât de supraomenească pentru o cauză rea; după vocabularul lui Machiavelli, rea este cauza care, prin însăși natura ei, e sortită eșecului. Savonarola nici nu se gândea că ar fi putut să eșueze, pentru că își spunea că Dumnezeu este cu el, și că omul alături de care luptă Dumnezeu este întotdeauna sigur de victorie. Machiavelli era, poate, mai rezonabil atunci când scria că profeții care nu posedă o armată o sfârșesc întotdeauna prost. Îi reproșa, în fine, dominicanului că nu are simț politic și că face o confuzie catastrofală între reforma sufletelor, care poate avea loc doar prin mijloace spirituale, și reforma societății, care trebuie să pună la treabă toate mijloacele materiale și politice, pentru reușită. Recunoștea că Savonarola, pe un anumit plan, cel teoretic, ideal, avea dreptate; dar că se înșela atunci când încerca să adapteze realitatea lucrurilor la un program care nu ținea cont de ea.

Prin urmare, a greșit Savonarola când s-a băgat în politică? Dominicanii de la Santa Maria Novella, și chiar unii de la propria sa mânăstire, San Marco, îi aduc pe față reproșuri. Machiavelli e de aceeași părere cu ei. Nu trebuie să

te amesteci în lucruri pentru care nu ai nici un fel de chemare și pentru care nu ai fost pregătit. Politica este și o artă și o știință; nu te improvizezi om de stat, și nu te aventurezi dintr-o mânăstire la guvernarea unui oraș atât de complex cum e Florența; mai ales în mijlocul unor greutăți de nerezolvat, provocate de cuceritorii francezi, de conflictele cu Veneția, cu Milano, cu Neapole și cu papa. Greu s-ar fi descurcat și un politician de carieră; atunci, ce putea să facă un călugăr prea puțin versat în probleme de politică și în sforăriile acestei îndeletniciri? Ce trist lucru e să asiști cum o adevărată capodoperă umană se irosește într-o luptă fără rost ! Câtă risipă de energie, cât timp pierdut, câte eforturi prăpădite degeaba!

Sunt convins că, pe de altă parte, Machiavelli îi poartă pică Fratelui Girolamo și pentru că, prin reformele sale greșite, a înrăutățit situația Florenței. În definitiv, unde o să se ajungă cu această revoluție? Nimic n-are să se schimbe; și poporul și burghezii își păstrează păcatele, ba chiar există acum și mai multă dezordine ca înainte, iar Medicii vor veni înapoi. Acesta e bilanțul aventurii savonaroliene; au fost ațâțate și mai mult facțiunile, au fost exacerbate certurile dintre partide, lupta de clasă a devenit și mai violentă. Au fost distruse câteva opere de artă, li s-a sucit capul câtorva pictori și poeți merituoși, care, din ziua când au devenit „smiorcăiți", au rămas definitiv pierduți pentru artă și, până la urmă, Savonarola a sfârșit-o pe rug, împreună cu dominicanii care nu comiseseră altă crimă decât că se încrezuseră orbește în el.

Machiavelli n-a fost niciodată orbit. Când privește înapoi la desfășurarea evenimentelor la care a asistat, se silește să judece imparțial o activitate pentru care nu simte mai mult decât un fel de simpatie, destul de amestecată cu neîncredere și aproape cu dispreț.

Cuvântul este tare, poate, dar justificat în ochii lui Machiavelli, în măsura în care, pe plan religios și uman, Savonarola este un om respectabil și demn de stimă; dar ca om

de stat, doar un încurcă-lume, un ignorant, un ratat. Lui Machiavelli nu-i plac ratații. El este prea inteligent ca să nu-i poată desluși pe cei ce poartă cu sine cauzele propriului lor eșec de cei care au fost victime ale evenimentelor. Și, astfel, îi va judeca, în mod cu totul diferit, și pe Savonarola și pe Cesare Borgia, care, amândoi, au eșuat; dar unul din propria sa vină, pentru că nu a știut să se adapteze, pentru că nu a acționat după toate regulile jocului; pe când celălalt a fost zdrobit de evenimente: moartea papei, otrăvirea sa, care, în momentul când avea nevoie de toată energia și de tot geniul, l-a adus pe pragul morții. Și iată, până la urmă, unde ajunge morala lui Machiavelli:acolo că îl absolvă pe Cesare Borgia, în care posteritatea nu va vedea decât un „monstru", și-l condamnă pe Savonarola, care în ochii multora este un sfânt. Aceasta este etica judecății lui Machiavelli. Pentru cine cunoaște bine gândirea și mecanismul minții sale, în ochii oamenilor din zilele noastre asemenea judecată pare paradoxală și nedreaptă, dar pentru contemporanii săi, nu. Și s-o recunoaștem: ei aveau dreptate. Cesare Borgia poseda însușirile necesare pentru a reuși în tot ceea ce întreprindea, și niciodată nu a întreprins nimic mai mult decât putea să facă. Prăbușirea sa, ca și cea a lui Napoleon, este o consecință a unor factori din afară; teoretic, el trebuia să reușească. Savonarola, dimpotrivă, intrase orbește într-o aventură irezistibilă, aproape nebunească. Îi ridicase împotriva sa pe papă, orașele Milano și Neapole, pe marii burghezi și chiar poporul pe care îl apăra. Acumulase toate stângăciile, toate erorile. Contase pe Franța, și Carol VIII se înapoiase acasă. Era convins că va obține de la suveranii europeni o reuniune a conciliului, și, cu excepția Francezului, probabil că nici un monarh nu se gândea la așa ceva. Se bazase pe atașamentul poporului, care constituie cel mai labil sprijin din toate. În sfârșit, ignorase adevărata natură a omului, asupra căruia el, Machiavelli, nu-și făcea deloc iluzii. Ca să spunem adevărul, și-a meritat înfrângerea, a fost

vinovat că s-a angajat într-o treabă fără să posede nici una din însușirile sau din elementele necesare unei reușite.

Care a fost momentul când Machiavelli l-a abandonat pe Savonarola? Nu cred ca el să fi fost unul dintre partizanii săi fervenți; cel mult, un simpatizant: și poate din curiozitate, dintr-un atașament intelectual, mai mult decât dintr-o fervoare religioasă sau umană. Era pasionant să-l urmărești pe Savonarola în ceea ce spunea, în ceea ce făcea, în efervescența gândirii sale. El poseda un dinamism prodigios, pe care nu te săturai să-l admiri, chiar atunci când îl deplângeai, pentru că era folosit cu atâta stângăcie. Machiavelli era, desigur, prezent, ca martor, ca observator, ca spirit curios, la toate marile evenimente ale acestei epopei mărețe și derizorii. De ziua Înălțării, când Savonarola s-a suit în amvon și a găsit acolo un măgar mort; în ziua primului rug al deșertăciunilor, când a fost ars în efigie anticarul evreu ce voise să cumpere la grămadă obiectele destinate focului; de asemeni, la cel de al doilea rug, când niște manechine, reprezentându-l pe Satan și cele șapte păcate capitale, au luat locul efigiei evreului; la carnavalul pios, unde cântau și dansau dominicanii; la proba focului, care i-a decepționat pe toți, pentru că n-a fost ars nimeni; zi și tragică și ridicolă, pentru că franciscanii care o inițiaseră se eschivau prudenți și așteptau nerăbdători intervenția autorităților care să interzică o probă atât de insistent cerută chiar de ei; în ziua când „turbații" și ostașii Senioriei au luat cu asalt mânăstirea San Marco, zi în care Savonarola, pentru a evita masacrarea fraților săi întru credință, s-a predat. A fost admirabil, ca și călugării care își îmbrăcaseră platoșa și-și puseseră pe cap casca, iar acum trăgeau cu archebuza din biserică, sprijinindu-și arma, pentru a ochi mai bine, de altarul cel mare.

Savonarola fusese mai minunat în înfrângere decât în izbândă; o izbândă, de altfel, artificială, iluzorie și fără nici un viitor. Pe când, suferind și murind cu noblețea unui stoic,

Savonarola urcase pe treptele eroilor antici.Tăria sufletească de care dăduse dovadă cât l-au torturat, și chiar pe rug, i-a putut-o admira fără rezerve însuși Machiavelli, om atât de dificil și de exigent. Să-l admire nu pe omul politic, bineînțeles, care comisese numai greșeli, ci pe omul pur și simplu, care a știut să moară ca un cavaler și ca un sfânt. Moartea lui Savonarola a fost de departe mult mai reușită decât i-a fost viața. Și se poate spune și pentru el: „sfârșitul meu este începutul meu" deoarece gloria sa postumă trăiește prin moartea sa frumoasă și nu prin eforturile sale confuze de a triumfa.

Și apoi, ce lecție! Ce învățătură au constituit pentru Machiavelli întâmplările acestei vieți scurte și haotice. Dacă își făcuse ceva iluzii, cred că le-a pierdut atunci când a auzit mulțimea urlând de bucurie la vederea profetului ars pe rug; când a văzut copiii, micii lui cruciați, micii lui polițiști ai moralei, speranțe ale viitorului, stăpâni ai unei Florențe în sfârșit regenerate, strecurându-se pe sub pasarela pe care pășea desculț călugărul către rug, ca să-i împungă picioarele cu niște țepușe de lemn. Aproape toată lumea îl trădase: chiar și frații săi de la San Marco, înspăimântați să nu suporte din cauza lui mânia papei. Într-un elan frenetic de spaimă și lașitate, ei au semnat o scrisoare prin care îl dezavuau; se desolidarizau de starețul lor, fiind dinainte de acord cu pedeapsa ce i s-ar fi dat și cerând chiar să i se aplice sancțiuni.

Așa trebuia să se sfârșească. Nici nu putea fi altfel. Desigur, nu aveai de ce să te bucuri văzând că evenimentele confirmau tot ce era mai laș, mai josnic și mai rău de așteptat de la concetățenii săi; și asta te făcea să simți în gură un gust de cenușă, de amăreală și de venin. Acesta e omul. Trebuie să-l luăm așa cum este, să nu așteptăm nimic de la el, să ne temem de el ca de o fiară primejdioasă, să simțim pentru el mai mult milă, puțin dispreț, poate, oricum, și puțină iubire, dacă inima ne îndeamnă; și să fim atenți, cu ochii bine deschiși și cu mâna pe pumnal.

IV
Virtutea antică

Dacă Machiavelli asistase la diferite episoade ale aventurii savonaroliene, din piață, de pe stradă, amestecat în mulțime, supliciul lui Fra Girolamo l-a privit de la fereastra biroului său. Intra pentru prima oară în această încăpere și, pentru prima oară când a privit spre piața Senioriei, a făcut-o ca să vadă și să audă trosnind jarul în care ardeau cei trei dominicani și agitația a mii de capete care rânjeau, plângeau și înjurau, sălbatice, exultante, disperate. Ca să simtă mirosul teribil de rășină și de carne arsă. În dimineața aceea pătrundea pentru prima oară, în calitate de slujbaș al Senioriei, în Palazzo Vecchio. Datele au și ele elocvența lor, iar coincidențele întâmplătoare posedă o supremă ironie. În acest 23 mai 1498 s-au petrecut două evenimente, amândouă aproape tot atât de demne de remarcat și pline de consecințe: execuția "profetului", a aceluia pe care papa îl numea „idolul monstruos" al florentinilor, și ocuparea unei funcții publice de către acest Machiavelli care, până atunci, se ținuse departe de politica activă. Răsărea o stea și apunea o alta. Dintre aceste două evenimente, unul trebuia să pară foarte neînsemnat; ce reprezintă un scrib în plus sau în minus pentru un birou de cancelarie?

În realitate, însă, acest lucru urma să aibă un mare răsunet. Machiavelli renunța la independența totală care, până atunci, fusese pentru el un privilegiu. O făcea, poate, împins

de nevoie, deoarece atinsese vârsta de treizeci de ani și numai cu traducerile nu se descurca. Și, poate, după atâta studiu, după atâtea observații, după atâtea cărți citite și atâtea convorbiri la care luase parte, să fi simțit nevoia să se apropie mai mult de locul în care se făcea politica, politica adevărată, activă, destinată persoanelor, colectivităților, evenimentelor? Până în momentul acela acumulase cunoștințe; acum dorea să vadă în ce fel se puteau ele adapta vieții orașului. Sau poate credea și el că orice bărbat are datoria să muncească pentru îmbunătățirea mentalităților omului, și se simțea îndemnat să „reformeze societatea", așa cum visase s-o facă și nefericitul acela de Savonarola?

Munca lui era totuși prea modestă ca să-i permită mari ambiții. În urma unor formalități mărunte, prin care trebuia să treacă orice aspirant la o funcție de stat, concursuri și discuții în adunările guvernului, Machiavelli a fost ales, printre alți patru candidați, pentru postul de secretar al celei de-a doua cancelarii. Primea o leafă de 192 de florini, ceea ce era puțin, deoarece, scăzând impozitul, îi mai rămâneau doar vreo sută de florini; dar era oricum un salariu, o situație, un post, posibilitatea de a avansa, dacă se remarca, de a ocupa un loc mai de vază în Republică. Pentru moment, a fost repartizat, în calitate de prim-secretar, la cea de-a doua cancelarie, care se ocupa cu rezolvarea problemelor interne; mai interesant este că cea de-a doua cancelarie l-a delegat pe lângă Consiliul celor Zece, care se ocupa de problemele externe, relațiile diplomatice și treburile militare.

Machiavelli se gândea să devină un bun funcționar. Își regăsise în birourile acelea doi prieteni, pe Buonacorsi, și el tot un subaltern, băiat inteligent, subțire, spiritual, care îl amuza cu o mulțime de glume, și a cărui admirație fără rezerve îl reconforta în zilele când era cuprins de îndoieli, o slăbiciune care îi afectează chiar și pe oamenii tari ca el; și mai era Marcello Virgilio, într-o funcție mai înaltă, și, în plus, unul din

oamenii cei mai culți din Florența, un umanist în toată puterea cuvântului. Virgilio, pătruns de marile obligații pe care i le impunea numele său, se silea să devină acel gen de om universal pe care l-a ridicat atât de sus veacul al XV-lea italian, oferind omenirii atâtea minunate modele. Îl tradusese pe Dioscoride, deși nu era nici elenist, nici medic, dar se interesa de toate.

Erau funcții care ocupau timpul, dar nu chiar atât încât să nu permită câte o hoinăreală, nici să-i interzică secretarului să pună pana jos și să cadă pe gânduri, reflectând la bizareriile naturii omenești, și să examineze procedeele prin care s-ar putea dresa mai bine acest ciudat animal care este omul. Îl cunoștea prea îndeajuns pentru a gândi că „într-o lume foarte bună, totul tinde spre bine“, și, cum nu era un mizantrop, mai credea că lumea era capabilă de progres. Dar nu avea motive să se considere mulțumit de cum se prezenta ea în momentul acela. Vechi amestecuri de neghiobii, de vicii, de erori, de păcate și stângăcii se dezlănțuiau de sus până jos. Idealul umanist, care consta în a dori o lume în care să trăiești cât mai plăcut, nu era ceva absurd; acest secol atinsese un nivel extrem de ridicat de civilizație și cultură. Spiritul omenesc se distingea prin vederi largi, prin dragostea de a descoperi ceva în toate domeniile, pe mări, în cercetări științifice, în estetica și tehnica artelor. Este epoca celor mai avântate și mai fecunde îndrăzneli. O dată cu faimosul concurs pentru poarta Baptisteriului care, la începutul secolului al XV-lea, a proclamat perfecțiunea unei arte noi, progresul nu a încetat să facă pași mari. Bărbați de mare talent stăpânesc toate artele, toate științele; excelând în totul, inovând peste tot, ducând până la perfecțiune și plenitudine aceste talente. Este veacul lui Leon Battista Alberti, al lui Francesco di Giorgio, al lui Piero della Francesca, Brunelleschi, al lui Paolo Uccello; va fi și acela al lui Bramante, al lui Leonardo da Vinci și Michelangelo.

Omul nu se mai mulțumește să fie cutare sau cutare; el vrea să fie totul; și nimic din ceea ce constituie valorile ome-

nirii să nu-i fie străin. Un Pico della Mirandola își propune să discute cu învățații din întreaga lume despre tot ce poate fi cunoscut; și nu este doar o provocare aruncată în vânt: el este capabil să facă acest lucru. Cele mai cutezătoare atitudini în expresie ale artiștilor, cele mai viguroase îndrăzneli în gândire ale filozofiei, curajul savanților, al navigatorilor se îmbină cu sensul superior al unei vieți armonioase, cu realizarea deplină a personalității umane. Învățământul însuși se face jucând; și colegiile cele mai reputate, acelea unde se formează cei mai eminenți principi, vor să fie niște „instituții vesele", unde însăși știința cea mai anevoioasă capătă un aspect plăcut.

Dar, în același timp, în Italia aceasta, unde se pare că totul tinde să fie doar „ordine și frumusețe", se dezlănțuie anarhia cea mai rea, tirania cea mai violentă și mai crudă. În oricare parte te întorci, nu găsești decât confuzie și dezordine. Toate formele de guvernământ se dovedesc, în practică, niște grave erori. Guvernul popular, el singur, duce la război civil, la tirania facțiunilor. Despotismul, acolo unde este stăpân, îmbracă cele mai abuzive forme de conducere și arată cel mai monstruos chip de putere absolută. Biserica, instituția care ar trebui să fie un element moderator, stabilizator, este și ea sfâșiată de dereglări și abuzuri ale puterii pământești, de un exces de imoralitate, de delapidări și simonie. Savonarola a dat lovituri teribile puterii de la Roma, și nu a fost întotdeauna nedrept sau excesiv. Statele vecine, Franța, Imperiul, Spania, profită de o asemenea dezordine internă ca să arunce priviri pofticioase asupra țării minunate care, deși creează cele mai uimitoare și mai fericite forme de artă, se dovedește incapabilă să-și contruiască o stabilitate politică în calm, în dreptate, și de durată.

Și astfel, abandonându-se factorilor de disoluție, de disociere, care o mențin dezbinată și prea discordantă, ea își ratează misiunea de a prelua conducerea civilizării Europei,

de a da exemplul celei mai desăvârșite culturi. La ce bun să creezi atâtea capodopere și să te distingi prin arta ta, dacă nu oferi celorlalte națiuni decât modelul unui haos fără remediu în domeniul politic și social? Ce fel de exemplu mai e și această Italie care, pustiită de mentalitatea războaielor civile, acceptă mai degrabă să fie cucerită de străini decât să fie condusă de unul din statele care o compun!

Într-un singur sens e explicabilă această preferință: numai prin aceea că ura care aruncă fără întrerupere una asupra celeilalte republicile și principatele este mai puternică, mai violentă decât aceea pe care o poți simți față de străini. De la străini, atunci când ești învins, te mai poți aștepta la un tratament omenesc; dimpotrivă, republica sau principatul care a pierdut într-un război intern se poate aștepta la cele mai mari dezastre; își va vedea orașele incendiate, populația masacrată, ogoarele devastate, livezile la pământ; cele mai elementare libertăți îi vor fi suprimate, drepturile sale cele mai sfinte nu vor mai valora nimic. Străinul victorios va pune sub același jug, uniform, egal, toate provinciile italienești, în timp ce orașul învingător va profita de triumful său pentru a definitiva nimicirea orașelor rivale, împotriva cărora continuă să fie întreținute ranchiuni mai vechi, vendete neîmpăcate și teribile invidii.

Italia unificată, ce vis frumos! Potolită, pacificată, strângând într-un mănunchi armonios această puzderie de state, ea ar deveni o „mare putere“, de care ar trebui să țină seamă vajnicii săi vecini. Ea n-ar mai servi de câmp deschis certurilor dintre spanioli, francezi și germani; stăpână la ea acasă, „stăpână pe viața ei“, n-ar mai suporta tutela străinilor. După Dante și Petrarca, și Machiavelli visează o asemenea aventură. Îi place să repete oda lui Petrarca, „*spirito gentile*“: „Cântec al meu, vei zări pe stânca tarpeiană un cavaler pe care Italia întreagă îl cinstește, îngrijorat mai mult de binele celorlalți decât de al său...“ Toată Italia visează cu drag la el,

cu un dor care trădează cât de puternic aspiră la unificare. Dar, ca să devii un mare stat, ca să impui din nou universului pacea romană, nu este de ajuns s-o dorești, s-o visezi, trebuie să-ți iei soarta în propriile tale mâini. Vai, atâta timp cât Italia își va păstra vechea mentalitate de învinsă, suflul dezbinării și al denigrării, furia ei de a se sfâșia singură, aspirațiile sale vor rămâne doar niște himere. Trebuie schimbată această mentalitate; patriotismul italian trebuie creat din nou, din nou redată vieții ideea națională care va trebui să înlocuiască particularismele și să desființeze patriotismul local. Omul va trebui schimbat.

Aici, Machiavelli se regăsește în Savonarola. Amândoi înțeleg necesitatea unei reforme radicale, însă se deosebesc profund în privința elementelor acestei reforme și asupra scopului urmărit. Savonarola vroia să construiască un „om creștin", călăuzit de credință, ascultând de legi divine, pios, cast, iubitor de aproapele său; într-un cuvânt, înzestrat cu toate virtuțile evanghelice. Poziția lui Machiavelli față de creștinism este la fel cu aceea a lui Nietzsche; există neîncredere și puțină desconsiderare în acest suprem dispreț cu care el privește trăsnăile dominicanului. De asemenea, el i-ar reproșa creștinismului că preconizează anumite virtuți pe care le consideră prea puțin bărbătești: umilința, iertarea ofensei, detașarea de bunurile lumești. Crede, în schimb, în virtutea ambiției, în virtutea orgoliului, în virtutea puterii, în energie; toate, lucruri din care face cele dintâi și cele mai nobile forțe ale activității omenești. Aici, el se opune cu totul evanghelismului și, deși nu s-a explicat niciodată complet asupra acestui punct, ne este ușor să-i descoperim anticreștinismul categoric, ceea ce nu va contrazice, de altfel, spiritul de toleranță, puțin cam disprețuitoare, pe care l-am văzut la el: Machiavelli îi sfătuiește pe suverani să protejeze și chiar să încurajeze religia. Din interese politice însă, și nu din credință. Și el vrea să facă din preot un auxiliar al perceptorului și al

jandarmului; religia nu-i pare bună decât pentru așa ceva. În fundul sufletului său, este un agnostic nereligios, anticlerical și, dacă ar avea curajul s-o mărturisească, ne-ar spune că idealul creștin predicat de Savonarola nu beneficiază de acordul nici al ființei și nici al inimii sale.

Idealul pe care și l-a format în cursul anilor lungi de laborioasă inactivitate, de studii, de lecturi, de convorbiri, de observații, idealul acesta este omul antic. Ideal comun întregii Renașteri, care caută imaginea ființei perfecte în Antichitate, imagine pe care n-o găsește în *homo christianus*, așa cum îl modelează Evul Mediu și cele paisprezece secole de creștinism. Revenirea la Antichitate leagă împreună toate multiplele manifestări ale acestei epoci înflăcărate, febrile, vesele, pentru care descoperirea vechiului e ca și descoperirea unui continent necunoscut, plin de belșugul unor bogății inimaginabile.

După această lungă perioadă de întuneric a Evului Mediu, când Antichitatea a fost ignorată sau de-a dreptul necunoscută, iar Renașterea se arată nedreaptă față de precursorii ei, deoarece cultura clasică nu fusese niciodată abandonată în mânăstiri și în lumea știutorilor de carte, reîntoarcerea la veacurile din trecut este ca un fel de reîntinerire a omenirii. Ciudată reîntinerire mai e și aceasta, care se naște din ruine și din manuscrise prăfuite! Și totuși, ea însuflețește, sprijină, umple de cunoștințe toată gândirea celui de-al XV-lea secol. Pentru că au fost descoperite, pe când se ara pământul, câteva statui antice, pentru că omul și-a dat seama de frumusețea, de perfecțiunea monumentelor aflate încă în picioare în această Romă în care veacurile și-au adunat rămășițele, pentru că erudiții sunt încântați că au regăsit calea poeziei grecești, a filozofiei din Portic și din Academie, oamenii timpului or să creadă bucuros că nimic bun nu s-a mai făcut în toate veacurile ce au urmat căderii Romei. Ei nu recunosc contribuția Evului Mediu, se leapădă

de bisericile sale, pentru a scoate la lumină vestigii, terme, apeducte. Disprețuiesc arta gotică și se grăbesc să copieze, să măsoare, să admire și să imite un basorelief care nu e decât un banal produs industrial, sau o statuie care și ea este doar o copie a alteia, grecești. Donatello pleacă de acasă, alergând în capul gol, fără manta, de la Roma la Cortona, pentru că tocmai s-a descoperit acolo un sarcofag antic. Tot ce poartă eticheta Antichității îi amețește pe oameni, îi înfierbântă, îi face să-și piardă și simțul măsurii. Ei acceptă cu același entuziasm și capodoperele, și lucrurile de calitate îndoielnică, numai antice să fie; și le admiră pe toate cu același mare interes. Sunt orbiți de patimă. Antichitatea a devenit calificativul perfecțiunii. Este excelent tot ce seamănă cu ceva antic. Lumea se îmbracă după moda antică, pe masă sunt așezate vase grecești, se vorbește latinește și, când se poate, chiar grecește; se aprinde înaintea bustului lui Platon sau a unui exemplar din *Iliada* candela veșnică, destinată în Evul Mediu doar Sfintei Eucharistii.

Nimeni nu scapă de această molimă. Nimeni nu scoate o vorbă în apărarea Evului Mediu, pentru a-l explica, pentru a-l justifica. Se face *tabula rasa* cu trecutul cel mai apropiat, ca să se adopte trecutul cel mai îndepărtat. Renașterea a cunoscut această beție a redescoperirii, a reînnoirii, pe care noi nu ne-o putem reprezenta nici măcar prin extazul rece, cel mai apropiat de noi, al lui Winckelmann* – reînvierea Antichității. Este un sentiment profund, absolut, și nu un entuziasm trecător. Nu pentru a se supune unei mode poartă oamenii nume antice și-și latinizează patronimicul. Și nu din snobism vorbesc latinește sau grecește. Nu-i nici măcar o problemă de gust sau de estetică; e o religie. Renașterea are într-adevăr, în sensul cel mai deplin al cuvântului, cultul Antichității. Umaniștii au pentru această credință, pentru

* Johann Joachim Winckelmann (1717-1768), arheolog german care a studiat pentru prima oară, cu metode științifice, monumentele Antichității.

această pasiune, toată adorația pe care i-o refuză creștinismului. Atunci când este vorba de obiectul acestui cult, devin intoleranți, fanatici, și ajung chiar să subestimeze tot ceea ce există nou și original în gândirea și arta epocii, dacă aceasta nu coincide cu canoanele frumuseții antice.

Și Machiavelli împărtășește acest ideal antic; aici a fost el format, într-o Florență unde umanismul filozofilor și al poeților de la curtea Medicilor pătrundea până și în mica burghezie știutoare de carte. Umanismul nu este doar privilegiul protejaților lui Cosimo sau ai lui Lorenzo Magnificul; el coboară până jos, la spițerul din Canto delle Rondine, care este un erudit, și chiar până la cizmarul din colț, dacă are și el chef să fie latinist.

Totuși, în ochii săi, umaniștii sunt doar niște „anticari", niște conservatori de muzeu; nu însuflețitori ai adevăratei renașteri a spiritului antic, ai virtuților antice. Se enervează când îi vede că acordă atâta importanță oricărui mic fragment de sculptură veche, și că nu înțeleg marea și serioasa lecție pe care le-au dat-o omenirii, peste secole, vremurile și personalitățile Antichității. În dialogurile sale despre arta războiului, el atribuie condotierului Fabrizio Colonna cuvinte care exprimă bine însăși esența gândirii sale. Este frumos să păstrezi tot ce poți descoperi în operele artei vechi, dar cu atât mai prețios este ceea ce constituie gândirea vie, activă, generatoare de energie! De altfel, Machiavelli are să fie destul de indiferent față de operele de artă; în cărțile sale, cel puțin, nu le acordă nici un loc, și le reproșează bucuros concetățenilor săi că nu se interesează decât de formele exterioare ale lumii antice, de manifestările ei secundare și superficiale, neglijând ce este mai important: cum îi formează ea pe oameni. „Să luăm în considerație respectul arătat Antichității, și mă limitez la un singur exemplu, prețuirea ce se acordă adesea unor simple fragmente de statui antice. Ne place să le avem cu noi, mândri să ne împodobim casa cu ele, să le dăm de

model artiștilor ce se silesc să le imite. Dacă, pe de altă parte, privim la splendidele exemple pe care ni le oferă istoria vechilor regate și republici, la minunile de înțelepciune și de virtute ale regilor, comandanților, cetățenilor și legiuitorilor care s-au jertfit pentru patria lor; dacă, zic eu, vedem că sunt mai mult admirați decât imitați, sau chiar și atât de uitați, încât nu mai rămâne nici cea mai mică urmă din vechea lor virtute, nu ne rămâne decât să fim deosebit de surprinși și profund afectați.“ Această indiferență pe care i-o reproșează Machiavelli Italiei Renașterii se trage probabil din estetismul său, din caracterul puternic pe care l-a căpătat arta în viața de toate zilele. Machiavelli nu are încredere în artă; ca bun legiuitor, el ar vrea să-i alunge din republică pe artiști și pe poeți, sau cel puțin să-i aservească, să-i facă să fie doar niște interpreți ai voinței principelui, instrumente ale propagandei acestuia, niște oameni care proclamă doar adevăruri politice; și nu i-ar păstra decât pe aceia care, în schimbul unor avantaje obținute, ar accepta de bună voie această aservire. Punctul său de vedere seamănă aici cu cel al lui Savonarola; unul vrea să subordoneze religiei arta și cultura, iar celălalt unei anumite forme de guvernământ, politicii-religie. De altfel, el acuză creștinismul și îl declară vinovat de a fi ținut în umbră Antichitatea; incriminează ușurința și superficialitatea spiritelor contemporane care nu mai posedă „seriozitatea“ necesară pentru a înțelege și aplica învățătura robustă a Antichității. „Această neglijență“, spune el, „o datorăm mai puțin stării de slăbiciune în care ne-au adus tarele educației noastre din ziua de azi, decât răului provocat de lâncezeala plină de orgolii ce stăpânește mare parte din statele creștine, și decât necunoașterii istoriei adevărate, al cărei sens este ignorat și al cărei spirit nu este înțeles. Astfel, cei mai mulți dintre cei care o citesc se mulțumesc doar cu plăcerea urmăririi numeroaselor evenimente povestite; nici măcar nu le trece prin gând să imite gesturile frumoase; să le imite li se

pare nu numai ceva greu, dar chiar și imposibil, ca și cum soarele, cerul, elementele naturii și oamenii și-au schimbat rânduielile, drumul și puterea, și sunt acum altfel de cum au fost cândva."

Într-adevăr, de ce să nu ne imaginăm că putem face să retrăiască arta celor vechi și, în același timp, să nu le prețuim însușirile omenești? De ce să le adoptăm estetica și să uităm de morala lor civică? Omul, dezamăgit de veacurile prezente, își întoarce fața spre Antichitate; „secolele care au trecut ne oferă subiecte de admirat, iar cel în care trăim acum nu ne prezintă nimic care să ne despăgubească de marile lui mizerii..."

Acesta este cu adevărat secretul pasiunii lui Machiavelli pentru Antichitate: valoarea ei în contrast cu actualitatea și faptul că lumea veche îi oferă tot ceea ce iubește, pe când prezentul nu-i inspiră decât indiferență, iritare, dispreț și dezgust.

Nimeni, până acum, nu a materializat atât de bine ca Machiavelli spiritul vremii sale. El este, în domeniul politic, un produs tipic al Renașterii; dar nu știa nici el până la ce punct era reprezentativ: se credea anacronic și, prin ideile și simțămintele sale, revenea mereu la epoca din care își închipuia că face parte. În această perioadă a tinereții, de reînnoire, de modernizare, el face figură de glorificator al timpului trecut. Este atitudinea obișnuită a oamenilor care nu se consideră „moderni" decât atunci când au reprodus fidel lucruri sau idei dispărute de secole. El nu se teme deloc de un asemenea reproș; pentru el prezentul e mort; numai Antichitatea „trăiește".

El nu-și caută modelele la greci. Nu cunoaște decât incomplet civilizația elenă. Încă ne întrebăm dacă știa grecește și dacă era în stare să citească un text. Și totuși, Plutarh îl pasiona. Odată, în cursul unei misiuni pe lângă Cesare Borgia, a cărui curte îi oferea un spectacol pasionant,

le cere prietenilor săi să-i trimită și lui un exemplar din *Viețile paralele*. Romanii îi sunt familiari. El la Roma se simte ca acasă; înțeleg prin asta Roma veche. „Trebuie să ne întoarcem mereu la ei. Dacă examinăm cu atenție instituțiile și moravurile lor, putem remarca multe lucruri pe care le-am face ușor să trăiască într-o societate care să nu fie chiar coruptă. Ar trebui, așa cum fac și ei, să cinstim și noi și să răsplătim virtutea, să nu disprețuim sărăcia, să-i facem pe cetățeni să se iubească unii pe alții, să evităm facțiunile, să preferăm binele comun celui personal și, în sfârșit, să practicăm și alte asemenea virtuți, potrivite cu vremea noastră. Nu ne-ar fi prea greu să inspirăm astfel de sentimente dacă, după ce am judecat bine, o să adoptăm și mijloacele potrivite pentru punerea lor în aplicare. Sunt lucruri atât de pline de adevăr, că ar fi accesibile și oamenilor celor mai obișnuiți. Un asemenea succes e ca și cum ai sădi arbori la umbra cărora să petreci zile mai frumoase decât cele trăite azi."

Bărbatul care spune acestea este un soldat, un căpitan de mercenari: Fabrizio Colonna. Scena are loc în grădina lui Cosimo Rucellai, unde acest florentin bogat și cult a încercat să aclimatizeze tot felul de arbori descriși în cărțile vechi; ceea ce îl face să spună cu răutate: în loc să reînviem Antichitatea în copaci, mai bine o reînviem în oameni.

Este interesant să-l vezi pe Machiavelli punând față în față gândirea unui om de acțiune cu aceea a umaniștilor; ca și cum ar pretinde că adevărații moștenitori ai Antichității, adevărații ei discipoli, sunt politicienii și condotierii, nu profesorii, filozofii și poeții. O asemenea reînviere nu pare ceva imposibil pentru acești oameni de acțiune, pentru acești profesori de energie. În mintea sa, Machiavelli îi prețuiește și-i admiră mai mult pe bărbații de felul lui Cola di Rienzo sau chiar ca Stefano Porcari, care au încercat să-și realizeze visul, decât pe un Petrarca, mulțumit doar să dorească o asemenea reînviere și numai s-o cânte în versuri și în proză.

Dar admirația sa pentru cei doi tribuni nu este lipsită de anumite rezerve. Dacă el simte o mare simpatie pentru acești îndrăzneți care au încercat să facă să retrăiască, realmente și practic, vechea Romă, nu le ignoră, totuși, defectele, lacunele, greșelile, comise din entuziasm și bune intenții. De altfel, amândoi au eșuat. Pentru Machiavelli, eșecul în sine nu este un criteriu de slăbiciune. El continuă să-l admire pe bărbatul care nu izbutește, dacă e victima unei fatalități potrivnice, dacă, după ce a avut de partea sa toți sorții de izbândă, a fost trântit la pământ de un eveniment imprevizibil. Destinul este mai tare decât omul, și Machiavelli simte față de Fatalitate același respect și supunere pe care le aveau și anticii. Dar când eșecul este consecința unei erori de calcul, a unei lacune, a unei stângăcii, a unei lipse de pregătire, a unei greșeli de psihologie, a unei slăbiciuni din partea individului, atunci el nu-i mai acordă acestuia admirația sa, și-l urăște pentru că l-a înșelat, l-a decepționat, l-a mințit.

Cam asta este atitudinea sa față de Cola di Rienzo, „nedemn să ocupe un loc a cărui povară îi depășea forțele", spune el. Și totuși, Cola a avut și el o perioadă de triumf, „momentul când", spune istoricul din Florența, „își căpătase o astfel de reputație de om drept și virtuos, încât nu numai țările străine, ci și Italia întreagă i-a trimis ambasadori." Rețineți acest „nu numai țările străine, ci și Italia...", atât de revelator pentru mentalitatea italienească a vremii. Cola a câștigat admirația străinilor mai înainte de a o cuceri pe cea a compatrioților săi.

Cola di Rienzo, care, de fapt, se numea Niccola Gabrini, era fiul unui cârciumar și al unei spălătorese; dar se crede că tatăl său adevărat a fost împăratul german Henric VII, față de care frumoasa spălătoreasă a demonstrat oarece „amabilități" cât a stat în casa lor ilustrul monarh, venit să se încoroneze la Roma. Într-o noapte, când a vrut să meargă să se roage, incognito și travestit, la mormântul apostolilor, a fost recunoscut de inamicii săi, a fost fugărit și obligat să se

refugieze la Gabrini. Cola cunoștea taina originii sale; era foarte mândru de asta și-și legitima cu ea ambițiile.

În realitate nu era decât un om destul de ciudat, utopic, viciat de lectura istoriei Romei, care acționa asupra lui ca un alcool prea puternic pentru acest funcționar modest și-l făcea să-și piardă capul. Ca și Machiavelli, el îl studiase mult pe Titus Livius și, tot citindu-i pe cei vechi, căpătase un „suflet antic“. Dezamăgit de prezența mediocrităților, el visa să reînvie vechile vremi glorioase, admira fără încetare modelele ilustre pe care Roma i le punea înaintea ochilor. Trăia în afara timpului său, și era atât de pasionat de Antichitate, încât prietenii râdeau de el și-i spuneau „anticarul“. Altfel, era un bărbat frumos, cu multă prestanță, cu o vorbire aleasă, având o înfățișare gravă și demnă, mai beneficiind și de o elocință spontană, bogată, înflăcărată și irezistibilă.

Acest plebeu care se închipuia – dar poate și era – fiu de rege, credea în posibilitatea reînvierii Romei de altădată, pe care s-o pună în fruntea unei federații democratice, așa cum o visase Arnaldo da Brescia. Și totuși, viața lui a fost obscură, până în ziua când fratele său a fost asasinat și, neputând să-i prindă pe ucigași, a profitat de ocazie ca să atace, cu o violență extremă, dezordinea care domnea în Cetatea Eternă, nesiguranța întreținută de războaiele civile, neputința legilor, excesele nobililor, corupția demnitarilor.

A fost ascultat, a fost aplaudat. Din ziua aceea, el a devenit un fel de orator popular. În administrație exercita o funcție modestă, dar prestigiul său creștea; popularitatea sa, care câștiga în fiecare zi teren în rândurile plebei romane, a făcut din el un „reprezentant al poporului“, fără să aibă vreun titlu sau vreo funcție bine determinată. În această calitate a însoțit el, în anul 1342, ambasada trimisă la Avignon, la papă, ca să-l roage să se înapoieze la Roma.

Absența papei favoriza toate dezordinile. Nobilii își disputau puterea pe care Sfântul Scaun o abandonase. Cu

arma în mână, ei duceau un război de prestigiu și interese. Era timpul ca toate astea să se schimbe. Încă de la Avignon, Cola di Rienzo expedia poporului roman îndemnuri înflăcărate. Era susținut în credința și speranțele sale de Petrarca, pe care îl întâlnise pentru prima oară, în pridvorul unei biserici din Provența, și care văzuse imediat în el pe „salvatorul" sperat, și îl instruia acum în vederea viitoarei sale misiuni.

Petrarca a săvârșit ceea ce începuseră istoricii romani. Rienzo, devenit suspect în anturajul pontifical datorită elocvenței sale, s-a trezit deodată în mizerie, bolnav, și ar fi murit de foame dacă nu i-ar fi sărit un spital în ajutor. Reintrând în grațiile mai marilor, la insistențele lui Petrarca a obținut, chiar de la Clement VI, funcția de notar al orașului; dar, disprețuind această demnitate, el a voit să fie doar „umilul reprezentant al poporului, apărătorul orfanilor, al văduvelor și al săracilor". În această calitate, el lua partea poporului contra nobililor, și o făcea cu atâta vigoare, încât unul din aceștia i-a tras o palmă în plină adunare, în ziua când Cola îi atacase cu mai multă vehemență ca de obicei pe „leii, pe câinii și pe șerpii din Capitoliu".

Dar nu era de ajuns să critici; trebuia să treci și la fapte. Popularitatea sa era destul de mare ca să încerce să răstoarne un guvern detestat. Totul îl împingea la asta, visurile, ambițiile, încrederea poporului. Într-o noapte i-a adunat în secret, pe Aventin, pe partizanii săi cei mai înflăcărați; loc simbolic, unde a fost aclamat de grupul șefilor de cartier, *caporioni*, a căror misiune aducea puțin cu cea a vechilor tribuni. La 19 mai 1347, în ajun de Rusalii, și-a trimis de cu ziuă crainicii să anunțe în gura mare poporul să se strângă la Pescheria. Mulțimea a dat fuga acolo. L-a găsit pe Cola di Rienzo îmbrăcat ca un cuceritor roman, alături de moaștele Sfântului Gheorghe; după ce a ascultat slujba la biserica Sant'Angelo, tribunul s-a îndreptat spre Capitoliu. Mulțimea l-a urmat, și nu l-a împiedicat nimeni.

A citit poporului niște legi pe care tocmai le promulgase și pe care Clement VI, zăpăcit și copleșit, a avut slăbiciunea să le aprobe, apoi a defilat în triumf pe străzi. La un moment dat, un porumbel a zburat deasupra capului său, și lumea a strigat că acesta e Sfântul Duh.

Aprobat de papa, care la Avignon, era rău informat de ceea ce se petrecea, stimulat și de Petrarca prin scrisorile adresate Împăratului, în care spunea despre el: „Și-a propus să fie restauratorul libertății romane. Succesul său a fost atât de imediat, încât acestui om i s-au alăturat Toscana și toată Italia. Deja, el pune în mișcare Europa și lumea întreagă și, fără multă vorbă, eu, ca martor ocular, afirm că omul acesta ne-a adus dreptatea, pacea, buna credință, siguranța și toate vestigiile vârstei de aur“, Cola începe să creadă că totul îi este permis.

Era anul care preceda marea ciumă. Un sentiment de grea neliniște plutea în aer. Glorificarea Italiei ideale, care avea să le inspire și lui Petrarca, și poeților din Risorgimento aceleași accente, însuflețea multe conștiințe. „Ridică-te, gintă latină, azvârle poverile care te apasă.“ Așa cânta liricul *Canzonierului*, cuprins de un entuziasm epic. Aceasta explică și faptul că Rienzo a avut parte de atâtea adeziuni și de prea puțină opoziție. Atașamentul poporului îl consacrase stăpânul Romei. Credea că avea să ajungă și stăpânul Italiei. Vechea republică avea să fie restaurată întru dreptate, pace și libertate. Aceste trei cuvinte erau înscrise pe drapelele ce-l întovărășeau la Capitoliu; pentru triumful lor ducea el lupta.

Cola di Rienzo nu era, totuși, destul de tare ca să reziste beției succesului. Își făcea cunoscute deciziile de pe Capitoliu, „unde trăim cu inima curată și sub domnia dreptății“. Însă partizanii săi nu mai păstrau nici o măsură, și chiar el, împins de ambiție și de himerele sale, a vrut să fie consfințit la început cavaler și apoi încoronat împărat. Își alesese ca stemă un soare de aur cu șapte raze, în vârful cărora strălucea

câte o stea de argint, care simboliza darurile Duhului Sfânt, de care pretindea că a fost inspirat. În acest ciudat personaj existau și un cathar* și un albigez**.

Totuși, s-a considerat că întrecuse măsura în ziua când, mai înainte de a fi consacrat cavaler, s-a îmbăiat în cada de porfir în care fusese botezat, de către Sfântul Silvestru, împăratul Constantin. Extravaganța sa vestimentară, abuzurile rubedeniilor sale și ale apropiaților l-au discreditat. Monarhii pe care îi invita să le dicteze porunci „sub luminoasa îndrumare a Sfântului Duh" l-au considerat nebun. Pe lângă asta, el pretindea că numai poporului Romei îi revenea dreptul de a-l numi pe împărat și, în ziua jubileului, a arătat cu spada spre cele patru puncte cardinale, strigând: „Acestea îmi aparțin."

Robele albe țesute cu aur, mantiile de purpură, pălăriile cu perle având pe creștet porumbelul simbolic, ceremonialul fantastic al încoronării, dezmățul alor săi, jaful făcut în averea publică de frații și surorile sale, au indispus chiar și poporul. De mai multă vreme, nobilii exilați, aserviți, juraseră să se răzbune. L-au biruit după un război dur și îndelungat; a murit ca un mizerabil, travestit în țăran, sub dărâmăturile Capitoliului incendiat, asasinat de plebea care acum îl hărțuia și-l ciopârțea pe omul pe care îl înălțase pe cea mai înaltă treaptă a puterii.

Tot așa a luat sfârșit și aventura lui Stefano Porcari, și tot din aceleași motive. Porcari, care aparținea unei familii nobile, s-a gândit să profite de disensiunile ce măcinau aristocrația romană, ca să elibereze de sub tirania pontificală orașul și să restatornicească „virtuțile" vechii republici. Și el, la o sută de ani după Cola di Rienzo, citea cu foc îndemnurile lui Petrarca și visa să devină „nobilul erou" anunțat de poet, eliberatorul și unificatorul Italiei. „Spera", va scrie Machia-

* Eretic din Evul Mediu care năzuia către o puritate absolută a moravurilor.

** Membru al unei secte religioase înființate în secolul XII la Albi, în sudul Franței, ai cărei adepți credeau în existența a două naturi de-a pururi contrare și a doi Creatori.

velli, „că un succes atât de mare avea să-i aducă titlul de nou întemeietor, și că va împărți cu Romulus numele de Părinte al Patriei."

Din nefericire, Porcari era un exaltat și, neștiind că mijlocul cel mai bun pentru a face să reușească o asemenea încercare atât de temerară era s-o organizeze în secret, el a început să vorbească peste tot de proiectul său, sperând că, în felul acesta, va câștiga mai mulți adepți. Zvonul complotului a ajuns la urechile papei, care s-a arătat indulgent și s-a mulțumit doar să-l exileze pe Porcari la Bologna, sub supravegherea poliției; Porcari era liber, dar trebuia să se prezinte în fiecare zi la guvernatorul Bolognei, la o oră dinainte stabilită. Departe de prieteni și de complici, gândea Sixtus IV, el va fi inofensiv.

Câtăva vreme Porcari s-a arătat a fi docil, dar, tot timpul însuflețit de ambiția și de dragostea pentru binele poporului, s-a gândit la o stratagemă; bun călăreț, el și-a propus să plece la Roma și să se înapoieze în aceeași zi, ca să se poată prezenta înaintea guvernatorului la ziua și ora fixată. Acest drum, dus-întors, reprezintă o performanță ieșită din comun chiar și pentru un călăreț foarte bine antrenat, presupunând și că pe drum ar fi fost organizate puncte de schimbare a cailor. Cronicarii vremii afirmă că el a realizat acest timp record, de patru sute de mile romane într-o singură zi. În felul acesta a reușit, fără să trezească bănuielile bolognezilor, să păstreze legătura cu partizanii săi și să-și continue preparativele pentru revoluție.

În sfârșit, când a socotit că este momentul potrivit, a ordonat ofițerilor săi să organizeze un formidabil banchet, la care fiecare dintre ei să-i aducă pe conjurații cunoscuți, și un număr cât mai mare posibil de prieteni. Treaba s-a făcut. În timp ce se petrecea cu veselie, fără să se prea vorbească de politică, la desert și-a făcut apariția și Porcari. Ca și Cola di Rienzo, avea și el mantia costumației, și-și făcuse, cu această ocazie, un

veșmânt de împărat roman din stofă țesută cu aur, care îi dădea un „aer maiestuos și solemn". I-a îmbrățișat grav pe toți convivii și apoi le-a ținut un lung discurs, în care și-a expus proiectele și a împărțit rolurile ce reveneau fiecăruia în această dramă care urma să fie jucată a doua zi. În zori, o mică trupă compusă din partizanii săi cei mai energici, mai îndrăzneți și mai focoși, trebuia să pună mâna pe Vatican, în timp ce ceilalți, prin strigăte, îndemnuri și discursuri, aveau să poftească poporul la revoltă. Se conta, pentru reușita loviturii, pe entuziasmul popular și pe zăpăceala care ar fi însoțit răscoala. Odată stăpân pe Roma, el ar fi pus ușor stăpânire pe întreaga Italie.

Porcari, însă, își făcuse socotelile fără să țină seama de spionii poliției bologneze și de trădători; erau destui și în partidul său, ca în orice partid. Gărzile înarmate bologneze l-au informat pe guvernator de dispariția lui Porcari și, în același timp, denunțătorii îi raportau papei despre ce se petrecuse la banchet. Mai înainte chiar de a-și putea pune în aplicare proiectul îndrăzneț, Porcari și capii conjurației au fost repede arestați, judecați sumar și imediat spânzurați.

Oricât l-ar fi simpatizat Machiavelli pe nefericitul conspirator, el îl judecă, totuși, la fel de sever cum l-a judecat și pe Cola di Rienzo. Porcari a eșuat numai din vina propriei sale imprudențe. Ca și Rienzo, el își pregătise insuficient acțiunea și a pus-o prost în aplicare. Își merita, deci, soarta, oricât de deplorabil este să-l vezi pe un viteaz că plătește cu viața o frumoasă mișcare de eliberare. Nu pot fi încurajate asemenea încercări temerare, condamnabile în ochii lui Machiavelli. Și nebun sau prost este bărbatul care se angajează într-o asemenea aventură fără să țină seama de contrașanse, și „fără măsurile necesare pentru a para loviturile adversarului. Dacă cineva poate fi tentat să-i laude intențiile, n-o să existe nimeni care să nu-i blameze lipsa de judecată. Asemenea încercări pot să ne îmbete de glorie imaginația, dar executarea lor este aproape întotdeauna urmată de rezultate funeste."

Machiavelli îi pune, prin urmare, în gardă pe viitorii conspiratori contra exceselor și imprudențelor care au provocat moartea lui Rienzo și a lui Porcari; ceea ce, de altfel, nu le diminuează cu nimic meritele. Dar politica, așa cum spune Machiavelli, este o dominantă și nu ține seamă de intenții; ea judecă valoarea unei acțiuni după rezultatele obținute. Politica nu este o problemă de inimă, ci de cap. Inima, bunele intenții, sentimentele generoase și idealurile cavalerești nu sunt în mod necesar excluse, dar e nevoie, totuși, să fie ținute în frâu, conduse și controlate de o inteligență practică, de un simț al oportunității, de o perfectă cunoaștere a obținerii efectului dorit. Examinându-i cu atenție – și dacă Porcari e mai aproape în timp de el, deoarece conjurația lui datează din 1453, pentru Rienzo trebuie să se întoarcă cu un secol în urmă –, Machiavelli nu poate decât să simtă un fel de milă lipsită de indulgență pentru acești ratați ai loviturii de stat. Nu cu un suflet frumos și cu intenții nobile se face o bună politică; a demonstrat-o și Savonarola, o dată mai mult.

Și atunci, ce este o politică bună? Este o partidă de șah bine condusă, jucată de o persoană bine pregătită, experimentată în capcane și dificultăți, care prevede la timp surprizele și e gata să le dejoace; de la primele mutări, ea ghicește ce vrea adversarul, știe cum va muta și ce curse vrea să-i întindă, evitându-le pe acelea în care poate fi atrasă. Un bun jucător de șah are și mintea și inima reci. Iar cel mai bun jucător este cel care câștigă partida. În acest joc nu te lași păcălit nici de subtilități, nici de aparențe înșelătoare. Singurul criteriu al valorii este victoria și, dacă în alte împrejurări din viață pot exista și insuccese sublime, mai nobile decât un triumf, în politică singura scuză pe care o ai când întreprinzi ceva este să învingi.

În privința asta, romanii rămân marile exemple și modelele desăvârșite. Maeștrii artei delicate și primejdioase a politicii la ei trebuie căutați. Ei nu se încurcau în proiecte nobile și nici în intenții generoase; ei mergeau direct la țintă, și

ajungeau la ea. Posedau acest ideal civic profund care, și pentru Machiavelli, ține loc de ideal moral și de ideal religios. Sau, mai bine-zis, morala și religia lor au fost civismul. Zeii lor erau niște zei care, după exemplul muritorilor, slujeau cetatea; iar în ceea ce privește morala, nici cei mai „filozofi" dintre împărații lor nu au confundat vreodată învățătura teoretică despre bine cu aplicarea ei, în mod necesar imorală, cum o face un om de stat.

Admirația aproape religioasă pe care o are Machiavelli pentru romani și pentru civismul lor seamănă cu aceea pe care o vom întâlni peste trei sute de ani la omul Revoluției Franceze. Și acesta își alege un nume vechi, poartă togă, și imită în discursuri elocvența din For. Și el vorbește de „virtuți", și dă acestui cuvânt același înțeles ca și Machiavelli, ca și Cato. Dar tonul lui Machiavelli se schimbă de îndată ce e vorba despre Roma; un fel de gravitate respectuoasă îi încetinește vorba și dă mai multă greutate cuvintelor sale. Entuziasmul îi devine aproape religios în *Principele* și în *Istoria Florenței*, unde nu există pagină din care să nu răsune ecoul amintirilor despre o Romă veche, ca și în *Studiu asupra lui Titus Livius*, lucrări direct inspirate din istoria romană; glorificarea romanilor apare la el ca o temă preferată, care îi stimulează ardoarea și-i înflăcărează elocvența.

Nu vorbește de bine decât ceea ce iubește cu pasiune. La Machiavelli pasiunea e lucidă, se silește să fie calmă, liniștită, chiar obiectivă, însă rămâne grozav de subiectivă și cu idei preconcepute. S-ar crede că își ajustează morala după evenimentele istorice ale Romei vechi, pentru a-și justifica eroii și pentru a se modela după ei. Paginile în care îl acuză pe Romulus pentru uciderea fratelui său, îl justifică și îl glorifică, sunt semnificative pentru această admirație fără rezerve, unde înseși păcatele care pătează modelul apar ca niște calități și ca niște merite. „Un spirit înțelept nu va condamna niciodată pe un om superior că s-a folosit de mijloace în afara legilor obișnuite ca să realizeze obiectivul

important al stabilirii unei monarhii sau al întemeierii unei republici. Ceea ce este de dorit este ca, în clipa când faptele îl acuză, rezultatele să-l scuze; dacă rezultatul e bun, omul este absolvit. Așa a crezut și Romulus. Nu trebuie condamnată violența care construiește, ci aceea care distruge. Legiuitorul va avea atâta înțelepciune și tărie încât să nu lase altora autoritatea pe care o ține în mână... Ceea ce dovedește că Romulus a fost unul dintre cei ce merită să fie absolviți, pentru că s-a debarasat de tovarășul și fratele său, pentru că ceea ce a făcut a făcut numai spre binele comun și nu spre satisfacerea unei ambiții."

Imparțialitatea și „puritatea" sunt și ele elemente constitutive ale virtuții antice. Prin ele, Italia va ajunge din nou puternică, unită și prosperă. Fără ele nu se întemeiază nimic de durată. Și iată că vedem cum ansamblul de calități cu caracter practic pe care Machiavelli le voia ca armă pentru omul de stat este dominat acum de revendicările unei morale superioare în fața ideii de utilitate. Acest cult al virtuții conferă o incontestabilă noblețe pragmatismului său, care, lipsit de așa ceva, ar fi destul de limitat și destul de puțin valoros. Etica lui Machiavelli e riguroasă, severă; iar legile ei, deși nu sunt conforme cu cele ale moralei obișnuite, păstrează în ele ceva auster și grav, care impune respect, dacă nu chiar întotdeauna aprobarea.

Poate pentru că, în definitiv, virtutea e „cea mai bună politică", poate pentru că aceasta este înclinația firească a caracterului său, și Machiavelli descoperă în el mai multă afinitate cu spiritul roman din trecut decât cu aspirațiile contemporanilor și compatrioților săi. Idealul său va fi, atunci, să suscite un Conducător și să realizeze prin el marea sa reformă socială. Practicând el însuși această virtute a imparțialității, el dovedește că nu are ambiții personale; se va mulțumi să slujească binele obștesc, dând formă, cu învățăturile și cu sfaturile sale, viitorului Conducător. Pentru acest lucru a muncit atât, a gândit, a citit, a meditat și a scris. Pentru acest lucru intră

în administrație; cu scopul de a-și perfecționa cunoștințele politice. În sfârșit, pentru aceasta își va scrie cărțile. Mentor al „Principelui", va da, pentru el și prin el, legi lumii întregi.

Politica este pasiunea sa, rațiunea sa de a fi. El nu are aptitudini pentru altceva; ca autor de teatru, ca povestitor, nu va depăși un nivel mediu. Ca istoric politic – și pentru el politica înseamnă „să faci istorie" –, este incomparabil, nu-l egalează nimeni, nici chiar Guicciardini. „Soarta voind ca eu să nu pot emite judecăți nici asupra problemelor mătăsii, nici ale lânii, neștiind să vorbesc nici despre profit, nici despre pierdere, sunt obligat să mă ocup cu probleme de stat, și va trebui să mă decid dacă să tac sau să vorbesc de politică." Este prea inteligent ca să nutrească ambiții absurde; știe că nu are stofă de șef. Niciodată n-o să fie decât un consilier, o eminență cenușie, dar ce rol pasionant! Și mult mai bine vezi spectacolul din culise decât atunci când te agiți pe scenă.

„Nu știu dacă aș merita să mă număr printre aceia care se înșală atunci când ridică atât în slavă, în discursurile lor, vremurile vechilor romani, și le critică pe cele în care trăim azi. Și, cu adevărat, dacă virtutea care era pe atunci stăpână și viciul care ne domină azi nu ar fi mai evidente decât lumina zilei, aș fi mai reținut la vorbă. Mi-ar fi teamă să nu cad singur în greșeala pe care le-o reproșez altora. Dar lucrurile sunt atât de evidente pentru noi toți, încât n-aș șovăi să spun cu curaj ce gândesc despre vremurile de acum și despre cele din trecut, doar ca să trezesc în inimile tinerilor ce-mi vor citi scrierile dorința de a-i imita pe unii și de a evita exemplul celorlalți, ori de câte ori întâmplarea le va da prilejul s-o facă. Este de datoria unui om cinstit care, din vina vremurilor și a destinului său, nu poate face el singur binele, să le dea altora învățăminte. Poate că printre aceia pe care îi voi fi instruit s-o găsi și unul mai favorizat de Dumnezeu, care să izbutească să și practice acest bine."

V
În slujba patriei

Machiavelli intrase de puțin timp în slujba cancelariei, și se afirmase deja. Senioria îl apreciază pe acest „bun funcționar“ care nu e ros de ambiții personale, care își face serviciul cu pricepere și devotament, care nu aparține nici unui partid, nu simpatizează cu nici o facțiune, și care se achită cu modestie de însărcinările ce i se dau, lăsând să se înțeleagă discret că este gata să ocupe și funcții mai înalte, dacă are să fie considerat demn de așa ceva. În realitate, elementele principale ale politicii florentine, interne și externe, trec toate prin mâna lui. Șefii săi, recunoscându-i talentele, au căpătat obiceiul să-i lase inițiativa. Datorită ascendentului căpătat asupra colegilor, superiorității evidente și a eficienței sale, puțin câte puțin, aceștia i-au devenit subalterni. Nu se plânge niciodată că are prea mult de lucru, și niciodată nu i se pare ingrată sau prea grea o însărcinare. Pentru el, totul este o joacă și, în același timp, totul îi e spre învățătură: glumele copiștilor, ca și discuțiile diplomaților și ale seniorilor. În inteligența și în memoria sa, fiecare lucru își găsește un loc; spiritul său înmagazinează, ca într-un hambar, toate grăunțele care îi cad; și nu numai boabele, ci chiar și pleava și neghina. Totul va fi cândva de folos; o anecdotă amuzantă, sau chiar obscenă, poate fi la fel de utilă, într-o zi, ca și un tratat politic.

Și iată că zvonurile de război care tulbură de câtva timp birourile de la Palazzo Vecchio se adeveresc. Relațiile dintre

Florența și Veneția devin încordate; a existat întotdeauna o urmă de ostilitate ascunsă între aceste două orașe, atât de deosebite, atât de puternice amândouă, pe care totul le desparte, rivalități politice, concurența în comerț; de asemeni și caracterul lor intim, care pe una din ele o face un oraș marinăresc, clădit pe apă, ale cărui palate și turnuri seamănă cu o flotilă de galere în lagună, iar pe celălalt, un oraș prin excelență de uscat, așezat pe coline, pe ziduri groase, pe morminte. Veneția nu are nici dealuri, nici ziduri, nici morminte. Ea seamănă cu o tabără de nomazi ai mării, care nu au nevoie de metereze, care își încredințează morții elementelor naturii, care vagabondează fără încetare, și al căror sălaș este vasta întindere a apelor. Florența este moștenitoarea vechilor etrusci, care au răscolit pământul toscan cu mormintele lor frumos zugrăvite, unde și-au îngropat mulțimea de morți. Ea posedă stabilitatea unor puternice rădăcini, sprijinul de neclintit al temeliilor sale de piatră. Ea se înfige în pământ cu tenacitatea bătrânilor etrusci, care aveau o ciudată pasiune pentru subteran. Florența e viguroasă în imobilitatea sa, în încetineala și masivitatea sa, în tot ce există în ea dens, de nepătruns, opac, rigid și greu; așa cum au făcut-o acești etrusci melancolici, cu zâmbetul lor ciudat, magicieni și fabricanți de morminte. Bineînțeles că a devenit orașul bancherilor și al zarafilor, care nu se sfiesc să împrumute bani cu dobânzi cămătărești, pe când Veneția e orașul negustorilor aventuroși, care își încearcă norocul pe mare, își expun prosperitatea și creditul hazardului unei flote care se întoarce sau nu se mai întoarce niciodată. Sigur că, expansiv, comerțul Veneției și-a întins brațele spre țările Orientului, de unde sosesc mirodeniile și mătasea. E normal, drumurile caravanelor duc toate la prăvăliile de pe Rialto și, de aici, cele continentale pornesc spre Europa Centrală sau de Nord.

Florența dă dovadă de mai puțină îndrăzneală. Ea nu face negustorie cu Africa și Asia. Piața sa cea mai importantă

este cea a lânii, o industrie locală, și aceea a banului; financiarii ei se fac bucuros comanditarii suveranilor lipsiți de bani și, chiar dacă regii sunt rău platnici, ei își reglează întotdeauna conturile. Înțeleapta și prevăzătoarea Florență se uită la instabila și apriga Veneție, la îndrăznelile ei nebunești, la riscurile ei extraordinare, așa cum o fecioară cuminte se uită la una nebună, cu un sentiment cam fariseic de autojustificare, plin de satisfacție burgheză; și ori de câte ori are ocazia să-i joace vreun renghi, profită de asta; ceea ce face și Veneția, cu satisfacția că și-a umilit sau și-a sărăcit, atunci când a putut, concurenta orgolioasă.

Treburile Pisei oferă și ele destul de frecvent prilejuri de ceartă între cele două republici negustorești. Într-adevăr, Pisa a fost odinioară un mare oraș comercial, aproape tot atât de important ca și Veneția și Florența. Ea rivaliza, la controlul Mediteranei, cu Genova. Florența se folosea de ea pentru diminuarea puterii Genovei, și avea mare nevoie de un debușeu maritim; portul Livorno nu-i era de ajuns. Era important ca Pisa să rămână subordonată Florenței, adică destul de slabă ca să nu-și poată afirma independența, dar, totuși, nu prea mult, ca să nu încurajeze cumva cupiditatea genoveză, oraș care și-ar fi suprimat cu plăcere rivala.

Politica Florenței tindea să mențină Pisa într-o stare de dependență și de subordonare, ceea ce îi necăjea tare pe pisani, care, și ei, aspirau să-și recapete libertatea și autonomia.

Problema Pisei, când a venit în Italia Carol VIII, complicase relațiile dintre Florența și Franța. Senioria condiționase ajutorul promis regelui, un ajutor financiar de care acesta avea nevoie, de promisiunea ca el să-i cedeze Pisa. Pe de altă parte, și Pisa obținuse o promisiune, contrară: Carol VIII se obligase să-i respecte independența. Cum aceste două poziții erau greu de împăcat, regele Franței se descurcase cu dibăcie; garantase florentinilor posesiunea asupra Pisei, în timp ce unul din generalii săi punea stăpânire pe fortăreața

orașului și o ceda pe bani pisanilor. Problema recuceririi Pisei rămânea din acel moment în suspensie, și explicațiile cu care Carol VIII încerca să-și justifice gestul – până în ziua când totul s-a rezolvat prin plecarea sa în Franța, ceea ce îl scutea să mai vină și cu alte justificări –, n-au clarificat nimic. Pisa continua să sfideze orașul care pretindea că îi e suzeran; cetățenii ei dărâmaseră leul de marmură, frate cu Mazocco din Piața Senioriei, care reprezenta simbolul dominației florentine; francezii se făceau că nu văd nimic și, culmea ghinionului, Veneția lua partea pisanilor.

Machiavelli admira mult Veneția, politica și Constituția ei. Și una și cealaltă meritau să servească de model celorlalte orașe ale Italiei. Constituția aceasta împăca autoritatea legii cu libertățile, asigura independența individului fără să pună în pericol securitatea statului. Legi severe, o poliție civilizată, adunări conștiincioase, un executiv cinstit și activ, permiteau un joc liber al drepturilor poporului, fără ca principiul autorității să fie încălcat sau micșorat. Integritatea demnitarilor săi era proverbială și dată de exemplu. Dogele Foscari fusese obligat să-și dea demisia din funcție, și a murit de supărare numai pentru că fiul său, un tânăr onest însă ușuratic, acceptase un dar de la un oarecare cetățean care își închipuia că prin asta o să facă să-i prospere afacerile. Când vedeai scandalurile care dezonorau Vaticanul și delapidările nerușinate pe care le făceau la Florența facțiunile victorioase, erai obligat să recunoști, oricât de puțină simpatie ai fi avut, ca toscan, pentru Serenissima, că vechile virtuți încă mai trăiau în ea.

Pasionat de politică, Machiavelli știa să aprecieze jocul delicat și perfect al instituțiilor venețiene, amestecul acesta de suplețe și hotărâre care constituia tăria lor. Părea că Veneția își rezolvase cele mai dificile probleme legate de Constituție; dovadă că treburile ei publice mergeau bine, că nu existau dezordini și nici tiranie, că înflorea comerțul, că fiecare cetățean socotea că este de datoria lui să muncească pentru prosperitatea orașului.

De ce nu i se puteau adapta și Florenței aceste instituții salutare? Pentru asta ar fi trebuit să se renunțe la luptele atât de aprinse dintre partide, la tirania interesului personal; ar fi trebuit ca șeful puterii executive să fie și el numit pe viață, ca și dogele, lucru pe care florentinii îl considerau șocant și vătămător pentru ideea de libertate. Erau multe de învățat de la venețieni, atât măcar cât să se poată adapta unui popor de uscat niște legi și obiceiuri care făceau gloria și bogăția unui popor maritim. Între caracterul toscan și cel venețian mai existau încă și antinomii profunde, ținând de natura locului, de tradiții, de însăși originea etnică, de gusturi, de obiceiuri. Totul era diferit. Înțelegem, deci, că Veneția își păstra dogele pe viață, iar Florența își schimba Senioria la fiecare două luni. Asta făcea și ea parte din idiosincraziile naționale.

Oricare ar fi fost simpatia lui Machiavelli, ca gânditor, istoric și politician, pentru Veneția, cetățeanul era obligat să deteste orașul inamic și să încerce din toate puterile sale să-l combată. Nu cred ca secretarul cancelariei să fi împărtășit dușmănia poporului împotriva Reginei Adriaticii; ura este, într-adevăr, un sentiment primitiv, rudimentar și ordinar, nedemn de un spirit subtil și delicat. În plus, el spera că într-o zi Veneția va face parte din această Italie unificată la care trebuia să se ajungă, dacă italienii nu țineau să cadă pradă străinilor. La ce bun, atunci, să se creeze antagonisme ireductibile între două state care erau chemate să fie niște provincii ale unei Italii noi, deci două orașe surori? Machiavelli era prea inteligent ca să practice o xenofobie absurdă, de orice fel, sau indiferent de motivație. Fiecare popor își are particularitățile sale, defectele și calitățile sale. O națiune care azi ne este aliată mâine ne va fi dușmană, și adversarul de ieri ne va ajuta azi s-o învingem. De ce trebuie să intervină pasiuni, ca iubirea și ura, într-o problemă complexă de relații internaționale, care se bazează doar pe oportunități și pe interese imediate? În schimb, deoarece există starea de război

între aceste două state – tot atât de bine ar putea să existe și o stare de pace, și chiar o alianță care să le unească în fața unei alte puteri –, important este să faci războiul și să-l câștigi. Dar, vă rog, să nu amestecăm aici problemele de sentiment, care nu pot fi altceva decât o prostie și o ipocrizie. Machiavelli nu confundă niciodată activitățile legate de diversele aspecte ale personalității sale. Ca individ, el gândește și simte într-un fel; ca membru al unei entități sociale, al unei colectivități, el gândește și simte altfel. Ca cetățean al Florenței, el poate fi chemat să lupte împotriva unei persoane pe care omul Machivelli o admiră, o prețuiește și o iubește; sunt niște domenii care nu comunică unul cu altul. Să le amesteci, să le lași să impieteze unul asupra celuilalt, asta nu ar aduce decât dezordine și confuzie. Or, dezordinea și confuzia aparțin prostiei; inteligența superioară trebuie să se țină departe de ele, să le combată ori de câte ori le întâlnește.

Iată-l, deci, pe Machiavelli, în calitate de secretar al cancelariei, angajat trup și suflet în războiul contra Veneției. Era, într-adevăr, inadmisibil ca Veneția să încurajeze, așa cum o făcea, revolta pisanilor. Ea le trimisese arnăuții săi, o cavalerie ușoară de oameni viteji, feroci, recrutați din Albania, foarte îndrăzneți, atât în lupte de gherilă ca și în mari bătălii. Nemulțumiți să susțină Pisa doar cu o trufie și mai jignitoare decât era periculoasa trimitere de arnăuți, venețienii amenințau să invadeze Casentino, ceea ce i-ar fi adus chiar la porțile Florenței.

Florența a ripostat la această provocare angajând doi condotieri celebri, frații Vitelli, considerați printre cei mai buni căpitani ai timpului. Ca să-i obțină, a trebuit să-l roage pe regele Franței, în servicul căruia se aflau, să aibă amabilitatea să-i împrumute Republicii. Acest lucru nu s-a făcut fără o oarecare opoziție din partea contelui Rinuccio da Marciano, comandant suprem al Florenței, care în felul acesta ar fi trecut pe un post de subaltern, comanda armatei fiind încredințată

lui Paolo Vitelli. Rinuccio își dovedise incapacitatea și slăbiciunea în conflicte recente, când fusese de fiecare dată bătut; cu toate astea, el nu se vedea înlocuit de un Vitelli în fruntea trupelor florentine.

Relațiile dintre condotieri și orașele care îi foloseau erau deseori ciudate. Nu încăpea aici un alt element în afară de interes; era o simplă închiriere de servicii, care nu implica nici o atitudine afectivă. Condotierul trebuia să facă treaba pentru care era plătit; ar fi fost o prostie să-i pretinzi să „iubească" orașul care îl plătea și împotriva căruia, a doua zi, ar fi putut fi chemat să lupte. Căpitanii de mercenari nu aveau nici o preferință în alegerea patronilor lor; aleșii erau ei și, din moment ce erau bine plătiți, totul era în regulă. Și nici nu era nevoie ca orașul să-l iubească pe condotierul angajat. Totul se rezuma la o problemă de bani; când solda era plătită de către una din părți, și războiul era bine dus la capăt de către ceilalți, se considera că fiecare contractant își îndeplinise obligațiile.

Se mai întâmpla, totuși, ca un condotier ambițios și de rea-credință să abuzeze de puterea lui și să violenteze orașul care îl angajase, să încerce, de exemplu, să se instaleze acolo ca tiran. Lucru întotdeauna de temut, mai ales din partea unui condotier puternic, care se sprijinea pe o armată numeroasă. Dacă era plătit prost, putea să-i vină pofta să se răzbune; dacă era plătit bine, o asemenea opulență risca să trezească în el cupiditatea. Guicciardini povestește undeva o veche anecdotă, prea nostimă ca să fie adevărată, și simptomatică pentru spiritul vremii. Se spune că un oraș fusese atât de bine și de cinstit servit de un condotier, că se punea întrebarea în ce fel putea să-și arate recunoștința față de el. Nici un fel de recompensă nu părea să fie îndeajuns de potrivită pentru treaba făcută. Membrii guvernului au discutat multă vreme, unii propunând să-i ofere o mare sumă de bani peste soldă, alții zicând să-i dea pământuri, castele, sate. Fiecare socotea că n-ar fi făcut destul pentru un om care le adusese atât de mari

servicii. Un demnitar, ceva mai perspicace decât ceilalți, le-a potolit astfel entuziasmul: „Fiți atenți“, le-a zis el, „dacă îl umpleți de daruri pe omul acesta, o să stârniți în el pofta pentru ceva mai mult. Ce-o să faceți atunci, dacă el o să devină amenințător? Să nu uitați că demnitățile și banii pe care i-i oferiți or să-l facă și mai puternic, deci și mai arogant și mai ambițios. Ca să-i acordăm recompensa la care are dreptul și pe care, într-adevăr, o merită serviciile remarcabile făcute ani de zile, fără să fim cumva în primejdie cu el, iată ce vă propun eu: să-l ucidem și apoi să-l proclamăm geniu tutelar al orașului, să-i înălțăm statui, să-i celebrăm cultul și, în felul acesta, totul va fi reglementat, în mod cinstit și cu înțelepciune.“

Problema, atât de strașnic rezolvată în această povestioară, nu se putea pune decât atunci când războiul lua sfârșit; și nu de puține ori se întâmpla ca, odată războiul terminat, patronul, ingrat sau bănuitor, să-l asasineze pe condotier ca să nu-i mai dea banii și să nu se mai teamă de el. Înainte de începerea operațiunilor, patronul îl copleșea cu bunăvoința sa și-l cinstea ca pe un erou din Antichitate. Machiavelli trebuie să fi asistat, cu un zâmbet subtil și amuzat, la primirea solemnă și strălucită pe care Senioria le-a făcut-o Vitellilor când au sosit la Florența. În prezența miniștrilor și a demnitarilor adunați în Piața Senioriei, în fața vechiului palat împodobit cu ghirlande și banderole destinate momentului, Vitellii au fost salutați de către prietenul lui Machiavelli, Marcello Virgilio, cu un discurs în latinește; au fost puși pe aceeași treaptă cu Ahile, Alexandru și Iuliu Cezar. Discursul a fost brusc întrerupt de sunetele unor trompete: sosise momentul semnării contractului. Momentul acesta, astrologul Vitellilor, de care ei nu se despărțeau niciodată, cum niciodată nu se despărțeau de spadă, îl calculase după poziția astrelor, și urmărea foarte atent drumul soarelui, ca să-l stabilească exact pe cel mai favorabil încheierii acordului. O clipă mai târziu sau mai devreme, ar fi însemnat ca evenimentul să aibă loc

sub proaste auspicii. Se vede că astrologul nu-și cunoștea bine meseria, sau că își făcuse prea ușor pronosticurile, deoarece războiul s-a soldat prost pentru condotieri. La sunetul trompetelor, Virgilio a tăcut, s-a retras, iar gonfalonierul în exercițiu a pus în mâna lui Paolo Vitelli bastonul de comandant, însemnul gradului și simbolul funcției sale. După care, toată lumea a plecat, în cortegiu, să asculte slujba oficiată la catedrală pentru obținerea binecuvântării Domnului asupra acestei fericite înțelegeri.

Căpitanul revocat, Rinuccio, nu și-a ascuns necazul. Ca să-l împace, Senioria i-a găsit ceva care să-i menajeze amorul propriu. I s-a conferit, deci, titlul de „guvernator general", titlul pur onorific, lăsându-i lui Vitelli pe cel de „comandant șef", ceea ce implica, de fapt, comanda efectivă a armatei. Și a mai trebuit, de asemenea, pentru a-i potoli susceptibilitatea, să i se promită același tratament de care avea să beneficieze și Vitelli.

Dar venețienii înaintau rapid. Au fost retrase trupele angajate în fața Pisei, au fost închiriate niște regimente de la Lodovico Sforza, au mai fost angajați și vreo alți câțiva mici condotieri, pentru că trebuia să li se bareze drumul invadatorilor. Deja aceștia cuceriseră Marradi și Bibbiena, când au fost bătuți de un oștean necunoscut: abatele de la Camaldoli. Don Basilio, căruia Machiavelli îi recunoaște talentele de strateg și îi laudă fervoarea și dragostea de patrie, i-a strâns pe țărani, i-a înarmat și i-a asmuțit împotriva oștilor venețiene, cărora le-a administrat o surprinzătoare înfrângere. Victoria aceasta a coincis cu „îmbolnăvirea" ducelui de Urbino, condotier în serviciul Veneției, care a pretextat starea proastă a sănătății sale pentru a se retrage din război și, trecând prin liniile florentine, datorită unui permis de liberă trecere acordat de Vitelli, s-a întors frumos acasă.

Acest dublu eșec i-a făcut pe venețieni să accepte propunerile ducelui de Ferrara, care se constituise ca mediator între cele două populații inamice. Fiecare din ele a făcut

concesii și, în primele zile ale lui 1499, a fost semnat un tratat de pace. Nenorocit, însă, ca toate tratatele, și plin de pretexte pentru viitoare războaie.Se spunea acolo că pisanii își vor păstra fortărețele și dreptul la comerț liber, dar că, pe de altă parte, erau supuși florentinilor. Venețienii acceptau să evacueze Casentino, pe care puseseră stăpânire, și să nu se mai amestece în treburile pisanilor; drept care Florența le dădea o sută de mii de ducați (plătibili în doisprezece ani), timp suficient pentru ca tratatul să nu mai fie altceva decât un petic de pergament.

Pisanii au declarat imediat că tratatul nu e valabil și că, în ceea ce îi privea, nici n-aveau să-l respecte. Războiul a reînceput, deci,fără venețieni, ostilitățile limitându-se doar la florentini și pisani. În acest timp, Senioria începuse să se îndoiască de lealitatea Vitellilor; ea socotea că oamenii ăștia îi costau prea mult, și că, până în momentul acela, nu se dovediseră prea eficienți. Din cauza lor fuseseră obligați să-i mărească lui Rinuccio solda și, văzând aceasta, un alt condotier, Jacopo d'Appiano, tiran la Piombino, a cerut și el un tratament egal. Toți condotierii, mai mari sau mai mici, au început să ceară mărirea soldei. Poporul era sătul să mai plătească dări; el declara că nu mai dă un ban pentru război și, ca să-și arate mai hotărât nemulțumirea, în ziua alegerilor a intrat în grevă.

În mijlocul acestor încurcături, cei Zece, care apreciaseră priceperea lui Machiavelli, l-au trimis pe el în tabăra Vitellilor. Trebuia să afle, acum când Pisa rămăsese singură, de ce nu mergea bine războiul; să fie supravegheați cei doi Vitelli, să li se stimuleze zelul și, dacă trădau, să se strângă dovezi ale trădării lor. Pentru un om care nu-și părăsise niciodată biroul, era o misiune pasionantă. Avea să simtă de aproape tumultul războiului, să participe la lupte și la hărțuieli, să observe fortificațiile și manevrele oștilor, în sfârșit, să se instruiască – era visul acestui om dornic de a ști!

– într-o artă din care nu cunoștea nimic, în afară de ceea ce aflase din cărți. Avea să examineze practica unei arte a cărei teorie o cunoștea, pentru că îi citise pe vechii tacticieni și pe cei moderni. Avea să simtă mirosul prafului de pușcă, să audă tunetul bombardelor și să vadă soarele sclipind pe coifurile și pe platoșele luptătorilor. În sfârșit, avea să li se alăture Vitellilor, să stea cu ei, și să demonteze pe îndelete curiosul mecanism psihologic al spiritului unui condotier italian din veacul al XV-lea.

El încercase deja, din biroul său, să potolească geloziile și susceptibilitățile, să lecuiască rănile amorului propriu. S-a silit să trezească în căpitanii de mercenari din slujba Florenței, așa cum ar sluji și Pisa, un oarecare sentiment patriotic, ceea ce pare tare anacronic, și ne putem imagina cu ce fel de surâs șiret își redactează el scrisorile, întrebându-se dacă asemenea argumente erau în stare să-i impresioneze pe condotieri.

Cine știe? Machiavelli este în căutarea unui conducător. El speră să întâlnească, în epoca aceea fertilă în personalități puternice, pe Principele căruia să-i conducă pașii spre victorie, spre unitatea Italiei. Cine o să fie acest Principe? Până acum nu s-a găsit nici o persoană capabilă să joace un astfel de rol. Poate Paolo Vitelli îi va înțelege aspirațiile și i le va urma? Chiar admițând că acest condotier duce cu nepăsare un război, ce i se pare neînsemnat, n-ar fi, totuși, posibil să trezească în el marile ambiții?

Dar, de la primele contacte cu Vitelli, Machiavelli este decepționat; omul nu e decât un aventurier ca toți ceilalți și, mai mult, se pare că face un joc dublu. Ezitările, tărăgănelile sale arată că nu e deloc grăbit să pună capăt războiului și că nu se gândește decât cum să stoarcă Florenței cât mai mulți bani, menajându-și, în același timp, ostașii. Ca să liniștească poporul și Senioria, indignate de aceste temporizări, a obținut la Cascina o victorie, dar de atunci nu mai face nimic. Între

timp, rezervele vistieriei se golesc, și curând soldații nu vor mai putea fi plătiți. Să fie el înțeles cu pisanii ca războiul să treneze până când se vor epuiza finanțele Florenței?

Într-o zi se aude un mare vuiet; într-un uriaș nor de praf și de moloz, se prăbușește, sub loviturile bombardelor, o parte din zidul întărit. Turnul Stampace e la pământ; o breșă de 20-30 de metri se cască în întărituri. Armata asediatorilor pătrunde prin această breșă; tinerii voluntari florentini sunt în frunte. Orașul este cucerit.

Da, ar fi fost cucerit, dacă, în momentul când s-a ajuns la biserica San Paolo, nu s-ar fi dat ordinul de retragere, care i-a oprit pe combatanți. Să te retragi atunci când te îndrepți spre victorie? Florentinii cred că au înțeles greșit și își continuă înaintarea; dar iată că cei doi Vitelli le ațin calea și, cu lovituri de sabie, îi reprimă pe neascultători. După care, florentinii odată retrași, pisanii astupă breșa, repară zidul, și totul se ia de la început.

Care era răspunderea Vitellilor în toată această treabă? S-or fi temut ei că, dacă înaintau prea mult, trupele lor puteau cădea într-o capcană? Îi îngrijora elanul voluntarilor florentini, lipsiți de prudența militarilor de profesie? În sfârșit, să fi fost posibilă o înțelegere a condotierilor cu pisanii? Florența nu a vrut să creadă imediat că cei doi Vitelli, primiți cu atâtea onoruri, puteau fi capabili de trădare. Pe tăcute, erau acuzați că împiedicaseră cucerirea orașului, în chiar clipa când acest lucru fusese aproape realizat; raportul asupra operațiunilor executate de tinerii florentini sublinia că ei greșiseră. Mai bine să nu se cedeze unui moment de supărare și să se cerceteze totul în liniște.

În tabără au sosit doi trimiși, împuterniciți să cerceteze cazul. Din nefericire, unul dintre ei s-a îmbolnăvit de friguri și a murit în scurt timp, ceea ce pe colegul său l-a speriat și l-a făcut să se înapoieze imediat la Florența. Au fost înlocuiți cu alți doi comisari, dar aceștia nu au știut ce hotărâre să ia.

Vitellii, încrezuți, aroganți și mândri, nu admiteau ca niște „civili" să pună în discuție modul lor de a face război. Sau beneficiau de încrederea guvernului florentin, sau nu beneficiau. Era greu să li se spună clar că provocaseră neîncredere. Ce avea să se întâmple dacă se retrăgeau din acțiune? Nici Rinuccio și nici Appiano nu erau oameni care s-o ducă la bun sfârșit.

Trebuia procedat cu prudență. Pe Vitelli totul îi acuza: libera trecere pe care ei i-o acordaseră generalului inamic, atunci când ducele de Urbino îi părăsise pe venețieni (dar tocmai această dezertare pusese capăt războiului de la Casentino); generozitatea lor față de un dezertor florentin, Ranieri della Sassetta, trecut în slujba Pisei, pe care ei îl făcuseră prizonier și apoi îi dăduseră drumul, în ciuda ordinului dat de Seniorie, care cerea să fie trimis la Florența ca să fie executat: „Eu nu vreau să fiu călăul unui ostaș curajos", spusese Vitelli. Dar cum nimeni nu mai voia să încredințeze comanda unor suspecți, și cum, pe de altă parte, fără ei nu se mai putea continua războiul, era mai bine să se suspende ostilitățile.

Într-o zi, au sosit în tabără doi trimiși ai Senioriei, Braccio Martelli și Antonio Canigiani. Aparent, ca să plătească solda regimentelor și să pregătească retragerea. La propunerea lui Machiavelli, Senioria luase hotărârea să renunțe, cel puțin pentru moment, la cucerirea Pisei: nimic bun nu se mai putea face înainte de a fi încheiate socotelile cu frații Vitelli. Trebuia acționat cu grijă. Vitellozzo Vitelli ceruse o permisie, probabil pentru a se eschiva într-un fel. Senioria i-a respins cererea, motivând că prezența lui era necesară. Machiavelli, care se înapoiase la Florența și care, de acolo, dirija operațiunea de învăluire a condotierilor, pregătea un dosar greu împotriva lor; se pare că acesta conținea scrisori prin care cei doi promiteau să lungească războiul cât mai mult.

Când a ajuns în posesia tuturor documentelor care îi incriminau pe Vitelli, Machiavelli a dat ordin trimișilor săi să

acționeze, „fără ca, din exces de zel, să procedați mai în grabă decât necesar, și nici, din prea multă timiditate, să pierdeți ocazia cea mai favorabilă". Nu fără o oarecare dezamăgire s-a hotărât secretarul cancelariei să-i pedepsească pe cei doi. Tot timpul cât stătuse în fața Pisei începuse să-i cunoască bine, și își pierduse deja destule iluzii despre ei – Vitellii nu erau decât niște mercenari ca toți ceilalți, nu niște „Principi" –, dar îi era neplăcut să declanșeze împotriva unor luptători cu nimic mai vinovați, la urma urmelor, decât alți semeni de ai lor, justiția riguroasă a magistraților florentini. Și totuși, trebuia lovit tare și dat un exemplu, altfel nu ar mai fi existat nici un fel de siguranță, pe viitor, cu alți mercenari.

Martelli și Canigiani i-au invitat, deci, pe cei doi condotieri la masă. Singur Paolo a răspuns la invitație; Vitellozzo, bolnav, era la pat. După ce s-au ospătat prietenește, magistrații florentini și generalul s-au retras într-o cameră aparte, ca să discute. De cum au intrat, au și apăru zbirii Senioriei, și Martelli i-a făcut cunoscut condotierului că e prizonier. Între timp, și-a trimis oamenii înarmați să-l aresteze și pe Vitellozzo. Însă acesta, bănuind ceva, dispăruse. Patul era gol. Vitellozzo sărise pe fereastră și se făcuse nevăzut. Destinul omului este, totuși, scris în stele, și e în zadar să încerci să scapi de el. Vitellozzo, care s-a sustras, până în ziua aceea, călăului florentin, avea să fie una din victimele unei „frumoase capcane" la Sinigaglia, „minunata" lovitură a lui Cesare Borgia împotriva condotierilor infideli, și avea să moară chiar în aceeași zi în ștreangul lui Don Michele, călăul ducelui de Valence.

Procesul lui Paolo Vitelli a avut loc în ultimele zile ale lui septembrie. Documentele prezentate judecătorilor erau zdrobitoare. A fost condamnat la moarte și executat. Astrologul care fixase cu atâta grijă momentul semnării contractului între oraș și condotier nu prevăzuse, desigur, un astfel de deznodământ. De altfel, Vitelli și-a susținut tot timpul

nevinovăția și, până în momentul când călăul i-a tăiat capul, a afirmat cu tărie că e inocent. Mulți cronicari contemporani sunt de aceeași părere. Printre alții, și Guicciardini, care, totuși, își sprijină convingerea pe o idee destul de curioasă; este normal pentru căpitanii de mercenari, zice el, și e în obiceiul lor să-și apere interesele, deseori în detrimentul patronului. Buonacorsi îl consideră „un bărbat remarcabil"; Nardi afirmă că sentința a fost nedreaptă. Machiavelli, dimpotrivă, pare să nu se fi îndoit de vina lui, și faptul că procesul a durat doar câteva zile, iar sentința a fost executată imediat, dovedește că tribunalul a fost destul de convins de această vinovăție.

Trădarea este un cuvânt greu. E puțin probabil ca Vitelli chiar să fi fost plătit de pisani. Pare mai probabil ca, păstrând bune relații cu Franța, în serviciul căreia s-a aflat atunci când l-a angajat Florența, el să fi făcut politica franceză în legătură cu pisanii. Într-adevăr, regele nu ținea să se compromită în această treabă care îi dăduse multă bătaie de cap și predecesorului său. Atitudinea sa față de Pisa era impusă și de relațiile cu Milano și Veneția; Pisa nu era decât un pion pe tabla de șah a Italiei. Nu-i făcea plăcere ca florentinii să aibă o victorie categorică asupra unui stat care, de multă vreme, considera Franța ca pe protectoarea sa firească. În felul acesta, Vitelli a fost obligat să țină cont și de interesele franceze; se poate să fi primit și ceva instrucțiuni, în taină, ca să saboteze războiul; comportarea lui în ziua când a fost dărâmat zidul s-ar putea explica și prin împotrivirea sa la o soluție radicală. Dar, oricum, el a plătit cu viața acest joc dublu. Așa pier toți dușmanii patriei.

Această întâmplare clarifică, într-un mod foarte interesant, relațiile dintre condotieri și orașele care îi plătesc. Ne miră, totuși, cum au putut să-l aresteze trimișii Florenței pe comandantul unei armate în chiar mijlocul ostașilor săi, fără să provoace proteste și fără să stârnească o răscoală.

Ca să înțelegem toate acestea, trebuie să ținem seama de relațiile dintre mercenari și șefii lor. Regimentul unui condotier ca Vitelli se compunea din elemente eterogene, aparținând unor naționalități diferite, fiecare având o reputație bine cunoscută pentru însușirile militare proprii; elvețienii pentru rezistența și disciplina lor, spaniolii pentru îndrăzneală, bretonii pentru tenacitate, nemții pentru priceperea lor la tunuri. Mai existau și italieni, din toate clasele și de toate categoriile. Nici o legătură afectivă între șef și trupele sale; nici atât cât între el și statul pe care îl servea; între unii și alții nu se stabileau decât relații cu caracter mercantil; totul se reducea la o problemă de bani; condotierul se bătea pentru orașul care îl plătea mai bine, iar soldații, pentru condotierul care le oferea o soldă mai mare.

Sigur că mai exista și mândria de a face parte dintr-o armată cu faimă, de a purta culorile lui Alviano, Colleone, Gattamelata, ale lui Piccinino, Oliverotto da Fermo, Vitelli. Dar în clipa când, de exemplu, șeful cădea în mâinile dușmanului, ca în cazul de față, soldații ziceau că ar fi absurd să-l mai apere pe un om terminat. Ar fi făcut-o, poate, în cursul luptei, în focul acțiunii – și poate nici atunci –, dar aici pe ei nu-i mai interesa. Apoi, e lucru sigur că plecarea lui Vitelli s-a făcut cu toată discreția, și că ostașii săi au aflat probabil în același timp de arestarea și executarea lui. Așa că ce rost mai avea să protesteze? În tabără se mai aflau și alte trupe, cele ale lui Rinuccio, ale lui Appiano, care i-ar fi ținut la respect pe oamenii lui Vitelli. Să provoci o încăierare pentru un condamnat căruia i se tăiase capul? Era o întâmplare destul de obișnuită ca să se mai facă atâta caz. Soldații lui Paolo Vitelli s-au împrăștiat și s-au dus să-și ofere serviciile în altă parte. Oamenii lui Vitelli, considerați niște ostași bine instruiți și antrenați de către doi buni specialiști, au fost înrolați fără probleme.

Afacerea asta de la Pisa costase scump Florența. Ghinionul a urmărit-o și după ce a ridicat asediul. Câteva bărci pe

care se aflau piese de artilerie, probabil prea încărcate, s-au scufundat în Arno. Și, pe vremea aceea, o bombardă și chiar un tun mai vechi aveau o valoare inestimabilă. Dar comoara asta nu a fost pierdută pentru toți; ironia sorții a făcut ca tunurile să fie pescuite de pisani, care le-au și instalat, cu mare bucurie, pe bastioanele lor.

Pisa era salvată; își refăcuse în liniște fortificațiile, își reclădise turnul Stampace și-și întărise bateriile cu resturile artileriei florentine. În fața sa, ea nu mai avea decât niște mici întărituri în care Senioria ținea o garnizoană slabă, mai mult ca să supravegheze mișcările pisanilor; de fapt, ca să nu recunoască pe față umilința de a fi renunțat complet la război. Această nefericită aventură s-a soldat cu un enorm deficit. Lăzile tezaurului public erau goale, popularitatea Senioriei foarte știrbită, nemulțumirile în popor mari de tot. El, Machiavelli, s-a descurcat onorabil, chiar și cu un profit. Operațiunile politice și judiciare el le condusese; și, din punct de vedere militar, rapoartele trimise de el erau atât de inteligente, de convingătoare, situația atât de bine judecată, încât se putea și pe viitor avea încredere într-însul; chiar și pentru a concepe desfășurara unor ostilități. Ca diplomat, acționase cu mare pricepere, strângându-i în plasă pe cei doi Vitelli, fără să le dea nimic de bănuit, conducând în cel mai mare secret cercetările – secretul acesta atât de greu de obținut într-un regim democratic. Marcello Virgilio era mândru de elevul său, iar Senioria era satisfăcută. „Machiavelli ăsta“, ziceau ei, „are să fie un excelent ambasador.“

VI
O femeie și jumătate

Pe drumul pe care venețienii coboară spre Casentino, se află un mic stat independent, unul din acele stătulețe italienești formate în general dintr-un oraș și un grup de sate. Astfel de stătulețe își apărau cu gelozie independența, deseori cu atât mai mândre și susceptibile, cu cât erau mai mici, și aveau, deci, destule de făcut ca să fie luate în serios. Multe dintre ele, ca și acesta, beneficiau de o poziție strategică excepțional de favorabilă, care le expunea atacurilor beligeranților, dar în același timp le făcea să se bucure de oarecare considerație; prietenia și sprijinul lor erau căutate, nu atât din cauza importanței lor reale, cât pentru privilegiul avut de a putea bloca un drum sau închide o vale. Astfel de privilegii le expuneau multor pofte, fiecare stat mai mare dorind să pună mâna pe o asemenea poziție-cheie; dar însăși independența lor se baza pe marele număr de „pofticioși" care se spionau foarte atent și se neutralizau reciproc, împiedicându-se unul pe altul să obțină vreun avantaj în dauna celuilalt.

Caterina Sforza, contesă de Forlì și de Imola, ajunsese astfel să apere autonomia statelor sale, mai întâi cu vigilența care nu o părăsise niciodată, cu o energie demnă de un bun luptător și, în sfârșit, și grație rivalității dintre Milano, Florența, Serenissima, francezi și papă, care se spionau și erau gata, la primul gest suspect, să pice peste imprudent. Florența, în special, cultiva cu grijă amiciția acestei femei și,

ca să-i fie pe plac, îi acordase fiului său, Ottaviano Riario, o *condotta* de cincisprezece mii de ducați; nu merita el o astfel de sumă, dar acesta era singurul, și cel mai bun, mijloc de a păstra o prietenie cu mama. Pe de altă parte, Caterina Sforza, pe care intențiile lui Cesare Borgia asupra Romagnei o neliniștеau, dorea și ea să rămână în termeni buni cu Florența, și aceasta intimidată de înrudirea contesei cu Ludovic Maurul, căruia îi furniza cu plăcere soldați. Prin urmare, ea dorea menținerea *condottei* încredințate fiului său – prima nu durase decât șase luni –, în timp ce Riario, pretextând că Florența nu-și respectase întotdeauna promisiunile, aspira să devină liber.

Ottaviano Riario avea puține talente de politician, dar maică-sa le avea din belșug; mai avea și o cantitate de energie și de îndrăzneală pe care nimic nu le putea potoli, „virtuți" de care puțini bărbați puteau face dovadă. În sfârșit, avea un fel de geniu de „tiran" care, în galeria aceasta extraordinară ce reprezintă Italia secolului al XV-lea, face din ea una din cele mai extraordinare figuri.

Fără îndoială că din naștere – căci om de stat te naști, nu devii – poseda ea acest amestec de însușiri și defecte, acest dinamism, acest dispreț față de bărbați, această îndrăzneală în acțiuni, această perseverență în ducerea lor până la capăt, lipsa de scupule, șiretenia, brutalitatea, cinismul, într-un cuvânt, trăsăturile care îl definesc pe un „mare bărbat" al vremii. Prin însăși natura sa, era incontestabil un mare bărbat iar destinul îi dăduse prilejul de a-și manifesta geniul, de a-și împietri inima, de a-și ascuți spiritul și de a-și întări voința. Ca mulți din marii oameni ai secolului – secolul „bastarzilor" –, se născuse și ea copil nelegitim, fruct al unui adulter dintre Galeazzo Sforza și Lucreția Landriani. Mama ei, care mai avusese patru copii de la trei bărbați, și încă alții ai căror tați rămâneau necunoscuți, nu s-a apropiat de ea; a crescut-o bunică-sa, până în ziua când a luat-o soția tatălui ei, Bona de

Savoia; a fost legitimată și căsătorită apoi cu Girolamo Riario, conte de Imola și Forlì.

Riario acesta era nepot al Papei Sixtus IV și, ca atare, a organizat conjurația lui Pazzi, cu care ocazie Giuliano de Medici a fost asasinat în biserică de către un preot, în timpul slujbei de Înălțare.

Lorenzo de Medici nu a reușit să scape de pumnal decât datorită îndrăznelii și prezenței sale de spirit. Riario nu era bun de altceva decât de asemenea lovituri. Brutal, sălbatic, moștenind caracterul violent al bunicului său – un fost pescar din Liguria –, nu a putut ajunge cardinal. Sixtus IV l-a numit comandant șef al armatei pontificale și administrator al Castelului Sant'Angelo. Avea în primire tezaurul, precum și libertatea să ia de acolo oricât poftea. Stăpân al Romagnei, a fost un tiran înspăimântător, care executa la cea mai mică bănuială pe oricine era suspectat că simpatizează cu vechii seniori din Forlì și Imola, și otrăvea, fără probleme, pe cei care îl deranjau și împotriva cărora nu putea invoca nici un motiv ca să le taie capul sau să-i spânzure de crenelurile castelului.

L-au căsătorit pe acest animal feroce, obtuz și rău, cu o tânără inteligentă și fină, crescută la Curtea cea mai cultivată din Italia, poate puțin necăjită că era un copil nelegitim și nerăbdătoare să facă uitat lucrul acesta lăsându-se remarcată de bărbați. Nu era frumoasă, dar avea o mare distincție, cu nasul ei acvilin, cu părul blond, cu un profil prelung, așa cum a pictat-o Piero di Cosimo; mai târziu, trăsăturile aveau să și se îngroașe, nasul să-i semene cu un plisc, bărbia să i se ascută, așa cum apare pe medalia lui Niccolo Fiorentino; pe revers, un înger conduce carul ei triumfal, tras de doi cai înaripați. Fața de soț, ea își păstrează demnitatea, aproape chiar independența; n-avea să uite niciodată că este o Sforza, chiar dacă nu vroia să-și aducă aminte că strămoșul lui Sforza a fost un țăran ajuns ostaș, și încă unul fericit, datorită

norocului. Ca o Sforza, ea condamnă politica exagerată anti-Medici a soțului său, ceea ce, socotea ea, avea să-l împingă și pe el spre dezastru. Nu e oare posibil ca, în dorința ei de a se feri atât pe sine, cât și pe copiii ei și statul, de un atare dezastru, să fi consimțit, dacă nu să fi și participat chiar la asasinarea lui Riario, în momentul când acesta se găsea pe marginea unei prăpăstii gata să-i înghită pe toți? Important era să fie statul salvat.

Se poate bănui totuși, că, odată dispărut bărbatul, guvernatorii castelelor, numiți de ea, au refuzat să-i recunoască autoritatea. Așa că ea a decis, încă de pe când bărbatul său, bolnav, zăcea în pat, să-și asigure locurile cele mai importante, în special castelul Ravaldino, de care depindea stăpânirea orașului Forlì. Riario instalase la Ravaldino pe un fost pirat, teribil de feroce, de care se temea el mult și căruia îi datora și bani. Ca să-și asigure creditul acordat, piratul ceruse să fie făcut castelan la Ravaldino. Riario nu îndrăznise să-l refuze și nici să-i ia înapoi castelul. Odată Riario mort, nu se mai putea face nimic. Caterina Sforza sare, deci, pe cal și pleacă în galop, în plină noapte, la Ravaldino.

Paznicul, alertat de strigătul celor sosiți, se duce să-l trezească pe piratul Melchiore, care nu vrea să deschidă poarta și se mulțumește să parlamenteze doar din vârful turnului. În ciuda documentelor semnate de soțul ei, pe care le luase cu sine, Caterina nu a reușit să-l convingă pe corsar, care nu făcea decât să-i repete: „Dacă soțul dumitale e în viață, am să-i predau eu personal castelul, după ce are să-mi plătească datoria; iar dacă e mort, am să-l păstrez ca să îl dau copiilor lui. Dumitale nu-ți deschid poarta“. Prin urmare Caterina s-a inapoiat la Imola și s-a înțeles cu un fost administrator de la Ravaldino, pe care Melchiore îl înlocuise, și care rămăsese în cetățuie doar un fel de comesean și chiar bufon al piratului. La indicațiile contesei, omul acesta, care se numea Innocenzio Codronchi, s-a înțeles cu un soldat și, când

s-a terminat masa pe care, ca de obicei, Codronchi și Melchiore o luau împreună, bând zdravăn și vorbind măscări, l-au ucis, pur și simplu, pe pirat cu lovituri de pumnal și de iatagan.

A fost anunțată Caterina care, deși însărcinată și aproape să nască, a sărit iar pe cal și a galopat până la Forlì. Credea că o să găsească poarta deschisă și pe Codronchi gata să-i dea cheile. Spre marea ei decepție, a găsit puntea ridicată, iar Codronchi, sosit la chemarea ei, i-a ținut același discurs pe care i-l ținuse, cu câteva zile mai înainte, Melchiore. Totuși, Codronchi s-a arătat mai amabil, și a invitat-o pe contesă la masă a doua zi, cu condiția să nu vină la castel decât însoțită de o singură servitoare.

Totul a decurs așa cum o voise Codronchi, în înțelegere cu Caterina Sforza, care aranjase totul. A făcut din Codronchi un rebel, ca să nu se spună că e ucigașul angajat de ea. Rezistența lui Codronchi, refuzul său de a ceda locul nu erau altceva decât o comedie al cărei scenariu fusese ingenios pregătit și al cărei dialog aparținea talentului acestuia spontan al italienilor pentru teatru. Singurul lucru serios a fost asasinarea piratului, care nu fusese trucată, și care i-a adus orgolioasei fiice a lui Sforza stăpânirea asupra orașului Forlì.

Cum această posesiune e departe de a fi un loc liniștit, deoarece în oraș mai există încă un grup numeros de partizani ai vechilor seniori localnici, familia Ordelaffi, această femeie de douăzeci de ani, care tocmai născuse un băiat – pe Ottaviano, viitorul condotier al Florenței –, sosește tot călare în piața publică și-i spânzură, le taie capul și-i face bucăți pe toți nemulțumiții care au comis crima să nu aclame destul de tare familia Riario. Bărbatul său rămăsese la Imola și nu știa nimic de toată treaba; nevastă-sa nu-i ceruse părerea. Capul familiei este ea; acționează din proprie inițiativă, asumându-și cu curaj orice răspundere, acceptând toate obligațiile de luptător și de om de stat. Nici din fire și nici de plăcere nu e

crudă, dar știe că trebuie să lovească o dată tare, ca să nu fie obligată s-o facă mai des. Se dovedește generoasă cu cei bine intenționați, și e feroce dacă așa o cere politica.

Rămasă văduvă, se recăsătorește cu un văr al defunctului, Giacomo Feo. Tânărul acesta frumos îi era de câtva timp amant, și se plângea acum de situația sa nelegalizată. Vroia să fie luat de bărbat, fiindcă era un om de nimic. Ea rezista; de ce să-și ia stăpân pe cap? Cunoștea defectele lui Feo; știa că e prost, vanitos, moale și orgolios; cu toate astea, nu se putea separa de el și preferă să-l ia mai curând de bărbat decât să-l piardă; e mai în vârstă decât el, și omul o amenință că, dacă nu consimte, își va găsi altă iubită.

Căsătoria nu a dat rezultate. Observatorul florentin din Faenza, care vede clar, spune că lucrurile nu pot să dureze. Catrina are copii ce stârnesc gelozia lui Feo, pentru că el vrea să domnească, dar să domnească singur. Omul acesta e în stare să-și asasineze chiar nevasta și pe copiii ei, numai să-și asigure puterea, și să i-o ia înainte Caterinei, și ea capabilă să lovească prima și să-l omoare. Doar dacă situația nu se tărăgănează până când fiul cel mai în vârstă o să fie destul de mare ca să-și dea seama că, pentru siguranța lui, e necesar ca Giacomo Feo să moară.

Noul senior de la Forlì și-a făcut mulți dușmani. Aceștia vor să rezolve problema ucigându-l pe stânjenitorul tânăr într-o seară, pe drum, când se întoarce de la vânătoare. Calomniatorii o acuză pe Caterina că ar fi înarmat mâna ucigașilor; se spune că aceștia, acționând astfel, doreau să-i fie cel puțin pe plac. Ea răspunde zvonurilor dând pe mâna călăului pe toți cei care, și de aproape și de departe, sunt amestecați în această crimă. Și nu numai pe ucigași; pe soțiile lor, pe părinți și pe copii; vreo douăzeci de copii, de la unu la zece ani. Aceste pedepse, de o ferocitate nemaiauzită, au scopul să reducă la tăcere gurile rele. Cât despre ea, după ce a plâns, a urlat și a gemut pe cadavrul lui Giacomo, a declarat

clar, ca să nu mai existe nici un dubiu: „În familia noastră, noi ne facem treaba singuri și, dacă avem chef să ne descotorosim de cineva, nu avem nevoie de mâini străine care să o facă".

Durerea odată potolită, dar nu și simțurile, ea își ia un al treilea bărbat. Este singura ei slăbiciune, și singurul ei necaz că toți amanții revendică, în mod discret, titlul de soț. De data asta, totuși, se pare că a făcut o căsătorie interesantă, dacă nu „de interes". A ales un Medici; un Medici din ramura mai mică, Giovanni di Pier Francesco, băiat frumos, inteligent – cel puțin atât cât să nu-i contrarieze politica –, care adaugă la prestigiul numelui său și avantajul unei apropieri de Florența. Cum vechile constituții ale orașului interziceau căsătoria unor notabili cu fete de altă naționalitate, Caterina Sforza a fost adoptată de Republică, pentru ca legile să fie respectate. Ea a devenit, prin urmare, florentină și, în această calitate, are dreptul să ceară protecția Republicii.

Cu vârsta, pare să fi ajuns mai înțeleaptă. De altfel, în statul ei domnește acum calmul, și masacrele la care s-a dedat după moartea lui Feo le-au tăiat forlinezilor pofta de a se mai revolta contra stăpânei. Ordelaffii sunt uitați; ultimii lor partizani au fost spânzurați sau, prudenți, au trecut de partea învingătorilor. Ea nu mai e acum decât o doamnă de o oarecare vârstă, deloc frumoasă, lipsită de ambiții, care nu se gândește decât să-și aranjeze cât mai bine copiii. Cei pe care i-a avut de la primii bărbați, n-o să iasă nimica din ei; au moștenit prea mult din firea lui Riario și a lui Feo, ca să facă o carieră strălucită. În schimb, copilul lui Pier Francesco de Medici va deveni faimos în istoria condotierilor italieni, sub numele grozav de Giovanni delle Bande Nere.

Viitorul Giovanni delle Bande Nere nu e deocamdată decât un bebeluș; se pune problema să fie rostuit cel mare, Ottaviano. Pentru el a negociat Caterina Sforza cu Republica și a obținut o *condotta* de cincisprezece mii de ducați.

Florența găsea că cifra este prea ridicată, dar avea tot interesul să păstreze bune relații cu contesa de Forlì; ea poseda, într-adevăr, o armată excelentă și un stoc important de muniții. Când Florența se făcea că nu prea are bani, atunci ea răspundea zâmbind că prea puțin o interesa dacă Senioria vroia să rezilieze contractul cu *condotta*, pentru că ducele de Milano îi ceruse trupe și i-ar fi angajat oricâți soldați vroia ea să-i dea. Atunci, Florența o lăsa mai moale, accepta șantajul, și mai bine plătea decât să-i vadă pe cei din Forlì și din Imola că trec în slujba lui Ludovic Maurul. Dar erau bani aruncați pe fereastră și Senioria nu avea niciodată de prisos, dar Ottaviano era un incapabil, și era mai bine să-l plătească degeaba decât dă-i ceară să facă efectiv treaba pentru care era angajat.

„Te vei duce la Forlì, unde știm că se află ilustrissima Doamnă Caterina și Excelența Sa Seniorul Ottaviano, fiul ei mai mare. După ce le prezinți omagiile tale și le înmânezi scrisorile de acreditare, pe care o să ți le dăm, atât pentru amândoi, cât și pentru fiecare separat, le vei spune motivul venirii tale. De câtva timp, agenții lor au făcut pe lângă noi demersuri ca să fim și anul acesta de acord cu reînnoirea angajamentului față de seniorul Ottaviano; reînnoire de angajament, la care va trebui să-i faci să înțeleagă că noi nu suntem obligați...“ Acestea sunt instrucțiunile primite într-o zi de Machiavelli de la Marcello Virgilio.“ „Încaleci imediat pe cal și galopezi cât poți de repede...“ e formula tradițională care îi pornește la drum pe trimiși. Invitat să urce în șa, Machiavelli, foarte mândru de cea dintâi solie a sa, nu așteaptă să i se spună de două ori. E nerăbdător s-o întâlnească pe această femeie extraordinară, despre care s-au spus atâtea, și ale cărei fapte i-au stârnit admirația și uimirea. E posibil ca o femeie să aibă atâta energie, voință, îndrăzneală, promptitudine, șiretenie, hotărâre și cruzime, într-un cuvânt, *bărbăție?*

Ar vrea să ajungă repede la Forlì, dar trebuie să se oprească și la Castrocaro, ca să rezolve niște probleme cu furnituri militare. Florența are nevoie de ghiulele și de praf de pușcă. I s-a spus că se găseau de toate din belșug la castelul Castrocaro, și că i s-ar fi dat cu plăcere. Și iată-l pe Machiavelli prezentându-i comandantului șef dorința și nevoile Republicii.

Au loc negocieri prelungite, pentru obținerea unui rezultat neînsemnat. Comandantul șef – îi informează el pe „Magnifici et excelsi domini, domini mei singularissimi" care l-au trimis – nu are posibilitatea să le satisfacă cererea. I-au răspuns că ghiulelele de toate calibrele pe care le-au avut au fost trimise, cu un an în urmă, la asediul de la Vico, și că pulberea lăsată de francezi, în cantitate de numai cincisprezece sau douăzeci de livre, fusese distrusă, de doi ani, de trăsnet. Luase atunci foc și distrusese și o parte din fortul unde fusese pusă. Ce lucru neplăcut! Acum trebuie să alerge pe la particulari, ca să caute, cu atâtea greutăți și timp pierdut, ceea ce nu se mai găsea la castel. „Am trimis imediat să-l caute pe Faragano, ca să capăt informații în legătură cu praful de pușcă, așa cum mi-ați ordonat Senioria Voastră. El mi-a răspuns că nu mai are decât o sută de livre, dar că știe pe un amic al său care ar avea aproximativ șase sute de livre; deși cantitatea este prea mică, am crezut, totuși, că trebuie s-o expediez Senioriei Voastre. Am cântărit praful de pușcă și am găsit cinci sute optzeci și șapte de livre. Cărăușul care îl transportă se numește Tommaso di Mazolo. Îi veți plăti imediat marfa, pentru că i-am promis; am dat de la mine, pentru cheltuieli de transport, o sumă de opt florini și treizeci de centime."

Iată cum își petrece vremea un ambasador florentin. După ce a negociat, a verificat bine cantitatea și a mai redus din pretențiile cărăușului, Machiavelli se urcă pe cal și galopează spre Forlì. Ajunge în zori, dar n-o s-o deranjeze așa

de dimineață pe o atât de mare doamnă. Așteaptă o bună parte a zilei ca să i se acorde audiența, ceea ce s-a întâmplat abia la orele douăzeci și două, adică pe la amiază, pentru că, pe vremea aceea, ziua începea la apusul soarelui și se termina tot la apusul soarelui, ziua următoare. Soarele, apunând mai mult sau mai puțin devreme, orele, foarte relative, variau, deci, după anotimp. Dar ne aflăm în iulie; mai exact, la 17 iulie 1499.

Partida se joacă greu; e vorba, într-adevăr, să fii șiret cu contesa, care se preface că nu ține neapărat să reînnoiască angajamentul *condottei*. Instrucțiunile primite de Machiavelli îl autorizau să trateze până la zece mii de ducați, pe când Caterina cerea cincisprezece. Nici vorba de târguială; aici e în joc doar amorul propriu. Contesa nu trebuie să pară că îi impune Florenței băiatul, lucru ce ar părea nedemn pentru ea (dar, în realitate, asta și face, apăsând pe pedala șantajului.) Trimisul nu trebuie să arate că observă asta, lăsând-o, totuși, pe interlocutoare să-și dea seama că nici el nu e un prost, că știe perfect de bine că ea are nevoie de bani, că vrea neapărat să-și aranjeze băiatul, cu care nu știe ce să mai facă, și de care, contrar a ceea ce spune ea, milanezii nu au deloc nevoie. Prin urmare, e vorba s-o convingă la o reducere de cinci mii de ducați, fără s-o indispună, fără să rupă tratativele. Și, cum Caterina îi cunoaște și ea destul de bine pe florentini ca să-și dea seama că nici ei nu ar discuta această afacere doar așa ca să-i fie ei pe plac, fără să aibă un interes, ea trebuie să se țină bine, să nu lase să se vadă exact ce dorește, să se prefacă chiar cu totul indiferentă – Milano ar fi foarte mulțumit să-mi angajeze băiatul... –, dar, totuși, să nu ajungă la o ruptură, pentru că nu e deloc sigură de ce va zice Milano.

Asta îi convine lui Machiavelli. El nu-i niciodată atât de fericit ca atunci când se vede băgat într-o afacere diplomatică, ale cărei ițe încâlcite trebuie să le descurce delicat și cu prudență, fără să rupă nici una.E ceva treabă de

făcut; Caterina are și ca calități de om de stat, și e tot atât de descurcăreață pe cât e de aprigă. Știe toate sforăriile. De când conduce, a avut prilejul să învețe tot ce se poate în materie de șiretlicuri, de viclenii, capcane, perfidii, minciuni și duplicități. Le-a experimentat pe toate, și nici un diplomat, oricât de bătrân, nu ar întrece-o. Cu cunoștințele lui din cărți și puțina lui experiență în afaceri – are de abia un an de când a intrat în slujbă –, Machiavelli ar fi pentru ea o pradă ușoară, dacă omul nu ar avea geniu, un instinct care nu dă greș și un simț politic care ar putea face din el stăpânul lumii, sau cel puțin al Italiei, dacă soarta ar fi vrut să se nască în alte condiții.

Cei doi jucători se spionează reciproc, de o parte și de alta a tablei de șah, tot schimbând la amabilități. Caterina atacă; ea începe prin a se plânge de încetineala și de tergiversările Senioriei; dacă Florența nu ia o hotărâre rapidă, atunci ea o să trimită Milanului trupele. Ca să-i arate că ceea ce spune nu este doar o simplă amenințare, îl ia pe Machiavelli și trece cu el în revistă trupele care urmează să intre în serviciul lui Sforza: cinci sute de infanteriști. „Cu două zile mai înainte“, notează Machiavelli în raportul său, „mai trecusem în revistă și cincizeci de arbaletieri călare, destinați aceluiași principe. Deci, contesa nu blufează; tratativele ei cu Milano sunt adevărate și, dacă nu suntem atenți, toată armata asta își va vedea de drum. Ar fi mai bine să plătim“.

Iar să plătească! Senioria ar fi vrut să se descurce altfel; să păstreze amiciția contesei fără să cheltuiască prea mult. Cum să facă? Pe de altă parte, e nevoie de oameni și pentru războiul cu Pisa; și de muniție... „Muniție nu am“, îi răspunde Caterina, „nici praf de pușcă, nici ghiulele. Dar am oameni. Câți vă trebuie?“ S-ar putea realiza o înțelegere în privința numărului de ostași, dar nu și asupra cifrei de plată. Deseori rămân pe poziție, și se despart fără să se fi înțeles.

Zilele trec, fără să aducă un acord definitiv. Când unul din cei doi face un pas înainte, celălalt dă înapoi; când unul

acceptă, celălalt se recuză. În cauză sunt banii, dar și amorul propriu; acela care ar ceda și-ar pierde poziția. Poate că amândoi simt aceeași plăcere a jucătorilor de șah într-o partidă dificilă, fiecare încântat să aibă de-a face cu un adversar demn de el. Ar fi mai puțin amuzant dacă s-ar termina prea repede. Ce de chichițe în tocmeala asta, ce de subtilități psihologice, ce comedie, cu sute de răsturnări de situații, cu sute de replici în doi peri, cu sute de false confidențe!

Machiavelli consideră jocul acesta ca pe ceva pasionant, dar n-a fost trimis la Forlì ca să joace. Senioria dorește un rezultat precis, avantajos și imediat. Și uite cum Caterina Sforza vine cu noi pretenții; ea vrea acum ca Florența să-i garanteze și securitatea statului. Îl presează pe Machiavelli să le comunice asta șefilor săi; puțin importă că negocierile se vor prelungi, „căci, cu cât aprofundăm mai mult problemele, cu atât le vom înțelege mai bine." Toate astea se petrec la 24 iulie. Se tot discută de o săptămână. Contesa promisese să încheie afacerea pe ziua de 23, și iată că, din nou, totul întârzie cu această nouă solicitare a ei.

Într-adevăr, cere prea mult. Machiavelli se supără; amabil, politicos, ca de obicei, dar ferm. „La această schimbare neprevăzută, nu m-am putut împiedica să mă arăt nemulțumit, și s-o las să se vadă și prin vorbe și prin atitudine..." Dar nu folosește la nimic să te superi, când o ai ca parteneră pe Caterina Sforza, dură ca *rocca** de la Ravaldino, atunci când s-a hotărât la ceva.

Deci, discuțiile nu vor ajunge la nici un rezultat. Supărat de acest eșec, Machiavelli se înapoiază la Florența, dar e încântat să fi cunoscut o personalitate extraordinară, să fi avut norocul să observe, timp de opt zile, mișcările acestei ciudate inteligențe. Ce lecție pentru un ucenic diplomat

* Fortăreață (în lb. italiană în original).

aceste opt zile de discuții cu una din cele mai de excepție personalități ale vremii, o vreme când se pare că toți oamenii sunt excepționali! Câte n-a învățat el de la ea, de la faptele ei din trecut, din șiretenia ei, din pedepsele pe care le-a dat. Așa trebuie să guvernezi, dacă vrei să păstrezi și să transmiți urmașilor un stat de neclintit. „Nu cu *Pater noster*", spunea bătrânul Cosimo, „se conduce o țară așa cum trebuie." În asta constă totul: să guvernezi bine. Și Machiavelli își notează în carnetul său: „Toate mijloacele sunt bune ca să-ți aperi patria; dacă e vorba să iei hotărâri în legătură cu soarta ei, nici o considerație de justiție sau de injustiție să nu te împiedice; nici omenie, nici cruzime, nici rușine și nici glorie; esențialul ce trebuie să prevaleze asupra tuturor lucrurilor este salvarea și libertatea țării."

Prin urmare, să nu judecăm pe bază de criterii morale, bune în alte situații, viața și faptele Caterinei Sforza. Mai ales, să nu i se reproșeze acțiuni care la orice altă persoană ar fi de condamnat; însă, la un principe, sunt nu numai scuzabile, ci chiar și de laudă. Așa și cu cruzimea. Ea este blamabilă, dar are oare dreptul un suveran s-o refuze, dacă e necesară? Machiavelli descoperă acum această lege subtilă, că importă mai mult cum te folosești de lucruri decât însăși natura lor; justiția, liberalismul, severitatea, cruzimea nu sunt nici bune și nici rele, ca atare. Ele devin așa după împrejurări și după cum le folosești. Totul este o problemă de gradație, de nuanță, de oportunitate. Otrava te lecuiește atunci când o folosește medicul cu măsură; și te ucide când ți-o toarnă un nepriceput. Așa și cu ideile și cu sentimentele. Nu este admirabil, exemplar, felul cum s-a folosit odinioară Caterina de cruzime? Felul cum a pus stăpânire pe castelul Ravaldino nu constituie una din acele extraordinare și ingenioase stratageme, pe care orice om inteligent o savurează ca pe o subtilitate de forță și de voință a spiritului? Cine nu ar aplauda un astfel de gest, demn de un Principe, de Principele

ideal, de Principele visat? Admirabilă această Caterina Sforza, care a știut să treacă prin trei căsătorii fără să-și piardă nici o clipă independența, care și-a apărat principatul de poftele vecinilor, care și azi duce, tot atât de inteligent, tratative cu Republica, fără să se lase păcălită, nici speriată, nici intimidată. Se joacă ușor cu Messer Niccolò Machiavelli, trimisul Seniorici, unul din bărbații cei mai inteligenți ai acestui veac, bărbatul spiritual, subtil și fin, bărbatul prin excelență isteț – și figura și privirea și nasul îi sunt ascuțite... –, și-l lasă să plece decepționat, enervat, dar în fond mulțumit și de ea și de sine, pentru că partida a fost, de ambele părți, excelent jucată. Dar ce o să spună Senioria?

Senioria aprobă. Despărțindu-se de Machiavelli, contesa de Forlì îl informează că un trimis al ei pleacă imediat la Florența, ca să continue negocierile. Tratativele erau numai întrerupte. Nu se hotărâse nimic, dar rămăseseră în termeni buni. Asta și dorea Senioria; și probabil că și contesa. Restul, *condotta* contelui Ottaviano, livrările de materiale, garanția de securitate, nu erau decât teme de discuții, subiectul comediei. În definitiv, ceea ce contează mai mult într-o comedie este felul cum e jucată. Și asta a fost jucată magistral.

Florentinii jucau bine în acest caz. Felul cum ambasadorul lor condusese discuțiile, cum reiese din scrisorile sale, din felul însuși cum erau redactate, cu o eleganță superioară a stilului, cu seriozitate și detașare, totul le deosebea de o corespondență diplomatică obișnuită. Omul acesta își cunoștea bine meseria, și îi și plăcea. Printre reproșurile pe care și le făcea singur, se putea observa și plăcerea pe care i-o produsese acest turnir al inteligențelor. El nu sacrificase scopul misiunii sale unor satisfacții spirituale proprii; procedase ca un bun ambasador, ca un slujbaș leal al statului și, în același timp, ca un om valoros. Prietenul său Buonacorsi putea foarte bine să-l felicite și să-i spună că „își

ideal, de Principele visat? Admirabilă această Caterina Sforza, care a știut să treacă prin trei căsătorii fără să-și piardă nici o clipă independența, care și-a apărat principatul de poftele vecinilor, care și azi duce, tot atât de inteligent, tratative cu Republica, fără să se lase păcălită, nici speriată, nici intimidată. Se joacă ușor cu Messer Niccolò Machiavelli, trimisul Senioriei, unul din bărbații cei mai inteligenți ai acestui veac, bărbatul spiritual, subtil și fin, bărbatul prin excelență isteț – și figura și privirea și nasul îi sunt ascuțite... –, și-l lasă să plece decepționat, enervat, dar în fond mulțumit și de ea și de sine, pentru că partida a fost, de ambele părți, excelent jucată. Dar ce o să spună Senioria?

Senioria aprobă. Despărțindu-se de Machiavelli, contesa de Forlì îl informează că un trimis al ei pleacă imediat la Florența, ca să continue negocierile. Tratativele erau numai întrerupte. Nu se hotărâse nimic, dar rămăseseră în termeni buni. Asta și dorea Senioria; și probabil că și contesa. Restul, *condotta* contelui Ottaviano, livrările de materiale, garanția de securitate, nu erau decât teme de discuții, subiectul comediei. În definitiv, ceea ce contează mai mult într-o comedie este felul cum e jucată. Și asta a fost jucată magistral.

Florentinii jucau bine în acest caz. Felul cum ambasadorul lor condusese discuțiile, cum reiese din scrisorile sale, din felul însuși cum erau redactate, cu o eleganță superioară a stilului, cu seriozitate și detașare, totul le deosebea de o corespondență diplomatică obișnuită. Omul acesta își cunoștea bine meseria, și îi și plăcea. Printre reproșurile pe care și le făcea singur, se putea observa și plăcerea pe care i-o produsese acest turnir al inteligențelor. El nu sacrificase scopul misiunii sale unor satisfacții spirituale proprii; procedase ca un bun ambasador, ca un slujbaș leal al statului și, în același timp, ca un om valoros. Prietenul său Buonacorsi putea foarte bine să-l felicite și să-i spună că „își

îndeplinise cu bine misiunea cu care fusese însărcinat". Pentru niște observatori superficiali, el eșuase, deoarece părăsise Forlì fără să fi obținut nimic precis. Însă, știind să citească printre rânduri, el înțelesese că, după sarcinile primite și, mai mult, după cât cunoștea el din politica florentină, există împrejurări când reușești, chiar dacă nu obții rezultate.

Ce treabă e și aia, să-ți dai cărțile pe față, să-ți susții cu tărie pretențiile, și să întrerupi jocul dacă ele nu-ți sunt acceptate! De atâta lucru e bun orice scrib. Dar el, Machiavelli, știa bine că trebuia s-o liniștească pe contesă, nu atât în privința păstrării *condottei*, cât a continuării bunelor relații între Florența și Forlì. Ar fi fost o stângăcie din partea lui să pară că se îndoiește de asta. Iată de ce vorbiseră ei de alte lucruri, își disputaseră cei cinci mii de ducați. Esențialul era să se despartă în termeni buni. Caterina Sforza nu avea nevoie de o garanție explicită; ea știa bine că, în ziua când Forlì și Imola aveau să fie amenințate de cineva, de francezi sau de Cesare Borgia, Florența, mai mult din interes decât de dragul de a o susține pe „fiica sa adoptivă", ar fi vegheat ca acest comitat al ei să nu cadă în mâna dușmanului.

VII
Francezii

„Firește, francezii mai mult sunt îndrăzneți decât puternici și pricepuți; dacă le reziști la primul șoc mai impetuos, atunci slăbesc și se descurajează, până ce devin fricoși ca niște muieri. Pe de altă parte, ei suportă greu lipsurile și oboseala; repede sfârșesc prin a-și pierde vitejia. Atunci, nimic nu e mai ușor decât să-i surprinzi și să-i bați. Prin urmare, ca să-i învingi pe francezi, trebuie, la început, să reziști primului lor impact; după aceea, mergi sigur la victorie, dacă poți s-o lungești cît mai mult.“ Tot așa spunea și Cezar despre strămoșii lor: „Galii începeau prin a fi mai mult decât niște bărbați; dar sfârșeau, apoi, prin a fi toți niște muieri.“

Florentinii nu-i prea iubeau pe francezi. De cînd intrase în țară Carol VIII, ei îl țineau minte pe acest omuleț teribil, care venise în orașul lor îmbrăcat în armură, călare pe un cal de luptă înzorzonat numai cu fier, ținând lancea gata de atac, și cu înfățișarea rea. Florența abia-abia scăpase de jaf și de distrugere. Și, dacă Savonarola nu l-ar fi impresionat pe regele Franței cu înspăimântătoarele sale piedici, orașul ar fi fost cu siguranță trecut prin foc și sabie.

Cu francezii existau bune relații de afaceri. Bancherii și negustorii florentini își aveau agențiile dincolo de Alpi și realizau operațiuni profitabile. De mai multe ori îi fuseseră dați bani cu împrumut regelui. Ce ar fi devenit creanțele și schimburile lor comerciale dacă s-ar fi manifestat o ostilitate

pe față? În mod fatal, lucrurile ar fi ajuns la un punct când toate statele italienești, că o voiau sau nu, trebuiau să adopte o atitudine pro sau contra Franței. Unele dintre ele pregăteau deja un fel de ligă, de coaliție,ca să se apere de invazie. Să intri într-o astfel de ligă însemna s-o rupi cu Franța; să te faci că nu înțelegi stăruințele „membrilor ligii“ însemna să te expui răzbunării lor, dacă vreodată francezii ieșeau și treceau Alpii înapoi.

Florentinii se plîngeau de îngrijorarea pe care le-o provoca Franța. Îi reproșau intențiile ambițioase, pofta ei de război care tulbura pacea Europei. Acești buni negustori socoteau un dezastru faptul că Franța avea la conducere niște suverani exaltați și utopici, intoxicați cu lecturi din romane cavalerești și dornici să-i imite pe eroii acestor cărți. La vremea când Italia atinsese gândirea plină de rațiune a Renașterii, Franța mai era încă însuflețită de idealuri medievale și se putea observa la ea și un spirit cavaleresc, destul de artificial, la drept vorbind, superficial și literar. Astfel de trăsnăi erau de ajuns ca să neliniștească Europa, să țină statele străine pe picior de război și – cât îi privea, mai ales, pe înțelepții politiceni italieni, preocupați să nu se compomită –, să le poftească să adopte poziții clare și categorice, lucru pe care ele îl detestau în mod deosebit.

Oricât erau de cunoscute defectele francezilor, și chiar și slăbiciunile lor în ale războiului, așa cum am mai spus, italienii se temeau totuși de ei. În special florentinii, care nu erau implicați direct în treburile Milanului și ale Neapolelui, și cărora le-ar fi plăcut ca problemele cu aceste orașe să fie rezolvate fără participarea lor. Din nefericire, încâlceala din politica italienească era de așa natură încât, dacă mutai un pion pe tabla de șah, toți ceilalți se puneau și ei în mișcare. Neutralitatea devenea imposibilă și, până la urmă, chiar această măsură de prevedere devenea o primejdie. Când Ludovic XII, continuând cu ambițiile predecesorului său, a

trecut și el Alpii cu escadroanele și artileria sa, Italia s-a văzut din nou expusă atrocităților războiului, și o ură violentă a luat naștere împotriva celor care se făceau răspunzători de asta.

Din fericire, de la Alpi și până la Florența era cale lungă, și milanezii erau greu de învins, dacă am admite că puteau fi învinși. Era deci vremea să se observe modul de desfășurare a operațiunilor, pentru a se câștiga timp și pentru a nu lua, pe cât posibil, hotărâri decât în cunoștință de cauză.

Abia urcat pe tron, Ludovic XII s-a și grăbit să afirme că nu renunță la nici unul din drepturile pe care le moștenise de la bunica sa; ba mai curând intenționa să cucerească ducatele care îi reveneau de pe urma acestei succesiuni. Un astfel de om, „iritabil și fricos“, așa cum spune Machiavelli, care l-a cunoscut, era în același timp și timid, nehotărât, violent și abulic; și, totodată, un visător îndrăgostit de acțiune, care se precipita în aventură, plin de o orbire ce ținea mai mult de nehotărâre decât de curajul cavaleresc.

Ajuns popular prin politica sa liberală, prin micșorarea impozitelor, a convins Franța să pornească război împotriva Italiei; convinsă, Franța i-a acordat creditele necesare. Întotdeauna susceptibili și ușor de zgândărit, francezii erau convinși că aveau obligația să răzbune eșecul și retragerea cam precipitată a lui Carol VIII. În timp ce își echipa pedestrimea și cavaleria și turna bombarde de cel mai mare calibru, Ludovic XII purta tratative cu dușmanii lui Sforza. Își asigurase simpatia venețienilor, promițându-le o parte din viitoarele sale cuceriri. S-a alăturat Romei, subvenționându-l pe fiul lui Alexandru VI, Cesare Borgia. În sfârșit, trimișii săi explicau Senioriei că victoria sa era sigură și că Florența avea tot interesul să persevereze în politica ei de prietenie cu Franța.

De fapt, primele ostilități au confirmat spusele diplomaților. Armata franceză, comandată de Trivulzio, a dat peste

cap trupele lui Lodovico Maurul care, fie din incompetență, fie din lașitate, au dovedit prea puțin elan împotriva francezilor. Populația orașului Milano, înspăimântată de această întorsătură, l-a făcut răspunzător pe duce, și s-a răsculat împotriva lui. Maurul și-a pierdut capul; i-a expediat pe fiii săi, împreună cu averea, în Germania și, câteva zile mai târziu, a apucat-o și el pe același drum. Ca urmare, francezii au pătruns fără luptă în Milano. La 11 septembrie 1499, Ludovic XII și-a instalat aici, în mod oficial, statul-major și guvernul. În ziua intrării sale solemne, toți ambasadorii statelor italienești, care stătuseră până atunci în expectativă și erau acum deodată convinși că francezii serveau cauza dreptății și a justiției, a onoarei și a libertății, au dat fuga la el.

Florentinii, se înțelege, nu au fost cei din urmă să-i prezinte învingătorului omagiile, admirația și atașamentul lor. Despre problemele Pisei nu se mai vorbea, deși francezii fuseseră aceia care îi ațâțaseră pe pisani la revoltă și care îi sprijiniseră în lupta de eliberare contra Florenței. Toate motivele de discordie fuseseră uitate. De altfel, lucrurile erau ușor de aranjat. Regele Franței se angajează să nu mai ajute Pisa, și o să i se dea tot ce-și poate dori: oameni și bani.

Ludovic XII s-a arătat exigent. A pretins nouă sute de călăreți înarmați, trei mii de pedestrași și cincizeci de mii de ducați. Mai voia și ca florentinii să-l angajeze, cu mare cheltuială, pe condotierul Giuliano della Rovere, fratele viitorului papă Iuliu II, față de care avea obligații. În ce privește problemele Pisei, se va mai discuta, la înapoierea francezilor de la Neapole, după victorie. Mai rămâneau încă niște probleme financiare, destul de spinoase, datorii contractate de Maur și pe care Ludovic XII înțelegea că trebuiau să le plătească florentinii. Oftând, Senioria a acceptat și această nouă revendicare și a trimis un ambasador la Milano ca să examineze conturile lui Lodovico Maurul și să stabilească cifra creanțelor în litigiu.

Plecând în Germania, Maurul își lăsase arhivele în dezordine, astfel încât controlorii florentini au muncit mult cu aceste dosare, și s-a decis să fie trimis acolo și Machiavelli, care își pregătea deja echipamentul și calul, când are loc o lovitură de teatru. Milanezii, care aclamaseră intrarea trupelor franceze în oraș, n-au întârziat să murmure în fața abuzurilor ocupanților. Lodovico Maurul, care prinsese curaj și strânsese cinci sute de călăreți nemți și încă opt mii de infanteriști elvețieni, a apărut deodată în fața orașului; a fost aclamat. O parte din elvețienii lui Trivulzio, recunoscându-și compatrioții sub steagul ducelui, și aflând de la ei că Maurul îi plătea mai bine decât francezii, au trecut, fără întârziere, de partea lor. Așa că Trivulzio a părăsit orașul, lăsând doar o garnizoană în *castello*, considerat inexpugnabil.

Se termina anul; și secolul. În primăvară, francezii s-au decis să efectueze marea cotitură. La Trémouille s-a alăturat lui Trivulzio cu zece mii de elvețieni care, de data aceasta, nu se angajaseră individual, ci constituiau niște regimente cantonale și, cu asentimentul Confederației lor, serveau sub steagul acestora.

Când elvețienii lui Lodovico Maurul au văzut mulțimea lor de steaguri, au declarat cu mândrie că nu vor lupta împotriva taurului lui Uri și a căprioarei Grisonilor. Se mai spune că erau și nemulțumiți de faptul că nu li se plătise solda la timp. Ofițerii milanezi s-au silit să-i rețină cu promisiuni și rugăminți; în clipa când urma să înceapă bătălia, elvețienii au trecut toți, cu arme și bagaje, în liniile franceze, care i-au primit cu mari aclamații de bucurie.

Practic, războiul era terminat. Lodovico Maurul, îmbrăcat în soldat, se ascunsese într-un grup de pedestrași; unii spun că se travestise în călugăr. Bietul de el, era prea cunoscut ca să se poată ascunde multă vreme. Pe lângă toate acestea, a fost, fără îndoială, și trădat. Francezii l-au capturat și l-au închis în castelul Loches, unde a murit după zece ani de grea captivitate.

Florentinii s-au grăbit să i-l expedieze învingătorului pe ambasadorul Tommaso Soderini, pe care Machiavelli îl întovărășea, în calitate de secretar. Deși acesta se achitase onorabil de sarcini pe lângă stăpâna din Forlì, s-a considerat că trebuie să fie trimis la regele Franței un aristocrat, care să facă impresie. Senioria îl considera pe Machiavelli un bun emisar; dar nu mai mult. Teoretic, toți cetățenii *benificiati* puteau aspira la funcții înalte, dar, în realitate, cele mai importante le erau rezervate notabililor, florentinilor bogați, ce făceau parte din familii distinse. Machiavelli era un amărât, de origine modestă, fără bani, și care nici prea prezentabil nu era. Mutrița lui prefăcută, luminată de doi ochi sclipitori de inteligență, aerul său șters, îmbrăcămintea modestă, nu-i imprimau alura pe care diplomații au considerat-o întotdeauna eficace. Soderini, chiar dacă era mai puțin deștept decât Machiavelli, era în schimb mai prezentabil și vorbea bine: asta era de ajuns. Numai să-i fi pus la dispoziție un bun secretar, și s-ar fi achitat foarte bine de însărcinare. Se considera că Sordini avea să-și țină discursurile oficiale și să-și plimbe prin tabăra regelui statura nobilă, în timp ce Machiavelli avea să discute problemele practice cu miniștrii și cu oficialii regelui. Se putea conta pe el și pentru a observa, a interoga, a asculta și a rezuma tot ce avea să afle, prezentând rapoarte prețioase, concise, pline de conținut și, ceea ce pentru florentini conta mai mult, redactate într-o limbă corectă, sobră, elegantă, căreia nici Crusca* nu i-ar fi putut reproșa nimic. Soderini era destul de inteligent ca să priceapă că trebuia să-i lase secretarului treburile cu caracter mai practic; lui nu i se cerea decât să fie „reprezentativ"!

Discuțiile trebuiau să se poarte în special în legătură cu Pisa. Cu ocazia primei sale veniri la Milano, Ludovic XII promisese să ajute Florența ca să-i țină în frâu pe pisani. Se știe

* Accademia della Crusca, for academic înființat cu scopul de a purifica și păstra o limbă italienească frumoasă și corectă.

cât valorează promisiunile. Carol VIII își luase aceleași obligații, în timp ce-i încuraja în secret pe pisani să reziste, și le trimitea chiar întăriri. Primul tratat stabilise că această problemă avea să fie reglementată la înapoierea regelui de la Neapole; dar lucrul acesta părea acum cam incert. Soderini a primit, deci, mandatul să obțină de la rege ca problema Pisei să fie rezolvată pe loc. Pentru asta, o armată franceză, pe cheltuiala și a francezilor și a florentinilor, va pleca să pună stăpânire pe oraș. Acordul a fost încheiat; această armată a plecat la drum, și Soderini o dată cu ea, luându-l cu el și pe secretarul său, numai ochi și urechi, încântat să mai respire o dată parfumul prafului de pușcă și să vadă mărșăluind prin pulberea drumului frumoasele batalioane elvețiene și gascone. Cum era pasionat de cunoștințe militare și strategie, Machiavelli se bucura că o să ia parte la asediu; mai întâi, ca patriot florentin, prin tradiție ostil Pisei, dar, mai ales, ca expert în tactica asedierii cetăților. Se pare că numărul de soldați puși la dispoziție de francezi – patru mii de elvețieni, două mii de gasconi, cinci sute de lăncieri –, la care se adăugau trupele florentine rămase în bastioanele și lucrările pregătite pentru asediu după „trădarea" lui Vitelli, avea să fie destul pentru cucerirea orașului. Dar pisanii s-au apărat frumos, iar francezii luptau prost. Ca scuză, ei invocau faptul că erau rău aprovizionați. Pofta de mâncare a elvețienilor și a gasconilor îi speriase pe italieni, mai sobri și mai puțin pretențioși. Se părea că era imposibil să-i saturi pe acești înfometați cu tot ce li se aducea. Pentru asta, Senioria îi trimisese pe Luca degli Albizzi și pe Giovanni Battista Ridolfi, dar, de fapt, Machiavelli era acela care se ocupa de toate, și sarcina aceasta apăsa greu pe umerii săi slabi.

Cred că judecățile severe pe care le va emite el mai târziu despre francezi își au originea în tracasările care l-au obosit la Pisa în timpul acestui război. Le va blama în mod egal și lăcomia și risipa. „Francezul", va scrie el, „e din fire avid după bunul altuia, pe care îl consumă tot atât de ușor cât

cât valorează promisiunile. Carol VIII își luase aceleași obligații, în timp ce-i încuraja în secret pe pisani să reziste, și le trimitea chiar întăriri. Primul tratat stabilise că această problemă avea să fie reglementată la înapoierea regelui de la Neapole; dar lucrul acesta părea acum cam incert. Soderini a primit, deci, mandatul să obțină de la rege ca problema Pisei să fie rezolvată pe loc. Pentru asta, o armată franceză, pe cheltuiala și a francezilor și a florentinilor, va pleca să pună stăpânire pe oraș. Acordul a fost încheiat; această armată a plecat la drum, și Soderini o dată cu ea, luându-l cu el și pe secretarul său, numai ochi și urechi, încântat să mai respire o dată parfumul prafului de pușcă și să vadă mărșăluind prin pulberea drumului frumoasele batalioane elvețiene și gascone. Cum era pasionat de cunoștințe militare și strategie, Machiavelli se bucura că o să ia parte la asediu; mai întâi, ca patriot florentin, prin tradiție ostil Pisei, dar, mai ales, ca expert în tactica asedierii cetăților. Se pare că numărul de soldați puși la dispoziție de francezi – patru mii de elvețieni, două mii de gasconi, cinci sute de lăncieri –, la care se adăugau trupele florentine rămase în bastioanele și lucrările pregătite pentru asediu după „trădarea“ lui Vitelli, avea să fie destul pentru cucerirea orașului. Dar pisanii s-au apărat frumos, iar francezii luptau prost. Ca scuză, ei invocau faptul că erau rău aprovizionați. Pofta de mâncare a elvețienilor și a gasconilor îi speriase pe italieni, mai sobri și mai puțin pretențioși. Se părea că era imposibil să-i saturi pe acești înfometați cu tot ce li se aducea. Pentru asta, Senioria îi trimisese pe Luca degli Albizzi și pe Giovanni Battista Ridolfi, dar, de fapt, Machiavelli era acela care se ocupa de toate, și sarcina aceasta apăsa greu pe umerii săi slabi.

Cred că judecățile severe pe care le va emite el mai târziu despre francezi își au originea în tracasările care l-au obosit la Pisa în timpul acestui război. Le va blama în mod egal și lăcomia și risipa. „Francezul“, va scrie el, „e din fire avid după bunul altuia, pe care îl consumă tot atât de ușor cât

și pe al său propriu." În ciuda ostenelii care se depune pentru a fi bine hrănite, trupele, într-adevăr, refuză să acționeze. În chiar ziua când artileria a dărâmat o parte din întărituri, bun lucru în vederea unui asalt, comandantul lor, Beaumont, le scuză inerția, invocând, o dată mai mult, aprovizionarea insuficientă. Certurile se înăspresc. Printre italieni se spune că francezii ascund pâinea si vinul pe care le primesc, și apoi țipă că mor de foame. Apetitul francezilor și zgârcenia florentină, intrate în conflict, fac să fie în suferință asediul Pisei. Deja gasconii au plecat. Acum elvețienii se răzvrătesc și își amenință ofițerii.

Machiavelli expediază către Seniorie scrisori alarmante; trebuie luate măsuri și trimise alimente și bani. Seniorii nu cunosc privirile teribile ale elvețienilor și nu le aud strigătele și înjurăturile. Și iată că, după amenințări, se trece și la fapte; elvețienii intră în cortul trimișilor florentini și, pur și simplu, îi sechestrează ca ostateci.

Au trebuit să fie plătite soldele restante, chiar și cele ale soldaților veniți din unitățile de la Roma, care nici nu aveau dreptul la așa ceva. După care, banii odată luați, soldații s-au împrăștiat și i-au lăsat pe florentini singuri în bastioanele părăsite, la discreția inamicului; dacă acesta ar fi știut ce s-a petrecut!

Dar n-avea să întârzie s-o afle. Informați de spionii lor, pisanii au atacat bastioanele construite de Paolo Vitelli, au rupt liniile florentine și au făcut legătura cu Lucca, vechea lor aliată, care le-a trimis întăriri.

S-au plâns lui Ludovic XII. Acesta a răspuns printr-o scrisoare evazivă, plină de promisiuni frumoase, și l-a trimis la fața locului pe Duplessis de Courçon, cu misiunea de a examina situația și de a raporta. Francezii și florentinii aruncau vina unii asupra celorlalți. Ludovic XII ar fi lăsat bucuros lucrurile să meargă în conformitate cu termenii tratatului, care îi obliga pe florentini să plătească 25.000 de

ducați pe lună pentru întreținerea trupelor, dar Senioria considera că cheltuise prea mulți bani pentru un rezultat încă și mai supărător, pentru că victoria dădea curaj pisanilor, care știau că nu aveau de ce să se mai teamă de francezi. Ludovic XII se înapoiase în Franța și se arăta indiferent față de interesele florentinilor. Generalii săi aflați în Italia își băteau și mai puțin capul ca să satisfacă Republica. Dacă Florența vroia să obțină ceva, n-avea decât să se adreseze regelui însuși, să discute cu miniștrii săi și să constate, în sfârșit, dacă aveau de a face cu un aliat sau cu un dușman.

Frumosul Soderini părând să nu fie de ajuns pentru o misiune atât de delicată, a fost trimis și della Casa, despre care se spunea că e deștept. Din precauție, i s-a alăturat și Machiavelli, care, în ultimele luni, învățase să-i cunoască pe francezi și știa cum să le vorbească și cum să-i manevreze. „Un francez căruia îi ceri o favoare se gândește mai întâi la ce i-ar putea fi asta de folos. Primele angajamente luate cu ei sunt întotdeauna cele mai sigure. Dacă sunt în imposibilitate să-ți fie de folos, atunci te copleșesc cu promisiuni. Dacă sunt în stare s-o facă, o fac, însă cu mare greutate și în măsura în care pot. La necaz sunt foarte umili, și foarte insolenți când le merge bine. Sunt ușuratici, schimbători și își țin cuvântul cum și-l ține orice învingător.“

La 28 iulie 1500 trimișii florentini au sosit la Lyon, unde li s-a spus că se vor întâlni cu regele. Dar regele nu mai era acolo. L-au întâlnit, opt zile mai târziu, la Nevers. Au fost primiți de cardinalul Georges d'Amboise, arhiepiscopul de Rouen, care avea o mare influență asupra regelui. Machiavelli a înțeles îndată că, dacă puteai să ți-l faci prieten pe cardinal sau, cel puțin, să-l faci să se intereseze de problemele Florenței, câștigai partida. Din nefericire, Machiavelli nu era decât un subordonat, iar negocierile le conducea Francesco della Casa, ambasadorul titular, pe când secretarul său făcea doar corespondența și redacta rapoartele.

Soarta a vrut ca della Casa să se îmbolnăvească și să se înapoieze în Italia. Sigur că avea să fie înlocuit de un notabil; dar, în așteptarea acestuia, Machiavelli era calm. El a profitat de timpul cât a durat interimatul ca să se apropie de cardinal, care s-a minunat să descopere o asemenea inteligență și atâtea cunoștințe la un simplu secretar. Machiavelli, prin cultura, prin spiritul său sclipitor și prin cunoștințele politice, a trezit interesul prelatului. Acesta îl lua bucuros cu el în trăsura sa și, în timpul nesfârșitelor drumuri pe care Curtea le făcea de la un castel la altul, stăteau de vorbă simplu, fără martori, aproape prietenește, lucru care îi permitea secretarului să spună tot ce avea de spus.

Văzând că ambițiile lui Cesare Borgia și sprijinul pe care i-l acorda Alexandru VI îi nelinișteau pe francezi, Machiavelli a profitat de ocazie ca să-i zugrăvească prelatului un tablou foarte întunecat al Romei și al ambițiilor ei fără limite, un portret al ducelui de Valence care te băga în sperieți; în treacăt, el a mai făcut aluzie și la intenția pe care o ghicea la Cesare, de a deveni stăpânul întregii Italii. Dacă proiectul acesta se realizează, ce se va spune despre pretențiile franceze asupra orașelor Milano și Neapole?

Descoperise punctul sensibil. Tot călărind de la Melun la Blois, de la Nantes la Tours, alergând în Bretania, revenind în Ile-de-France, mereu prin munți și văi, călare, în trăsură, sub ploile lui octombrie, întotdeauna lipsit de bani, căci viața în Franța e scumpă și salariul său e atât cât să nu-l lase să moară de foame, Machiavelli prelucrează sufletul cardinalului d'Amboise. De ce să te răcești cu Florența pentru o mizerabilă problemă de bani, atunci când e vorba de viitorul Franței în Italia? Dacă, prin intransigența ei, curtea Franței își înstrăinează simpatia toscanilor, atunci Florența se va alia cu Borgia; nu e în interesul ei s-o facă? Îl susținea Franța pe ducele de Valence? Foarte bine; o să vadă ea urmările acestei imprudențe; o să fie sfârșitul dominației sale în Italia...

Așa discutau ei, nu întotdeauna pe un ton amical, pentru că într-o zi, cardinalul s-a supărat și i-a spus că „italienii habar nu au de problemele militare". După care Machiavelli i-a răspuns, acru, că „francezii habar nu au de problemele politice". E un principiu al lui Machiavelli, să nu mintă atunci când, spunând adevărul, putea obține ceva. El știa precis că familia Borgia aspira la hegemonie și că în direcția asta acționa. Mai întâi, subminând Florența, zicea el, pentru că, se știe, Florența este prietena Franței. Într-adevăr, împotriva Franței sunt îndreptate acțiunile ducelui de Valence, ca și intrigile contra Bolognei, Ferrarei și Mantovei, ca și înțelegerile cu venețienii, dușmani înrăiți ai Republicii; papa își propune să-l aducă pe Piero de Medici în orașul din care a fost izgonit și să-l repună în vechile drepturi strămoșești ale lui Cosimo și Lorenzo. Interesul comun al Franței și al Florenței cerea să nu i se permită lui Cesare Borgia să ajungă prea puternic; un singur cuvânt al regelui ar fi fost de ajuns să-l stopeze și, dacă nici asta nu i-ar fi potolit îndrăzneala, atunci o acțiune fermă... În schimbul acestui lucru, Florența și-ar fi deschis larg tezaurul. Ca și în trecut. Pentru un suveran, să aibă prietenia unui oraș bogat este un mare avantaj.

Și, în timpul acesta, secretarul îi scria Senioriei să nu se încreadă în rege, fiindcă era schimbător; dar să plătească. „Aduceți-vă aminte de ce mi-a spus cardinalul, că trebuie să plătim, fie ca prieteni, fie ca dușmani, și că sentimentele ne vor fi judecate după fapte, nu după vorbe goale." Rar se întâmplă ca scrisorile în care își expune problemele de politică înaltă pe care le rezolvă să nu se încheie cu doleanțe și solicitări. Și el are nevoie de bani; nu e ca bancherii ăștia bogați, ambasadori, care se pot lipsi de leafă și-și suportă singuri cheltuielile. El este un biet funcționar, prost plătit, care nu beneficiază de speze de deplasare, de cheltuieli de reprezentare, și care, ca să nu facă figură prea proastă, plă-

tește mereu din propria-i pungă. „N-am să vă spun decât prea puțin despre nevoile în care mă zbat; știți că, la plecare, nu am primit decât optzeci de ducați, că poșta m-a costat treizeci; și știți, de asemenea, că am fost obligat să-mi procur totul singur la Lyon, și că am trei cai de întreținut; o atare poziție, în care mă aflu, pretinde cheltuieli ce nu se pot face... fără bani.“

Începând de atunci, vedem mereu în scrisorile sale menționate necazurile dureroase care, după aceea, l-au hărțuit toată viața. Machiavelli e sărac; printre „marii burghezi florentini“, el are o situație de amărât; se zbate stăruitor să ceară câțiva ducați în plus, ca să nu fie chiar lipsit de toate, și ca să trăiască... Leafa lui e mică și, când se află în misiune în străinătate, Senioria, care are alte griji, uită adesea să-i trimită bani. Când cererile îi sunt ignorate, el scrie din nou: „Salariul e mic, cheltuielile pe care sunt obligat să le fac – și slabă speranță de a mai primi noi ajutoare – mă pun în mare încurcătură.“ Mereu necazuri, mereu plângeri de funcționar lipsit, doleanțe ale unui om însărcinat să poarte cele mai grele negocieri și chinuit de cele mai vulgare și mai ridicole nevoi.

Ce figură face el cu treanța lui de haină șifonată în fața acestor francezi somptuos îmbrăcați? Cu punga-i goală, când e nevoie de bani ca să capeți informații, ca să oferi mese, locul unde confidențele îți vin mai firesc pe limbă, ca să întreții spioni și agenți informatori? Descurcă-te, îi răspunde Florența.

Și se descurcă. Mai târziu, când își va face bilanțul vieții, aruncând o privire asupra anilor care s-au scurs, va trage concluzia: „M-am născut sărac și am învățat mai mult să sufăr decât să mă bucur.“ Dar bucuriile sale, de altfel, nu sunt dintre acelea care se cumpără cu bani. Satisfacțiile subtile ale minții pe care le încearcă discutând probleme politice cu oamenii de stat străini sunt fără preț. E vorba să joci strâns. Ludovic XII, cu toată firea lui instabilă, este sus-

picios; cardinalul d'Amboise se dovedește a fi un fin politician. Nu-i chiar ușor să-l păcălești.

Iar tactica lui Machiavelli nu este aceea de a-și păcăli adversarul. El știe că succesele obținute în acest fel sunt precare și lipsite de viitor; oricum corectitudinea este mai de folos. Dar corectitudinea nu exclude nici ea șiretenia; naivii fără îndoială își închipuie că acestea sunt două lucruri care nu se împacă între ele; dar acest florentin care, ca și compatrioții săi, posedă un simț ascuțit al nuanțelor, devenit și mai ascuțit azi în urma studiilor sale politice, știe bine că între o corectitudine stângace și abilitatea mincinosului există o infinitate de trepte. Adevăratul diplomat este bărbatul care face să se nască încrederea în suveranii cu care discută, folosind în fața lor o tactică în care cinstea și franchețea joacă primul rol. Când va scrie pentru unul din prietenii săi, ucenic ambasador, niște „reguli de conduită", va pune pe planul întâi corectitudinea, ceva foarte departe de acel machiavelic Machiavelli pe care și-l reprezintă imaginația poporului, cufundat în tot felul de imposturi și sforării.

„Marea politică", bucuria și ambiția sa, nu se potrivește cu minciuna grosolană. De altfel, adevărul – dar ce este adevărul? – ne apare în mii de feluri; după modul cum îl îmbraci, i se atribuie semnificații diferite; ba mai mult, decât să faci să treacă o minciună drept adevăr, este mai inteligent să-l faci pe interlocutor să creadă că minți tocmai atunci când ești sincer. Totuși, neîndemânaticii să nu riște niciodată să facă un asemenea joc. Este nevoie aici de o virtuozitate pe care puțini o au; și acela care crede că e deștept și că își servește țara cu asemenea subterfugii se duce la fund, când, la fel ca și ucenicul vrăjitor, pune în mișcare forțe pe care nu e capabil să le stăpânească, să le mânuiască, să le oprească în loc.

La Curtea Franței, Machiavelli place din cauza felului său modest de a se prezenta. El știe să asculte, ceea ce este o

calitate imensă; și, atunci când cardinalul D'Amboise se supără, cu un zâmbet el calmează totul. Pentru orice situație are o istorioară veselă, luată de la cei vechi sau de la contemporani. Inteligența lui iradiază, îl face irezistibil. O ciudată putere de seducție se degajă din acest biet om, urât și sfrijit. Dar nu caută să placă. Pe francezi nu-i iubește; le reproșează că se bagă în treburile Italiei; niște străini – niște barbari! Pentru acest urmaș al romanilor, „barbar" este tot ce locuiește dincolo de hotarele firești ale Italiei. Dar nu practică deloc xenofobia prostească a celor care își închipuie că nimic nu e bun pe lume, în afară de țara lor. Este prea fin și prea cultivat ca să nu știe că fiecare popor își are defectele și calitățile sale, că nici unul nu are dreptul la o admirație fără rezerve, dar nici la un dispreț total. La urma urmei, toate popoarele sunt la fel, însă florentinii se socotesc mai altfel...

Dar Machiavelli este un patriot italian. Ca atare, el suferă când vede armatele străine instalându-se pe pământul său natal; suferă la gândul că statele vecine întrețin discordia ca să aibă pretextul de a interveni, că privesc Italia ca pe o pradă pe care și-o dispută cu lăcomie. Machiavelli nu-i urăște pe francezi. Le știe și metehnele și talentele; îi judecă fără părtinire, dar și fără simpatie; însă simpatia nu e o condiție necesară a echității. El le-a studiat obiceiurile și găsește la ei multe lucruri ce-i par demne de laudă: dragostea pe care o manifestă față de rege, de exemplu simplitatea lor, și această încurajare a micii proprietăți, lucru pe care îl analizează cu perspicacitatea unui economist modern.

Pe viitor, în cursul nenumăratelor misiuni pe care le va avea în Franța, în 1504, în 1510, nu va trebui să schimbe mare lucru în aceste „portrete ale lumii franceze". Nu va simți mai multă prietenie pentru această țară, pentru că, de fiecare dată, ea este pentru el o țară inamică. Nu-și face, ca Savonarola, iluzii că Carol VIII vine să elibereze Italia; străinul niciodată nu urmărește decât să oprime, să pustiască, să prade și,

deseori, chiar aliatul se poartă la fel ca duşmanul; s-a văzut asta la Pisa.

Poate regretă că, în loc să se găsească faţă în faţă cu slabul şi nervosul Ludovic XII, Machiavelli nu l-a întâlnit pe Ludovic XI, un adversar demn de el, prototipul adevărat al omului de stat „machiavelic“, conform sensului pe care îl acordă opinia publică acestui calificativ. Ce partidă frumoasă ar fi jucat ei împreună! În schimb, dacă Machiavelli nu i-a înţeles întotdeauna bine pe francezi, dacă uneori s-a lăsat orbit de neîncredere, de ranchiuni sau de resentimente, nici francezii nu şi-au format o imagine mai puţin ostilă despre marele teoretician al politicii italiene. A devenit un sistem ceea ce pentru el era o adaptare la împrejurări, un mijloc de a realiza cât mai mult câştig. S-a creat o doctrină din observaţiile sale empirice, s-a descoperit o religie a duplicităţii şi a minciunii din ceea ce nu era decât o firească reacţie de defensivă. În sfârşit, s-a construit un sistem, când Machiavelli era omul cel mai puţin sistematic din lume şi, dintr-un fel de manie naţională, a fost „codificat“ un tratat de autoritate care pentru el nu avea în sine nici o valoare.

De aici, felul excesiv şi eronat în care au fost prezentate în Franţa admiraţia şi denigrarea sa. A fost inventat imediat „machiavelismul“ şi s-a pretins că Machiavelli chiar seamănă cu imaginea care i s-a creat. Napoleon, mai clarvăzător, îl admira în mod sincer. Descartes, citindu-l, se întrista: „Există cărţi care, când le citeşti, nu reuşesc să te facă mai vesel, ci să te întristeze; mai ales cartea asta a profesorului de principi...“ Iar Jean-Jacques Rousseau scria: „Machiavelli era un om cinstit şi un bun cetăţean...“ ceea ce, probabil, e tot ce se poate scrie mai exact despre el.

Sosirea înlocuitorului lui della Casa l-a aruncat pe planul doi pe secretarul care, între timp, discutase personal cu regele şi cu cardinalul. Noul reprezentant florentin, Pier Francesco Tosinghi, aducea cu el şi consimţământul Senioriei

pentru acordarea de noi credite. Ludovic XII obținuse ceea ce vroia, adică bani. În schimb, Florența îi convinsese să nu încurajeze încercările lui Cesare Borgia și, în special, să interzică ducelui de Valence orice agresiune în Toscana.

Ce rol jucase Machiavelli în această treabă? Și de ce, în definitiv, continuând o tradiție detestabilă a acestei Italii divizate, era nevoie de o țară străină contra unui stat italian? Totul pare să fie contradictoriu, dacă uităm că Machiavelli era în aceeași măsură cetățean florentin cât și patriot italian, și că, înainte de unificarea întregii Peninsule, el era preocupat de salvarea, de siguranța și de prosperitatea orașului. La vremea când Cesare Borgia apare ca un simplu aventurier, care tulbură Italia doar prin ambiția și nerăbdarea sa de a-și tăia din ea o felie de regat, ca un cuceritor ale cărui intenții referitoare la Romagna primejduiesc interesele florentine, Machiavelli este împotriva lui Cesare. De altfel, în momentul acesta Cesare e în înțelegere cu Franța, și se poate spune chiar că o servește și îi face jocul. „Eu sunt alături de tribul meu, contra stăpânilor“, spune un proverb arab, „cu verii mei contra tribului, cu frații mei contra verilor.“ În ciuda ideilor sale unificatoare, Machiavelli împărtășește spiritul particularist italian, care preferă orașul țării, partidul orașului. Cesare Borgia nu e decât un începător, un tânăr sălbatic, intrat în arena politică stăpânit de un apetit uriaș și cu o energie neîmblânzită care îi slujește apetitul. Machiavelli nu-l cunoaște bine, nu l-a studiat îndeaproape. Nu știe ce se spune despre el. Și apoi, politica e un perpetuu joc de balans; dacă o să trebuiască să-l micșoreze pe Borgia, pentru a obține din partea Franței un avantaj, cu atât mai rău pentru Borgia.

Ingenioasa încercare a secretarului a reușit din plin. Ludovic XII vede acum un concurent în acest Cesare pe care l-a copleșit cu favoruri. Ca să-l sperie, Machiavelli a dat pe față proiectul unificării Italiei și a trezit vigilența acestui rege care, și el, pretinde că e un suveran italian. Familia Borgia re-

prezintă dușmanii Florenței: bine, are să opună Franța familiei Borgia.

După aceste aventuri palpitante, calma cancelarie de la Palazzo Vecchio trebuie să i se pară monotonă, iar treaba pe care o face el acolo plictisitoare. Din fericire, Machiavelli nu stă prea mult în repaus. La Pistoia au izbucnit tulburări, lupte între clanurile Panciaticchi și Cancellieri, aceștia din urmă fiind stăpânii orașului, pe când dușmanii lor, exilați, trăiesc în străinătate și plănuiesc dezordini în propriul lor oraș. Secretarul cancelariei pleacă imediat să restabilească ordinea în Pisoia răvășită. Nu e chiar ușor. Și abia s-a înapoiat în biroul său, că Senioria îi prezintă o scrisoare. Misiva are obișnuitul început: „Te urci imediat pe cal, și pleci fără întârziere...“ O nouă misiune. Dar aceasta pregătește clipa decisivă a vieții lui Machiavelli. Ea îi va pune față în față pe cei doi bărbați care au cel mai mare interes să se întâlnească: pe autorul *Principelui* și pe Cesare Borgia.

VIII
Machiavelli îl întâlnește pe Principe

Cesare Borgia era fiul unei celebre curtezane romane, Vanozza, și al papei Alexandru VI. Mamă-sa aparținea unei familii mediocre, dar era de o frumusețe remarcabilă și, așa cum spune bătrânul cronicar Tommaso Tommasi, „ea ajunsese, printr-o practică îndelungată, la o atât de mare perfecțiune în a ști să le comande, cu artificiile ei de curtezană, acelora care îi plăceau, încât era perfectă în treaba asta... Ea lăsa să se vadă bine că era o harpie nesătulă, dar nu dădea bărbaților ocazia să-și dea seama ce sirenă și ce vrăjitoare vicleană era.“ Sirena stăpânea de multă vreme sufletul cardinalului Rodrigo Borgia. Pentru scriitorii vremii, a fost un subiect de poveste această combinație dintre o prostituată și un mizerabil destrăbălat, crud, „nedemn să trăiască, din cauza viciilor sale“. Era, într-un cuvânt, un adevărat „lup fascinant“. Și e atunci rândul psihologilor să explice caracterul, comportamentul și politica lui Cesare Borgia, ținând seama de ciudățenia obârșiei sale. „El s-a născut“, spune Tommaso, „dintr-o execrabilă sământă, plină de venin.“ Mai târziu, istoricii s-au complăcut în a îngroșa acest portret; l-au pictat în cele mai sumbre și în cele mai crude culori, ignorând că printre bărbații timpului său viciile lui Cesare Borgia nu sunt niște excepții, și că singurul lucru într-adevăr de excepție la el este geniul. În rest, el nu diferă mult de alți tirani, și „monstrul“ acesta nu este cel mai rău dintre toți. Virtuțile pe

care le avea, și trebuie să considerăm aici cuvântul *virtute* în afara înțelesului său moral absolut, ci doar ca pe un sinonim al energiei, al capacității, al aptitudinilor și al posibilităților, el le avea în cel mai înalt grad. Era, într-adevăr, o ființă deosebită și, în sensul în care folosește Gobineau cuvântul, era un adevărat „fiu de rege“.

Fusese, de altfel, bine crescut – atât cât era acest lucru posibil într-un asemenea mediu –, adică fusese lăsat să crească în voie, fără nici o constrângere. Firea sa se dezvoltase exact așa cum îl duceau talentele și instinctele. Nu încercase nimeni să facă din el un animal domestic, un subiect potrivit, un personaj banal și obișnuit. Era frumos, îndrăzneț, inteligent, plin de ardoare, cu o înfățișare nobilă și seducătoare. Fiul favorit al tatălui său și preferatul mamei, care, fără îndoială, își dăduse toată silința să-l formeze după un ideal propriu.

Și care era acest ideal? Acela al întregii epoci: un individ, adică un om pe deplin el însuși, care își dezvoltă în întregime calitățile, fără să se întrebe dacă morala obișnuită numește defecte unele calități ale sale, un om pentru care personalitatea este tot atât de importantă ca și o operă de artă, și trebuie realizată cu tot atâta grijă, aplicație și geniu. Un om care nu lasă în umbră nimic din ceea ce poate să-l facă mare. Mare este acela care și-a împins până la maximum eficacitatea acțiunilor și dorințelor, care nu se judecă pe sine cu măsura cu care sunt judecați alții, ci se dimensionează numai după aspirațiile, calitățile și dorințele proprii. Este mare acela care s-a realizat, artist sau condotier, om de stat sau iubitor de viață ușoară. La el criteriile morale nu contează; îi e de ajuns să fie *mare*.

Tommaso povestește că maică-sa s-a ocupat de el în primii săi ani, și că „fiind ea un izvor impur, nu-l putea scălda decât în ape tulburi și rele, ca învățătură“; nici tatăl său nu avea de dat exemple mai bune. Nimic nu constrângea și nu

sufoca dezvoltarea unei naturi deosebit de înzestrate, impulsive, pline de îndrăzneală, din care orice timiditate lipsea, orice teamă, orice șovăială. A fost unul din marile merite ale acestei epoci, că nu a paralizat nici un moment înflorirea celor mai extraordinare personalități, și că fiecăreia i-a oferit forma de viață în care să se poată dezvolta și realiza liber.

Cesare Borgia nu e un „produs“ al eredității, nici al educației și nici al epocii, deși acești trei factori au exercitat o puternică influență în formarea și evoluția personalității sale; el e pur și simplu un ins a cărui individualitate nu a fost supusă nici unei presiuni, nici unei deformări, nici unei oprelești. Nu toată lumea ajunge un Cesare Borgia, și nici nu se naște „fiu de rege“. Fabricarea de ființe în serie, idealul de om-masă, conformismul politic, social sau moral, nu privesc cu simpatie existența unei asemenea ființe; din fericire, Renașterea era preocupată mai mult să facă oameni, nu cetățeni, permițând oricui să-și cultive aptitudinile, originalitățile, fără să-i impună povara unei opinii uniforme, a ideilor gata făcute, a gesturilor pe bandă rulantă și a sentimentelor standard. Această epocă dovedea tot atât de mare grijă în formarea unui individ, cât are acum epoca noastră ca să-l distrugă. Poate că, în acest sens, Cesare Borgia este o rezultantă a timpului său dar, mai înainte de toate, e un individ care s-a modelat singur, fără altă preocupare decât aceea de a ajunge la completa perfecțiune sau realizare. Un monstru? Dacă vreți.

A ajuns student la Pisa, unde s-a distins, mai ales, în istorie și drept. Tatăl său îl destinase carierei ecleziastice, ceea ce – el însuși dăduse exemplu – nu trebuia să-i contrarieze nici instinctele, nici înclinațiile. I-a oferit pălăria de cardinal; debut frumos în carieră. Alexandru IV era, totuși, un prea bun cunoscător de oameni ca să creadă că această carieră ecleziastică i se potrivea lui Cezare. L-a îndemnat s-o

părăsească și l-a îndreptat spre cariera politică. Ludovic XII, care avea niște obligații față de papă, pentru că acesta îi anulase căsătoria cu Jeanne de Valois, exact la timp ca să i-o faciliteze pe aceea cu Anne de Bretagne, l-a răsplătit pe fiul Suveranului Pontif, care îi adusese bula salvatoare, cu acordarea ducatului de Valence și cu ordinul Sfântului Mihail.

Cesare Borgia devenise un mare personaj, însă aceste onoruri cine știe ce efect practic nu prea aveau pentru el. Ceea ce îi trebuia lui era un principat. De cucerit unul în această Italie răvășită se pare că nu era un lucru prea greu; dar, în momentul acela, nu exista nimic vacant și, deși Cesare fusese făcut gonfalonier al Bisericii și comandant șef al armatei pontificale, grad care îi punea la dispoziție toate forțele Sfântului Scaun, Alexandru VI ezita să declanșeze un război numai ca să-și aranjeze băiatul. Veneția și Milano ar fi văzut cu ochi răi o asemenea tentativă de creștere a suveranității din partea Vaticanului. În sfârșit, dușmanii ereditari ai papei – când nu purtau chiar ei tiara –, Orsini și Colonna, posedau armatele cele mai puternice și controlau un mare număr de condotieri.

Alianța cu Franța era, deci, o necesitate. Alexandru VI a obținut-o prin bunăvoința sa față de rege; în schimb, atunci când Ludovic XII a invadat Milano, a primit și el un ajutor, în forțe franceze, pentru a invada, la rândul său, Romagna. În lupta contra familiei Colonna, a căpătat ajutorul clanului Orsini, apoi l-a expulzat din ducatul său de Urbino pe Guidobaldo da Montefeltro, și s-a trezit astfel în fruntea unui teritoriu important, bine situat din punct de vedere strategic și furnizor de soldați capabili; cu aceste cărți în mână, el putea să joace un rol în piesa politică.

Din nefericire, tocmai acest succes al său atrăsese privirile neliniștite ale Florenței. Ambasada lui Machiavelli pe lângă regele Franței fusese consecința acestor creșteri teritoriale care, pe bună dreptate, îngrijorau Republica. Nevrînd să-i nemulțumească pe florentini, care erau niște furnizori de

fonduri plini de bunăvoință, Ludovic XII a susținut cauza aliatului său cu mai puțină căldură. Cesare Borgia știa bine că nu poate conta pe francezi; în momentul când aceștia ar fi obținut tot ce voiau de la papă, l-ar fi abandonat pe fiu. Nici Orsinii nu erau niște aliați mai siguri. De fapt, aliați siguri nici nu există. Cesare își dădea seama că ajutoarele pe care le primise erau precare și revocabile, în chiar momentul când asociații săi ar fi găsit o alianță mai avantajoasă decât a sa. În situația asta, nu putea conta decât pe sine însuși, pe talentul, pe forța, pe îndrăzneala și pe energia sa; nu se putea menține la putere decât cu o vigilență permanentă și cu o neîncredere pe care să nu i le poată înșela nimeni. Familia Borgia nu avea mari „aliați în familie“, care să constituie un fel de coaliție. Alexandru VI își măritase cu folos fiica, pe Lucrezia, dar asta nu era destul. Omul care urcă trepte se trezește întotdeauna singur, și e din ce în ce mai singur cu cât urcă mai sus. Începuturile lui Cesare se izbeau de o indiferență ostilă, care, în ziua când el și-ar fi dat pe față ambiția care îl rodea, avea să se preschimbe într-o puternică animozitate. Trebuia să fie puternic și să nu se bazeze decât pe propriile-i forțe. Odinioară, un senior își avea locul său bine stabilit în eșafodajul societății feudale; ajuta și era ajutat. Azi, omul este singur. Individul nu se are decât pe sine, ceea ce constituie noblețea, măreția și libertatea sa. *E se tu sarai solo, tu sarai tutto tuo,* spune Leonardo da Vinci. Să fii singur înseamnă să-ți aparții în întregime doar ție însuți; această singurătate este, după împrejurări, o sursă imensă de putere, sau o teribilă slăbiciune. Deci trebuie să fii singur și puternic.

„E timpul ca Italia să-și rupă lanțurile. Cu câte manifestații de bucurie nu și-ar aclama aceste nefericite provincii, care gem de atâta vreme sub jugul unei stăpâniri odioase, eliberatorul? Unde e orașul care să nu-i deschidă porțile, și unde e poporul, atât de orb, care să nu vrea să i se supună? De cine ar avea el să se teamă? Există oare măcar un singur

italian care să nu se grăbească să-l salute cu respectul cuvenit?..." Italia își așteaptă eliberatorul. Cuvintele înflăcărate ale lui Machiavelli sunt astăzi ecoul cuvintelor de altădată ale lui Petrarca. Cesare Borgia știe bine ce glorie îl așteaptă pe bărbatul care i-ar alunga afară din Peninsulă pe „Barbari", și ar reda acestei sărmane țări unitatea și libertatea. El se simte în stare să joace acest rol. *Aut Caesar, aut nihil.* Ori Cezar, ori nimic. El va fi Cezar.

Supușii săi îl iubesc. Romagna, în momentul celor mai grele necazuri, i-ar rămâne credincioasă. El are acest atât de rar talent de a ști să se facă, în același timp, și temut și iubit; ca să conduci, sunt necesare amândouă sentimentele. Și când a fost obligat să se folosească de violență, ca să zdrobească o răzvrătire sau să-i facă pe nemulțumiți să tacă, el a avut tăria de a-i pedepsi, după aceea, cu o extremă ferocitate, chiar și pe aceia care i-au executat ordinele crude, ca și cum ei ar fi făcut-o din proprie inițiativă. În momentul când a pus mâna pe Romagna, „condusă de o mulțime de mici principi, ocupați mai mult să-și jupoaie supușii, decât să-i guverneze", spune Machiavelli, și care, lipsiți de putere, trăiau mai mult într-un permanent conflict decât în liniște, Cesare a inițiat o represiune extrem de energică. În țara asta, sfâșiată de certurile prințișorilor și devastată de briganzi, el a pus ca guvernator pe unul din locotenenții săi, Ramiro dell'Orco*; acesta s-a purtat, într-adevăr, ca un căpcăun, până în ziua când Cesare, socotind că făcuse destule, și că țara, terorizată, avea să stea de acum înainte liniștită, n-a întârziat să se debaraseze de Ramiro. Într-o dimineață, cadavrul guvernatorului a fost găsit în marea piață din Cesena, tăiat în două; se mai afla alături de el și cuțitul plin de sânge cu care fusese făcută operația. Un soldat al ducelui făcea de gardă, și se vedea bine că dell'Orco fusese executat din ordinul șefului.

---

* *Orco* – în lb. italiană: căpcăun, balaur.

Cu astfel de procedee, Cesare își asigura un fel de popularitate, pe care nu și-o căuta pentru că i-ar fi făcut plăcere, deoarece prea puțin se sinchisea el de ce gândea lumea despre el; avea nevoie de ea doar ca să păstreze liniștea în ținuturile sale: represiunile permanente l-ar fi obligat să imobilizeze garnizoane întregi; și avea nevoie să aibă la dispoziție toate forțele pentru „marea aventură". Frica și o oarecare admirație pentru energia și viclenia sa aveau să le insufle supușilor o ascultare oarbă. Oamenii recunoșteau în el, instinctiv, pe „fiul de rege" al lui Gobineau, pe „supra-omul" lui Nietzsche, și i se supuneau fără murmur. Niciodată crud fără motiv și nici tiranic fără rost, era, prin urmare, preferat celor mai mulți potentați italieni ai secolului, care se manifestau brutal, capricios, și cu un extravagant gust al arbitrariului. La Cesare, inteligența domnea peste toate pornirile pătimașe. Această inteligență se folosea când de dragostea poporului, când de spaima lui; două claviaturi diferite, pe care nu se cânta aceeași melodie; fiecare răspundea unor alte necesități. Pentru Cesare, ca și pentru Machiavelli, cel mai mare defect este lipsa de ordine în sentimente și în acțiuni. Se obișnuiește, după cum e cazul, ca unui monarh să i se spună ori Cel Iubit, ori Cel Cumplit; dar important este ca el să se mărginească doar la interpretarea unuia singur din aceste roluri. Machiavelli a expus magistral, în nemuritoarele pagini ale *Principelui*, îndatoririle suveranului ca atare.

„S-a pus întrebarea dacă e mai bine să fii iubit decât temut, sau mai bine temut decât iubit. Cred că sunt necesare și una și alta, dar, cum nu-i ușor lucru să le îmbini pe amândouă, atunci când nu te poți folosi decât de una din ele, eu cred că mai sigur e să fii temut decât iubit. Trebuie să recunoaștem că, în general, oamenii sunt niște ingrați, schimbători, ascunși, nehotărâți și lacomi de câștig. Atâta timp cât le faci un bine, ei sunt în întregime de partea ta; îți oferă averea, sângele, viața, până și copiii; dar asta, cum am

Cu astfel de procedee, Cesare își asigura un fel de popularitate, pe care nu și-o căuta pentru că i-ar fi făcut plăcere, deoarece prea puțin se sinchisea el de ce gândea lumea despre el; avea nevoie de ea doar ca să păstreze liniștea în ținuturile sale: represiunile permanente l-ar fi obligat să imobilizeze garnizoane întregi; și avea nevoie să aibă la dispoziție toate forțele pentru „marea aventură". Frica și o oarecare admirație pentru energia și viclenia sa aveau să le insufle supușilor o ascultare oarbă. Oamenii recunoșteau în el, instinctiv, pe „fiul de rege" al lui Gobineau, pe „supra-omul" lui Nietzsche, și i se supuneau fără murmur. Niciodată crud fără motiv și nici tiranic fără rost, era, prin urmare, preferat celor mai mulți potentați italieni ai secolului, care se manifestau brutal, capricios, și cu un extravagant gust al arbitrariului. La Cesare, inteligența domnea peste toate pornirile pătimașe. Această inteligență se folosea când de dragostea poporului, când de spaima lui; două claviaturi diferite, pe care nu se cânta aceeași melodie; fiecare răspundea unor alte necesități. Pentru Cesare, ca și pentru Machiavelli, cel mai mare defect este lipsa de ordine în sentimente și în acțiuni. Se obișnuiește, după cum e cazul, ca unui monarh să i se spună ori Cel Iubit, ori Cel Cumplit; dar important este ca el să se mărginească doar la interpretarea unuia singur din aceste roluri. Machiavelli a expus magistral, în nemuritoarele pagini ale *Principelui*, îndatoririle suveranului ca atare.

„S-a pus întrebarea dacă e mai bine să fii iubit decât temut, sau mai bine temut decât iubit. Cred că sunt necesare și una și alta, dar, cum nu-i ușor lucru să le îmbini pe amândouă, atunci când nu te poți folosi decât de una din ele, eu cred că mai sigur e să fii temut decât iubit. Trebuie să recunoaștem că, în general, oamenii sunt niște ingrați, schimbători, ascunși, nehotărâți și lacomi de câștig. Atâta timp cât le faci un bine, ei sunt în întregime de partea ta; îți oferă averea, sângele, viața, până și copiii; dar asta, cum am

mai spus, dacă nu li se ivește ocazia să se revolte împotriva ta; însă dacă li se ivește, atunci o fac. Un principe care, încrezându-se în vorbe frumoase, neglijează să-și ia măsuri de prevedere, este un om pierdut, pentru că prietenii pe care ți-i faci cu prețul banului, și nu cu prețul calităților sufletești și ale inimii, rar rezistă încercărilor și, de îndată ce ai nevoie de ei, te părăsesc. În general, oamenii înclină să-l slujească mai bine pe cel care se face temut, decât pe cel care se face iubit. Explicația constă în aceea că prietenia, fiind un sentiment moral și de îndatoriri față de o binefacere, nu poate rezista înaintea unui calcul de interese; pe când frica are ca obiect pedeapsa, și de gândul la ea nu scapi ușor. Totuși, principele nu trebuie să se facă atât de mult temut, încât, dacă nu-și poate atrage dragostea supușilor, să fie cel puțin la adăpost de ura lor, pentru că se poate păstra ușor o cale de mijloc."

Cesare Borgia se deosebea de Machiavelli prin aceea că prefera alternanța în locul moderației; este, la urma urmelor, un lucru mai practic și dă rezultate mai bune. El cunoștea cât prețuiește teroarea ca mijloc de educație și de guvernare. Și mai știa că, în majoritatea cazurilor, teama e de ajuns, cu condiția ca, în situația dată, să dovedești că ea se justifică; și pentru asta romagnolii i-au fost recunoscători.

Astfel, cât treburile au mers bine pentru el, Cesare acela de ieri, cel fără țară, își ia azi titlul pompos de Cesare Borgia al Franței, prin grația lui Dumnezeu duce de Romagna, de Valence și de Urbino, principe de Andria, senior de Piombino, gonfalonier și comandant șef al armatei Bisericii. Toate aceste cuceriri nu i-au potolit însă ambițiile; dimpotrivă, el își întoarce acum privirile spre Bologna, și se vede că ar vrea să-i alunge de acolo pe Bentivogli, cu toată ostilitatea Florenței și în ciuda apărării pe care, la rugămintea lui Machiavelli, le-a luat-o acestora Ludovic XII. Apoi va pune mâna pe Perugia.

Acestea sunt primele etape ale cursei sale spre hegemonie. Cursă rapidă, căci nu mai are timp de pierdut. Puterea lui se sprijină doar pe faptul că părintele său stă pe tronul Sfântului Petru, că dispune de imensa forță materială și morală a Bisericii, că are la dispoziție tezaurul pontifical, și că papa umflă mereu acest tezaur cu averile cardinalilor care au încetat să-i mai fie pe plac, și cu ale acelora care le vor lua locul. În ziua când îi vor lipsi aceste resurse, prestigiul și autoritatea sa vor fi la pământ; doar dacă nu-și va lua din timp măsuri să le susțină prin cuceriri care să-l facă independent de toți și de toate, chiar și de papă.

N-ar fi bine să-l aibă acum pe regele Franței împotriva sa; dar Ludovic XII nu prea ar vrea să strice relațiile cu Sfântul Părinte; așa că interdicția de a cuceri Bologna, dată de rege la cererea florentinilor, o poate socoti doar formală. Ludovic n-o să meargă chiar până acolo încât să sprijine cu armele această interdicție. Mai rămâne Republica, față de care trebuie folosită intimidarea, dar în același timp și viclenia.

Cesare Borgia desconsideră Florența, așa cum desconsideră toate democrațiile; îi disprețuiește pe bancherii și pe cămătarii aceștia îmbogățiți, pe negustorii aceștia de lână și mătăsuri, care se dau drept oameni de stat. Între el și Florența există o dușmănie neîmpăcată; mai întâi, pentru că Florența are interesul să păstreze un *statu-quo*, pe când Cesare vrea să întoarcă pe dos toată Italia; și pentru că guvernul acestei „democrații“ intenționează să pună piedici ascensiunii sale și să-i poruncească lui, Principelui. Dintre toți principii italieni ai vremii, Cesare este, evident, acela care posedă cel mai intens sentimentul monarhiei absolute. El nu e, în fond, decât un aventurier, dar are stofă de mare rege; gândește în stil mare. Puterea sa se află la înălțimea visurilor sale, și voința îi este la nivelul poftelor. Când va veni ziua, va supune bunului său plac regal și Florența, și toate celelalte

republici italienești. Dar, pentru moment, Florența îi stă în drum și, în problema cu Bologna, se dovedește grozav de încăpățânată.

Cesare Borgia dăduse un fel de avertisment, urzind, împreună cu Vitellozzo Vitelli, fratele condotierului executat la Florența, o revoltă la Arezzo și în Val di Chiana, amândouă dependente de Republică. În urma acestei revolte, Vitellozzo și Cesare se instalaseră în oraș, ceea ce îi apropia primejdios de mult de Florența. Florența a protestat, deci, la papă, care a dat un răspuns foarte încâlcit, și la Ludovic XII, care, conform acordurilor stabilite cu ocazia ambasadei lui Machiavelli în Franța, a ordonat ocupanților să restituie teritoriile uzurpate. Ca să întărească și mai mult această sancțiune, Ludovic XII a instalat și o garnizoană franceză la Arezzo. Ofițerul care o comanda, Imbault, li s-a părut florentinilor că e înțeles cu Cesare; au cerut să fie înlocuit; atunci regele l-a trimis pe seniorul de Lanques, dar lucrurile nu s-au schimbat. Era clar că, menajând Senioria, Ludovic XII nu vroia să-l supere nici pe ducele de Valence. Atunci, Senioria s-a decis să nu-i mai solicite intervenția și să acționeze singură împotriva lui Borgia.

„Niccolò, te trimitem pe tine la Excelența Sa ducele de Valentinois, cu scrisori de acreditare; pornește cât mai curând..." Așa începea mesajul Senioriei către secretarul cancelariei. Ne putem închipui că Machiavelli nu a întârziat să-și facă bagajele. Să-l întâlnească pe Cesare Borgia! Ce șansă pentru un ahtiat după politică și un admirator, ca el, al marilor oameni! Misiunea care i se încredința nu era deloc ușoară; textul scrisorii o precizează în amănunt. „Să lași să se înțeleagă", scrie acolo, „că noi, însuflețiți mereu de aceleași gânduri, dorim să păstrăm aceeași bună înțelegere cu Suveranul Pontif și cu Excelența Sa, și să rămânem ferm atașați monarhului francez, a cărui prietenie și protecție ne obligă, evident, să-i împărtășim ceea ce știm, și să ne îndeplinim

datoria de aliați fideli, ori de câte ori este vorba de interesele sale și ale prietenilor săi, sau de statele care depind de puterea sa. Îi vei mai spune seniorului că acestea sunt motivele care ne-au îndemnat să te trimitem imediat la el; dar și importanța problemei care ne obligă să-l asigurăm din nou că, în mijlocul agitațiilor care au acum loc printre vecinii noștri, noi vom rămâne aceiași, neschimbați și față de el și față de ceilalți, și vom continua să-i considerăm pe amicii Franței ca pe amicii noștri, și să nu separăm cauza lor de cauza Republicii. Credem că, în această primă audiență, este potrivit să nu mergi prea departe..." După felul cum va asculta Cesare Borgia acest discurs și, mai ales, după măsurile pe care le va lua el, se va vedea cum vor trebui orientate următoarele întrevederi.

Pentru purtarea într-un mod cât mai avantajos a acestor negocieri, Senioria îi acordă lui Machiavelli toată încrederea. Cum reacția lui Cesare Borgia nu poate fi prevăzută, i se lasă trimisului o oarecare latitudine; și va putea, în cadrul dispozițiilor care i-au fost dictate, să ia chiar inițiativele pe care le va considera convenabile. „Ești destul de instruit ca să nu mai fie nevoie să-ți trasăm un plan", i se spune, dar se adaugă imediat: „Să nu depășești aceste limite." Și, ca să fie acoperit, se mai adaugă: „Dacă ducele va mai veni cu unele întrebări, să-i spui că ne vei scrie și că vei aștepta răspunsul nostru".

Cu scrisorile de acreditare în tolbă Machiavelli sare pe cal și galopează până la Urbino, unde își avea curtea Cesare Borgia. Ciudată curte, în care domnește o atmosferă tulburătoare. Se pălăvrăgește mult, există chiar un soi de agitație și, ca peste tot, pitici, muzicanți, bufoni, militari, iubițe; însă oamenii aceștia nu spun nimic despre ce gândesc, nu-și dezvăluie nici sentimentele, nici proiectele. Stând de vorbă cu ei nu câștigi nimic. Ca și stăpânul lor, te zăpăcesc cu un potop de vorbe, apoi, când pleci, îți dai seama că nu ți-au

spus nimic; nimic care să-i angajeze la ceva, nimic care să-i compromită, nimic din care să ghicești ce au de gând să facă; toți îl iau de model pe șeful lor, toți îi imită gesturile, manierele, comportarea. Sau poate sunt doar niște marionete în mâna lui puternică, umbre pe un perete, reflexe ale redutabilei sale personalități? Tăcerea lui Cesare este atât de adâncă, încât toți cei care au de-a face cu el sunt dezorientați. Foarte diferit de tatăl său, care vorbește mult și niciodată nu face ce spune – ceea ce este o altă formă de dibăcie –, Cesare practică acest fel tulburător de tăcere, chiar sinistru atunci când îi cunoști ambițiile și presimți ce urmărește el.

Ambasadorii florentini – episcopul de Volterra îl însoțește pe Machiavelli, ca să-l sprijine cu prestigiul său – așteaptă până seara ca să fie primiți. Cesare Borgia acordă întotdeauna noaptea audiențe. Unii contemporani pretind că o face dinadins, ca să nu i se vadă coșurile roșii și însângerate de care îi e plină fața; ca să-și ascundă mai bine fizionomia și ca să nu-și trădeze gândurile și sentimentele, spun alții. Intrând în mica încăpere, luminată slab de pâlpâitul lumânărilor, Machiavelli, cu inima bătând, se uită la acest bărbat care ține în mâinile sale destinul Italiei. E frumos, cu ochii săi mari, focoși și triști, cu gura fină, și cu acea curioasă asimetrie a obrazului care trădează o personalitate foarte complexă. N-o exista, oare, și un melancolic în acest om de acțiune? Machiavelli așa îl vede, și când, după terminarea discuțiilor, înregistrează convorbirea și, conform obiceiului diplomaților, își notează impresiile, el le rezumă astfel: „e foarte solitar și foarte secret“.

Cesare vorbește, totuși, timp de două ore, fără șir, când amabil, când ironic și vesel. Câteodată strecoară și o mică amenințare și își pleacă ochii, pentru ca să nu-l trădeze scânteia din privire; și, iarăși, curtoazie și amabilități fără sfârșit. Câteva reproșuri, destul de incisive, au provocat, în cursul întrevederii, frisoane ambasadorilor, dar nu au fost nici

un moment subliniate și nici nu s-a insistat asupra diferendelor dintre Republică și ducele de Valence. La ce s-a ajuns? La nimic. Cesare s-a distrat cu ei, le-a jucat o comedie grozavă și, în definitiv, i-a tras pe sfoară, pentru că nimeni n-a știut nimic mai mult decât au știut ambasadorii în momentul când, cu două ore mai înainte, au intrat în această încăpere. Nu se bănuia ce are să facă, nici chiar dacă are să facă ceva. De unde să-l apuci? Este ca o vâlvătaie plină de neastâmpăr, tot timpul în mișcare, pe care nu îndrăznești s-o prinzi cu mâna, ca să nu-ți frigi degetele.

Și pleacă din Urbino fără să fi obținut nimic. Cea de a doua audiență, pe care Cesare le-o va acorda peste mai multe zile, nu va fi mai norocoasă. ,,Toate astea nu servesc la nimic; eu nu sunt negustor...“, răspunde Cesare; și refuză să negocieze. El e un oștean, un om de acțiune, e sincer, nu sâcâie pe nimeni, joacă cinstit și totuși, dacă îi rezumi lungile discursuri, ce afli? Asigurări prietenești, imediat contrazise de reproșuri obscure, afirmația că nu dorește decât situații clare și, în același timp, ambiguități...

Să fie oare Cesare atât de puternic pe cât se spune, și așa cum o lasă el să se înțeleagă? Ambasadorii florentini se duc să-i întrebe pe cei doi Orsini, care se află în slujba lui. Și revin consternați: tot ce a spus Cesare este adevărat , și încă, după cum îi e obiceiul, nu a spus mare lucru. Adevărul, iată-l: ,,Suntem atât de pregătiți de război încât, în ziua în care vom porni în marș, o să ajungem în fața Florenței mai înainte de a vă da voi seama. Regele Franței n-o să facă nimic pentru florentini; așa, de formă, ipocrit, va trimite vreo câțiva soldați, dar o să aranjeze în așa fel lucrurile încât soldații să ajungă prea târziu și să nu fie de nici un folos...“

Cu moartea în suflet, Machiavelli părăsește Urbino și galopează spre Florența, ca să raporteze Seniorilor. Acestea sunt începuturile marilor negocieri, ce au loc în luna iunie. În octombrie 1502, secretarul cancelariei ia din nou drumul spre

Urbino; și de data aceasta va rămâne acolo trei luni și jumătate. Trei luni și jumătate, timp în care va obține de douăzeci și cinci sau de treizeci de ori audiențe la Cesare. Ce discuții pasionante! În cinci luni, situația s-a schimbat; azi Cesare Borgia nu mai are încredere în condotierii săi. Știe că ei sunt pe cale să-l părăsească. În această situație, relațiile cu Florența vor fi, deci, schimbate; dar Florența, în ceea ce o privește, ezită să se angajeze la ceva cu el. Cele două partide solicită prietenia Republicii; Orsinii, care sunt inițiatorii conspirației de la Magione și care îi atrag de partea lor pe principalii condotieri ai ducelui, ar vrea și ei să capete sprijinul florentinilor. Pentru asta au făcut demersuri și, dacă privim lucrurile bine, în ziua când Orsinii, fiii lui Giovanni Bentivoglio, Baglionii, Vitellozzo Vitelli și Oliverotto da Fermo îl vor părăsi, Cesare va rămâne singur. Nu e în interesul florentinilor să-i susțină pe ei împotriva inamicului comun? Se contează pe adeziunea lui Pandolfo Petruccio, seniorul de Siena, a ducelui de Urbino, expropriat, pe a mamei sale, Giovanna da Montefeltro, prefect de Sinigaglia, și, în sfârșit, pe a lui Alviano, acest mare războinic. Toată Italia va forma un bloc împotriva tiranului, a uzurpatorului...

Da, își zice Machiavelli, însă Cesare nu e niciodată mai mare ca atunci când e singur. Coaliția condotierilor nemulțumiți are toate hibele unei adunări populare; se vorbește mult și nu se ia nici o hotărâre. Sunt prea numeroși ca să poată acționa cu spor. Și apoi, vorbesc tot timpul, spun la toată lumea ce au de gând să facă; își închipuie ei că Cesare e orb, ca să se lase prins ca o coțofană pe ouă? Cesare e omul care să-i strivească pe toți acești conspiratori prăpădiți, lipsiți de simț politic, de îndrăzneală și de hotărâre, care, în loc să acționeze, se agită și pălăvrăgesc. Nu e în interesul Florenței să se alieze cu acești încurcă-lume.

„Sunt o adunătură de faliți“, spune Cesare, referindu-se la liga de la Magione; și începe să râdă; niște proști și niște

naivi. „Nu au prins momentul să mă doboare atunci când se putea; acum îi am de partea mea pe papă și pe regele Franței, doi oameni care întrețin aprins pentru mine un foc ce are nevoie de altfel de apă ca să fie stins.“ Florența ar trebui să se ferească de Orsini, adaugă ducele; oamenii ăștia au jurat să piardă Republica.

Pe cine să crezi? Pe Orsini, cu afirmațiile lor prietenești? Sau pe Cesare? De altfel, Cesare se arată dispus la confidențe. Față de acest florentin cu ochi șireți, cu mutră de șmecher, care îl observă și îl ascultă fără să piardă nici o expresie a fizionomiei sale și nici un cuvânt al său, el vorbește deschis. Așa cum vorbești cu un vechi prieten; de exemplu, când povestește despre luarea ducatului de Urbino: „Am fost prea generos, am fost un prost. Nu am executat decât trei persoane care s-au purtat nerespectuos cu papa. Pe ceilalți i-am iertat. O imprudență, o prostie.“ Apoi revine la Orsini și la Vitellozzo: „Vreau să-ți mărturisesc ceva. Vitellozzo intenționează să-și răzbune fratele pe care voi l-ați ucis. El a fost dus în litieră, așa bolnav cum era, ca să se înțeleagă cu Orsini. Contra mea? Ești naiv. Contra Florenței. Orsinii au legături strânse cu Medicii...“

Așa se desfășoară toate întrevederile. Cesare este un actor extraordinar, de care nu te plictisești să-l tot vezi cum își joacă rolurile la care îl obligă cheful său și circumstanțele. Îi dă lui Machiavelli să citească scrisorile ambasadorilor francezi către tatăl său. Norocul are culoarea verde, zice el. Și, de fapt, norocul îl servește de minune.

Machiavelli e cucerit. Da, Cesare Borgia e un supraom, un fiu de rege, e salvatorul pe care îl așteaptă de atâtea secole Italia. Nu te opui bărbatului trimis de destin. Să nu ne lăsăm amăgiți de intrigăria nemulțumiților și a neputincioșilor. Cesare, singur, este mai mare și mai puternic decât toți la un loc. Și apoi, de partea sa el are norocul, acest miraculos noroc de culoare verde, verde ca primăvara.

Machiavelli s-a hotărât. Florența trebuie să meargă alături de Cesare Borgia. Împreună, ei vor înfăptui lucruri mari; iar el, secretarul cancelariei, îi va ajuta să realizeze aceste uriașe proiecte. Dar mai trebuie să consimtă și Florența. Republica, după cum îi e felul, tergiversează, o ia pe ocolite. Guvernul ăsta de cămătari și de prăvăliași se tocmește, se zgârcește, ca și cum ar avea în fața sa un om oarecare. Trebuie totuși să se hotărască. Ori cu Cesare, ori contra lui. Contra lui ar însemna contra Italiei.

Magistrații aceștia florentini, acești aleși pe două luni, să fie ei în stare să-l înțeleagă pe Cesare, așa cum îl înțelege el, Machiavelli? Să fie ei capabili să-și depășească civismul, ca să dovedească un adevărat patriotism italian? Se vor elibera ei vreodată de interesele lor meschine? De patriotismul lor local? Italia are, în sfârșit, un șef, un bărbat care va fi conducătorul ei, și care e demn să-i fie. Vor lăsa ei să le scape această ocazie?

Pentru a preveni refuzul brutal al Seniorici și a menaja susceptibilitatea poporului suveran – „ce se amestecă ăsta? Noi cerem informații, nu sfaturi" – Machiavelli se preface smerit și se scuză că vorbește cu atâta foc. „Nu trebuie să vedeți în asta nici un fel de aroganță, ci numai dovada mea de devotament față de Florența." Dar el deja se gândește la Italia mai mult decât la Florența; interesele Florenței sunt subordonate celor ale Italiei, sau, mai precis, interesul general și cu cel particular nu sunt decât unul și același lucru.

Florența nu întreprinde nimic. Trebuie ca cei Zece să discute mai întâi, pe îndelete, fiecare problemă. Și, după aceea, e necesar să fie consultați șefii partidelor, să fie sondată opinia publică și, mai înainte de a se lua o hotărâre – pentru a nu se lua nici una –, oricare ar fi ea, să se înființeze niște comisii și subcomisii. Ce frumoasă e democrația! Nu găsești un om care să aibă curajul să ia o inițiativă, să-și asume o răspundere. Soderini a fost numit gonfalonier pe

viață, dar asta nu schimbă cu nimic lucrurile; Constituția nu-i dă suficiente puteri; și, de altfel, Soderini este un *bambino*, o ființă nehotărâtă, slabă și oscilantă. Când Machiavelli compară ordinea și promptitudinea care domnesc la curtea lui Borgia cu intrigile de la Palazzo Vecchio, cu jocurile de influență care paralizează guvernul, cu încetineala, cu ezitările și cu retractările acestei democrații care vorbește în numele poporului și se teme de el, ce mizerie este această pretinsă libertate înscrisă pe steagurile Republicii! Aici există un șef care ia hotărâri, care acționează, fără să mai ceară sfatul unor incapabili sau unor proști al căror merit este doar că sunt mulți și beneficiază de infailibilitatea anonimatului. Cesare se află peste tot, se ocupă de cele mai mici amănunte. Nimic nu-i scapă. Machiavelli l-a văzut trecând trupele în revistă: îl examinează pe fiecare ostaș, unul după altul, cu atenție, și știe chiar dacă lipsește un bumb la o manta. Citește toate scrisorile, și pe cele primite, și pe cele expediate. E neobosit, are geniu, are încredere în destinul său, în steaua sa, în norocul său de culoare verde. Este un șef.

Senioria se compune din niște mic-burghezi florentini, nu din patrioți italieni. Visul lui Cesare Borgia, admițând că i l-ar înțelege, le-ar provoca un șoc; l-ar considera o simplă ambiție a unui principe italian care vrea să obțină supremația asupra celorlalți principi. Din partea unui străin, ceva de înțeles, dar nu și din partea unui compatriot. Apărând interesele înguste ale florentinilor, Senioria credea că-și face datoria. Din fericire, Machiavelli avea mulți prieteni, și-i fusese apreciat modul cum purtase discuțiile cu Caterina Sforza și cu cardinalul d'Amboise; fără astea, tonul de sfătuitor pe care îl adoptase și îndrăzneala de a-și da o părere care nu-i fusese cerută l-ar fi putut costa scump.

Confidențele lui Cesare Borgia nu spun, totuși, prea mult despre proiectele sale. Deseori, Machiavelli are impresia că acest bărbat teribil se amuză cu el, ca mâța cu șoarecele.

Care să fie adevăratele sale intenții față de Florența? Asigurările de prietenie, dorința sa de pace să fie sincere? Sau să nu urmărească decât înșelarea neîncrederii ambasadorului florentin? Machiavelli, cât este el de inteligent și de abil, se simte parcă rătăcit în acest labirint, bătând mereu aceleași căi, fără să poată găsi ieșirea. Încearcă Cesare să câștige timp? Ce așteaptă? Întăriri din Franța? Și ce va face cu „dieta faliților“? Îi va ierta? Da, dacă are nevoie de ei; dar se va simți prea puțin în siguranță în mijlocul lor. Dar dacă „faliții“, conștienți până la urmă de greșeala făcută amenințându-l pe Cesare, s-or răzgândi și s-or înțelege cu el? Și atunci, cum stăm cu Florența, care azi nu reprezintă pentru duce decât o contragreutate împotriva condotierilor trădători?

Ceea ce e și mai deconcertant e amestecul acesta de putere tainică și un fel de delăsare, ce face impresia că inima Principelui s-a îmblânzit. Clipele aparente de prea mare abandon să nu fie acelea ale unei mari prefăcătorii? Când minte el mai grozav? Cum să distingi în aceste convorbiri pline de șocuri, de tăceri bruște, de monologuri prelungite, unde se află sinceritatea și unde impostura? Cum să discerni adevărul din ceea ce spune și din ceea ce nu spune? Secretarii ducelui, Agapito și Spannochi, cu care Machiavelli stă ades de vorbă, îi măresc și mai mult confuzia. Dau ei pe față, la un pahar, adevăratele intenții ale stăpânului, sau joacă și ei aceeași comedie?

Machiavelli are senzația că se află pe o scenă de teatru, și că joacă un rol într-un fel de tragedie-farsă, căreia nici nu-i cunoaște scenariul; replicile sale se succed tiptil, tiptil, și sunt dictate de intuiția, brusc apărută, că interlocutorul său ori ascunde, ori mărturisește ceva, fără să-și dea seama dacă el nu interpretează două, trei sau mai multe roluri deodată.

În sfârșit, după discuții subtile și pe îndelete, se ajunge la un rezultat: Cesare Borgia a precizat ceea ce vrea el de la Republică: o *condotta.* Dar Republica nu are nevoie de alți

condotieri: ea posedă deja toate trupele care îi trebuie. Cesare se întunecă la față. De ce Florența nu-mi vrea prietenia? Acum greșește Florența față de Valentinez; acum el are un motiv serios de necaz și de ranchiună. Dacă se răzbună, atunci Florența a vrut-o. Se poate să nu fi venit el cu propunerea aceasta pentru o *condotta* decât ca să aibă un pretext? De ce vrea să intre în serviciul Republicii? E stăpânul unor state puternice, și poate dispune, după bunul său plac, de tezaurul pontifical. Ce intenții misterioase se ascund sub această nouă cerere?

Cum să-l refuzi pe un om atât de drăguț? Toate scrierile lui Machiavelli vorbesc de asigurările de prietenie și de afecțiune cu care îl copleșește Cesare. E trup și suflet pentru Florența, și nu dorește altceva decât s-o servească. Și toată lumea se lasă prinsă de aceste vorbe poleite și mieroase. Nu vorbește decât de înțelegere și de reconciliere. Se va trage cu buretele peste vechile motive de sfadă. De acum înainte se va trăi în pace, în bună înțelegere, într-o încredere reciprocă. De ce să ne certăm? Viața e atât de scurtă. De altfel, Cesare nu este ambițiosul lipsit de conștiință, așa cum îl vorbesc dușmanii săi; a obținut acum tot ce și-a dorit, nu mai vrea nimic în plus. Tiranii Bolognei și ai Perugiei pot să doarmă liniștiți; el nu se gândește la orașele lor. Orsinii? Ăștia sunt niște vechi camarazi, și el e oricând gata să se împace cu ei. „Faliții“ din liga Magione? Niște imprudenți, niște impulsivi, dar, la urma urmelor, băieți buni, condotierii ăștia. Complotul lor a fost o copilărie, și se pare că au și renunțat la el; ne aflăm acum în decembrie 1502, și sunt peste trei luni de când și-au început conspirația. Dacă urmăreau scopuri ascunse, le-ar fi atins mai de mult. Pentru că, mă rog, nu sunt, totuși, niște copii și știu bine că e periculos să amenințі pe cineva dacă nu treci imediat la fapte. E o experiență făcută de vânători; dacă nu reușești să ucizi imediat sălbăticiunea, ferește-te s-o rănești sau chiar s-o iriți. Din fericire, Cesare nu și-a făcut

probleme cu liga lor îndrăzneață; nu e furios pe ei, nu are resentimente. Dacă ar fi vrut să se răzbune, ar fi făcut-o deja. De alfel, nu-l slujesc ei acum cu credință pe duce? Vezi, tocmai au cucerit Sinigaglia, pentru el...

Sinigaglia! „Orașul se află la un zbor de săgeată de poalele munților și la aproximativ o milă de malul mării. În apropierea orașului curge un râuleț care îi udă zidurile dinspre Fano, de partea drumului ce duce la acest orășel, astfel că, ajungând la Sinigaglia, mergi multă vreme pe lângă munți; când te afli pe malul râului care udă orașul, o iei la stânga și mergi câtva timp pe țărm, apoi traversezi apa peste puntea așezată în fața intrării în oraș, puțin mai de o parte. În fața porții există un mic cartier periferic și o piață pe malul râului, acolo unde acesta face un cot." Astfel se prezintă decorul în care călărește Machiavelli împreună cu escorta lui Cesare Borgia, în dimineața aceea de 31 decembrie. El a îmbrățișat totul dintr-o privire, ca un bun observator. Dar nu-și imaginează ce dramă cumplită se va petrece în acest decor. Să-l ascultăm descriind locul; e bine să-i cunoaștem topografia, ca să putem aprecia astfel dacă i se potrivește spusa lui Paolo Giovio, de *bellissimo ingano*, „o minunată înșelătorie".

Încântat la vestea cuceririi Sinigagliei, Cesare Borgia a ținut să-i felicite și să le mulțumească personal Orsinilor și lui Vitellozzo, care reușiseră această frumoasă lovitură. Și îl ia cu el pe Machiavelli, ca să-i arate un spectacol demn de apreciat, dar și ca să aibă un martor; martorul a cărui părere contează pentru el. Toate ițele, strânse cu răbdare și potrivite timp de zile, săptămâni, luni, în sfârșit au țesut o frumoasă pânză. O veritabilă operă de artă. O capodoperă de politică. În această frumoasă pânză vor fi înfășurate, pentru îngropăciune, trupurile condotierilor.

Aceștia nu sunt prea liniștiți. În ciuda asigurărilor de prietenie și a îmbrățișărilor ducelui, ei țin minte că el rar uită

o injurie. Ar prefera câmpul de luptă, unde sunt mai în siguranță, în mijlocul trupelor; și iată-l pe Cesare că sosește cu două mii de călăreți și zece mii de infanteriști. Să fie asta suita unui om care vine să stabilească, prietenește, condițiile unui tratat definitiv de pace? Acest tratat trebuind să fie semnat, după dorința ducelui, chiar la Sinigaglia, condotierii au primit ordinul să se întâlnească aici cu Cesare. Ca să prevină orice primejdie, ei au lăsat la Sinigaglia trupele lui Oliverotto, o mie de pedestrași și cincizeci de călăreți; restul a trebuit să fie trimis la Urbino, ca trupe de garnizoană.

I-a făcut Cesare Borgia cu ochiul lui Machiavelli, ca să-i atragă atenția că trebuia să urmărească bine ceea ce avea să se întâmple, sau și-a păstrat ținuta gravă, melancolică și misterioasă, revers al extraordinarului său mod de a acționa?

„Totul fiind gata pregătit, ducele de Valentinois a pornit în marș spre Sinigaglia. Când vârful unității sale de cavalerie a ajuns la micul podeț, s-a oprit și nu l-a traversat; o parte a trupei s-a înșirat de-a lungul câmpiei și alta de-a lungul râului, lăsând între ele un spațiu pe care l-a străbătut infanteria și a intrat apoi direct în oraș. Vitellozzo, Pagolo și ducele de Gravina veniseră călare până în fața ducelui, însoțiți de un mic număr de călăreți. Vitellozzo era neînarmat și purta o mantie căptușită cu verde, având aerul trist și abătut, ca și cum ar fi presimțit ce soartă îl aștepta. Tristețea lui i-a izbit chiar și pe cei câțiva dintre prietenii săi care îl cunoșteau și pe el, și-i cunoșteau și curajul. Se spune că, atunci când și-a părăsit soldații ca să vină la Sinigaglia înaintea ducelui, și-ar fi luat rămas-bun de la ei, că le-ar fi încredințat șefilor lui familia sa și toate bunurile ce-i aparțineau, iar nepoților săi le-a recomandat să pună mai mult preț pe valoarea străbunilor decât pe măreția sa, apusă acum.

Ajunși toți trei lângă duce, l-au salutat cu multă cordialitate, iar el le-a răspuns zâmbind; imediat, cei care

aveau ordinul să pună mâna pe dânșii li s-au și așezat alături. Dar ducele, nevăzându-l printre ei pe Oliverotto, care rămăsese cu trupa în Sinigaglia, unde își avea cantonamentul, și se afla pe câmp la instrucție, i-a făcut semn lui Don Michele, care trebuia să se ocupe de el, să procedeze în așa fel încât omul să nu-i scape. Don Michele a pornit repede și, ajungând la Oliverotto, i-a spus că nu era cazul să-și scoată trupa din cantonament, fiindcă se putea să i-l ocupe oamenii ducelui, și l-a sfătuit să-i cantoneze imediat iar el să se prezinte înaintea șefului. Oliverotto l-a ascultat și a venit; ducele, cum l-a văzut, l-a chemat la el. După ce l-a salutat, Oliverotto l-a urmat.

Ajunși la Sinigaglia, la cantonamentul care le fusese destinat, cei patru prizonieri au fost târâți într-o cameră ascunsă, unde au fost închiși. Imediat, ducele de Valentinois s-a urcat pe cal și a dat ordin ca oamenii lui Oliverotto să fie dezarmați, ca și cei ai lui Orsini. Cei ai lui Oliverotto au fost luați prin surprindere, dar cei ai lui Orsini și Vitellozzo, care se aflau mai departe și care bănuiau ce nenorocire îi păștea pe șefii lor, au avut vreme să se adune și, plini de curaj, așa cum fuseseră instruiți de Orsini și Vitelli, au format un batalion puternic și, în ciuda opoziției localnicilor și a armatei inamice, au ieșit din oraș. Soldații ducelui, nemulțumiți că nu le rămăseseră decât lucrurile trupei lui Oliverotto, au început să jefuiască imediat orașul; și l-ar fi devastat în întregime, dacă ducele nu i-ar fi oprit, pedepsindu-i pe cei mai zgomotoși.

Când s-a restabilit liniștea, ducele a considerat că era momentul să scape de Vitellozzo și de Oliverotto. Au fost duși amândoi într-un loc mai dosnic, unde au fost strangulați. Nu se spune nici un cuvânt de laudă despre prestigiul pe care l-au avut. Vitellozzo l-a rugat pe papă să-i acorde deplină indulgență pentru toate păcatele; Oliverotto, plângând, îl învinuia pe Vitellozzo de ceea ce făcuse împotriva ducelui.

Au fost lăsați în viață Paolo Orsini și ducele de Gravina, până când Cesare a fost informat că papa îl arestase la Roma pe cardinalul Orsini, arhiepiscop de Florența și senior de Santa Croce. Cum a aflat vestea, i-a gâtuit și pe aceștia doi, la castelul Piave, în ziua de 18 mai 1503."

Machiavelli nu asistase decât la primul act al tragediei. La orele două dimineața, l-a sculat din pat un secretar al lui Cesare Borgia. Ducele vroia să-i vorbească. Cesare, bucuros, i-a sărit de gât, și i-a povestit tot ceea ce se petrecuse. Exulta, ca un pictor care tocmai și-a terminat capodopera și e nerăbdător s-o vadă admirată de prietenul său cel mai drag și cel mai bun cunoscător. Machiavelli s-a bucurat împreună cu el; era, într-adevăr, o capodoperă. Piesa fusese admirabil jucată. Cât despre victime – niște bieți nătărăi! –, așa le-a trebuit dacă s-au aruncat singuri, ca proștii, în gura lupului. Ar fi o pierdere de vreme să te apuci să-i plângi pe niște neisprăviți și imbecili. Oamenii ăștia își primiseră exact pedeapsa meritată pentru imprudența și naivitatea lor; ei nu l-au suprimat pe Cesare atunci când l-au avut în mână; l-au stârnit doar cu Magione și apoi au stat liniștiți, ca și cum un asemenea om avea să uite, fără să clipească, o astfel de provocare. Nici că se putea o prostie mai mare!

Acesta este singurul discurs funebru cu care Machiavelli judecă victimele de la Sinigaglia. Ca un bun politician, el admiră felul cum a fost combinată, jucată și terminată această treabă. Un om inteligent nu poate decât să elogieze o stratagemă atât de bine izbutită. Important este să izbutești, și să o faci frumos. O stratagemă, ca și un tablou sau o statuie, poate și trebuie să fie „ceva frumos". În toată treaba asta nu există loc pentru considerații morale: e vorba de politică. Cel mai tare are dreptate; o are, pentru că e cel mai tare. Condotierii au pierdut partida pentru că au jucat-o prost. S-au vârât, neghiobii, într-o conspirație, apoi s-au lăsat la cheremul aceluia împotriva căruia au conspirat; era ușor de

Au fost lăsați în viață Paolo Orsini și ducele de Gravina, până când Cesare a fost informat că papa îl arestase la Roma pe cardinalul Orsini, arhiepiscop de Florența și senior de Santa Croce. Cum a aflat vestea, i-a gâtuit și pe aceștia doi, la castelul Piave, în ziua de 18 mai 1503."

Machiavelli nu asistase decât la primul act al tragediei. La orele două dimineața, l-a sculat din pat un secretar al lui Cesare Borgia. Ducele vroia să-i vorbească. Cesare, bucuros, i-a sărit de gât, și i-a povestit tot ceea ce se petrecuse. Exulta, ca un pictor care tocmai și-a terminat capodopera și e nerăbdător s-o vadă admirată de prietenul său cel mai drag și cel mai bun cunoscător. Machiavelli s-a bucurat împreună cu el; era, într-adevăr, o capodoperă. Piesa fusese admirabil jucată. Cât despre victime – niște bieți nătărăi! –, așa le-a trebuit dacă s-au aruncat singuri, ca proștii, în gura lupului. Ar fi o pierdere de vreme să te apuci să-i plângi pe niște neisprăviți și imbecili. Oamenii ăștia își primiseră exact pedeapsa meritată pentru imprudența și naivitatea lor; ei nu l-au suprimat pe Cesare atunci când l-au avut în mână; l-au stârnit doar cu Magione și apoi au stat liniștiți, ca și cum un asemenea om avea să uite, fără să clipească, o astfel de provocare. Nici că se putea o prostie mai mare!

Acesta este singurul discurs funebru cu care Machiavelli judecă victimele de la Sinigaglia. Ca un bun politician, el admiră felul cum a fost combinată, jucată și terminată această treabă. Un om inteligent nu poate decât să elogieze o stratagemă atât de bine izbutită. Important este să izbutești, și să o faci frumos. O stratagemă, ca și un tablou sau o statuie, poate și trebuie să fie „ceva frumos". În toată treaba asta nu există loc pentru considerații morale: e vorba de politică. Cel mai tare are dreptate; o are, pentru că e cel mai tare. Condotierii au pierdut partida pentru că au jucat-o prost. S-au vârât, neghiobii, într-o conspirație, apoi s-au lăsat la cheremul aceluia împotriva căruia au conspirat; era ușor de

prevăzut ce soartă avea să-i aștepte. Dacă ar fi fost tot atât de deștepți ca Cesare, și mai iuți de mână, atunci în groapă ar fi stat Cesare. Norocul verde aparține aceluia care îl apucă. Și, așa cum spune amicul Guicciardini, „mai bine să le-o tragem noi lor, decât ei nouă".

Crima, în sine, nu-i nici un bine, nici un rău. Dacă e necesară, e justă, și, când e făcută cu rafinament și pricepere, devine frumoasă; ea se ridică până la nivelul unei opere de artă, căci arta există peste tot, și în crimă, și în pictură, și în poezie. Capodopera este pecetea geniului. Asta îl deosebește pe un bărbat de geniu ca Cesare Borgia de un politician mediocru, dar nu lipsit de talent, cum e Gian Paolo Baglioni. Și Baglioni, în războiul său contra lui Iuliu II, îl va avea la mână pe adversar, dar îl va lăsa să-i scape. Merită să fie lăudat pentru această mizericordie? Machiavelli, care îl acoperă pe Cesare Borgia cu elogii sincere și entuziaste pentru „capodopera de la Sinigaglia", nu are decât blam și dispreț pentru sărmanul Baglioni, vinovat de a fi acționat cu scrupulele unui om de treabă, atunci când situația îi pretindea o acțiune promptă, energică și implacabilă. „Baglioni", spune el, „avea ocazia să-și creeze o reputație de nezdruncinat, să-și suprime dușmanul și să pună într-o clipă mâna pe prada cea mai bogată. Pentru că toți cardinalii de atunci ai papei i-ar fi adus pe tavă bogățiile cele mai mari și cele mai de dorit. Dar bărbatul acesta, care nu roșea că îl cunoștea toată lumea ca pe un incestuos și un paricid, nu a știut, sau, mai bine zis, nu a îndrăznit să profite de ocazia ce îi stătea în față ca să facă un gest de curaj; toți i l-ar fi admirat și i l-ar fi imortalizat; ar fi fost primul care să le arate capilor Bisericii că nu trebuie prea bine priviți cei ce trăiesc și guvernează ca ei; da, ar fi comis o crimă, dar a cărei nelegiuire ar fi fost scuzată de însăși grandoarea ei și l-ar fi pus la adăpost de primejdiile care ar fi urmat."

Machiavelli nu-l va blama prea mult pe Cesare Borgia pentru că și-a ucis fratele, pe ducele de Gambia, și i-a aruncat cadavrul în Tibru. Orice acțiune se justifică, fie prin nece-

sitate, fie prin frumusețe. Când aceste două elemente se alătură unul altuia, ca la Sinigaglia, treaba este perfectă și demnă de admirație. Or, Cesare este omul care execută imediat și fără șovăire tot ceea ce socotește că e necesar; și, prin asta, el merită să fie absolvit; și cum, pe deasupra, mai e, din fire, și un italian al Renașterii, sigur că va considera artă un act atât de simplu ca o lovitură de cuțit, lucru pentru care Cesare Borgia merită și elogii și respect. Mai ales când acest bărbat este o stea în ascensiune, tipul însuși al supraomului, al fiului de rege, viitorul stăpân al întregii Italii. Într-un cuvânt, șeful trebuie slujit cu devoțiune nemărginită și oarbă.

Cesare are de partea sa toate șansele. Ascensiunea sa e rapidă și violentă; a avut loc cu toate precauțiile care să-l ferească de o prăbușire. Acest prodigios om de acțiune știe să calculeze la rece, și e omul cel mai calm și mai chibzuit. Trei luni i-au trebuit ca să regizeze acel *bellissimo ingano* de la Sinigaglia. Capodoperele nu se realizează într-o zi. El își atinge astfel apogeul. Drumul e liber. Orsinii, puternicii săi dușmani, sunt morți. Poporul Perugiei și-l dorește șef. Câți au mai rămas din Vitelli vin să-i solicite *aman* și să-i ofere toate bunurile lor. Cesare le acceptă cu măreție, bineînțeles în folosul Bisericii, al cărei gonfalonier este. Pentru el personal nu vrea nimic, nu are ambiții și nici dorințe. El e servitorul Bisericii și tot ceea ce cucerește îi revine ei.

Jocurile sunt făcute. Se pare că Italia și-a cunoscut stăpânul. Stăpân prin curaj, prin deșteptăciune, prin energie, prin *virtus* – această virtute supremă în care se dizolvă toate celelalte și fără de care toate celelalte nu sunt nimic. Mai rămân Petrucci și Baglioni, care nu vor capitula și care sunt greu de prins în cursă. În sfârșit, mai există și dușmanul neprevăzut, acela la care nu te aștepți: fatalitatea. Ea schimbă pe neașteptate „culoarea verde“ a norocului.

Într-o zi, papa a invitat la masă, la „via“ sa, pe vreo câțiva cardinali. Oameni bogați de care el vrea să se

debaraseze; îi va moșteni și le va vinde pe bani buni demnitățile acelora care vor oferi mai mult. Operația este, deci, de două ori profitabilă. Pentru ca lucrurile să se petreacă decent și curat, vor fi otrăviți; ei vor muri când vor ajunge acasă, și nimeni nu va ști de ce. Prin urmare, au fost pregătite două carafe cu vin; una pentru Alexandru VI și fiul său – Cesare nu vroia să lipsească de la o asemenea distracție –, și cealaltă pentru invitați.

E cald. Înainte de masă, Alexandru VI cere de băut. Chelarul, care este la curent cu toată treaba, lipsește în momentul acela; un valet ia carafa și umple paharul lui Cesare și pe al papei; din cealaltă carafă, paharele cardinalilor. În timpul nopții, Alexandru VI moare în chinuri groaznice, iar Cesare nu scapă decât datorită constituției sale de fier, și pentru că energia sa învinge chiar și cea mai puternică otravă. Ca să-l salveze, medicul său a pus să fie spintecat un catâr și l-a vârât în burta lui, caldă încă, pe principe. O fi fost medicația asta simplă, sau extraordinara sa voință ceea ce l-a salvat? Cesare n-a murit. Dar, în timp ce se zbătea între viață și moarte, evenimentele își urmau cursul, fără el, în afara lui, contra lui. Dușmanii au recăpătat curaj; cardinalii s-au reunit într-un conclav pentru a alege un nou papă.

Ce-o să se întâmple cu Cesare sub domnia succesorului lui Alexandru VI? Va mai rămâne el comandantul armatei? Își va mai păstra titlul de gonfalonier al Bisericii și va mai avea la dispoziție tezaurul pontifical? În jurul conclavului, intrigile se țes, pe când Cesare zace în pat bolnav. Când i se spune că a fost ales Pius III, el dă din umeri: un moșneag și un incapabil. Însă Pius III nu domnește decât douăzeci și trei de zile, și trebuie ales un nou papă. Dar acum Cesare s-a vindecat și e din nou stăpân pe sine. Deoarece destinul său depinde de alegerea care va avea loc, el trebuie să devină stăpânul conclavului.

Lucrurile s-au schimbat însă. Cesare nu mai e azi fiul atotputernic al unui tată infailibil și omnipotent; e doar un aventurier în care oamenii nu se mai încred, dar pe care încă îl mai menajează pentru că se tem de el... În ziua când nu le va mai fi teamă... Lipsit de cea mai mare parte din prestigiu și autoritate, Cesare înțelege că nu va putea face să fie numit un papă așa cum vrea el; pentru asta e nevoie de o acțiune îndrăzneață: să-i răpească pe candidații care îl jenează și să blocheze conclavul. Nu îndrăznește. Nu poate. Trupul său slăbit de otravă, celebra otravă a familiei Borgia, se mișcă greu, mintea lui și-a pierdut din luciditate, din cutezanță, din promptitudine. Ezită, temporizează; el, care altădată într-o clipă calcula și acționa, cu toate resursele unui geniu, cu toată siguranța instinctului.

Succesul nu a depins de el; credea că își luase toate măsurile – cine ar fi putut să prevadă ironia răsturnării unui destin, greșeala prostească a unui servitor? El știa foarte bine că se găsea la discreția schimbării papei; Alexandru VI fusese însă un bărbat solid și, în ciuda exceselor sale, făcut să trăiască mult. Cesare își luase mai dinainte măsuri în vederea oricăror primejdii. „Mai întâi“, spune Machiavelli, „distrusese toată stirpea seniorilor pe care i-a jefuit, ca să-i taie viitorului papă cheful de a-l despuia el pe dânsul; în al doilea rând, și i-a alăturat pe toți gentilomii Romei, ca să-l aleagă ei pe papă; în al treilea, pe cât a putut, și-a format oameni în Sfântul Colegiu și, în sfârșit, în al patrulea, s-a hotărât să pună mâna pe putere în cât mai multe state, în așa fel încât să reziste la primul atac.“

Această politică în care se angajase pe termen lung cerea timp; cel puțin câțiva ani, și el abia avea câteva luni la dispoziție pentru a-i pune bazele. „Bazele erau bune, deoarece Romagna îi era fidelă, și l-a așteptat mai mult de o lună, în timp ce el se afla, deși aproape mort, în siguranță la Roma. Dacă atunci când a murit Alexandru VI n-ar fi fost

bolnav, i-ar fi venit totul mai ușor. În ziua când a fost numit Iuliu II, mi-a spus că se gândise la toate piedicile ce i s-ar fi putut ivi la moartea tatălui său și că pentru toate avea el leac, dar nu prevăzuse că o să fie el însuși în primejdie de moarte."

Aceste zile pierdute au fost hotărâtoare pentru viitorul și pentru prăbușirea sa. Incapabil să facă să fie ales un papă cum vroia el, ca un bun jucător l-a susținut pe cardinalul della Rovere, același care fusese rivalul nefericitului de Alexandru VI și care, în urma eșecului, era tare ranchiunos pe familia Borgia. De ce l-a preferat? Din prea multă șiretenie; ca viitorul papă să-i fie recunoscător și să-l lase mai departe în funcția de gonfalonier.

Întotdeauna se plătește scump o eroare psihologică. Înseamnă că, dacă l-a crezut capabil de recunoștință, nu l-a cunoscut prea bine pe fostul mic pescar din Albissola. Iuliu II nu-i datorează nimic lui Cesare Borgia, al cărui tată îi răpise odată tiara, în momentul când credea că o să și-o așeze pe cap. El nu are nevoie de acest aventurier care este acum un falit. Cesare nu are deci nimic de așteptat de la Iuliu II. Și totuși, ducele de Valentinois face pe grozavul și afișează o mare încredere în sine și multă siguranță. Machiavelli îl vede mereu cu aceeași față zâmbitoare, ca și cum nu l-ar amenința nimic. Crede în steaua lui. El își spune că soarta nu-l doboară dintr-o lovitură pe un Cesare Borgia. Dar, în ciuda acestei încrederi, în ciuda frumoaselor proiecte pe care le împărtășește și prietenilor săi – iar Machiavelli este unul dintre ei –, se vede apărând la el un sentiment nou pe care nu-l mai avusese niciodată până atunci și care îl asaltează încet, încet: teama.

Lui Cesare Borgia îi e teamă. E pierdut. Cu o privire lucidă și tristă probabil, pentru că își pusese mari speranțe în acest bărbat, Machiavelli asistă la decăderea rapidă a Principelui. Chiar și cei mai superficiali observatori îl văd

acum schimbător, nehotărât, suspicios, stupefiat, împrăștiat, ieșit din fire; *uscito dal cervello,* spune Bentivoglio cancelarului, care i-o șoptește lui Machiavelli. Și Machiavelli, ca să concretizeze într-un cuvânt impresia ciudată pe care i-o fac astăzi caracterul și comportamentul lui Cesare, scrie Seniorieі că el seamănă cu un om care se „zvârcolește pe dinăuntru".

Prietenii l-au părăsit, ca și secretarii. Chiar Agapito pleacă să se angajeze în altă parte. Pentru că Cesare Borgia e terminat. Ce dureroasă decepție pentru Machiavelli, care l-a admirat atât, care a așteptat atâta de la el. Cesare ar mai fi putut salva situația; cardinalii se sfădesc, orașele se agită. El rămâne încă de temut și cu atât mai de temut cu cât nu i se cunosc intențiile și nimeni nu știe unde se află. Trupele pontificale îi rămân devotate; și apoi mai sunt și spaniolii, care s-ar lăsa omorâți pentru el și care nu așteaptă decât un semn ca să sară asupra conclavului.

Dar semnul acesta el n-o să-l facă. Un resort s-a rupt. Machiavelli asistă cu o curiozitate dureroasă la dezagregarea acestei minunate personalități care se desface, se descompune. O lovitură îndrăzneață i-ar asigura puterea. Să-i cheme pe francezi în ajutor, să semneze repede un tratat cu Florența. Otrava a măcinat această energie neîmblânzită pe care nici o forță omenească nu părea în stare s-o încovoaie. Ce are de gând să facă? Nu știe nimeni. Se spune că vrea să plece la Genova, să strângă sumele de bani pe care le depusese pe la negustori și să reînceapă războiul. Dar cum să-și conducă armatele, el care nu mai poate nici să urce pe cal?

Machiavelli îl privește cum trece culcat în trăsură, cu fața suptă, trăsăturile slăbite de îngrijorare, cu ochii săi mari plini de nostalgie rătăciți acum, având în ei o expresie nedefinită. Și-a pierdut controlul. Nu mai are autoritate. Nu mai e stăpân nici pe trupul, nici pe mintea sa. O zdreanță, da, o zdreanță pe care o sfâșie incertitudinea și care, în loc să acționeze, șovăie, se clatină. Ludovic XII, pe care îl solicită,

se face că n-aude; Franța nu vrea să se compromită într-o cauză pierdută. Petrucci și Baglioni pândesc momentul favorabil ca să-l termine pe dușmanul rănit. Totul mai depinde încă de ceea ce va face papa. Dacă îl menține în funcția de gonfalonier al Bisericii, Cesare Borgia e salvat; dacă papa îl părăsește, e pierdut.

Unde sunt zilele frumoase de la Cesena și de la Sinigaglia? La vremea aceea nu l-ar fi speriat nici un papă; și acum se află în mâinile lui Iuliu II, dușmanul implacabil al familiei Borgia. Pe Machiavelli nu-l înșală curajul cu care el își menține speranța și încrederea. Sunt vorbele unui om ajuns la strâmtoare, ce încă vrea să creadă într-o putere pe care nu o mai are. Cesare Borgia ar fi putut realiza lucruri mari. Nu are decât douăzeci și șapte de ani! Cu atât mai rău. Norocul s-a întors împotriva lui. Ca orice bun italian superstițios, Machiavelli știe bine că omul împotriva căruia s-a întors norocul este un om pierdut. Lui nu-i plac oamenii care nu au noroc, pentru că aceștia sunt oameni destinați eșecului; și pe el eșecul nu-l interesează. Asta nu înseamnă că e stăpânit de dorința de a fi mereu alături de cel mai tare; nu, dar consideră că succesul este semnul evident al excelenței. Cel care nu reușește este acela care nu merită să reușească, acela care nu a știut să reușească și nu a avut talentul necesar s-o facă. Și dacă, în ciuda calităților, a talentului, a geniului său, un om dă greș totuși pentru că fatalitatea l-a lovit, atunci te îndepărtezi de el, te îndepărtezi cu groază, ca de un lepros sau de un ciumat, de un blestemat, de un damnat; dar și pentru că vecinătatea cu ghinionul e, probabil, contagioasă.

Nu i-a mai rămas decât să aștepte derularea evenimentelor și să observe atent ce va urma. Ce va face Iuliu II? Machiavelli cunoaște foarte bine partida care se joacă, și miza ei, ca să-și mai facă iluzii. Un prost l-ar ierta. Iuliu II vede cu bucurie într-o greșeală mâna Domnului care îl scapă în mod miraculos de acești doi Borgia, și n-o să rateze un

prilej atât de grozav ca s-o termine cu acest neam blestemat.

S-a sfârșit. Papa îl arestează pe Cesare la Ostia, unde el s-a refugiat probabil cu intenția să plece cu o corabie. Unde? În Lumea Nouă s-ar mai putea face lucruri mari. Ploaia nu mai încetează. Sub aversele acestea sinistre, Cesare e dus la Roma. „Timpul ne va vorbi de acum înainte despre soarta sa, dar voi nu va trebui să vă mai ocupați de proiectele și speranțele sale", scrie Machiavelli către Seniorie. Și, cu aceeași impasibilitate rece, detașată, el continuă: „Pedestrașii pe care i-a avut cu el se înapoiază unul câte unul la Roma. Gentilomii care l-au întovărășit se întorc, desigur, acasă. Don Michele și celelalte trupe care au luat drumul Toscanei n-or să mai ajungă la destinație." După ce, trist, a subliniat cu câteva fraze tragice prăbușirea Principelui, el adaugă: „Vremea nu pare dispusă să se facă frumoasă; am avut, de fapt, doar două zile mai puțin urâte, dar azi e mult mai îngrozitor ca oricând."

Asta e tot. Nu se va mai vorbi despre Cesare Borgia. Acest principe care vroia să fie „Cezar sau nimic", nu mai e nimic. În acest timp, Roma se agită; se instruiește procesul familiei Borgia. Oamenii pe care i-au jefuit își întețesc strigătele de răzbunare și își revendică banii. Alexandru VI nu mai e. Singur Cesare va înfrunta furtuna. Se așteaptă ca și cardinalul d'Amboise, care îl mai protejează, dar slab, și care reprezintă la Vatican opinia Franței, să părăsească Cetatea Eternă ca să lichideze conturile ducelui de Valentinois.

El, să se lase târât într-un tribunal și să accepte ca niște avocăței să-l interogheze și să-l judece! Să-și sfârșească zilele într-o carceră din castelul Sant'Angelo? Nu! Cesare mai are încă forța să scape de haita care vrea să-l sfâșie.

„Să plece unde o vrea Dumnezeu, cu cât mai repede, cu atât mai bine." Cartea faptelor mari ale Principelui va fi scrisă mai târziu, și dată ca model nenumăratelor generații de ucenici-politicieni. „Dacă vreți să urmăriți viața ducelui, aveți să vedeți tot ce-a făcut și tot ce făcuse pentru a pune baza puterii

sale viitoare. Acest studiu nu o să fie un lucru de prisos, pentru că eu nu voi putea oferi nimic mai bun unui principe nou, decât faptele și exemplul demn de urmat ale acestuia. Dacă, în ciuda tuturor măsurilor luate, el nu a reușit, asta nu e din vina lui, ci a nenorocului care l-a urmărit tot timpul."

Numele său va rămâne în posteritate; și însuși Machiavelli, care a fost martor la căderea sa, va păstra în inimă dragostea și admirația față de această victimă a sorții. Pentru moment, îl stăpânesc decepția și supărarea; dar el aparține în întregime prezentului, actualului, imediatului. Îl preocupă prea multe evenimente ca să mai aibă vreme de pierdut și cu Cesare Borgia, care ține acum de trecut. Mai târziu, când își va aduce aminte de această mare aventură a unui principe care a visat să fie unificatorul Italiei, când își va scrie, cu mintea limpede, rece și lucid, memoriile, el își va reaminti de acest mare bărbat pe care l-a cunoscut și îi va recunoaște meritele. Cărțile sale vor fi pline toate de amintirea lui, de faptele și exemplele lui. Dar acum îl părăsește cu oarecare necaz, ca pe un om care i-a destrămat cele mai înflăcărate elanuri. Mai târziu, va deveni mai echitabil. „Strângând la un loc toate faptele ducelui, n-aș putea să-mi reproșez că am neglijat ceva, și se pare că merită să-l propun, așa cum am făcut, ca model tuturor acelora care, cu sprijinul norocului sau al armelor, au ajuns să fie niște suverani cu vederi largi și cu proiecte mari." Și, în sfârșit, cel mai frumos elogiu din pana lui Machiavelli, după ani de zile de la moartea lui Cesare, o aprobare postumă, salutul adus de discipolul său recunoscător pentru tot ce a învățat de la el, omagiul suprem Maestrului: „Purtarea lui nu putea fi alta..."

Ce mai contează acum că, imprudent, mereu imprudent, Cesare Borgia, la fel de încrezător în planul său de ostaș desăvârșit, a plecat la Neapole ca să se pună la dispoziția marelui comandant, don Gonzalvo de Cordoba. Ce mai contează că acest Gran Capitan, călcându-și cuvântul dat – o

fi învățat asta chiar de la Cesare Borgia, care spunea că, în anumite cazuri, așa ceva nu e o vină, ci doar o dovadă de măiestrie –, îl trimite în Spania și îl închide în alcazarul de la Medina? În sfârșit, ce mai contează că ducele de Valentinois, de Romagna, de Urbino, prinț de Andria, gonfalonier al Bisericii și comandant șef al armatei pontificale, Cesare Borgia al Franței, a scăpat, până la urmă, din închisoarea sa, s-a înrolat, sub un nume de împrumut, într-un regiment spaniol, ca să moară prostește, necunoscut de nimeni, la asediul unui orășel, pentru o cauză care nu era a sa și care nici nu-l interesa? Principele i-a supraviețuit lui Cesare Borgia. Machiavelli va păstra toată viața imaginea acestui bărbat cu ochi focoși și triști și, pe bună dreptate, va face din el modelul supraomului politic. Iar când, mai târziu, în decursul veacurilor, teoreticienii și doctrinarii se vor sfădi între ei pe problema „machiavelismului“, pro sau contra lui Machiavelli, în fond despre Cesare Borgia se va discuta, despre marea sa aventură, despre marele său exemplu, despre marea sa lecție.

IX
Un papă soldat

Ocupând tronul Sfântului Petru, Iuliu II își va putea realiza marele vis al vieții: să facă război. Pentru el asta nu e o necesitate, e o plăcere. Acest bătrân cu o energie debordantă, cu o sănătate de fier, care își extenuează secretarii și scutierii fără ca el să simtă nici cea mai mică oboseală, acum se va dedica bucuros divertismentului său preferat. Divertisment? Deloc; războiul este pentru Iuliu II o ocupație de căpetenie, însăși rațiunea sa de a fi, meseria sa. El e ostaș, așa cum alți papi sunt sfinți sau teologi. Din vocație și cu pasiune.

Sunt multe de făcut, într-adevăr. Mai întâi, să stârpească ultimele rămășițe ale autorității familiei Borgia. Apoi să-i supună puterii bisericești pe principii italieni, care militează pentru independența și autonomia statelor lor. Cu o mână pe Moștenirea lui Constantin și cu alta pe mânerul sabiei – Moștenirea lui Constantin nu e decât o formalitate, și Papa își râde de ea, căci, știe că sabia e mai eficace –, Iuliu II se consideră și el un eliberator și un unificator al Italiei. Nu atât din patriotism, cât din ambiție și din dorința de a aservi totul atotputerniciei Bisericii – eu îl cred mai puțin italofil decât Savonarola, Machiavelli și Cesare Borgia, ca să nu mai vorbim de Dante și Petrarca –, din amor propriu și, de asemenea, pentru a face să crească nemăsurat de mult bogăția, extinderea și puterea Sfântului Scaun; ceea ce, de fapt, tot ambiție este, pentru că Sfântul Scaun e chiar el.

„Sufletul slăvitului Alexandru s-a înălțat la cei prea-fericiți, pentru a se bucura de odihnă veșnică. Trei dintre tovarășele credicioase și dragi inimii sale s-au grăbit îndată să-l urmeze: Destrăbălarea, Simonia și Cruzimea." Acesta e discursul funebru pronunțat de Machiavelli pentru Alexandru VI. Fi-va el mai indulgent cu urmașul otrăvitorului otrăvit? „Atunci, papa Iuliu, nemaiputându-și ține în frâu sufletul sălbatic, și-a fluturat în vânt drapelele sacre. Plin de o mânie firească, el și-a revărsat mai întâi veninul asupra tuturor acelora care puseseră mâna pe orașele de pe domeniul său."

Ce interesant este „sufletul acesta cumplit"! Amatorul de vieți extraordinare n-o să fie dezamăgit. Plecat de la zero, pescarul din Albissola a ajuns la pontificatul suprem datorită unor împrejurări norocoase și prin mișcări geniale, prin intrigi, violențe, îndrăzneală și servilism. Nu e un ambițios vulgar omul acesta care a știut să-l învingă pe Cesare Borgia și, în ciuda vârstei înaintate, a pornit la cucerirea Italiei. Afară cu Barbarii! Aceasta e deviza, cuvântul de ordine pe care el îl impune alor săi. Barbarii ăștia sunt francezii, spaniolii, nemții. Spaniolii, pentru că se află la Neapole; francezii, pentru că,de sus, de pe bastionul lor milanez, îi încurcă tot jocul politicii sale interne; nemții, pentru apetitul lor față de țările din miazăzi, nostalgia soarelui, pofta lor sălbatică de pământ italienesc, toate astea îi împing să treacă periodic strâmtorile și să dea buzna în câmpiile lombarde sau venete. Ești barbar pentru că nu ești italian. Italia e a italienilor. Italia va exista prin ea însăși. El este bărbatul care va realiza acest proiect uriaș.

Va dura mult, și el este bătrân.... Uite, Cesare Borgia a murit la douăzeci și șapte de ani. De i-ar da Dumnezeu zile, ar ajunge stăpânul lumii. Iată-l, adâncit în fotoliul său, cu ochii strălucitori, cu buzele strânse, cu barba tremurândă, cu mâinile strângând brațele fotoliului, nervos, furios că pictorul i-a cerut să stea jos ca să-i pozeze pentru portret. Umblă,

aleargă. Zgomotul bastonului său se aude pe toate culoarele; și când ceilalți nu merg la fel de repede, el le mângâie cu bățul picioarele și spinarea.Cu bastonul ăsta izbește în masă când e mânios, când vrea să spargă ceva ca să-și descarce nervii sau,pur și simplu, ca să-și intimideze interlocutorii; căci el știe să se înfurie atunci când vrea și să se calmeze atunci când trebuie. Nu lasă pe nimeni să stea locului. Se cațără pe schela din Capela Sixtină, ca să se ia la harță cu Michelangelo, care amenință să dea dracului tot; și uriașii ăștia doi se ceartă ca niște birjari. „Te dau afară", țipă el. Dar dacă Michelangelo îl ia în serios și pleacă, papa aleargă după el și-l aduce înapoi. A glumit! Face multe glume grozave, și furia lui parcă e un uragan. Are o vioiciune de adolescent, o extraordinară prospețime a simțurilor, energia, voința și hotărârea unui bărbat de douăzeci de ani, cu experiența unui vechi condotier și înțelepciunea irezistibilă a unui politician versat în toate șmecheriile. Mare mâncăcios, mare băutor, iubind vinul și alegându-l pe cel mai bun; nu prețuiește banul de dragul banului, și nici luxul. Cea mai mare plăcere a sa: acțiunea. Cast? S-ar putea; nu are însă vreme pentru astfel de „bagatele".Pios? Atunci când îi permite timpul.

Se pare că Guicciardini l-a judecat bine când i-a lăudat „sufletul larg și mare, deși cam impetuos, și temperamentul sălbatic, dar liberal." Dacă n-ar fi fost om al Bisericii, ce mai condotier ar fi ieșit din el, cu un asemenea temperament! Și ce rege! Ferrante de Aragon și Ludovic XII al Franței? Niște copii pe lângă el. El e un om de geniu și, așa cum se cuvine, aproape universal. Bun cunoscător în artă, îndrăgostit de perfecțiune, protector al lui Michelangelo și Bramante, descoperitorul lui Rafael. Un făuritor exaltat; dar și puțin cam premejdios, pentru că se debarasează de vechile edificii ca să pună în loc monumente după gustul său. Proiectele îi sunt pe măsura geniului; vrea să aibă un mormânt grandios, aproape cât catedrala; așa e drept. Și împărații romani își făceau din astea. Ce, el nu merită?

Venirea pe scaunul papal a acestui titan va răsturna cu susul în jos toată politica italienească; și pe cea internă, și pe cea externă. Ambasadorii observă, cu o atenție plină de neliniște și teamă, primele mișcări ale acestui nou pontif. Venețienii care, prin tradiție, sunt mai lucizi, l-au caracterizat bine: „Papa ăsta e și priceput și chibzuit", scriu ei, „e un bătrân experimentat, în vârstă de șaizeci și cinci de ani; suferă de o gută mai veche, dar se ține bine și muncește enorm. Nu-l influențează nimeni; îi ascultă pe toți, dar face ceea ce crede el că e bine; se arată rezervat la mâncare și la altele, pentru că ține să trăiască mult."În sfârșit, o frază scurtă îl creionează și pune în gardă Serenissima, ca să știe la ce trebuie să se aștepte: „Acest Papă vrea să fie și stăpânul și conducătorul de joc al acestei lumi."

Și Florența, pe de altă parte, îl observă, căci și ea va fi antrenată în aceste mari schimbări; riscă și ea destul să-și piardă libertatea. Privindu-l mai atent, Iuliu II e mai de temut decât Cesare Borgia. Pe duce puteai să-l urmărești și, după acțiunile precedente, să ghicești desfășurarea logică a acțiunilor viitoare. Dar Iuliu II e un vârtej, o furtună. Tornada se dezlănțuie fără nici un motiv aparent, și tot așa se și calmează. Acest formidabil aiuritor nu respectă regulile jocului; își împinge orbește pionii înainte, după fantezie și capriciu; însă capriciile sale sunt întotdeauna inteligente și încununate de succes. Îți face impresia că e un improvizator minunat. Calculează, probabil, mai mult decât o arată, și nu-și manifestă aspectul de taifun decât pentru a-i zăpăci și mai tare pe parteneri și pe rivali. E mai înțelept și mai rezonabil decât vrea să pară, mai ascuns decât Cesare Borgia , dar ține să nu se observe asta. Putere de urs, detentă de tigru, șiretenie de vulpoi: acestea sunt elementele esențiale ale naturii sale; și nu aleargă, nu țipă, decât ca să mascheze și mai bine ce face și ce gândește.

Așezat în fața tablei de șah, el se întreabă unde să dea mai întâi lovitura. La francezi? Nu, ăștia mai au încă prea

mulți aliați în Italia. La spanioli? Pierdere de vreme. Veneția? Da, ea trebuie neutralizată, însă cu atenție, fără să ne angajăm personal. Din fericire, și francezii și spaniolii sunt aici; să profităm de prezența lor detestabilă în Italia pentru a ne face interesul și să rezolvăm mai înâi problema Romagnei, problemă rămasă actuală, încă de la dispariția lui Cesare Borgia.Venețienii au profitat și s-au stabilit aici; regiunea oferă foarte bune poziții strategice și furnizează și soldați excelenți. O dată cu prăbușirea familiei Borgia, tiranii mărunți au prins curaj și și-au recucerit independența. Să începem, deci, prin a face curățenie în Romagna.

Tratatul de la Blois, semnat la 22 septembrie 1504 de Ludovic XII și arhiducele Filip, a pus capăt ostilităților dintre Franța și Spania. Iuliu II a negociat această pace cu scopul ca Franța și Spania, reconciliate, să se îndrepte împotriva Veneției. Să te folosești de „barbari“ contra unui stat italian, asta nu contrazice ascunsele intenții ale lui Iuliu II? Sigur că da, însă un mare om e cel care nu se teme de contradicții și de schimbări de front atunci când interesele o cer. Că străinii ăștia doi se bagă sau nu, asta are mai puțină importanță; e de ajuns ca Veneția să se sperie și să nu îndrăznească să miște.

Pentru a-și asigura spatele, acest bun strateg a aranjat totul în așa fel încât nici din partea Romei să nu aibă surprize. I-a satisfăcut pe nobilii romani redându-le bunurile tuturor acelora care fuseseră deposedați de Alexandru VI. I-a împăcat astfel pe Orsini cu Colonna, făcându-și-le aliate pe aceste două familii: i-a dat-o de nevastă pe fiică-sa lui Giordano Orsini și pe nepoată-sa lui Marcantonio Colonna. Asigurat în privința lor, poate acum să se aventureze în marea acțiune care îl va face stăpân pe două principate bogate și puternice, animate de un periculos spirit de independență: Perugia și Bologna. Acționează, ca de obicei, cu o extraordinară impetuozitate; dușmanul nici nu are timp să descopere ce-l amenință, că deja pontiful-soldat a și pornit campania.

El dispune de forțele Bisericii – „Armata Pontificală“ –, de cele pe care i le-a împrumutat Franța, Ludovic XII neîndrăznind să respingă o cerere atât de categorică și de amenințătoare, și de câteva regimente ale unor condotieri celebri, în special marchizul de Mantova, Gonzaga, familia din Ferrara și Montefeltro, care a pus din nou stăpânire pe orașul Urbino. Ar fi vrut ca nepotul său prin alianță, Marcantonio Colonna, să-l întovărășească și el, dar aici s-a ivit o dificultate, acest Colonna e în serviciul Florenței, care l-a angajat și îl plătește.

Va consimți Florența să se lipsească, pe durata acestui război, de condotierul său? Senioria nu se prea arată de acord; dacă războiul ar angrena și Florența mai târziu, ar fi un dezastru să i-l cedeze inamicului pe acest căpitan. Când Iuliu II începe un război, niciodată nu se știe unde are să ajungă și unde are să se oprească. El amenință Bologna, care e foarte aproape de Florența; și Florența a considerat întotdeauna că destinul Bolognei e legat, într-o oarecare măsură, de al său.

La 26 august, Iuliu II a pornit în marș, cu ostașii și arnăuții săi. El pretinde și ca „Sfântul Colegiu“ să-l întovărășească; iată-i pe cei douăzeci și cinci de cardinali călărind pe drumurile pline de praf, în plină căldură a unei veri italienești. La ce îi folosesc lui acești sfinți prelați? Bineînțeles, la nimic; dar dacă i-ar lăsa la Roma, ar conspira împotriva lui. Așa, îi are sub control și-i ține în mână.

Florența e foarte îngrijorată. Iuliu II nu e omul căruia să-i poți spune nu; pe de altă parte, ea vrea să-l păstreze și pe Colonna. Prin urmare, e vorba să nu spună nici da, nici nu. Și, pentru asta, se face iar apel la meșterul dibaci în șmecherie și echivoc, Messer Niccolò Machiavelli, secretar al cancelariei.

Cu toate serviciile pe care le-a făcut, ambasador tot nu l-au numit. Nici leafa nu i-au mărit-o. El rămâne tot un practician subaltern, prost plătit, fără prestigiu, fără autoritate. Dar e cu atât mai avantajos să-l folosești așa, pentru că atrage

mai puțin atenția; iar dacă dă greș sau face vreo gafă, poți foarte ușor să retractezi. Poziția lui modestă este o garanție de treabă bine făcută. Și apoi, dacă l-ar promova prea mult, ar deveni orgolios și ambițios. Nu e bine ca un „bun funcționar“ să aibă asemenea defecte. Machiavelli e lăsat, deci, în situația sa obscură, dar i se încredințează, în același timp, și misiunile cele mai delicate. Și, pentru ca și orgoliul suveranilor la care e trimis să fie satisfăcut, i se alătură unul din marii burghezi florentini, pompoși, distinși și reprezentativi, din aceia care, numai ei, au dreptul să poarte titlul de ambasador. Machiavelli pășește aproape neobservat în urma acestor mari personaje, în umbra lor; pe când ei „fac figurație“, el muncește. Este atent, curios și plin de admirație pentru acest extraordinar bătrân, metamorfozat în condotier. Dar acum Machiavelli e singur; nu i s-a atașat nici un ambasador oficial. De altfel, el trebuie să-i prezinte papei scuzele Senioriei pentru această întârziere și să-i anunțe apropiata sosire a ambasadorului. Care e rolul său? De a transmite un simplu mesaj. Îi va spune papei că florentinii sunt foarte bucuroși că Iuliu II intenționează să recucerească Romagna și că sunt cu totul dispuși să-l ajute; papa să-i anunțe că a început ostilitățile, și ei or să facă exact ceea ce trebuie.

Ostilitățile deja începuseră; Machiavelli se întâlnește cu papa în tabăra sa de la Civita Castellana, chiar în ziua când a început, cu oamenii săi, campania. Frumoasă armată! Patru sute de cavaleri, elvețienii din gardă, armata de la Neapole, patru sute de lăncieri francezi și infanteriști; „am sacul plin“, spune Iuliu II. Războiul începe bine. Venețienii, intimidați, promit sprijinul lor, dacă li se lasă Faenza și Rimini; dar papa își râde de trimișii lor; o să ia el ce-i place.

Perugia e un oraș puternic, foarte bine apărat datorită poziției sale naturale, aflată pe un fel de acropolă cu frumoase fortificații. Baglioni ar putea rezista cu succes și ar putea dejuca atacurile inamice, dar se sperie la vederea acestui papă

extraordinar de șaizeci și cinci de ani care și conduce personal armata. Sau poate că acest fiu supus al Bisericii nu are îndrăzneala să ridice armele împotriva Suveranului Pontif?

Ne uimește un astfel de scrupul din partea lui Baglioni, un soldățoi cu mutră de pirat bătrân. Lucrurile extraordinare surprind întotdeauna și neprevăzutul intimidează. Descumpănit de sosirea neașteptată a acestui adversar, însoțit de cardinali, cu cavalerii săi în armură și cu arnăuții săi albanezi, Baglioni va capitula. El iese în întâmpinarea papei, pe care îl întâlnește la Orvieto, și aici încep negocierile. Baglioni va preda fortăreața și porțile Perugiei, și va intra în serviciul papei; cu asta i se va ierta trecutul. Dar dacă, mai târziu, va cârti, i se va tăia capul. Cătrănit, Baglioni acceptă. Nici nu s-a gândit să reziste. Cedează cu inima ușoară Perugia, fără luptă, chiar mai înainte ca orașul să fie atacat, și fără să schițeze, s-ar părea, nici un gest de apărare.

Machiavelli e uimit.Să fie oare Baglioni atât de slab și de prost? Sau ascunde ceva sub această aparentă docilitate? Iuliu II e mai puțin bănuitor. E atât de bucuros că a devenit stăpânul Perugiei, încât vrea să intre imediat în oraș. Comandantul armatei aranjase ca acesta să fie ocupat cu toate măsurile de prevedere: trebuiau instalați la fiecare poartă câte cincizeci de ostași, cinci sute în piața orașului, și grosul armatei avea să-l însoțească pe papă. Dar iată că năbădăiosul ăsta strică toată frumusețea de planuri. Luându-i cu el pe cei douăzeci și patru de cardinali, zgâlțâiți de catâri, și pe arnăuți, el intră drept în gura inamicului.

Ducele de Urbino e disperat. Machiavelli nu mai înțelege nimic. Ce face Baglioni? Forțele perugiene sunt masate la poarta pe unde tocmai intrase papa; ar fi fost de ajuns s-o închidă, și Iuliu II rămânea prins în cursă, despărțit de ai săi și la cheremul adversarului. Dacă e o capcană, ce lovitură de maestru! Tiranul Perugiei se clatină și rămâne cu gura căscată; se mulțumește doar să se uite cum defilează cardinalii.

Iuliu II se și instalează în palat; deja vorbește ca un șef, în acest oraș care l-ar putea atât de ușor da afară sau l-ar putea lua prizonier. Baglioni nu face nimic. Baglioni e pierdut.

Sigur că Pandolfo Petrucci din Siena e un altfel de om. Cu figura lui fină, cu manierele simple, cu sobrietatea și cu aspectul lui bonom, el are o altă fire, redutabilă din cu totul altfel de motive. Baglioni însă, în ciuda fanfaronadelor sale, e un om slab. Petrucci, făcând pe mic-burghezul, e un mare politician și un aventurier de curaj. Este omul loviturilor îndrăznețe; el a cucerit, cu trei sute de oameni, partizanii săi, inexpugnabila Siena, atunci când era un proscris. A părăsit în Piața Seniorіei trupul ucis al tatălui său vitreg, Niccolò Borghese, cu care nu se înțelegea. Foarte ranchiunos, răzbunarea lui e înceată, vorba plăcută, gesturile generoase. Politica sa internă asigură pacea și prosperitatea, într-un oraș prin tradiție sfâșiat de lupte între partide și vendete ale clanurilor. Știind că tirania este nepopulară și temându-se de primejdiile democrației, a inventat o formă de guvernământ foarte isteață, copiată de la romani, pe care și Bonaparte o va folosi în avantajul său: Consulatul. Există trei consuli: unul în solda lui Petrucci, celălalt prost ca noaptea și Petrucci însuși. În condițiile astea, nici o problemă...

Petrucci are un distins aer de prinț și Machiavelli îi arată în mod frecvent simpatia sa. Cât despre Baglioni, dimpotrivă, nu are pentru el decât sarcasm și dispreț. Bucuros l-ar trimite în Limb*, unde „se află *i bambini*“ împreună cu veleitarul Soderini. Cum naiba! Nu avea decât să strângă pumnul ca să-l captureze pe papă, cu Sfântul lui Colegiu cu tot, și n-a făcut-o; un gest simplu și firesc. Ce s-ar fi întâmplat dacă ar fi făcut-o? Stăpân pe papă, pe cardinali, Baglioni ar fi devenit și stăpân pe situație. Și ce de răscumpărări ar mai fi

---

* Limbul, locaș al sufletelor celor drepți, înaintea venirii lui Iisus Christos pe pământ, și al copiilor morți nebotezați.(Dante Alighieri, *Infernul*, cântul IV.)

obținut pentru aceste ilustre personaje! Ce risca? Excomunicarea? Machiavelli nu prea face caz de astfel de sancțiuni platonice pe termen lung, care pe om îl ating la suflet și nu la trup. Baglioni a lăsat să-i scape ocazia; nu e decât un prost. O să-l admire, deci, pe Iuliu II? Da, însă cu anumite rezerve. Bătrânul ăsta are îndrăznelile nebunești ale adolescenței; e drăguț, e simpatic, dar asta i-ar putea juca într-o zi o festă urâtă. Prea se încrede în norocul lui; să recunoaștem, însă, că, până în prezent, el l-a servit în mod admirabil. Îndrăzneala lui Iuliu II nu e de aceeași natură cu cea a lui Cesare Borgia. Și unul și altul se lansează în acțiuni foarte periculoase dar, pe când ducele o face după ce cântărește toate riscurile, calculează toate posibilitățile și , metodic, își atrage de partea sa cea mai mare parte din șansele de reușită, papa, în schimb, nu gândește, nu socotește și dă buzna peste obstacol. Cu ochii închiși, cu barba zburlită, convins că o să dărâme baricada numai prin forța elanului său. Norocul îi ia în brațe pe bărbații care nu fac prea multe socoteli; așa că îl va doborî pe Cesare Borgia la douăzeci și șapte de ani, și-l va purta pe Iuliu II la victorie, până la adânci bătrâneți.

În ziua când, cu imprudența sa absurdă, va intra în Perugia, ceea ce ar fi trebuit să-l piardă îl salvează.Baglioni a fost atât de năucit de lovitură, încât nici n-a îndrăznit să mai reacționeze. Așa că și Machiavelli încetează să se mai ocupe pe viitor de el. ,,Nu putem crede că s-a abținut din bunătate sau din scrupul; în inima unui om atât de îngrozitor, care abuza de soră-sa și care, pentru a domni, își masacrase verii și nepoții, nu puteau să încapă sentimente pioase sau religioase. Tragem concluzia că oamenii nu știu să fie nici de o bunătate desăvârșită, nici criminali perfecți; iar când o crimă prezintă o oarecare trăsătură de demnitate și de grandoare, ei nu sunt în stare s-o comită.“Criminal lipsit de grandoare, Gian Paolo Baglioni nu este acum decât un ofițer în serviciul papei, depinzând de bunăvoința aceluia care, în

schimbul cedării Perugiei, îl avertizează că, la prima poznă, îl execută.

La 28 august, Iuliu II îl primește pe Machiavelli. Audiența nu avea nimic solemn în ea. Papa stătea la masă și-și mânca desertul. Părea dificil să discuți probleme de stat cu un om care stă la masă, în zgomot de farfurii, de sticle, într-un du-te-vino de servitori și de paharnici. Papa, fără să piardă nici o înghițitură, a ascultat scuzele încurcate ale Seniorieі. „Nu putem să ne lipsim azi de serviciile lui Colonna“, spune Machiavelli, conform mandatului primit, „fără riscul de a ne dezorganiza tabăra de la Pisa, unde se află el. Când treburile papei vor mai progresa, vom mai vedea...“

Aceste instrucțiuni îi fuseseră date lui Machiavelli înainte ca papa să-și înceapă campania. Acum,ambasadorul avea în fața sa un învingător.Așa că Iuliu II i-a răspuns înțepat și cam acru, că florentinii întotdeauna au tergiversat și că, în situația de față, trăgeau speranță că ajutoarele franceze n-or să vină și că papa are s-o lase mai moale. Să vadă Messer Niccolò cum stau lucrurile. Iată, aici sunt cinci sute de gentilomi francezi cu scutierii lor; și regele Franței ne anunță că vine și el personal să lupte alături de Sfântul Părinte. Cât despre moliciune, întreabă-l pe Baglioni ce părere are.

După aceste cuvinte, e liber să se retragă. Dar, mai obține o audiență, în aceeași zi. De data asta, papa lua masa de seară. A fost tot atât de categoric ca și în timpul prânzului. Florența trebuie să se grăbească să ia o hotărâre, că eu mult n-o să mai aștept. Cine nu e cu mine e contra mea. Cu mine, Florența va câștiga gloria și va avea avantaje. Contra mea... Trebuie să fii nebun ca să-i ții piept lui Iuliu II.

Machiavelli nu avansează deloc. Ciuda lui se vede și din raportul către Seniorie. Cu papa nu se poate trata, zice el. Cu un om atât de intransigent n-ai cum să discuți; nici nu găsește măcar vreo satisfacție în subtilitățile unei convorbiri diplomatice. „Rolul meu se mărginește doar la a-i asculta pe

toți și a spune fiecăruia că are dreptate." Machiavelli mai are și un alt motiv de nemulțumire: iar l-au lăsat fără bani. A cheltuit tot ce-a avut și acum e cu punga goală. Solicită de mai multe ori avansurile promise; s-a îndatorat și, dacă nu plătește, nu va mai obține credit.

Cum drumurile nu prea sunt sigure, Senioria se gândește să-i încredințeze punga cu ducați unui sculptor, care tocmai pleca spre tabăra pontificală. Este artistul preferat al papei, care ține la el pentru firea lui aspră și aprigă, pentru grandoarea imaginației sale, dar și pentru caracterul său nesuferit – papa având o slăbiciune pentru firile energice și rebele care știu să-i țină piept. Omul se numește Michelangelo Buonarroti.

Senioria vrea ca treaba să fie făcută în așa fel încât Michelangelo să-l întâlnească pe Machiavelli. Ce subiect grozav pentru „o conversație imaginară" de Walter Savage Landor!*

Din păcate, întâlnirea n-a avut loc; sculptorul, amânându-și călătoria, banii i-au fost încredințați unui mesager obișnuit. Dar ce ar fi ieșit din această întâlnire? Machiavelli, am mai spus-o, era destul de indiferent față de artă; în această Florență unde toată lumea se entuziasma în fața frumosului, pare un lucru de excepție. Pe el îl interesau, mai mult decât o statuie sau un tablou, un complot frumos, o crimă frumoasă, o intrigă la fel, o pagină frumoasă de istorie... În situația asta, Michelangelo valora pentru el mai puțin decât un condotier sau un om de stat. Și Michelangelo rămânea, fără îndoială, insensibil la politică, așa cum șade bine unui artist care are alte subiecte de entuziasm și alte preocupări. Firea lui Machiavelli, calculată, rece, pragmatică, l-ar fi atras, probabil, foarte puțin pe acest om cu temperament impulsiv, generos și violent. Chiar dragostea de

---

* Walter Savage Landor (1775-1864), scriitor clasic englez.

libertate și sentimentul Antichității nu erau aceleași la sculptorul bustului lui Brutus cu ale comentatorului lui Titus Livius. Totuși, ne-ar fi plăcut să-i vedem față în față pe artistul cu obrazul chinuit, cu nasul rupt, cu mâini fine și viguroase, și pe *intelectualul* numai țepi,numai poante, cu spiritul șlefuit ca un diamant, lucid, subtil, plin de clarviziune și disprețuitor.

Michelangelo se certase – a câta oară? – cu papa. Acești doi bărbați, la fel de repeziți, tiranici, orgolioși și susceptibili, se certau și se împăcau periodic. Supărările lor aveau în general ca motiv nerăbdarea papei, ca ceea ce „comandase" să fie executat fără întârziere, și proasta dispoziție a sculptorului, care îi răspundea că nu se face o sculptură așa cum ai semna o bulă. De aici izbucnea tot scandalul; Michelangelo își făcea bagajul și pleca la Florența, unde veneau să-l caute trimișii papei, dacă nu-l ajungeau cumva din urmă pe drum. Se împăcau repede. Iuliu II pentru că avea nevoie de Michelangelo, ca să-i termine „marile opere" cu care vroia să-și ilustreze domnia, pentru că florentinul era singurul în stare să le execute; în ceea ce îl privea pe sculptor, și el era bucuros să descopere la acest „patron" un geniu pe măsura lui, un om care avea sentimentul măreției, și ale cărui pretenții, chiar dacă îl iritau, îl onorau.

În acest timp, Machiavelli galopează în suita papei, de la Civita Castelanna la Perugia, de la Perugia la Urbino. Iuliu II merge din succes în succes, și asta nu-l face decât să devină tot mai autoritar și tot mai nerăbdător. Florentinii să fie atenți, să nu lase să le scape momentul favorabil pentru tratative; dacă întârzie, s-ar putea să nu mai fie timp. Regele Franței se aliază pe față cu el contra Veneției. Și papa pornește contra Bolognei.

Orașul lui Bentivoglio, simțind amenințarea, ezită să-și asume riscul unui război, și trimite ambasadori să discute clauzele capitulării. Bentivoglio nu e mai curajos decât

Baglioni; Iuliu îi sperie pe toți cu firea sa sălbatică. De altfel, el are această calitate grozavă, atât de utilă unui principe, de a-și uita cuvântul dat și de a considera drept nuli termenii unui acord, după ce a trecut primejdia. Astfel, odată ajuns la învoială cu trimișii lui Bentivoglio, va șterge fără probleme din tratatul încheiat cu ei obligațiile care îl deranjează. Un om incorect? Deloc. „Eu am pornit războiul ca să scap orașele italienești de tiranii lor și să le fac să intre în patrimoniul Bisericii; am să mă fac vinovat în fața lui Dumnezeu dacă nu mă folosesc de toate mijloacele ca să-mi ating scopul."

Simțindu-se astfel acoperit de „sfințenia" misiunii sale, Iuliu II își râde de toate obiecțiunile și de toate reproșurile. În partida care se joacă, nu există loc pentru scrupule copilărești. Așa s-a folosit el de alianța cu francezii, fiind foarte decis să-i alunge din Italia atunci când avea să fie destul de puternic ca s-o facă. (Și când va fi bolnav, în delirul său va striga: „Afară cu francezii! Moarte francezilor!", dându-și astfel pe față adevăratele simțăminte, neschimbate și adânci.) Pentru moment, se mulțumește doar să-i invite pe trimișii lui Ludovic XII la o mare paradă militară care va avea loc la Cesena. Vă amintiți de parăzile la care Cesare Borgia îl invitase pe Machiavelli; amănunțite treceri în revistă, în care ducele se oprea la fiecare soldat, cerceta corzile arcurilor, examina tolbele cu săgeți, scotea săbiile din teacă. Iuliu II e mai puțin minuțios; el se plimbă prin fața trupelor, în mână cu bastonul pe care se sprijină când e obosit, sau îl ridică deasupra capului, ca să amenințe sau să lovească atunci când ceva sau cineva îl necăjește.

Florența nu se decide încă să mi-l trimită pe Marcantonio Colonna? Privește, Messer Niccolò, ce mai trupe avem aici. În curând nici Colonna n-o să ne mai fie necesar, și nici ajutorul Florenței. Iar Machiavelli, care se pricepe la soldați, cel puțin tot atât cât și Iuliu II, admiră numărul și ținuta frumoasă a acestor regimente. Trei sute de elvețieni, o

mie șase sute de infanteriști, șase sute de călăreți. Crezi că Bentivoglio o să țină piept unei armate atât de puternice?

Urmând sfatul lui Machiavelli, care a înțeles avertismentul, Senioria constată, în sfârșit, că prezența lui Marcantonio Colonna nu-i este chiar atât de necesară pe cât se credea. Condotierul roman primește pe neașteptate ordinul să plece la papă. Și, fără întârziere, Guicciardini se aprovizionează cu ceva brânzeturi, mai multe butoiașe cu vin de Puliciano și de Trebbiano, și cu tot felul de pere zemoase, pe care le expediază papei, cunoscut ca mare mâncăcios și pofticios de astfel de bunătăți. Florența speră astfel să-i fie scuzate întârzierile și ezitările.

Iuliu II se hotărăște, în sfârșit, s-o termine cu Bentivoglio. Lui îi trebuie Bologna. Vrea ca Michelangelo să înalțe acolo o statuie colosală a Suveranului Pontif, cu mâna pe spadă. Bentivoglio se arată dispus să cedeze orașul, cu condiția ca papa să intre în el însoțit doar de garda sa de elvețieni. Dar Iuliu II nu se încrede în Bentivoglio; ceea ce nu a îndrăznit să facă Baglioni poate să încerce bolognezul. Cum propunerea asta a lui aduce a sacrilegiu, Iuliu II răspunde printr-o bulă redactată în termeni teribili. Bentivoglio e tratat drept rebel și inamic al Bisericii; la fel și toți aceia care îi vor da ajutor. Deci, un război de exterminare împotriva necredincioșilor, și iertare a tuturor păcatelor pentru cei ce vor lupta contra bolognezilor și vor distruge orașul. În acest caz, și jaful și masacrul vor fi considerate acțiuni pioase, plăcute și papei și lui Dumnezeu.

Această bulă incendiară l-a lipsit pe Bentivoglio de ajutorul francezilor, cu care încheiase o alianță și care, până în acel moment, se siliseră să stea deoparte în acest conflict în care nu le plăcea să se compromită, indiferent cu cine mergeau. Reamintindu-li-se datoria lor de fiii mai mari ai Bisericii, francezii s-au grăbit să expedieze papei opt mii de soldați, sub comanda lui Charles d'Amboise: întăririle aces-

tea au sosit în tabăra pontificală o dată cu trupele florentine ale lui Marcantonio Colonna.

Era clar acum că Bentivoglio pierduse partida. Ar mai fi putut rezista câtva timp,dar asta ar fi făcut ca înfrângerea lui să fie și mai crudă și mai sângeroasă. Bolognezii i-au dat destul de dur de înțeles asta și l-au izgonit din oraș; după care au trimis ambasadori la papă, ca să-i predea cheile. Dar când au văzut regimentele lui Charles d'Amboise, și-au schimbat brusc părerea. Papa și trupele sale, da; francezii, nu; dacă francezii intră în oraș, atunci Bologna se va răscula.

Lui Iuliu II nu-i făcea plăcere ca „Barbarii“să jefuiască un oraș atât de italienesc precum Bologna, și ca elvețienii și gasconii lui d'Amboise să profite de asta. Ca să-i împace pe bolognezi, cât și pentru a rezerva numai propriilor săi soldați beneficiile victoriei, papa l-a invitat pe comandantul francez să se retragă. Nu mai avea nevoie de el; probabil că predarea Bologniei și graba subită a florentinilor de a-i fi pe plac nu erau altceva decât consecința apariției celor opt mii de pedestași. Nemaiavând ce face cu ei, îi repugna să mai păstreze în solda sa niște „blestemați de francezi“ pe care i-ar fi dorit oricând exterminați și care acum nu-i mai erau de nici un folos. Le-a dat ceva bani și i-a trimis acasă.

Apoi, în ziua de 11 noiembrie,învingătorul, însoțit de condotierii și de cardinalii săi, a intrat, în dangătul clopotelor, în Bologna. Timp de cinci luni are să-și continue marșul victorios din oraș în oraș, până în ziua când, înapoindu-se ca un împărat roman, și-a celebrat, la 17 martie, „triumful“ la Roma, puțin cam obosit acum de atâtea eforturi. Machiavelli nu l-a întovărășit până acolo. În sfârșit, a fost numit și ambasadorul căruia îi ținuse interimatul. Era Francesco Pepi, unul din acei demnitari obscuri care ocupau înalte funcții în stat. Lui Machiavelli nu i-a mai rămas decât să-și facă bagajele și, modest, să se retragă. Pepi va beneficia de toate onorurile reconcilierii solemne dintre Florența și Vatican. El

va fi de față în ziua când trupele pontificale, străbătând teritoriul Republicii, vor fi salutate de trimișii florentini, cu obișnuitele daruri în vin și fructe. Papa îi va îmbrățișa prietenește pe reprezentanții Republicii, într-o atmosferă de concordie și de bucurie.

Și Machiavelli? Machiavelli stă la masa lui , în biroul cancelariei unde, cât a lipsit el, s-a instalat și a crescut dezordinea. Și din nou se ocupă acum cu nimicurile unei politici locale, el, care purtase tratative cu Iuliu II și cu Borgia. Așa e viața.

Ce aduce el din misiunea sa pe lângă papa-soldat? O experiență instructivă, desigur. Și Iuliu II este un bărbat important, dar mai puțin interesant pentru un observator ca Machiavelli decât un principe ca Cesare Borgia. Se poate spune că, de la Cesare Borgia, istoricul florentin a aflat și a admirat totul. Trăsăturile *exemplare* ale vieții sale nu au fost cu nimic micșorate de prăbușirea sa definitivă, pentru că doar destinul a fost acela care l-a învins. Cesare Borgia rămâne foarte mare chiar și în prăbușirea sa; un fel de Titan fulgerat, un Prometeu. Iuliu II e mai deconcertant. Numai convulsii, nebunii și schimbări neașteptate, Papa este opusul ducelui de Valentinois. Tot ceea ce Machiavelli apreciază atât de mult la Cesare, priceperea lui calmă, iscusința de a țese intrigi fine, talentul său de mare politician, de mare făuritor de state, îi lipsesc acestui papă-furtună. Bătrânul are doar energia asta nepotolită, tinerețea veșnică, un instinct infailibil, acest geniu al improvizației care transformă evenimentele în succese personale, evenimente în mijlocul cărora un altul s-ar fi pierdut.

Dar Machiavelli, căruia îi plac ființele armonioase, este șocat să vadă în Iuliu II un fel de „monstru“ ce izbutește prin forța cacealmalei și a intimidării, un favorit al hazardului venit mereu în ajutorul său, un „fantezist“ extraordinar al politicii și al războiului, care aiurește regulile jocului, și face totul numai după capul său; și mai și izbutește. Lui Machia-

velli îi plăcea cum se desfășurau, logic și rațional, planurile lui Cesare Borgia, luciditatea sa frumoasă de arhitect; la Iuliu II, dimpotrivă, totul este ilogic, irațional, totul este supus unei impulsivități periculoase, care s-ar transforma în mod sigur într-un dezastru dacă omul acesta nu ar fi atât de iubit de soartă. Giovanni Bellini îl va picta în picioare, întinzând pânza umflată de vânt din luntrea sa, purtată irezistibil spre glorie măreață, ca o personificare a triumfului. Acesta e norocul lui Iuliu II. În clipele cele mai grele, el îl va proteja. Atunci când, bolnav fiind, rudele sale îl cred pe moarte și încep să-i prade casa, iar cardinalii se gândesc pe cine să aleagă drept succesor, el sare jos din pat, bine dispus, îi înspăimântă pe toți, care îl iau drept o fantomă, și-i terorizează pe ambițioși. Altă dată, când era în război cu francezii, aceștia au aranjat o ambuscadă, ca să-l prindă în cursă; el scapă în mod providențial. Și la fel în toate împrejurările vieții. Va fi glorificat de cei mai mari artiști ai vremii, Bramante, Rafael, Michelangelo. Va așeza puterea pământească a Bisericii pe temelii solide. Și toate astea numai datorită forței unui geniu capricios de adolescent, de o agresivitate naivă și cu o imaginație aproape de copil.

Poți admira astfel de oameni, dar nu-i poți oferi ca exemplu. În locul unui Iuliu II care reușește prin asemenea metode, sau mai bine-spus, printr-o astfel de lipsă de metodă, alții ar eșua. Un *caz* extraordinar, deci excepțional, și care trebuie să rămână o excepție; o individualitate magnifică dar, de fapt, una sterilă, și pe plan etern și pe plan general, deoarece ea nu poate fi dată ca model aspiranților dictatori pentru care scrie Machiavelli. Un minunat și fericit *diletant* , căruia i-a surâs norocul, probabil pentru că se încredea în el și i se abandona aproape orbește. Machiavelli crede în șansă. Ea este aceea care l-a doborât pe Cesare Borgia. Dar nici nu se bizuie pe ea și, în locul favoriților acestei zeițe nesta-

tornice, îi preferă pe aceia care își pun toate speranțele în propriul lor geniu, și nu-i solicită favorurile și nu se tem de rigorile ei; îl preferă pe cavalerul lui Dürer* care, cu o nepăsare de erou, își vede de drum, în ciuda Morții și a Diavolului, în ciuda capcanelor pe care i le întind aceste ajutoare ale Fatalității. Pentru „monștri" simți curiozitate; dar devotamentul îl păstrezi pentru principii adevărați, „fiii de rege", „supraoamenii" prometeici.

---

*Albrecht Dürer (1471-1528), șef al școlii germane de pictură. Aici, referință la tabloul *Cavalerul și Moartea*.

X
Machiavelli războinicul

Dacă Machiavelli nu a avut și el, ca Iuliu II, o poftă nepotolită de a cuceri teritorii, ambiția de a face din Biserică la început primul stat național italian și, după aceea, singurul care avea să le înglobeze pe toate celelalte la un loc, o pasiune, totuși o împărtășea cu papa: pasiunea războiului, dragostea pentru treburile ostășești. Însă această pasiune nu se manifesta la amândoi în același fel. Unuia îi plăceau cavalcadele, mișcarea, acțiunea, capcanele întinse adversarului, dar și acelea care îi erau destinate, însă pe acestea le ocolea. Războiul era o galopadă făcută în zorii zilei, cu tumultul călăreților în zale ce veneau după tine. Erau batalioanele de infanteriști alergând pe coastele dealurilor strecurându-se prin păduri, escadroanele ce-și desfășurau pe câmpie caruselul lor ucigător. Pentru celălalt însă era doar un joc rafinat, pe care îl putea conduce foarte bine și un sedentar, o partidă de șah. Unuia din ei îi plac soldații splendid echipați, cu panașele în vânt, cu fluierele lor țipătoare, cu tobele lor lungi, cu oțelul scânteind în soare, și cu bidivii mândri. Pentru celălalt, un regiment este un pion pe tabla de șah; iar un soldat, un element aproape abstract, o cifră într-o desfășurare de *kriegspiel*. Pe desenele care vor ilustra a sa *Arte della Guerra*, batalioanele și oamenii sunt reprezentați prin semne tipografice. Teta grecesc reprezintă un tun; *T* mare, pe comandatul suprem; *D* mare pe comandantul de

batalion; *z* mic este un drapel; iar *s* mic, muzica. Le aranjează pe o foaie de hârtie, ca un copil care se amuză cu soldații săi de plumb: numai că aici ființele vii se reduc la niște litere; sulițașul nu e mai mult decât un *o*; cavalerul ușor, un *e*; soldatul simplu, un *r*; și așa mai departe. Cu toate acestea, combinațiile militare pe care le face din litere sunt foarte reale, pentru că arta războiului este un resort viu; iar strategia, o știință plină de viață.

Nu e ceva nou. Anticii o practicaseră cu mult talent și, pentru a realiza într-un astfel de domeniu norme de eficacitate și de perfecțiune, lor trebuie să li te adresezi. Istoria Romei e bogată în exemple pe care un conducător modern de oști le poate urma cu folos. De câte ori i se prezintă ocazia, Machiavelli nu ezită să dea contemporanilor drept exemplu strategia greacă și, de cele mai multe ori, pe cea romană. „Vă repet că cei vechi făceau totul mult mai bine și cu mai multă minte decât noi; și dacă azi greșim uneori în treburile zilnice, în război o facem din plin și întotdeauna."

Nu ar fi însă periculos să credem și acum în superioritatea celor vechi, când în războiul de azi intră în joc o mulțime de elemente noi? De exemplu, artileria. În general, cu excepția armelor de foc, pe care unii condotieri le blamează și le condamnă, și în ciuda schimbărilor pe care le-a adus tunul în tactica infanteriei și a cavaleriei, deosebiri așa mari între războaiele de odinioară și cele de azi nu prea există. Vitelli mergea până acolo încât tăia mâinile artileriștilor și archebuzierilor inamici căzuți prizonieri, ca să-i pedepsească pentru folosirea unor arme neloiale. Prin urmare, învățăturile de la cei vechi rămân și pentru vremea noastră perfect valabile; iar omul veacului al XV-lea sau al XVI-lea, oricât s-ar crede el de modern, este întotdeauna înclinat să-l consulte pe înaintaș.

În multe privințe, Machiavelli poate să ne apară ca un teoretician al războiului și să ne îndoim de părerea lui; dar

chiar practicienii cum sunt Alviano, Picinnino, Baglioni, Sforza și Gattamelata Colleone și Braccio di Montone și Malatesta și Petrucci, iau cu ei în campanie cărți din care citesc, sau li se citesc, marile fapte ale celor vechi. Și nu doar ca să le stârnească emulația și să le trezească amorul propriu, ci ca să găsească în ele lucruri de folos.

De la romani încoace, natura terenului nu s-a schimbat. Și nici firea omului. Elementele de bază ale armatei au rămas mereu aceleași: infanteria ușoară, infanteria grea, cavaleria ușoară, cavaleria grea, artileria. Și mușchii și inima soldatului sunt aceleași. Ca și poftele, ambiția și frica. Putem învăța arta războiului din cărți și putem scrie cărți ca să-i învățăm și pe alții.

Dar, pentru că Machiavelli și-a însușit această știință mai întâi din cărți, trebuie să deducem oare că ea este pentru el ceva livresc? A fost unul din marile merite ale acestui bărbat pe care erudiția sa nu l-a transformat într-un șoarece de bibliotecă, faptul că a avut capacitatea de a preschimba în ceva viu tot ce a găsit în scrieri; tot așa și obiceiul de a verifica pe teren exactitatea celor relatate de istorici și de analiști.

Nu e un strateg de salon acest florentin care ia parte, cu frații Vitelli, la asediul Pisei și care călărește luni întregi alături de Cesare Borgia, care discută cu această „căpităneasă" de Caterina Sforza despre efective, despre succese, despre materiale, care ascultă cuvintele înflăcărate ale lui Iuliu II și, urmărind cu privirea degetul lui subțire și zbârcit, îndreptat spre câmpie, se uită cum evoluează, în pâcla dimineții, elvețienii, gasconii și albanezii. A avut marea șansă că, după cincisprezece ani de viață muncită, de nenumărate lecturi și de meditații teoretice asupra războiului, l-a pus în legătură cu cei mai buni generali ai vremii, i-a permis să le asculte lecțiile și, mai mult, să-i vadă la treabă, să înțeleagă tehnica fiecăruia, metoda, procedeele și stilul.Toți acești mari

artiști ai războiului, fie ei Cesare Borgia sau Giovanni delle Bande Nere, sau Niccolò da Tolentino, sau Boldrino da Panicale – pe care ofițerii săi l-au îmbălsămat, ca să vină în fiecare dimineață la el să primească, chipurile, ordine, atât de mare, chiar și după moarte, era prestigiul acestui mare soldat –,sau Carmagnola, sau acest Alberico di Barbiano, un înnoitor tot atât de robust și de original în „arta" sa ca un Bramante, un Paolo Uccello, un Masaccio, un Piero della Francesca, fiecare din acești artiști ai războiului are, într-adevăr, maniera sa proprie de a-și exprima geniul și de a-și crea opera; pe bună dreptate putem numi asta stil. Și a fost un mare avantaj pentru Machiavelli să poată adăuga cunoștințelor teoretice scoase din biblioteci experiența practică acumulată pe câmpul de luptă.

Norocul mai vrea și ca această epocă să fie una a transformărilor profunde în arta și tehnica războaielor. Nu numai pentru că materialul se schimbă, pentru că utilizarea artileriei vine cu noi posibilități și pune probleme neprevăzute, dar și din cauza răsturnărilor ce apar în viața socială. Războiul din Renaștere nu mai seamănă cu cel din Evul Mediu care, la epoca aceea,mai depindea însă de doi factori primordiali: cavalerii și feudalismul. Războiul era treaba nobililor; vasalul îl servea cu supușii și cu oștenii săi pe suveran. Aici nu era vorba de nici un fel de patriotism, ci doar de credință față de senior, o credință ce nu depășea, de altfel, uzanțele feudale care fixau pentru un vasal numărul zilelor de serviciu obligatorii; așa că el, când s-a consumat acest timp de serviciu,. se putea retrage liniștit acasă, cu toți soldații săi, chiar dacă seniorul se găsea în acel moment în plină acțiune.

Ca să evite astfel de încurcături, întotdeauna consecințe ale obligațiilor militare, și ca să nu mai depindă de niște nobili care îl serveau mai mult sau mai puțin cu credință, Ludovic XI al Franței a creat o armată de profesioniști, o armată subordonată direct regelui și la dispoziția sa, atât pe

timp de pace cât și pe timp de război; deci, independentă de recrutările mereu ipotetice făcute de seniori.Acestei armate de profesioniști, tot timpul sub arme, pe care o puteai avea la dispoziție în orice moment, i se putea schimba ușor mentalitatea pentru a face din ea o armată națională care să aibă și un alt scop, nu numai solda și speranța unei prăzi; într-un cuvânt, pentru a i se insufla un ideal. A crea un sentiment patriotic însemna a-i înarma cu o morală pe acești soldați care din mercenari deveneau voluntari, devotați trup și suflet unei mentalități noi: patria.

Dacă, în Franța, procesul evolutiv pornea de la armata de profesioniști către o armată națională, la italieni lucrurile se petreceau altfel. În Evul Mediu au existat miliții comunale, formate din locuitori ai orașelor, care își lăsau uneltele ca să pună mâna pe arme în momentul când bătaia clopotului îi chema la luptă. Am spus deja în urma cărei specializări se formaseră armatele de profesioniști din mercenari, formații care aveau avantajul că nu paralizau viața socială, luând oameni de pe ogoare, din prăvălii, din ateliere, ca să-i poarte pe drumuri cu lancea pe umăr. Am văzut că soldații de meserie au creat, ca o consecință, niște comandanți de meserie: condotierii. Acești specialiști ai războiului, soldați și generali, mai întâi au reprezentat ceva util și economic, dar curând au devenit niște invadatori și au sfârșit prin a răsturna întreaga viață politică a Italiei. Ascensiunea condotierului până la tron chiar a fost rezultatul direct și inevitabil al acestei stări proaste de lucruri, care părea că trebuia schimbată urgent.

Până la urmă, o parte din condotieri se specializaseră foarte mult; unii au devenit artileriști, cum a fost cazul ducelui de Urbino, Federico da Montefeltro, și al ducelui Ferrarei, Alfonso d'Este. Acești oameni, ajunși faimoși datorită priceperii lor la armele de foc, creaseră importante turnătorii de tunuri; iar materialul perfecționat și în cantitate

mare de care dispuneau îi făceau să fie destul de căutați. Cei mai mari artiști ai vremii, pasionați ei înșiși de aspectul meseriei de ostaș mai mult decât spiritul de luptă propriu-zis – în afară de Cellini, care era un aventurier și avea mentalitatea unui pedestraș – se interesează de problemele războiului. Francesco di Giorgio adaugă talentelor sale de pictor, de sculptor și de arhitect, o extraordinară pricepere în a construi mașini de război, în a ridica fortificații, în a fabrica piese de artilerie. Este un inovator în această artă, tot așa cum este și Leonardo da Vinci, care posedă și mai multă fantezie, o imaginație ciudată și paradoxală în toate creațiile sale. Inginer militar timp de mai mulți ani în serviciul lui Cesare Borgia, da Vinci l-a urmat pe ducele de Valentinois în toate expedițiile sale. A desenat cu o precizie uimitoare hărți geografice, având excepționale detalii topografice ale regiunilor pe unde Cesare vroia să-și continue războiul. A consolidat în 1502 fortificațiile de la Piombino, așa cum făcuse, cu un an mai înainte, Francesco di Giorgio cu fortificațiile de la Sinigaglia, orașul acelui „*bellissimo inganno*". El se află alături de Cesare la cucerirea orașelor Urbino și Camerino, ca și la Sinigaglia; și e lucru sigur că, la epoca aceea, Machiavelli l-a cunoscut pe pictorul Giocondei. Bineînțeles că nu vorbește de el; pana sa nu pomenește de numele nici unui artist. Dar cum de nu l-a atras pe el marea personalitate și geniul strălucit care era acest om? Atras, desigur interesat, dar nu și captivat. Machiavelli a fost categoric, numai un om politic, *homo politicus* și, excluzând toate celelalte lucruri, singurul care îl pasiona era politica.

Războiul, veți spune dumneavoastră. Da, războiul este pentru el un accesoriu al politicii. Nu-l iubește doar ca atare, nu-l studiază fără rost... Gândirea militară face parte din educația unui om de stat; o afirmă în mod expres. Principii de azi, spune el, „nu se gândesc decât că, în vechime, orice conducător care dorea să-și păstreze autoritatea se ținea cu grijă

de toate regulile pe care le-am expus eu aici și se străduia necontenit să-și fortifice trupul contra oboselii și să-și întărească sufletul în fața primejdiilor. Alexandru, Cezar și toți marii bărbați ai acelor timpuri luptau întotdeauna în primele rânduri, mergeau pe jos, își purtau singuri armele și, în dorința de trăi și muri cu cinste, nu abandonau puterea decât o dată cu viața. Am putea cumva să le reproșăm unora prea multă ardoare în conducere, dar niciodată nu li s-a reproșat moliciunea și nici ceea ce îl micșorează și degradează pe om. Dacă principii noștri s-ar putea instrui și ar deveni pătrunși de astfel de exemple, fără îndoială că ar adopta un alt mod de viață și, în felul acesta, ar schimba cu siguranță și soarta statelor lor."

Prin urmare, cu artiștii care nu se interesează sau se interesează prea puțin de politică, Machiavelli nu are prea multe de discutat. L-au lăsat indiferent arhitectura, pictura și sculptura, și cred că mare atracție n-o fi avut nici pentru muzică. Preferințele sale sunt de un gen mai diferit, și rămân așa chiar și la o vârstă mai matură, adică acelea ale unui funcționar de birou. Aventurile deocheate, chefurile și „scandalurile", cam astea par să fie distracțiile sale atunci când, după lucruri mai serioase, vrea să se recreeze. Nu e sigur dacă, la vremea aceea, s-a întâlnit cu Michelangelo: pe Da Vinci, cu siguranță, l-a cunoscut; dar, pentru că acești oameni aveau mai puțină importanță în ochii săi decât un căpitan de mercenari sau decât un secretar de ambasadă, le ignoră existența și nici nu le pomenește numele. Măcar ca inginer militar și expert în fortificații, tot ar fi meritat o atenție binevoitoare din partea sa.

Pe cine frecventează el la Florența? Pe colegii de birou și, cu precădere, pe vechiul său prieten Biagio Buonacorsi, confident al ștrengăriilor sale și destinatarul scrisorilor burlești și obscene pe care se complace să le scrie în timpul liber. Conversează cu erudiții, cu umaniștii, cu toți aceia care

îi pot vorbi despre antici. În sfârșit, se pare că a fost un soț bun și un tată atent, în ciuda libertinajului său. Amator de artă, nu ; sub nici o formă. Din păcate, un *intelectual* doar în sensul cel mai strict și limitat al cuvântului; surd în fața divinității, orb în fața acestui alt fel de divinitate, care era arta, el aparține în întregime politicii.

Interesul arătat artei militare, singura artă care există în ochii săi miopi, constituie deci pentru el un element al pasiunii pentru politică, tot așa cum această artă reprezintă un accesoriu al măiestriei omului de stat. Dar când un lucru îl interesează, i se dedică total și cu pasiune. Așa că va fi încântat, deși sarcina e copleșitoare, atunci când Senioria, la înapoierea sa din misiunea de pe lângă Iuliu II, îi va încredința reorganizarea miliției florentine. Ideile sale în materie atrăseseră atenția Senioriei, care își dădea seama cât de periculos era să se lase pe mâna condotierilor. Ideea de a reveni, până la urmă, la milițiile comunale ale Evului Mediu stătea la baza acestei reforme căreia i se cerea lui să-i traseze planurile.

Pentru Seniorie, nu este vorba decât de o treabă destul de simplă, care se sprijină pe recrutarea de soldați în orașele dependente de Republică. Pentru Machiavelli însă, acest lucru nu e decât una din laturile problemei generale, aceea a alcătuirii armatei și a conducerii ei. Însărcinarea care i se încredințează este, de altfel, destul de comună, pentru că aici e vorba doar de câți oameni trebuie ceruți fiecărei primării, de cum vor fi ei plătiți, cum vor fi întreținuți și cine are să-i instruiască; totul se va face ținând cont de vastele sale cunoștințe militare. Alcătuirea unei miliții florentine nu este, în definitiv, decât un apendice la a sa *Artă a Războiului*, și el are avantajul că își va putea realiza proiectele și o să facă aici o aplicație practică, pe când în alte domenii rămâne doar un teoretician.

În ultima pagină din *Arte della Guerra,* el se plânge, cu o notă sinceră de tristețe, că nu a avut ocazia să-și pună în

practică ideile; șansa nici nu i-a dat măcar satisfacția de a ajunge consilierul tehnic al vreunui principe, care să se lase ghidat și instruit de el. „Mă plâng de soarta care a trebuit să-mi refuze cunoașterea unor precepte atât de importante, sau să-mi dea putința să le practic; și azi, când iată, am ajuns la bătrânețe, mai pot spera să am vreodată prilejul de a face acest lucru important? Am vrut să vă aduc la cunoștință toate gândurile mele, vouă care sunteți tineri și de rang înalt și, dacă ele vă vor părea de oarecare folos, veți putea odată, în vremuri mai bune, să vă folosiți de bunăvoința suveranului vostru, ca să-l sfătuiți să aplice aceste refome necesare și să-l ajutați să o facă. „ Diversele sale lucrări cu caracter militar par a fi oful nostalgic și melancolic al unui ostaș ratat care, în campaniile sale, a avut de jucat întotdeauna un rol pasiv de spectator; care, în toate războaiele, a fost un martor și nu un actor; care a conceput idei mari, generoase și utile, dar care nu a avut niciodată ocazia să și le realizeze. Nici n-a fost vreodată măcar un mare căpitan, cum n-a fost nici om de stat. Un observator, un critic, un istoriograf, omul care înregistrează faptele, le comentează, le clasează și le păstrează; un om care, în sfârșit, scrie istoria, dar nu o face niciodată.

Așa că presimte reproșurile care i se vor face dacă se aventurează în domeniul „specialiștilor". La începutul cărții sale despre arta războiului, el se justifică, parând cu dibăcie săgețile care nu vor întârzia să-l ia la ochi. „Eu știu", spune el cu modestie, „că e o îndrăzneală să vorbești despre o meserie pe care nu ai practicat-o niciodată; și totuși, nu cred că mi se pot aduce mari reproșuri dacă aș îndrăzni să ocup doar pe hârtie un post de general, pe care mulți alții l-au ocupat în realitate, și cu mult mai mare tupeu. Greșelile în care aș cădea eu scriind pot fi corectate și nu vor provoca nici un neajuns nimănui; însă greșelile acestor oameni nu le-au simțit decât imperiile care s-au ruinat." Lansându-și astfel, cu o oarecare acreală de intelectual, înțepătura împotriva generalilor

nefericiți, Machiavelli își face cunoscut talentul în arta militară.

Acesta, am mai spus, este alimentat în același timp și de lectură și de observație, dar observația are precădere, pentru că ea controlează și confirmă ceea ce l-a învățat lectura. Constituirea miliției, activitate care ocupă cea mai mare parte a anilor 1505 și 1507, satisface gustul său pentru detaliu, pentru aplicarea de măsuri exacte, pentru lucrul practic în sine.Cei Nouă, al căror secretar de cancelarie era, i-au dat mână liberă. Așa că făcea toată treaba, avea toată răspunderea și munca îl extenua; dar avea satisfacția deosebită de a acționa în voie și cum credea el de cuviință că e mai bine în interesul statului. Nimeni nu-l controlează și nici nu-l critică; el se ocupă singur de redactarea corespondenței legate de înrolarea soldaților, de armament, de transport, de hrană, de echipament. Biroul său a devenit un adevărat cerc de recrutare, unde se îngrămădesc listele companiilor, situațiile furniturilor, comenzile și facturile. El se ocupă și de materiale și de oameni, de artilerie și de intendență. Este, în același timp, casier plătitor, magazioner, contabil și armurier. Înecat în hârțoage, uneori mai evadează din mijlocul lor ca să pună biciul pe vreun dezertor sau să-i adune cu forța pe nesupuși.

Unii primari făceau pe surzii. Atunci el alerga prin sate și prin târguri, ca să-i stimuleze pe indiferenți și să-i sperie pe rebeli cu frânghiile și cu săbiile lui Don Michele și ajutoarele sale, pe care i-a moștenit Republica după dispariția ducelui de Valentinois. Trebuia să organizeze represalii și, dacă acest lucru risca să provoace dezordini mai grave, atunci trebuia să aranjeze totul cu diplomație, în așa fel încât să nu nemulțumească prea mult autoritățile locale, dar nici să slăbească miliția. Căpitanii îi cer lui efectivele de care au nevoie, iar primarii tot lui îi refuză recrutările. Când această omenire este îmbrăcată, încălțată, cu coiful pe cap, înarmată și prevăzută cu tot necesarul, noii recruți sunt trimiși pentru

instruire în tabăra de la Pisa, unde au loc în fiecare zi scurte exerciții de luptă. Apoi se pune problema încartiruirii lor; se construiesc baracamente. Mai intervine și problema soldei, cu grija ca agenții vistieriei să nu fie atacați de tâlhari pe drum; aprovizionarea cu pâine, cu vin, cu carne; trebuie să răspundă la mii de reclamații ale comandanților, care niciodată nu sunt mulțumiți și se consideră lezați, defavorizați și sacrificați. Dar mai ales este vorba să li se insufle acestor bravi noțiunea de așa-zis patriotism, devotamentul față de pământul cetății lor, față de colectivitate, să-i împiedice pe agenții recrutori ai altor state vecine să-i ademenească și să-i facă să dezerteze tocmai când, cu mare cheltuială, au fost instruiți, echipați și înarmați.

Aceste mici detalii devin pasionante pentru cine se consacră din toată inima unei asemenea obligații. Observăm în însemnările de călătorie și în corespondența lui Machiavelli, organizatorul miliției florentine, grija pentru „lucrurile mici", așa cum se vede și în *Arte della Guerra*. Mai bine-zis, Machiavelli este omul care știe că nu există lucruri mici. Uitați-vă cu câtă atenție discută el despre cele mai mărunte detalii tehnice, despre săparea șanțurilor, despre ferecarea porților la fortărețe, despre forma șeilor („șeile cu oblânc și cu scări, necunoscute la cei vechi, oferă acum cavalerului o așezare pe cal mult mai sigură ca în trecut, și cred că atacul unui escadron greu înarmat e mult mai dificil de suportat azi decât cel al unei cavalerii din Antichitate..."), despre manevrările în spirală, despre forma cea mai potrivită a unui afet de tun. Să se prefere spițele curbate ale roților unui afet franțuzesc celor drepte ale roților italienești? Categoric da. Ascultați cu câtă autoritate și competență de artilerist, de cărăuș și de dulgher discută el despre aceste lucruri. „Ar fi o greșeală să credem că francezii au vrut doar să facă roțile lor mai frumoase, când puțin interesează acest lucru, ci doar să fie mai solide. Afetul, încărcat, are greutatea repartizată în

mod egal pe cele două roți, când merge drept. Dacă se înclină, toată greutatea lui cade pe o singură roată și, dacă ea are spițele drepte, acestea se pot frânge ușor. Dar dacă sunt arcuite, când afetul se înclină, ele se dezdoaie și suportă mai bine întreaga greutate pe o singură roată. Când merge drept, fiecare roată se încarcă mai ușor cu jumătate din povară."

Am mai spus că Machiavelli privea războiul ca pe un joc de inteligență, ca pe o partidă de șah. Dar mișcarea pieselor și combinațiile tactice depind, în esență, de ceva obișnuit, foarte simplu dacă vreți, pe care jucătorul priceput trebuie să-l cunoască bine ca să nu comită greșeli. El știe că serviciul de administrație joacă practic un rol tot atât de important ca și statul-major, pentru că un soldat prost hrănit își pierde jumătate din capacitatea de luptă. De aici, Machiavelli își distribuie cu grijă atenția între marile idei strategice și micile detalii de ordin material. Adevăratul comandant este acela care se îngrijește tot așa de mult și de încălțămintea soldatului, cât și de archebuza sau de moralul lui. Și toate acestea, strânse la un loc, constituie însuși tratatul său despre formarea miliției florentine,„aprovizionarea" infanteriei și a cavaleriei, „arta războiului", în sfârșit, mulțimea de sfaturi utile, modeste dacă vreți, pe care vedem că i le dă, cu titlu de cunoștințe diplomatice, prietenului și discipolului său Rafaele Girolami, numit ambasador al împăratului Spaniei pe lângă împărat. Această scrisoare către Girolami constituie un mic breviar destinat ambasadorilor, ca și tratatele sale militare scrise pentru folosința comandanților, ca și *Principele*, nemuritoarea carte de căpătâi pentru orice om de stat; și mai pline de învățături sunt scrierile sale despre Titus Livius, mai puțin cunoscute însă și mai puțin folosite.

Ascultați-l ce îi șoptește lui Girolami la ureche: „Un om onest execută fără greșeală ordinele primite, dar trebuie să fie și priceput. Ca să se achite bine de o misiune politică, e necesar să cunoască firea principelui și a celor care îl

sfătuiesc și să se apropie de cei ce-i pot mijloci audiențe, căci pentru un ambasador nimic nu este greu atunci când este ascultat cu bunăvoință de principe; dar cel mai important lucru e să fie stimat, și va izbuti asta dacă își supraveghează în așa fel vorbele și gesturile, încît să fie considerat om de onoare, deschis și sincer. Această ultimă condiție este esențială, dar e și mult prea neglijată. I-am văzut pe mulți cum, prin duplicitatea și incapacitatea lor de a purta convorbiri, chiar mai puțin importante, se discreditează în ochii principelui. Fără îndoială că uneori este nevoie să nu-ți dai gîndurile pe față, dar trebuie să faci asta în așa fel încât să nu trezești suspiciuni și să fii gata oricând să dai explicații dacă ești descoperit." Ceea ce dovedește că „machiavelismul" cu care este onorat autorul acestor sfaturi înțelepte nu înseamnă doar folosirea sistematică a duplicității și a minciunii, ci mai mult folosirea, după caz, când a sincerității, când a disimulării.

Îl vedem, deci, pe Machiavelli războinicul că acordă tot atâta importanță unui „bumb de manta", ca și Machiavelli diplomatul strângerii și celor mai mărunte informații și folosirii a tot ce i-ar putea servi de învățătură dintr-o convorbire oarecare, oricât de neînsemnat ar fi acest lucru. Dar când se ridică deasupra unor detalii tehnice, atunci el îmbrățișează cu o vedere largă și un vast spirit de sinteză tot ansamblul problemei, ceea ce ne face să vedem în el pe omul de geniu. Așa a judecat el și eficacitatea și viitorul acestei arme noi care este artileria. Folosirea armelor de foc îi obligă, într-adevăr, pe comandanți să modifice ordinea de bătaie și manevrele tradiționale ale infanteriei și cavaleriei. Încetineala tirului, pregătirile îndelungate care se cer pentru punerea în bătaie a bombardelor, uzura lor rapidă împiedicau aceste arme de foc să joace un rol hotărâtor în luptă. Ele erau utile mai ales la asediu. În câmp deschis te puteai lipsi ușor de ele. „De cele mai multe ori, focurile de artilerie grea nu-și nimeresc ținta.

Infanteria e prea lipită de pământ și această artilerie se manevrează atât de greu că, numai dacă ridici puțin țeava tunului, lovitura trece pe deasupra capului; dacă o apleci, riști ca lovitura să intre în pământ și să nu ajungă la țintă. Apoi gândiți-vă că și cea mai mică neregularitate de teren, cel mai mic tufiș, cea mai mică ridicătură de pământ între țintă și tun îi anulează acestuia efectul. În schimb, cavaleria și mai ales infanteria grea, care stă mai mult în picioare și se prezintă în rânduri mai compacte decît cavaleria ușoară, sunt mai ușor de atins..." De aici și formațiile de luptă imaginate de Machiavelli și reproduse în cartea sa, atât de remarcabile pentru mobilitatea și supletea lor, cât și pentru marea lor invulnerabilitate.

Să fi experimentat el însuși pe teren avantajul acestor formațiuni? Puțin probabil. Pentru comanda unui batalion i-ar fi trebuit cunoștințe tactice pe care el nu a avut de unde să le capete și nici cum să le exercite. Maestru al *krieg spiel*-ului pe hârtie, Machiavelli trebuie să se fi arătat destul de stângaci într-un exercițiu de luptă, la care ar fi excelat, în schimb, orice simplu subofițer de infanterie. Condotierii cu care discuta el uneori probleme de strategie se amuzau câteodată să-l „pună la colț". Legenda spune că Giovanni de Medici, fiul Caterinei Sforza, acel faimos Giovanni delle Bande Nere, s-a distrat într-o zi dându-i pe mână un regiment de trei mii de oameni care evoluau pe teren, ca să-i manevreze cum o crede el de cuviință. Machiavelli, relatează Bandello, care povestește întâmplarea, timp de două ore a transpirat tot, fără să obțină altceva decât o groaznică harababură; după care, Giovanni delle Bande Nere, luând comanda, a redresat totul, numai cu câteva ordine scurte și bătăi de tobă, și i-a condus fără greutate pe oameni.

Această usturătoare demonstrație în favoarea superiorității „practicianului" asupra „teoreticianului" într-o astfel de treabă nu ne împiedică, totuși, să spunem că observațiile

lui Machiavelli reprezintă un progres considerabil în fața spiritului vremii. De exemplu, în ceea ce privește conștiința soldatului, cât e de avantajos să formezi infanteria din țărani și cavaleria din orășeni; la fel, și părerile sale privitoare la vârsta ostașului, la aptitudinile sale fizice și la instruirea lui. Toate acestea erau lucruri pe care condotierii le cunoșteau din instinct, dar Machiavelli le-a precizat, le-a codificat, tocmai ca să-i învețe pe „civilii" care nu se pricep deloc la treburi militare.

El își propune să trezească în acești profani, în acești civili, interesul pentru legile care conduc la formarea și întreținerea unei armate, pentru că are nevoie de adeziunea opiniei publice la reforma preconizată și ale cărei prime victime vor fi condotierii. Dorința lui de a crea o armată națională exclude desigur toate elementele mercenare ce se oferă cui plătește mai bine și care nu imprimă războiului decât un caracter lucrativ. Machiavelli este acela care a inventat patriotismul italian sau, mai bine-zis, vrea să răspândească în mase sentimentul acesta, rămas până atunci doar privilegiul unor spirite mai luminate, al unor inimi mai generoase. Italia Renașterii cunoștea doar un patriotism local, un spirit de tagmă. Să transforme acest spirit îngust, exclusivist, limitat, într-un patriotism național este una din cele mai arzătoare speranțe ale sale. Dorind o Italie unită, el înțelege necesitatea de a o înzestra cu o armată națională și de a o sustrage ingerinței străinilor, atât în domeniul foarte important al conducerii statului, cât și în acela mai modest al alcătuirii armatelor.

În cursul diferitelor campanii la care asistase, Machiavelli constatase nenumăratele lipsuri ale armatelor de meserie, *condottele*, care nu erau la urma urmelor decât o soluție lașă, avară și trândavă. Ca să-și scutească supușii de a face război și finanțele de a întreține o armată permanentă, statele italiene s-au dat pe mâna aventurierilor și a străinilor.

Au fost și unii condotieri bărbați de mare valoare, dar însăși poziția lor îi obliga să servească la întâmplare o republică sau alta, și să-și vândă serviciile ca niște negustori care se silesc să-ți dea cât mai puțin și să-ți ia cât mai mult. De cele mai multe ori, conștiința profesională le era depășită de insolență, aroganță, rea-credință și lăcomie, cu excepția poate a unui Carmagnola, care era un om cinstit, și a unui Federigo d'Urbino, a cărui onestitate mergea până la slăbiciune.

Cesare Borgia înțelesese bine acest lucru; în ziua când și-a dat seama că se pregăteau să-l trădeze condotierii săi, el și-a format o armată „națională" recrutată dintre supușii săi romagnoli, care îi erau devotați trup și suflet. Așa au reușit elvețienii, spune Machiavelli, ca printr-o armată națională să ajungă la o indiscutabilă superioritate militară. Romanii, cu armata lor națională, au ajuns stăpânii lumii; și era, într-adevăr,națională, în ciuda tuturor auxiliarilor folosiți de ea, călăreții arabi și germani, prăștiașii baleari și cretani, „artileriștii" greci, pentru că nucleul ei, legiunea, era compus numai din latini. Trebuie deci, în problema asta, ca și în toate celelalte, să ne întoarcem iar la exemplul celor vechi. Înflăcărat de lecturile lui Tacit, Titus Livius și Cezar, Machiavelli se entuziasmează în fața acestor mici legionari bruneți, cu capul rotund, conduși de centurioni, adăpați cu oțet și hrăniți cu pesmeți, care și-au purtat pe toate căile lumii săbiile lor scurte și scuturile pătrate.

Trebuie să ajungem la o armată națională, pentru că numai ea posedă un „moral" și un suflet; formată din cetățeni și comandată de cetățeni atașați de pământul pe care-l apără prin legături afective de devotament și patriotism, într-un cuvânt, din oameni.

Aici, ca și în multe altele, Machiavelli seamănă cu acei bărbați ai Revoluției Franceze care proclamau că Patria e în pericol și ordonau recrutări în masă. Și în Italia, în acea epocă, Patria era în pericol. Pământul țării era călcat de

spaniolii care stăpâneau regatul Neapolelui, de francezii care stăpâneau Milano și mereu râvneau la mai mult; în sfârșit, de împăratul Maximilian, care la vremea aceea făcea mari pregătiri să intre în Italia. Veneau numai cu intenția de a se încorona la Roma? Sau, reluând politica predecesorilor săi Hohenstaufen, pretindeau să reinstaureze puterea Imperiului lor în Peninsulă?

Toate aceste evenimente, toate aceste primejdii porunceau Italiei să devină puternică și să se unifice, pentru a face front împotriva „Barbarilor". Și aici Machiavelli gândea la fel cu Iuliu II, dar nu din aceleași motive. Pe când unul aspira la creșterea fără limite a prestigiului Sfântului Scaun, celălalt era pur și simplu împins de un sentiment patriotic, dar din păcate anacronic, pentru că acesta era un lucru rar la bărbații vremii și un lucru excepțional în Italia, unde interesele locale, separatismul, gelozia și susceptibilitățile favorizau intervenția străină.

El se silește să insufle contemporanilor săi acest patriotism, dându-le ca exemplu mai întâi pe strămoșii lor romani, care numai așa deveniseră atotputernici; le-a demonstrat că interesul propriu le-o cere și că, dacă nu-și schimbă instituțiile militare, statele Italiei vor pieri. Și cum transformarea instituțiilor militare implică schimbări profunde în idei, moravuri și obiceiuri, în cele din urmă va avea loc o metamorfoză radicală, pe care el înțelege să le-o impună concetățenilor săi.

Va reuși să-i convingă? El se apucă mai întâi să-i convingă pe cei doi Soderini, gonfalonierul pe viață și cardinalul, cărora le cere concursul. Mai vrea să impresioneze și poporul, pe magistrații care îl reprezintă, conștiința sa colectivă, „opinia publică". Se silește să creeze un curent de opinie și, în acest scop, organizează repetate parăzi în cursul cărora pune să defileze pe străzi și în piețe noua miliție florentină pe care el, cu mari greutăți și cheltuieli, a recrutat-o,

a echipat-o, a înarmat-o și a instruit-o. Aceste manifestări care plac mult poporului, ca întotdeauna amator de spectacole pe gratis, dovedesc eforturile făcute de Machiavelli pentru înzestrarea orașului cu armata națională de care ducea lipsă. De acum înainte, patria nu va mai fi apărată de elvețieni, de gasconi sau de spanioli. Florentinii înșiși sau, mai bine-zis, toscanii, deoarece armata fusese recrutată în orașele și satele tributare Florenței, vor apăra Toscana împotriva dușmanului din afară.

Nu este încă vorba despre o armată națională italiană; nu trebuie să fim prea pretențioși. Trecerea de la patriotismul provincial la cel național va fi lungă și grea; iar o armată națională italienească nu va fi posibilă decât în ziua când toscanii, lombarzii, napoletanii și venețienii se vor considera italieni și vor gândi ca niște italieni. În așteptarea acelei zile îndepărtate când Italia va fi pentru toți locuitorii Peninsulei o realitate geografică, politică, socială, morală, psihologică și, aș spune, chiar sentimentală, trebuie să facem față situației imediate și să ne manifestăm sentimentul patriotic față de „patria cea mică".

Crearea miliției naționale este un prim pas spre eliberarea de sub tutela străină; cu cât sunt mai mulți soldați străini, cu atât sunt mai mulți șefi străini. *Firenze farà da sé.* În ceea ce privește soldații, asta se realizează cu flăcăii strânși greu de prin câmpia toscană, după ce se bat drumuri nesfârșite și se redactează interminabile corespondențe cu primarii. Cât despre șefi, încă nu venise momentul potrivit. Ne va mira faptul că Florența, însuflețită de dorința nobilă de a nu depinde decât de ea însăși și de fiii săi, va încredința totuși comanda armatei sale naționale unui străin.

Și ce străin! Un spaniol, un aventurier pe care Senioria l-a adunat de prin rămășițele armatei lui Cesare Borgia. Omul bun la toate al ducelui de Valentinois, călăul care, cu mâinile sale, a strâns lațul în jurul gâtului victimelor de la Sinigaglia.

Acest Don Michele, căruia i se spunea mai familiar Michelotto, ridicat la demnitatea de comandant șef al trupelor florentine, este pus în fruntea miliției. Un paradox? Nu, doar o veche tradiție de care le va fi greu să se debaraseze, aceea de a prefera pe un străin în locul concetățeanului, de teamă ca omul nostru să nu devină orgolios sau să nu profite prea mult de demnitatea ce i s-a acordat. Ar fi putut fi ales Antonio Tebalducci Giacomini, un bun soldat, un tehnician valoros, învingător în 1505 al lui Alviano și care, pe deasupra, mai aparținea și unei vechi familii florentine. Nu. I se preferă acest spaniol corupt care, după căderea lui Cesare Borgia, datorită groazei provocate de toate crimele pe care le comisese, fusese aruncat în închisoare. Ah! Ce greu va fi să-i schimbăm pe acești florentini!

De fapt, pentru moment, problema unui comandant nu se pune chiar în mod imperios, deoarece Florența nu e în primejdie; operațiunile din fața Pisei sunt doar niște activități de rutină. Poate se speră că reputația de cruzime rece, implacabilă, care îl însoțește peste tot pe ferocele Michelotto are să aibă vreo influență fericită asupra miliției. Într-adevăr, ea nu se compune din soldați de meserie, atât de înăspriți în viața ostășească, ci din niște țărani care și-au părăsit plugul pentru o suliță și o archebuză. Machiavelli știe bine că patriotismul n-o să fie un element suficient care să asigure armatei omogenitatea și soliditatea și, mai ales, docilitatea, supunerea și obediența sa oarbă. Privirea dură a lui Michelotto, gura lui rea, înjurăturile lui castiliene și promptitudinea cu care se folosește de pumnal vor face probabil mai mult decât calitățile lui Giacomini. De altfel, tocmai Machiavelli este acela care susține candidatura lui Don Michele în fața unei opoziții tenace și ostile; se pare că lumea se teme că Soderini vrea să se sprijine pe Michelotto pentru a înstaurao tiranie.

Soderini, ucenicul lui Cesare Borgia? Machiavelli știe bine că nu există nici un motiv să se teamă de așa ceva. În ziua când va muri Soderini, el va scrie o epigramă răutăcioasă

în care îl va prezenta pe Soderini alungat din paradis de către îngeri, și din infern de către draci. „Soderini? Să se ducă în Limb, acolo unde se află bebelușii!“ A fost nevoie de trei votări succesive în consiliul celor Optzeci pentru obținerea unei majorități necesare numirii lui Don Michele. Faptul odată consumat, Machiavelli s-a grăbit să-l trimită la Pisa, unde „milițienii“ băteau pasul pe loc și, în câteva zile, operațiunile au căpătat un ritm mai viu; proaspeții soldați s-au bătut cu mai mult curaj.

De ce? Ei, Machiavelli cunoaște bine oamenii. Era suficient să le dea un șef de care să se teamă mai mult decât de pisani.

XI
Împăratul intră în scenă

„Astăzi suntem conduși de principi care, în mod firesc sau întâmplător, au însușirea de a gândi astfel: avem un papă înțelept, serios și respectat, un împărat ușuratic și schimbător, un rege al Franței iritabil și temător, un rege al Spaniei încurcă-lume și avar, un rege al Angliei bogat, îndrăzneț și amator de glorie; avem elvețieni brutali, victorioși și obraznici; cât despre noi, italienii, noi suntem săraci, ambițioși și înjosiți. În ceea ce-i privește pe alți principi, pe ăștia nu-i cunosc." Concizia exemplară a celor mai multe din aceste portrete pune în plină lumină figurile marilor suverani ai timpului; ne este ușor să-i recunoaștem pe Henric VIII al Angliei, pe Ludovic XII al Franței, pe Ferdinand Catolicul. Cât despre împăratul Maximilian I, el e omul ale cărui gesturi Italia le urmărește cu neîncredere și neliniște, silindu-se să-i ghicească intențiile și să-i intuiască mișcările.

Cu un astfel de om așa ceva este greu și este imposibil să-l ghicești, nu pentru că ar avea el, ca Cesare Borgia, vreun talent de a se ține ascuns. Dimpotrivă, se agită mult, țipă foarte tare, dar se înfășoară într-o trâmbă de gesturi și de strigăte, ca zeii din Olimp în negura ce-i ascunde privirii muritorilor. Cum acțiunile sale nu au la bază nici o logică, nu poți deduce din ce face azi ce intenționează să facă mâine. Incoerența, orgoliul, o ambiție bolnăvicioasă, frivolitatea și

inconștiența îl fac de necontrolat. Este apărat de propriile sale defecte, așa cum sunt alții de propriile lor calități.

Cu versatilitatea asta a sa, o slăbiciune ce-i slăbește, în același timp, și pe adversarii epuizați să tot caute zadarnic să se țină după el în cursele sale în zigzag cu care îi derutează și se descotorosește de ei, Maximilian scapă de privirile ce-l urmăresc și de mâinile care încearcă să-l oprească. Fără nici un calcul făcut dinainte; politica asta ar fi genială, dacă s-ar dovedi opera gândirii și a înțelepciunii. Dar la el asta nu e decât consecința unei lipse de voință, a unei neputințe de a alege; și, cum mintea sa e stăpânită de o sete nepotolită de glorie, cum toți îl știu lacom de cuceriri, cărora nu le-ar rezista nimeni dacă el ar ști cum să le facă, pe bună dreptate lumea intră la griji. E neliniștită să-l vadă așezat la tabla de șah a politicii europene, ca stăpân al Sfântului Imperiu romano-germanic, pe urmașul lui Carol cel Mare, al Othonilor, al Hohenstaufenilor, și să-i urmărească mersul împrăștiat și imprevizibil, de „nebun".

Din fericire, Imperiul nu mai este ce a fost. Prăbușirea sistemului feudal l-a privat de resursele sale cele mai mari. Trezirea sentimentului național a dezmembrat acest trup uriaș, slăbit de propriul său gigantism. Divizat, îmbucătățit, Imperiul nu mai e azi decât umbra unei puteri și iluzia unei autorități. Într-un avânt furtunos către autonomie, regii, principii, episcopii, orașele s-au eliberat; și Imperiul, anacronic, demodat, nu a mai păstrat decât o fațadă frumoasă, în spatele căreia se surpă tot ce constituia altădată măreția sa, puterea și prestigiul. În realitate, Maximilian nu mai e decât arhiduce de Austria; iar Austria reprezintă prea puțin în această Europă modernă.

I se cunosc ambițiile nemăsurate. El nu-și ascunde deloc intenția de a restabili vechea hegemonie a Imperiului, de a reînvia gloria Othonilor; și apropiații săi au aflat, nu fără

stupoare, că își propunea să adauge coroanei imperiale și tiara papală. Visuri ale unui cavaler tânăr, utopic, amețit de romane de aventuri? Nu, deloc. El a început deja să-i sondeze pe cardinali, îi numără pe cei care sunt de partea lui și știe cum va trebui să le plătească voturile. Nu e doar un proiect aerian și nici fantezia unei imaginații cam bolnăvicioase; aceeași care îl făcea să se gândească la canonizare: „vreau să fiu sfânt“, îi scrie el fiicei sale, „ca să-mi înălțați rugi atunci când voi fi mort“. E un început de execuție. Fără să-i fie teamă de ridicol, își spune deja *Pontifex Maximus;* și, dacă ar îndrăzni, sau dacă ar fi mai bogat, și-ar bate acest titlu și pe monede.

Intoxicat de istorie și de literatură, Maximilian pare că visează să-i imite pe Barbarossa și pe Henrici. Ca senior al Suabiei, el se consideră și moștenitorul lui Frederic II. Nu aspira și acesta să ajungă stăpânul Bisericii? Dar dacă înțelege s-o ia pe urmele marelui Hohenstaufen, Maximilian al Austriei uită că nu mai are la dispoziție imperiul de odinioară al suabilor. Asta îi neliniștește pe italieni. Maximilian are demnitatea imperială, dar nu și puterea. Ca toți arhiducii Austriei, el e mereu în lipsă de bani și în căutarea unor mijloace fabuloase de a-i obține. De altfel, e incapabil să facă economii, el risipește în mod absurd, și când are și când nu are. Și, spun italienii, este atât de lacom încât, chiar dacă toate frunzele din toți copacii din Italia s-ar transforma în ducați, lui tot nu i-ar ajunge.

Monarhul acesta nu aparține Renașterii. Cu ideile sale de cruciat, cu fanteziile sale de cavaler rătăcitor, el rămâne înfipt în Evul Mediu. Nu înțelege că vremea hegemoniei imperiale a apus. N-o să ajungă niciodată papă, cum n-o să elibereze nici Sfântul Mormânt; astea sunt visuri copilărești. Maximilian este un copil teribil, un copil primejdios, pentru că, tot jucându-se de-a papa, de-a Carol cel Mare și de-a Cruciatul, va sfârși prin a da foc Europei.

Din fericire însă, Imperiul însuși îl stopează. Ca să faci război, ai nevoie de bani; iar supușii săi nu-i dau. Principii, seniorii, prelații, orașele libere îi resping categoric cererile de credite militare. El e singurul care dorește asemenea frumoase aventuri; vasalii săi, de care depinde, nu le doresc, și-l fac să înțeleagă limpede acest lucru. Imperiului îi repugnă războiul și refuză tot ceea ce cere acest păstor de himere, în oameni și bani. Așa că l-au văzut pe acest biet monarh amanetând bijuteriile Coroanei și, uneori chiar, când lipsa îl înțeapă prea tare, că se angajează condotier în slujba unui alt stat. Dar totuși fără să-și abandoneze visurile de glorie și hegemonie.

Probabil că asta îl și face să-și arunce privirile pofticioase asupra Italiei, țara asta bogată, opulentă și slabă. Cucerirea ei i se pare un lucru simplu. Principatele antagoniste pot fi ocupate unul după altul și, odată ajuns la Roma... Papa ar fi orb dacă și-ar închipui că învingătorul are să se mulțumească doar cu coroana imperială primită din mâna Suveranului Pontif – acesta este și scopul mărturisit al călătoriei pe care el o pregătește; când o să aibă coroana, are să revendice și tiara. Probabil că socotește să se sprijine pe forțele militare ale statelor italienești, ca să recucerească Imperiul pe care îl pierduse și să declare apoi război Franței.

Într-adevăr, Maximilian nu putea vedea cu ochi buni activitatea lui Ludovic XII în Italia. Între Franța și Imperiu exista o stare de ostilitate ancestrală, tradițională, veche probabil din vremea lui Teodoric și Clovis, când două concepții politice se băteau cap în cap, una monarhică și alta imperială. Voinței franceze de concentrare și consolidare internă i se opunea „dorința insațiabilă de putere" a Imperiului, dinamismul său agresiv și ambiția sa fără margini. Aceste două idealuri se ciocniseră mai târziu într-un conflict între Ludovic cel Sfânt și Frederic II. Curând or să-l încaiere și pe Francisc I cu Carol Quintul. Ostilitatea înrădăcinată

între monarhia franceză și imperiul german are în ea ceva de fatalitate istorică, repetată de-a lungul veacurilor și pe care, mai mult decât voința oamenilor, destinul popoarelor o transformă în războaie periodice.

Monarhia franceză a avut și ea câțiva utopici ai ei – unul era probabil chiar Carol VIII –, dar pretențiile regilor asupra Italiei se bazau pe principii de drept, pe succesiuni reale și nu pe această poftă nesățioasă de cuceriri caracteristică împăraților germani. Drepturile pe care le avea Ludovic XII de la mama sa, Valentina Visconti, erau indiscutabile din punct de vedere juridic. Ambițiile lui Maximilian, din contră, aveau ca sursă și erau alimentate de vechile visuri ale împăraților medievali. Bază caducă și negată de fapte. Părea tot atât de absurd să vrei să resuscitezi vechiul imperiu de altădată, cum ai încerca să readuci la viață cadavrul unui uriaș căzut de veacuri la pământ.

Intenția lui Maximilian era, deci, să bareze bine drumurile rivalului său spre Italia, să-i conteste cuceririle și să-și dispute cu el principatele la care pofteau amândoi. Li se atribuia pregătirilor împăratului și dorința sa de a veni în ajutorul genovezilor, pe care francezii îi oprimau și-i pedepseau foarte sever pentru încercările lor de eliberare. Maximilian putea să invoce destule motive legitime care să-i justifice „intrarea" în Italia, în așa fel ca italienii să nu aibă nici o bănuială.

Italia era, totuși, neliniștită și nu asculta cu plăcere freamătul de război care venea dinspre nord. Călătoria aceasta îi trezea amintiri neplăcute, pentru că, tot Evul Mediu, lăcomia imperială sfâșiase Italia, împărțind-o în facțiuni ostile a căror ură nu se stinsese încă de tot. Cearta dintre guelfi și ghibelini era opera împăraților, care, vreme de secole, însângerase și sărăcise Peninsula. Chiar și azi, de fapt, când nu mai existau nici guelfism, nici ghibelism, vechea rivalitate mai trăia, sub alte denumiri, probabil sub alte

înfățișări, iar apariția Împăratului ar fi fost de ajuns ca să iște din nou vechile războaie civile, de care multă vreme i-a trebuit Italiei ca să scape.

Oricare ar fi fost obiectul „vizitei" anunțate de Maximilian, urmările ei nu puteau fi decât catastrofale; nu s-a știut niciodată de vreun împărat care să fi venit în Italia cu alt scop decât pentru a o sfâșia și de a o jefui. Trăgând învățăminte din trecut, republicile și principatele stăteau acum cu atenția încordată; și așa era destul de dureros să vadă pământul latin pângărit de francezi și de spanioli, ca să-i mai trebuiască și imperialii.

La pregătirile lui Maximilian – care nu era nici atât de isteț ca să le dea o formă mai pașnică –, Italia a răspuns întărindu-și dispozitivele de apărare. Era posibil ca viitorul conflict să se limiteze doar la francezi și imperiali, dar când două armate străine se bat pe teritoriul tău, e imposibil să nu ai și tu de suferit. Chiar dacă Maximilian n-ar fi avut alt scop decât izgonirea francezilor – lucru pentru care, își zicea el, ar trebui ca Italia să-i fie recunoscătoare –, această expulzare nu s-ar fi făcut chiar fără pagube pentru țara care punea la dispoziție câmpul de bătaie. Și, de altfel, această armată de opt mii de cavaleri și douăzeci și două de mii de infanteriști pe care, după multe ezitări și multe discuții, i-o aprobase Dieta din Constanța, nu era doar o simplă escortă a unui împărat ce venea să se încoroneze. Cum nu i se dăduse pentru echiparea și întreținerea acestei armate decât suma de 120.000 de florini, era de crezut că, foarte curând, avea să rămână fără nici un ban, chiar înaintea scurgerii celor șase luni cât i se permisese să-și folosească armata.

Dar Maximilian nu vedea atât de departe. Pentru el conta numai prezentul imediat. Așa că și-a aranjat o artilerie bună și și-a împărțit forțele în trei corpuri: două îndreptate spre Italia, unul care trebuia să ajungă prin Trento la Verona,

celălalt, prin Carintia, la Friulì; cel de al treilea corp de armată amenința direct Franța; el mărșăluia spre Besançon pentru ca, de acolo, să lovească Burgundia.

Și în vremea asta, ce făceau italienii? Iuliu II urmărea mișcările împăratului, bucuros că acesta se duce direct spre Veneția. Oricât era el, papa, de pornit să elibereze Italia de „barbari“, nu-i repugna, totuși, să profite de dificultățile în care s-ar fi aflat Serenissima, ca să pună mâna, fără prea mult zgomot, pe provinciile pe care ea le deținea pe nedrept – așa pretindea el – și care trebuiau să-i fie înapoiate Bisericii. Dorința lui Maximilian de a se face papă îl distra grozav pe acest sălbatic Rovere; dacă își închipuia austriacul ăsta că e așa de ușor să fii papă în Italia...

Veneția se gândea, în schimb, să abată lovitura care o amenința încercând o apropiere de francezi. De fapt, statele se foloseau și ele de ajutorul unui străin contra altui străin. Era ceea ce numeau italienii *fare da sé.* Serenissima, informată prin agenții săi despre itinerarul lui Maximilian, deși secretul era bine păzit și deși el spunea tuturor că nu merge mai departe de Botzen, și-a trimis condotierii în întâmpinarea împăratului, ca să-i bareze drumul; pe Pitigliano la Verona și pe Alviano în Friulì. Pe de altă parte, Ludovic XII întărea Burgundia și, acceptând mâna pe care i-o întindeau venețienii, i l-a trimis pe Trivulzio, în fruntea a patru sute de lăncieri și patru mii de infanteriști, ceea ce era, de altfel, foarte puțin, căci, cu toții împreună, cei trei condotieri nu egalau forțele imperiale. Roma nu a mobilizat nimic. Deoarece nu se simțea direct amenințat, Iuliu II s-a mulțumit doar să trimită un ambasador în întâmpinarea împăratului, ca să-i ureze bun venit, dar, mai ales, ca să-i afle mai bine intențiile...

Dar Florența ce o să facă? Republica se găsește într-o mare încurcătură. Întotdeauna, în așteptarea câștigătorului ea

cântărește mai întâi șansele adversarilor, deși cu Maximilian e foarte greu să stabilești pronosticuri cât de cât probabile. Florența nu s-ar fi supărat nici dacă imperialii le-ar fi provocat ceva stricăciuni venețienilor și romanilor, dar ca să îmbrățișeze cauza lui Maximilian însemna să se îndepărteze de francezi. De când cu invazia lui Carol VIII, politica Senioriei ținea să păstreze, ori de câte ori era în cauză Franța, un soi de neutralitate, ca să nu și-o facă dușmană, dar nici să nu fie obligată să-i acorde ajutor militar. Aceasta era atitudinea personală a gonfalonierului, acum gonfalonier pe viață, Soderini, care se silea să le inoculeze demnitarilor florentini această francofilie, la care se opuneau adversarii săi.

Maximilian punea, în sfârșit, la zid Florența, pretinzându-i cincizeci de mii de florini drept participare la cheltuielile încoronării, în virtutea unui vechi drept imperial de mult căzut în desuetudine și de altfel inaplicabil. Ca să verși această sumă înseamnă să ți-i înstrăinezi pe francezi; să n-o verși, înseamnă să-ți atragi mânia lui Maximilian. Cum acesta era cunoscut ca un om frivol, ușuratic, inconștient, interesul era să se întârzie răspunsul până aveau să-i cunoască intențiile. Dacă se întâmpla să renunțe brusc la călătoria sa în Italia – și el era foarte capabil de așa ceva –, nu s-ar fi compromis Senioria acceptând? Cincizeci de mii de ducați erau bani, nu glumă. Trezoreria florentină i-ar fi plătit cu părere de rău; dar, chiar și fără bani, o atitudine prea amicală ar fi angajat Florența față de Imperiu și i-ar fi supărat pe adversarii acestuia.

Cum să-i afli lui Maximilian proiectele? Trimițând pe lângă el un diplomat inteligent, abil, subtil și ingenios. Nu chiar exact pe lângă el – tot ca să nu se compromită; era mai bine ca acest agent informator să fie atașat la persoana ambasadorului; ar face astfel rost de toate informațiile pe care

le obţineau şi trimişii pontificali; iar aceştia erau întotdeauna cel mai bine informaţi.

Să-l delegăm pe lângă ambasador pe Machiavelli, a propus Soderini. Este un bărbat excepţional de dotat şi a dovedit-o. Opoziţia a făcut mofturi; îl ştiau pe Machiavelli ataşat de Soderini, iar pe gonfalonier îl bănuiau că duce o politică prea personală. Nu, nu Machiavelli. A fost trimis Francesco Vettori; însă acesta s-a lăsat intimidat de Maximilian şi a anunţat Senioria că era în interesul ei să plătească imediat cei cincizeci de mii de ducaţi, altfel împăratul nu-l va mai accepta pe ambasadorul florentin. Soderini le-a răspuns oponenţilor lui Machiavelli că aşa se întâmplă dacă se ţine cont mai mult de poziţia socială a ambasadorului decât de adevăratele lui merite. Machiavelli nu s-ar fi lăsat convins atât de uşor.

Problema aceasta, pe care un guvern hotărât ar fi rezolvat-o imediat, a fost tergiversată, din adunare în adunare şi din comisie în comisie. Democraţia florentină îl suspecta pe Soderini că aspiră la „dictatură“ şi-l combătea ajungând până şi la nivelul funcţionarilor săi. În cele din urmă, s-a luat hotărârea să i se transmită lui Vettori instrucţiuni precise, foarte clare, în legătură cu atitudinea sa faţă de împărat. De o să-i încredinţaţi un mesaj scris, i-a întrerupt Soderini, ar fi un lucru foarte imprudent. Discuţiile au reînceput; s-a dezbătut asupra persoanei capabile să-i transmită oral ambasadorului aceste instrucţiuni. Cum toată treaba era delicată, deoarece astfel de instrucţiuni trebuiau să rămână secrete, era nevoie de cineva capabil să-i explice ambasadorului interesele majore ale Senioriei şi să-i traseze linia de conduită pe care trebuia s-o adopte.

Unde să găseşti un asemenea mesager, care să fie în acelaşi timp şi sigur, şi inteligent, şi abil şi capabil, care, pe scurt, să acţioneze într-o astfel de situaţie ca un veritabil

diplomat – ceea ce Vettori nici nu prea era? Soderini l-a propus pe Machiavelli, foarte decis, în secret, să-l pună pe secretar, odată ajuns acolo, să stea pe lângă Vettori și să-i încredințeze lui adevărata misiune, lăsându-i ambasadorului doar funcția, titlul și orgoliul de diplomat. Lăsat singur, Vettori ar face prostii; atașându-i-l pe Machiavelli, situația ar fi alta. S-a mai discutat încă, dar, până la urmă, s-a căzut de acord și au trimis după Machiavelli.

Iată-l încă o dată pe omul nostru plecat la drum. Mai întâi, se duce la Sienna, să-l întâlnească pe ambasador; era în luna august; și cum în decembrie împăratul nu sosise încă, pornește spre Germania. De data asta nu mai duce cu sine, în valiză, scrisori; se știe bine că francezii sunt în stare să-i cotrobăie pe călători, fie ei și diplomați, atunci când trec prin Lombardia. Deci, nu are cu sine decât un mesaj oral, adresat lui Vettori. Să respingă, în principiu, cererea de cincizeci de mii de ducați; să ofere numai treizeci de mii și să nu ajungă la cincizeci decât dacă nu se poate altfel. Dar nu o plată pe loc; vărsăminte eșalonate, care nu vor începe decât în ziua când împăratul se va afla cu adevărat pe pământul italian.

Dar reala misiune a lui Machiavelli nu se mărginește doar la atât. El trebuie și să-l supravegheze pe Vettori, să-l înlocuiască, pe cât posibil, în mod discret, să discute cu miniștrii imperiali și, mai ales, să observe, să asculte, să privească și să-l informeze pe Soderini de tot ce putea să afle. Obligația sa are, în fond, ceva de diplomat și de agent secret. Ea este cu atât mai delicată, cu cât trebuie să-l controleze pe ambasador, să-l neutralizeze și să-l împiedice să facă greșeli; iar dacă se întâmplă așa ceva, să le îndrepte.

Trebuie să fii Machiavelli ca să reușești să-i faci așa ceva. Dacă el ar fi avut ambiții vulgare, s-ar fi simțit jignit să fie mereu vioara a doua și să asiste cum culeg alții roadele eforturilor sale. Dar ce înseamnă pentru el un titlu, o dem-

nitate? Ceea ce contează este acțiunea și succesul ei. Mereu este tratat ca un mic funcționar; bună treabă! Esențialul e să i se încredințeze o misiune interesantă, chiar dacă aceasta îi cere să se umilească, să fie o figură ștearsă, lucru de care alții s-ar formaliza. Machiavelli nu știe însă ce este vanitatea; el nu posedă decât această formă de orgoliu, activ și dinamic, principiul energiei; vanitatea este viciul celor slabi, orgoliul e virtutea celor mari și puternici. Bărbații acelor vremi nu erau deloc umili, nici modești, nici ipocriți; ei erau conștienți de valoarea lor și, cu o oarecare mândrie, și-o mărturiseau singuri. Pe vremea aceea nu era încă obiceiul să-ți păstrezi poziția făcând temenele și arătându-te supus. Oamenii se cunoșteau bine pe ei înșiși, știau cât „valorau", fie ei artiști, căpitani de mercenari sau oameni de stat. Și, uneori, erau primii care să-și recunoască geniul, deoarece considerau că acest geniu e un element al divinității ascuns în om, și să nu-l recunoști înseamnă să ofensezi chiar divinitatea pe care o porți în tine. Orgoliul unui Pico della Mirandola, gata să discute cu oricine despre „tot ce se poate ști", orgoliul unui Michelangelo, al unui Leonardo da Vinci, al unui Cellini, reprezentau, la epoca aceea, virtutea celor puternici.

Machiavelli o avea, și acesta era și motivul pentru care el își savura destinul ironic ce-i oferea acțiune și putere sub înfățișarea unui subaltern. El are în mână ițele discuțiilor ,manevrează și ideile și pe oameni. Ce să ceară mai mult? Deține și adevărul și puterea, dar nu și semnele lor exterioare. Puțin îi pasă de asta. El e în stare să-și desfășoare talentele de mare politician; și îi ajunge.

Și ce călătorie minunată! Sigur că îi este frig și de multe ori se plânge că a înghețat tot galopând pe drumurile Nordului. Atunci când se oprește la Geneva, suferă că trebuie să-și petreacă sărbătorile Crăciunului anului 1507 departe de casă, de Mona Marietta, soția sa, de copii; dar merge din

descoperire în descoperire, cunoaște popoare noi. Pe acești elvețieni, pe acești germani pe care până atunci nu-i știa decât sub aspectul unor mercenari, îi vede acum la ei acasă, le observă obiceiurile, comportamentul, le reține defectele și calitățile. În numai patru zile, străbate Elveția, de la Geneva la Constanța, dar asta îi permite să schițeze un tablou uimitor de exact și de complet al structurii politice din această țară și, ceea ce e și mai important, să compare situația Elveției cu cea a Franței și a Imperiului. A cunoscut acolo pe un locuitor din Fribourg, un om deștept și bine informat, care l-a pus la curent cu mii de lucruri interesante. Omul acesta, care își cunoaște bine compatrioții, i-a spus că „regele Franței are prea mulți bani ca să te pui cu el; și chiar dacă regele romanilor are mai puțini, nu poți să nu-l servești. Oricine știe că, atâta timp cât Împăratul mai are bani, are și elvețieni..."

Marea problemă a Confederației, ca și a Italiei, este că trebuie să menajeze în același timp și Franța și Imperiul și să rămână în termeni buni cu amândoi. La Schafhouse se împrietenește cu doi genovezi care se înapoiau în Italia și care îi mărturisesc impresiile lor despre Germania. „Mi-au mai spus că orașul lor îi plătea regelui (regelui romanilor, adică lui Maximilian) o sută cincizeci de mii de scuzi și îi furnizau și soldați; că acest principe încheiase un acord cu Fuggerii, care îi avansaseră o sută de mii de scuzi, și că avea să încheie cu elvețienii o înțelegere, ca să-i folosească oriunde, dar nu contra francezilor." El ascultă, își notează, clasează în memorie toate informațiile și sursele de unde le are. După genovezi, mai cunoaște doi milanezi, „pe care i-am întâlnit la biserică", și apoi pe compozitorul Airège, a cărui soție e florentină.

Machiavelli este călătorul perfect, acela care se interesează de toate, care stă bucuros de vorbă și cu localnicii și cu străinii întâlniți la han. Nu numai ca să-și îndeplinească

misiunea, dar mai ales pentru a-și satisface o curiozitate personală, care e imensă. Își triază informațiile, le compară cu altele, le verifică, le corectează și le îmbunătățește. Dar nici nu se încrede în tot ce-i spun niște necunoscuți; când transmite Senioriei informații exacte și amănunțite asupra proiectelor Împăratului, are grijă să adauge că le deține de la „un bărbat de șaptezeci de ani, pe care toată lumea îl consideră un om serios". În felul acesta, raportând câte a aflat, se păzește să nu fie amăgit și să nu-i amăgească și pe alții.

Obișnuiește să fie prudent și circumspect, ca un om ce știe să navigheze în apele tulburi și agitate ale politicii interne florentine. Știe cât de necesar este să fii precaut. Trebuie să te ferești de toată lumea. Așa cum a presupus, când a trecut prin Lombardia l-au percheziționat, l-au dezbrăcat și l-au scotocit, cu toată indiscreția, iar scrisorile pe care le avea cu el i-au fost citite și apoi rupte în bucățele. De unde se vede că e nevoie să ai o bună memorie. La curtea Împăratului îl așteptau alte tracasări polițienești, dar, desigur, era pregătit. Nimic din răutatea oamenilor nu-l va mai surprinde, și acum e în stare să se apere. Dar, ca să spunem drept, chiar funcția lui umilă de secretar al lui Vettori îi permitea să treacă neobservat și să audă lucruri care, probabil, n-ar fi ajuns niciodată la urechile ambasadorului. Un trimis din Savoia, pe nume Disviri, considerându-l pe Machiavelli un camarad, i-a făcut niște confidențe prețioase. „Tu vrei să afli într-o clipă", îi spune Disviri, „tot ceea ce am aflat eu cu greu în două luni; aici trebuie sau să fii informat de hotărârile ce se iau, sau să tragi tu concluzii din pregătirile ce se fac. Primul caz e un lucru greu, pentru că nația asta de oameni e foarte ascunsă, și Împăratul e, în ceea ce face, foarte discret; el, atunci când vrea să-și schimbe locul, nu trimite emisari înaintea sa, ci doar când se află pe drum, ca să nu știe nimeni unde vrea să meargă."

În ciuda misterului care înconjoară acum mișcările Împăratului, mister care, pe bună dreptate, irită și neliniștește Italia, Disviri a aflat unele lucruri interesante, pe care i le-a împărtășit noului său prieten. „Cât despre pregătiri, ele par să fie uriașe; vin trupe dintr-o mulțime de părți; sunt desfășurate pe spații largi, și trebuie să ai spioni peste tot ca să poți cunoaște exact ce se întâmplă. Ca să nu greșesc prea mult, tot ce pot să-ți spun sigur e că Împăratul se pregătește să organizeze trei căi de atac; una spre Trento, alta spre Besançon, de unde va ataca Burgundia, și, în sfârșit, cea de a treia spre Carabassa, unde va ajunge trecând prin Friulì. După aranjamentele făcute în ultima Dietă, se va duce cu o mulțime de trupe la Constanța; trupele vor fi îndată dispersate prin împrejurimi; și, în ultimă analiză, pot să te asigur că va executa mari manevre, cu rezultate foarte importante, deoarece ele vor hotărî pacea sau războiul între cei doi regi."

Pacea sau războiul? E ceea ce trebuie știut exact, înainte de a se angaja; oricum nu se va accepta o intervenție decât în ultima clipă, atunci când nu se va mai putea face altfel. Machiavelli, sosit la Botzen, e nerăbdător să-l vadă pe Maximilian; încă un personaj de adăugat la galeria sa de „celebrități".

Maximilian e mult mai puțin impresionant decât Cesare Borgia, cu ardoarea lui tristă, sau decât Iuliu II, cu furiile și bombănelile lui. Are multă prestanță, e voinic, deși e destul de urât; un bărbat interesant, care place, amabil și primitor. Este un Habsburg tipic, cu nasul mare, cu buza de jos groasă, cu bărbia puternică. Dacă ar avea timp să discute despre tactică și strategie, Machiavelli și Împăratul și-ar descoperi repede o pasiune comună: arta războiului; numai că această artă Maximilian vrea s-o practice așa cum o face un cavaler de modă veche, pe când Machiavelli, în privința asta, e foarte modern. Maximilian e încă partizanul marilor șarje

de cavalerie, al operațiunilor spectaculoase; lui îi place la război latura teatrală și de legendă, ar vrea ca totul să semene a basm cu zâne, să semene cu poemele medievale și cu romanele cavalerești. Totuși, s-ar putea discuta în mod util cu el și despre cele mai potrivite formațiuni de luptă, și despre utilizarea artileriei, și despre avantajele aduse de muntenii din Appenzell și de cei din Grisons.

Dar, vai, el mai trebuie să vorbească și despre bani; ăsta e și motivul pentru care au venit ambasadorii. Și Împăratul nu așteaptă altceva de la florentini. Pentru el, acești toscani nu sunt decât niște comanditari, ca Fuggerii din Augsburg sau bancherii din Bruges și Anvers; nimic mai mult. De altfel, nu Machiavelli e acela care vorbește, ci Vettori. Secretarul, care l-a instruit bine pe patronul său, se mulțumește doar să privească, să asculte, să-i urmărească Împăratului fizionomia și să rețină câte ceva bun din tot ce spune, din tot ce ascunde și din tot ce nu spune. Ca de obicei, Maximilian e îmbrăcat somptuos, ca un om pentru care banul nu prețuiește prea mult și care, atunci când l-a căpătat, se grăbește să-l cheltuiască, de parcă i-ar frige degetele. În felul ăsta prea departe n-o să ajungă. Din cele șase luni de război consimțite de Dietă, trei s-au și scurs deja; dacă vrea să-i reușească ceva până nu trece termenul, trebuie să se grăbească.

Intrarea lui Maximilian în Trento a avut loc cu mare pompă. Ca și cum ar fi fost deja încoronat împărat, înaintea sa mergea un purtător al sabiei sale, scoasă din teacă. Se duce la Dom, precedat de heralzi, și acolo, în timpul slujbei, episcopul de Gurk, Mathias Lang, cancelar imperial, pronunță un discurs semnificativ, în care spune că Împăratul, în Italia, nu urmărește altceva decât să ajungă la Roma, unde trebuie să primească, din mâna Sfântului Părinte, coroana. Însă, din păcate, faptele contrazic aceste afirmații. Trupele sale înaintează în Italia și devastează totul în drumul lor. Cele

Șapte Comune vicentine, tributare Veneției, tocmai fuseseră cucerite de cavaleria sa. Margraful de Brandemburg amenințase Roveredo și, când să-l ocupe, nu se știe din ce motiv, s-a întors din drum.

Cum să prevezi în ce fel vor decurge mai departe operațiunile? Armata imperială execută o serie de marșuri și contramarșuri care l-ar zăpăci și pe cel mai atent observator. O face oare intenționat, ca să-i deruteze pe spioni? Sau numai pentru că Maximilian provoacă dezordine în tot ce atinge și pentru că pretențiile sale de a conduce personal armata strică toate planurile generalilor? Dar au și ei vreun plan? Te cam îndoiești de asta, văzând incoerența manevrelor pe care le fac. Și totuși înaintarea lor e rapidă și atacurile au efect. Dacă, în loc să umble de colo până colo după cum îi dictează fantezia, și-ar exploata avantajul, i-ar pune pe venețieni în mare încurcătură. Așa a făcut la Cadora, când, cu cei unsprezece mii de pedestrași și patru sute de cavaleri bine înarmați, a cucerit-o și, după aceea, deodată nu s-a mai interesat de ea și a pornit-o spre Innsbruck. Iată ce înseamnă să duci lipsă de bani! Nemaiavând nici un florin cu care să plătească soldele, a plecat la bancherii din Triest să-și amaneteze bijuteriile; dar, în acest timp, venețienii au contraatacat și Alviano a recucerit Cadora.

Așa că, fie din neglijență, fie din ușurință, poate chiar și din lipsă de bani, Maximilian pierdea, puțin câte puțin, tot ceea ce câștigase. Mercenarii din Grisons l-au părăsit, pentru că nu erau destul de bine plătiți; asta înseamnă două mii de oameni mai puțin și, urmându-le exemplul supărător, restul trupelor elvețiene, pentru același motiv, s-au împrăștiat. Și acum, ce să mai facă el cu oastea nenorocită pe care i-a dat-o Dieta? Dacă statele germane nu-i oferă mai multe trupe, el n-o să reușească niciodată nimic. Copleșit de grija banilor, e incapabil să-și exploateze succesele, pentru că acum venețienii au

mai mulți soldați decât el și, cu resursele lor infinite, pot să-i înroleze pe cei mai renumiți căpitani, cu regimentele lor cele mai bune. Obligat să facă socoteli – ceea ce detestă –, Maximilian va mai apela o dată la generozitatea supușilor. Convoacă la Ulm o nouă Dietă și, părăsindu-și armata la Trentino încurcată cu venețienii, pleacă să ceară subsidii principilor și episcopilor.

Vettori și Machiavelli au rămas la Innsbruck. Așteaptă să vadă ce va urma. Și ce o să iasă din toate astea? Maximilian pare foarte hotărât să continue lupta cu venețienii și cu francezii. Și, în acest caz, cum se va termina războiul? Machiavelli, care a comparat forțele combatante și i-a cântărit fiecăruia șansele, constată că, dintre cele două armate, nici una nu a obținut vreun rezultat hotărâtor. Dar, pe de altă parte, Împăratul are în spatele său Germania; și asta constituie un sprijin imens. Dacă, în loc să se zgârcească, Germania se resemnează să facă atâtea cheltuieli, câte să ajungă pentru operațiuni profitabile, venețienii și francezii s-ar putea trezi într-o situație proastă. Și Machiavelli conchide: „Germania e puternică; dacă vrea să câștige, poate. Dar vrea?“ Într-un cuvânt, ar accepta ea toate riscurile politicii lui Maximilian?

Ca să afle asta, ar fi interesant de mers la Ulm; să-i asculte pe principii germani, să le urmărească deliberările, să ghicească, după atmosfera care domnește în Dietă, care este opinia publică și ce ar fi dispuși să facă reprezentanții statelor germane. La Innsbruck nu capătă decât prea puține informații, contradictorii sau chiar eronate. Nerăbdător să afle *pe loc* ce se petrece, Machiavelli îl presează pe Vettori să plece la Ulm. Dar Vettori e bolnav. Asprimea iernii germane nu i-a priit acestui florentin. Perspectiva de a umbla iar pe drumuri nu-l prea încântă; de când se țin pe urmele Împăratului, au vagabondat deja destul. Vettori preferă ca Machiavelli să plece singur; iar secretarul, în ceea ce-l privește, nu pare

subsidiu

deloc supărat să se ducă fără „patronul“ său, deși acesta, destul de îngăduitor, l-a lăsat mereu să redacteze toate scrisorile și să îndeplinească toate funcțiile de ambasador, cu excepția ceremoniilor oficiale.

Senioria, întrebată, aprobă; ea chiar o să-i expedieze tot ceea ce îi trebuie pentru a face această călătorie, fiindcă Machiavelli, o dată mai mult, se plânge că are punga goală. „Machiavelli are mare nevoie de bani“, se poate citi la sfârșitul tuturor scrisorilor semnate de Francesco Vettori – și din asta se și vede cine le-a scris, chiar și din insistențele cu care așa-zisul Vettori cere ca el să-i rămână alături. („Pentru nimic în lume nu cred că va trebui rechemat; rog pe senioriile voastre să-i permită să stea cu mine până ce vom termina toată treaba, pentru că prezența lui aici e necesară... Sunt convins că, în orice împrejurare, din dragoste pentru Republică, nu s-ar da înapoi dinaintea nici unei greutăți sau primejdii“.)

În momentul când să pornească la drum, Machiavelli primește de la Ulm înștiințarea că prezența trimișilor florentini nu este, pentru moment, dorită. Fără îndoială, Maximilian se teme de ce ar putea relata ambasadorii guvernelor respective dacă asistă la ședințele Dietei sau dacă ar afla direct ceva. Diplomații sunt deci anunțați să rămână, până la noi ordine, la Innsbruck. Exasperat de această întorsătură, Machiavelli ar ignora bucuros interdicția. De ce să nu se ducă incognito la Ulm? Sigur că nu se poate resemna să-și piardă vremea la Innsbruck, între munții aceștia copleșitori care îl indispun, pentru că el nu iubește natura sălbatică, așa cum nu iubește nici arta; pe când la Ulm poate să se decidă soarta Italiei. La urma urmelor, o Dietă e ca un conciliu; întâlnești acolo o mulțime de personalități interesante, afli de peste tot vești, simți cum bate însăși inima „marii politici“, politica europeană, vezi cum se face istoria, istoria vie, palpitantă și nu cea inertă și uscată din cărți, ca plantele dintr-un ierbar.

Vettori îl sfătuiește să fie prudent. Este prea cunoscut pentru ca prezența sa să nu fie remarcată. O deghizare? Poliția l-ar descoperi repede. Cu figura lui fină de florentin, delicată și subtilă, n-ar trece neobservat. Resemnându-se, Machiavelli se mulțumește atunci să culeagă zvonuri. „Se spune că..." Astea sunt noutățile războiului care merge mai departe, cu șanse schimbătoare; sunt ecourile deliberărilor de la Ulm, ceva nesigur, imprecis, exasperant. Cum să-ți formezi o vedere de ansamblu din niște elemente incomplete, cum să ajungi să cunoști exact evenimentele, ce concluzii să tragi, ce să prevezi? Pe măsură ce lunile trec, nehotărârea crește. Cu alternanțele sale între victorii și insuccese pentru ambii adversari, războiul se tărăgănează și se lungește. Cu niște cheltuieli enorme, cu pedestrașii săi germani lacomi, cu ambițioșii săi căpitani de mercenari, cu risipa și distrugerile fără rost, războiul trenează. Și, pe măsură ce lunile trec, Maximilian vede cum Germania devine tot mai surdă la cererile sale de subsidii; Veneția, pe de altă parte, constată că ajutorul francez rămâne tot un lucru neînsemnat și îi e foarte teamă că, în toată treaba asta, a făcut pur și simplu jocul francezilor, fără nici un avantaj pentru ea. N-ar fi poate mai economicos să se încheie pace?

Pacea o dorește și Maximilian. Însă o pace fără victorie ar fi ceva umilitor pentru amorul său propriu. Un armistițiu? Asta ar fi altceva. De fapt, un armistițiu pe trei ani, așa cum discută acum plenipotențiarii Împăratului cu cei ai Serenissimei, ar fi exact ca o pace. S-ar putea, deci, consimți la așa ceva, fără rețineri și fără prea multe scrupule. „Am mai așteptat încă o zi, înainte de a expedia această scrisoare", scrie Machiavelli Senioriei, „ca să văd dacă nu mai aflu ceva noutăți de la conferința pentru armistițiu; am auzit ieri-seară că acesta a fost încheiat pe o perioadă de trei ani, între Împărat pe de o parte, și venețieni și francezi pe de alta, ca și

între respectivii lor aliați dar numai cei din Italia, pe care fiecare din părți se obligă să-i numească în următoarele trei luni de la semnarea armistițiului. Se pretinde că s-a vorbit doar despre aliații italieni, evitându-se numele ducelui de Gueldro. Armistițiul a fost făcut public în tabăra germană, și s-a dat asigurarea că el nu a fost încheiat decât între germani și venețieni și aliații lor, fără să fie menționați francezii."

Era adevărat, francezii nu fuseseră consultați. Fără îndoială că venețienii se temeau că aliații lor de dincolo de munți, care erau mai puțin interesați să fie pace, pentru că războiul nu avea loc pe pământul lor, n-or să se supună armistițiului. Și însuși Maximilian, care avea niște socoteli de încheiat cu Ludovic XII, înțelegea să-și rezerve, în felul acesta, dreptul de a acționa liber împotriva Franței. Indignați că au fost ținuți departe de negocieri și de semnarea armistițiului, francezii s-au supărat tare pe Serenissimă. Poate că tocmai asta și spera Maximilian; să-i despartă pe aliați. El știa bine că Ludovic XII nu avea să ierte niciodată o asemenea ofensă și, de fapt, începând din acel moment, Franța rupând legăturile de prietenie cu Veneția, avea să urmeze o politică anti-venețiană, care avea să culmineze cu Liga de la Cambrai, concepută la instigarea papei pentru distrugerea Veneției.

Cât despre Florența, ea ieșea din această periculoasă aventură fără pierderi. Grație abilității lui Machiavelli, care făcuse să treneze cât mai mult lucrurile, cu discuții nesfârșite asupra revendicărilor Împăratului, reluând ceea ce fusese deja hotărât, și sâcâindu-i mereu pe germani cu problema valorii ducaților ce trebuiau plătiți, căci zicea că nu sunt toți de aceeași „greutate", Florența a putut să evite furtuna ce se dezlănțuia dinspre o tabără și dinspre cealaltă. Cu Împăratul nu o rupsese nici un moment; simpatie pentru venețieni nu arătase niciodată; de altfel, îi detesta, și ar fi fost fericit să-i

vadă desfiinţaţi; nu se compromisese favorizând Franţa, în ciuda angajamentelor sale anterioare şi a francofiliei lui Soderini; pe scurt, o luase pe ocolite, ceea ce probabil că nu era prea elegant, dar, în definitiv, acest lucru fusese destul de profitabil, pentru că o ajutase să-şi păstreze independenţa şi să se ţină departe de conflict.

Obţinând aceste rezultate, ambasadorul florentin se grăbea să se întoarcă acasă. Machiavelli şi-ar fi prelungit bucuros şederea în Germania, lucru atât de instructiv pentru el, dar era bolnav – suferea de calculi renali – şi-i lipsea, în ţara asta sălbatică, îngrijirea Monei Marietta, draga lui nevastă. De altfel, Marietta îi trimitea scrisori emoţionante, tandre şi duioase, care îi sporeau tristeţea şi nostalgia, dorul de ţară. Aici ar mai fi avut destule lucruri de aflat, în ţinutul acesta pe care nu-l cunoştea decât la suprafaţă; nu-i trecuse până atunci niciodată pragul dincolo de Botzen şi Innsbruck. Cu ce pretext să rămână departe de Florenţa? Odată pacea încheiată, ambasadorilor nu le rămânea decât să se înapoieze cât mai curând.

Cele şase luni petrecute departe de ai săi fuseseră pentru el foarte fecunde în cunoştinţe de tot felul. Machiavelli nu pătrunsese până în inima Germaniei, dar întâlnise germani peste tot şi de toate condiţiile. Cunoştea deci bine acest popor, şi portretul pe care avea să-l facă, mai târziu, din toate amintirile şi însemnările sale va fi extraordinar de viu şi de exact. De cum s-a înapoiat la Florenţa, şi-a depus la Seniorie raportul; depeşele sale, atât de interesante, atât de amănunţite şi de subtile, scrise cu aceeaşi cerneală şi cu aceeaşi însufleţire, fie că purtau semnătura sa, fie pe a lui Vettori, sunt completate de acest *Rapporto delle cose della Magna*. Mai târziu, el va întregi acest raport cu un „portret", în paralel, al celor văzute în Franţa: *Ritratto delle cose dell'Almagna*.

Sigur că n-o să-l uite nici pe Tacit, nici pe Cezar, dar descrierea pe care o face germanilor moderni e plină de viață, de profunzime și bogată în observații de o fină psihologie. Este cu totul altceva decât jurnalul de călătorie al lui Vettori, care dezvăluie mediocritatea acestui ambasador, atras numai de aventuri picante și amator de anecdote fără perdea. În timp ce „patronul" se delectează cu astfel de mizerii, Machiavelli, subalternul, strânge informații despre germani, lucru cu atât mai uimitor cu cât nu le cunoaște limba și nu stătuse la ei decât șase luni; ba o parte din timp și-l petrecuse în Elveția. În câteva zile a înțeles atât de bine Confederația, încât tabloul pe care ni-l prezintă este considerat, chiar de către istoricii elvețieni moderni, drept unul excelent. Germania e mai complexă, dar Machiavelli a sesizat marile ei trăsături de caracter. O zugrăvește în linii largi și-i sintetizează și prezentul, și viitorul. Ne înfățișează și un portret al germanului, în general, și modul său de viață, lucrare ce ar face cinste istoricului celui mai avizat.

Și, de altfel, nu o face lipsit de simpatie, deoarece în țara asta există multe lucruri care îi plac, și mai ales însușirile soldaților săi. Autorul *Artei Războiului* observă cu plăcere ce cai buni are cavaleria germană și cât de bine este ea înarmată; și chiar dacă în ciocnirile ei cu călăreții italieni sau francezi e pusă, în general, în inferioritate, asta se întâmplă nu pentru că îi lipsește bravura, ci pentru că folosește șei prea mici, fără apărători și fără oblânc; amănunt tehnic pe care ochiul său perspicace l-a remarcat imediat. Acest lucru face ca la prima ciocnire călărețul să fie aruncat din șa. Infanteriștii, da, aceștia sunt bărbați frumoși, „cu totul deosebiți de elvețieni, care sunt mărunți, urâți și murdari". În sfârșit, face aprecierile cele mai exacte și mai judicioase asupra alcătuirii politice a Germaniei; asupra puterii comunelor, asupra indisciplinei principilor și asupra resurselor sale financiare. Despre

Împărat spune: „Nu există și n-a existat vreodată, cred, un principe mai risipitor; ceea ce îl face să fie mereu în nevoie și, în orice situație s-ar găsi, să nu aibă niciodată bani destui. Firea lui este extrem de nestatornică. Vrea azi ceva, iar mâine nu mai vrea. Refuză părerile altora, dar crede ce-i spun toți; dorește ceea ce poate avea și îl dezgustă ceea ce nu poate să obțină. De aici, hotărârile contradictorii pe care le ia în orice moment. Pe de altă parte, are o fire extrem de bătăioasă; știe să folosească și să țină în ordine o armată, să impună disciplina și echitatea; știe să înfrunte, ca oricare altul, oboseala cea mai extenuantă; e plin de curaj în fața primejdiei și, ca șef, nu e mai prejos decât oricare comandant al timpului său."

Înțelegem ce înseamnă o asemenea laudă din gura lui Machiavelli. De altfel, Maximilian nu-și spusese încă ultimul cuvânt și, în ciuda armistițiului de la 6 iunie 1508, doar cu atât pacea nu era garantată în Italia.

XII
Coaliții și concilii

Armistițiul încheiat pentru trei ani a durat șase luni. În decembrie 1508, războiul a reînceput. De data asta, sufletul și organizatorul lui a fost Iuliu II. Politicianul acesta genial vroia să scape Italia de toate ingerințele din afară și, paradoxal, ca să-și atingă scopul apela singur la armatele străine, stimula poftele și ambițiile statelor rivale, invitându-le astfel la un conflict ale cărui consecințe, își spunea el, trebuie să fie dezastruoase pentru beligeranți. Atunci când Franța și Imperiul se vor istovi de tot, bătându-se între ele, vor fi prea slabe ca să mai amenințe Italia și de acest răgaz el, Iuliu II, va profita ca să realizeze, sub dominația Sfântului Scaun, această unitate a Italiei la care visa.

Pentru moment, ne aflăm doar în preliminarii, când părea că e mai urgent ca acest papă războinic să scape mai întâi de statele italienești, care s-ar fi opus proiectului său, și abia după aceea să-i izgonească pe „Barbari"; rândul Barbarilor venea mai târziu, după ce avea să termine cu Veneția.

Ea era marea inamică a lui Iuliu II, pentru că stăpânea niște provincii pe care Sfântul Scaun le considera ca trebuind să-i aparțină lui, și pe care Veneția refuza cu încăpățânare să i le cedeze. Pe venețieni numai cu forța avea să-i scoată de acolo. Dar Veneția avea un specific al ei: era puternică și intransigentă. Datorită situației sale geografice care îi

îndrepta destinul spre mări și spre aventuri peste graniță, prin vocația ei de negustor și de cuceritor, ea se ținea întotdeauna departe de „armonia" italiană. Era, deci, necesar să fie doborâte de urgență puterea și semeția Serenissimei, chiar dacă pentru asta ar fi fost nevoie de ajutorul detestaților „Barbari", pe care după aceea, când nu avea să mai fie nevoie de ei, să-i arunce peste graniță.

Dar acum ajutorul lor era indispensabil. Roma singură, contra Veneției, nu putea face nimic. De aceea tolerase Iuliu II ambițiile lui Maximilian, cu toată aroganța cu care își revendica el tiara, pentru că, pur și simplu, Imperiul constituia instrumentul victoriei asupra Veneției. Așa că armistițiul din 1508 îl cam nemulțumise, pentru că Serenissima rămânea puternică și amenințătoare. Neastâmpăratul pontif se gândea, deci, la o redeschidere a ostilităților, dar de data aceasta cu mai multe șanse de succes. Deoarece Veneția era prea puternică pentru ca un stat singur s-o poată învinge, el va strânge o coaliție a tuturor adversarilor ei – la nevoie ar și crea-o – și ar îndrepta asupra Veneției toată ura, toate ranchiunele, toate poftele pe care, cu multă dibăcie, le va trezi în inimile celorlalți bărbați de stat.

Această coaliție, care va reuni, temporar, Imperiul, Franța, Spania și Sfântul Scaun împotriva Reginei Adriaticii, va fi faimoasa Ligă de la Cambrai. Maestru în prefăcătorii, Iuliu II se ferise să spună că inamicul lor comun era Veneția. Se aliau doar, spunea el, cu scopul de a organiza o mare cruciadă. Adversarul împotriva căruia Europa unită trebuia să pornească lupta erau turcii. Acest lucru permitea să fie organizate escadre și să se combine acțiuni pe mare, care urmăreau să lovească Veneția în punctul ei forte: flota. Membrii coaliției, dacă își țineau, totuși, ascunse proiectele față de cei care nu participau la ea, deja se puseseră de acord asupra scopului războiului și al împărțirii prăzii. Imperiul urma să primească provinciile pe care le atacase cu un an mai înainte:

Friulì, Verona, Padova și Vicenza. Spania, coastele Adriaticii de pe lângă regatul Neapolelui. Franța își va opri pentru sine ducatul Milano, Bergamo, Brescia, Cremona. Restul îl va lua Iuliu II – în așteptarea recuceririi de la aliați a prăzii pe care le-o ceda.

Cu ocazia acestei coaliții, vechii adversari se împăcaseră. Regele Franței se îmbrățișase cu regele Spaniei, Ludovic XII acceptase ca trupele sale să mărșăluiască alături de cele ale lui Maximilian. Franța uita de pretențiile acestuia asupra Neapolelui și de ostilitatea sa tradițională față de Imperiu. Toată lumea ștergea vechile vendete cu buretele, uita și de necazurile îndreptățite, numai ca să colaboreze la această operă salutară: distrugerea Veneției. De altfel, papa nu neglija nici să se folosească de fulgerele Bisericii: a lansat excomunicarea împotriva Serenissimei și a eventualilor ei aliați și a acordat deplină iertare de păcate tuturor acelora care aveau să lupte contra ei, autorizându-i chiar să-i reducă la sclavie pe venețieni, dacă doreau să facă acest lucru – și dacă puteau.

Dar Veneția nu era chiar atât de ușor de învins cum își închipuiau membrii coaliției. A fost nevoie de toată înflăcărarea lui Iuliu II – până și de colaborarea forțelor naturii, deoarece trăsnetul distrusese fortăreața Bresciei și aruncase în aer depozitul ei de praf de pușcă – pentru ca să poată aduce Serenissima la o înțelegere. Dar senatul venețian și-a luat sarcina să-i învrăjbească între ei pe aliați și să realizeze păci separate, în așa fel încât să semene discordie în tabăra inamică.

Poziția Florenței era una delicată. Solicitată de papă, care, când cerea ceva, nu admitea nici refuz și nici ezitări, de Franța, aliata tradițională a Toscanei, și de Maximilian, care, cu această ocazie, înțelegea că trebuie să redeschidă discuțiile pentru cei cincizeci de mii de ducați, Republica nu se prea hotăra. Ea îi detesta pe venețieni și avea cel mai mare interes

să vadă distrusă puterea acestei concurente, atât în comerțul intern cât și în cel extern, dar își spunea, pe drept cuvânt, că aliații puteau să-și bată adversarul și fără ca ea să se bage. Poziția cea mai avantajoasă era neutralitatea; așa că se silea să treacă neobservată, pentru a evita să ia o hotărâre; iar când era prea tare presată, pretindea că războiul cu Pisa îi reclamă toate forțele militare și că nu poate să renunțe la nici un regiment, chiar și în vederea unui scop atât de nobil ca cel al unei cruciade contra Veneției.

Așa și era. Războiul cu Pisa, care se prelungea de atâția ani, nu ajunsese încă la nici un rezultat. Ca să spunem drept, nici Republica nu se omora prea mult; și lucrurile rămăseseră ca pe vremea eșecului lui Vitelli. Ocazia pierdută atunci când s-ar fi putut cuceri orașul prin breșa făcută în zidul de apărare nu se mai ivise a doua oară. Pisanii consolidaseră întăriturile, le dublaseră cu încă o linie interioară de apărare; iar rolul Florenței se mărginea acum doar la o blocadă, cam iluzorie, care nu-i împiedica pe pisani să se aprovizioneze și să comunice, cum doreau, cu cei de afară. Câmpul de luptă al Pisei sfârșise prin a fi un fel de teren de antrenament, unde tinerii recruți și milițiile florentine mergeau să facă exerciții de luptă și să-și încerce forțele în mici încăierări fără importanță. Era cu atât mai greu să ajungi la o soluție cu cât, de la invazia lui Carol VIII, francezii interveneau în treburile Pisei, fie ca să o protejeze, fie pentru a acorda florentinilor câte un ajutor militar precar, pe bani foarte mulți.

Dacă nu se punea ordine, lucrurile puteau continua astfel la nesfârșit. Activitatea militară a lui Machivelli comporta, în afara organizării miliției, și un plan de operațiuni contra Pisei. El îl concepuse pe vremea lui Paolo Vitelli și a lui Vitellozzo, acum morți amândoi, și examina șansele care existau de a-i termina pe pisani. Din momentul acela – și lucrurile durau de aproape zece ani –, el nu mai avusese timp să se consacre în întregime acestei probleme.

Misiunea sa pe lângă Ludovic XII și Caterina Sforza, lunile petrecute alături de Cesare Borgia și de Iuliu II, în sfârșit, ambasada în Germania, îl ținuseră mult prea mult departe de Florența ca să se poată ocupa de o treabă atât de grea ca înfrângerea pisanilor. Nimeni altul în afară de el nu ar fi fost în stare s-o ducă la bun sfârșit. Membrii Seniorіei erau prea ocupați cu politica, în special cea internă, ca să le mai rămână timp să se gîndească și la pisani. Comandantul miliției, călăul Don Michele, avea doar calități de plutonier major, și nu de general. Florenței îi era, de obicei, teamă de oricine ar fi putut aspira la dictatură; ceea ce o făcea să nu aibă încredere în comandanții valoroși și să-i prefere pe cei mediocri de care nu avea de ce să se ferească; oamenii de geniu, ambițioși, ar fi compromis hegemonia salutară a mediocrității. Însuși slabul Soderini era uneori acuzat că pregătește „tirania"; bietul om, cinstit, era cu totul incapabil de așa ceva și, în afară de asta, avea prea multă conștiință și prea mult respect față de Constituție ca să încerce o lovitură de stat. Lui Machiavelli i se iertau talentul și reușitele pentru că era recunoscut ca un om lipsit de orice ambiții personale; în plus, ca precauție, era menținut cu multă grijă în posturi de subaltern, unde se dovedea util și nu prezenta nici un pericol. Democrații se mai formalizau de atașamentul său față de Soderini și-i acuzau pe amândoi că, printr-o vinovată asociere între geniu și prestigiu, înfruntau egalitarismul.

Miliția florentină, datorită organizării făcute de Machiavelli, era acum capabilă să se comporte onorabil pe orice câmp de bătaie. Deoarece treburile cu Maximilian fuseseră puse la punct, el era acum gata să-și consacre noul său timp liber războiului cu Pisa. Binevoitoare, Senioria i-a permis să se ocupe de asta, cu condiția, bineînțeles, să nu pretindă să fie ajutat, ci să izbutească prin propriile sale mijloace. Birourile aveau cu totul alte griji. Totul mergea, deci, foarte bine, Machiavelli fiind din acei oameni de acțiune care

suportă greu obstacolele, puse sub pretext de control, din partea unor incapabili și a unor imbecili. Războiul nu este o treabă pentru democrați; Machiavelli știa bine asta, el care fusese unul din „comisarii armatei" trimiși de Seniorie ca să-i supravegheze pe Vitelli. Vitellii trădaseră – probabil – și suspiciunile Senioriei erau legitime, dar Republica putea să se arate la fel de bănuitoare, la fel de chițibușară, la fel de exasperantă și față de un bun și fidel slujitor al ei. Dându-i mână liberă, demnitarii florentini îi satisfăceau astfel dorința cea mai arzătoare. Sigur că îi lăsau și răspunderea unui eventual eșec. Ei bine, n-avea să fie nici un eșec; va reuși acolo unde dăduseră greș atâția condotieri celebri.

Niciodată n-a mai alergat el atâta ca atunci. Era într-adevăr vorba să înroleze cât mai mulți oameni, să formeze o artilerie capabilă să dărâme fortificațiile Pisei, și să se îngrijească de cazarea și aprovizionarea unei armate întregi, atunci când nici nu exista măcar un birou de recrutare, darămite un serviciu de intendență. Trebuia să organizeze totul singur, în ciuda rezistenței, mai mult sau mai puțin fățișe, a primarilor, a neglijenței birourilor, a indiferenței „serviciilor" care lăsau toată treaba pe spinarea lui. Se împărțea peste tot, când ici, când colo, în căutare de praf de pușcă, de furaje, veghind la buna întreținere a armamentului, urmărind transporturile cu provizii și expedierea de întăriri. Îl găsești pe front, unde dirijează operațiunile, și în spate, unde face muncă de administrație. Supraveghează construirea de bastioane, verifică poziția exactă a tunurilor, îi instruiește pe ofițeri cum să-și dispună cât mai bine batalioanele ca să fie mai puțin vulnerabile, dar și întreține, fără încetare, o corespondență plină de tact cu Franța, care se neliniștește când vede că reîncep ostilitățile împotriva Pisei. Trebuie să fie, în același timp, și diplomat și inginer, recrutor și asediator de cetăți. Inventează stratageme. Descoperind, într-o zi, că cel mai bun mijloc de a înfometa Pisa și de a o obliga să se

predea este de a „tăia“ râul Arno, îl pune pe Antonio de San Gallo, marele arhitect, să construiască un baraj care să-i abată apele.

Surprinși de rapiditatea cu care este condus acum războiul, pisanii se sperie și cer pace. Tot Machiavelli, acest factotum al administrației florentine, este acela care va merge la Piombino, să discute cu plenipotențiarii. E vorba, într-adevăr, să vadă dacă pisanii chiar intenționează să încheie pace, sau nu vor decât să câștige timp, angajându-se în niște false negocieri. Dar se pare că pisanilor le-a ajuns cuțitul la os. Nemaiavând de așteptat nici un fel de ajutor de la Lucca, părăsită de statele europene, prinse acum în războiul contra Veneției, Pisa este, într-adevăr, încercuită și amenințată să moară de foame. Trupele ei, compuse din miliții orășenești, ajunse la capătul puterilor, nu mai puteau spera la ajutoare.

Totuși, pisanii înțelegeau să-și negocieze capitularea. La început, s-au oferit să cedeze florentinilor împrejurimile, ca să-și păstreze orașul fortificat. Machiavelli, indignat, le-a întors spatele. Ce, îl luau drept copil? Observase că între plenipotențiarii pisani nu exista un acord deplin. Unii din ei reprezentau orașul; ceilalți, regiunea înconjurătoare; aceștia din urmă se opuneau, desigur, intenției orășenilor de a-i sacrifica, fără părere de rău, pe rurali. Numai să nu fi fost totul decât o comedie, destinată să-i înșele pe florentini.

De două ori, Machiavelli a întrerupt tratativele, ca să încalece pe cal și să părăsească Piombino; de două ori, pisanii l-au reținut, chiar când se afla în șa, rugându-l să-i asculte. El nu avea timp de pierdut cu discuții de pomană. Era așteptat la Florența, și era nerăbdător să vadă ce se petrecea, mai ales, pe câmpul de luptă; ce prostii s-or fi făcut în lipsa lui. După aceste două încercări de a pleca, pisanii o tot lungeau. Atunci a pornit în galop, hotărât să nu se mai lase reținut. Pisa va trebui să priceapă că era forțată să capituleze fără condiții. Câteva zile mai târziu, el s-a dus să-i ia la rost pe brutarii din

Pistoia care întârziau să expedieze pâinea promisă, apoi și-a făcut apariția la Mezzano, a ordonat un bombardament general de artilerie și un atac violent de infanterie care, în mai puțin de o lună, i-a făcut pe pisani să se resemneze la o capitulare fără condiții, așa cum o cerea el.

La 24 mai, soseau în tabără plenipotențiarii pisani. În aceeași seară, plecau, împreună cu Machiavelli, la Florența. Pe ziua de 31, tratatul de pace era semnat și Machiavelli se întorcea, în mare galop, la Pisa, ca să-l pună în aplicare. De cum a ajuns la Mezzana, a fost asaltat de o enormă mulțime de pisani, care ieșiseră din oraș ca să-i ceară pâine. Blocada trebuie că fusese eficace; foamea învinsese curajul și încăpățânarea asediaților. Machiavelli a distribuit provizii celor mai neajutorați, i-a trimis pe ceilalți în oraș și, o săptămână mai târziu, după ce îi consultase pe astrologi ca să afle ziua și ora cele mai favorabile pentru intrarea în Pisa, trupele toscane, precedate de Machiavelli și de comisarii Senioriei, au pătruns în oraș. Acest eveniment memorabil a avut loc în ziua de 8 iunie, la orele treisprezece, moment considerat fast de către superstițioșii florentini. Orice ar fi gândit el, Machiavelli a trebuit să se încline în fața hotărârii astrologilor și a rugăminților prietenului său Lattanzio Tebaldo, care îi recomandau să aștepte cel puțin orele douăsprezece și jumătate.

Învingătorul Machiavelli s-a arătat generos. Nu numai că nu i-a molestat pe învinși, dar le-a adus și alimente și îmbrăcăminte și tot ce le lipsise atâta vreme asediaților. A interzis jaful, a restituit bunurile confiscate, a restabilit vechile libertăți și privilegii comerciale, în așa fel încât pisanii, în afară de autonomie, nu pierdeau nimic.

În timp ce, datorită lui Machiavelli, interminabilul război cu Pisa se încheia în triumf, Liga de la Cambrai își continua succesele. Avangarda franceză, comandată de Trivulzio, îl înfrânsese, cu câteva zile mai înainte, la traversarea

Addei, pe Alviano și-l luase prizonier pe marele ostaș. Victoria de la Agnadel adusese Franței Crema, Cremona, Perschiera și Bergamo. Ludovic XII, realizându-și, prin cucerirea teritoriilor atribuite de acordul secret, scopul, putea acum să se culce pe laurii victoriei. Iuliu II pusese stăpânire pe atât dorita Romagna; Romagna lui Cesare Borgia! De cealaltă parte, generalii imperiali sâcâiau armatele Serenissimei în Friulì și în Istria. Dar deja suflul „unanim" al Ligii se cam pierdea.

Într-adevăr, pentru toți membrii coaliției nu era aici vorba decât de interes. Odată acesta satisfăcut, flacăra războinică pălea. Papa ar fi fost chiar încântat să-și vadă aliații plecați peste graniță, acum când nu mai avea nevoie de ei. Veneția era sărăcită, dezmembrată, umilită; Romagna revenise la Moștenire. Ce altceva mai așteptau acum Barbarii ăștia decât să plece acasă? Deja Iuliu II se pregătea să amorseze un alt război, unde nu intra și Veneția – de ea nu se mai temea acum nimeni –, un război care avea să-i pună față în față pe cei doi principali membri ai Ligii, Maximilian și Ludovic XII. Nu-i va fi greu să-i asmută pe unul împotriva celuilalt; ei sunt născuți dușmani. Totul îi împinge să se bată: interesele, caracterul, tradițiile. Papa nu are decât să sufle în câlți și focul se aprinde la iuțeală. Iar împăratul, care, ca de obicei, nu are un sfanț, va veni la Florența să ceară banii promiși la Innsbruck.

În momentul acela, Maximilian era aliatul francezilor. Ca să refuze plata celor 50.000 de ducați, Florența nu avea ce invoca, poate doar propria sa avariție naturală; și azi, când Imperiul devenea inamicul declarat al Franței, cu care Florența întreținea relații de prietenie, dacă Serenissima se apuca să-l subvenționeze pe Maximilian în vederea unui război contra lui Ludovic XII, ea s-ar fi văzut pusă într-o postură proastă. Însă Maximilian era puternic și hotărât – cel puțin, așa părea; în plus, era și prietenul papei. Destule

motive care îi sfătuiau pe seniori să nu-l supere. În situația asta, cum să păstreze ei și prietenia Imperiului, și pe cea a Sfântului Scaun, și pe cea a Franței?

Senioria a recurs, o dată mai mult, la Machiavelli; era singurul capabil s-o scoată din încurcătură. Machiavelli îi cunoștea bine pe Maximilian și pe nemți; știa cum să procedeze și cu ce fel de șiretlic să reușească. Victoria asupra Pisei îi îngăduia acum puțină libertate – bietul om avea mare nevoie de odihnă –, dar tot a trebuit să plece să negocieze cu împăratul.

Machiavelli nu ținea deloc să stea degeaba atunci când i se oferea o misiune interesantă. „Te urci imediat pe cal, și pleci în grabă". De câte ori a citit el aceste cuvinte, devenite o tradiție, la începutul fiecărui „comision"? De fiecară dată l-au făcut să freamăte de plăcere și de nerăbdare pe omul acesta pentru care activitatea este cea mai mare satisfacție și care, atunci când e lăsat liber, revine la chefurile și la escapadele sale; dar când un apel al Senioriei îl trezește brusc, își părăsește imediat și casa și masa, și fuge la grajd ca să-și înșeueze calul.

Senioria trimisese deja doi ambasadori la Împărat, pe Soderini și pe Guicciardini, dar aceste „mari personaje" nu-l cunoșteau nici pe Maximilian și nici curtea germană așa cum îi cunoștea secretarul. Cam imprudenți, ei consimțiseră, deja, să-i acorde patruzeci de mii de ducați din cei pe care îi dorea – ciupiseră zece mii, tocmeala nu-i părăsea niciodată pe trimișii acestei Republici de negustori și de bancheri –, în schimbul „prieteniei și protecției". Patruzeci de mii de ducați, plătibili în patru rate; prima, la începutul lui octombrie; a doua, în noiembrie.

Era nevoie de un pretext pentru trimiterea lui Machiavelli pe lângă cei doi ambasadori. L-au însărcinat, prin urmare, să ducă cea de a doua rată de bani; dar, de fapt, conform obiceiului, el trebuia să observe, să privească, să

asculte și să raporteze. A plecat, deci, la Mantova și la Verona, cu ochii și urechile gata să recepționeze orice fel de bârfă și de zvon, precum și informații adevărate și serioase, să le verifice cu atenție, în special pe cele privitoare la starea de spirit și la ostilitatea crescândă dintre Maximilian și Ludovic XII; să intuiască posibilitatea unei schimbări de alianțe care ar strica echilibrul stabilit de Liga de la Cambrai.

Îndeplinindu-și această scurtă misiune – ea n-a durat nici două luni –, Machiavelli s-a înapoiat la scumpa lui miliție și a rezolvat un conflict de frontieră ivit între Serenissima și Florența; era mereu preocupat de grava problemă a intrigilor lui Iuliu II: cum să rămână fidel, în același timp, și prieteniei cu împăratul, și prieteniei cu Franța? Iar dacă trebuia să aleagă, pe care din cei doi era mai potrivit să-l sacrifice?

Soderini, de felul său nehotărât și mereu doritor să acționeze cât mai bine în interesul Republicii, nu mai știa ce hotărâre să ia. Războiul părea inevitabil; papa se angaja în această direcție cu o duritate feroce, și se străduia să incite clerul francez la revoltă împotriva propriului său rege, sub pretext că se arată a fi un dușman al Bisericii. Era ușor de prevăzut că Iuliu II, încăpățânat, îndărătnic și ahtiat după război, nici nu se gândea să-și slăbească dușmanul până nu avea să-l aducă la cheremul său. Trebuia deci să se renunțe chiar la alianța cu Franța, unul din elementele de bază ale politicii florentine, și care costase atât de scump Trezoreria? Dar dacă toată lumea se coaliza împotriva Franței, ce imprudență ar fi fost să rămână alături de ea, cu atât mai mult cu cât papa masase deja trupe la granița cu Florența și-l ademenise și pe condotierul Marcantonio Colonna, până mai ieri în serviciul Republicii.

Soderini era un om liniștit, destul de independent de partide, și mult mai înclinat către binele public decât să avantajeze vreo facțiune. Acesta a fost și motivul pentru care,

atunci când s-a dorit numirea unui gonfalonier pe viață, după modelul regelui Veneției, a fost ales el. Pe acest om nu-l rodeau nici ambițiile, nici cupiditatea. Cu desăvârșire bun, poate excesiv de scrupulos, el era o personalitate de excepție în mijlocul acestei oligarhii florentine care avea toate defectele democrației și toate aspirațiile dictaturii. Nu-și favoriza nici neamurile și nici prietenii când era vorba de dreptate. Sincer devotat patriei sale, gata să-și sacrifice propriile interese, el se gândea acum că, dacă până în prezent fusese pentru o politică de alianță cu Franța, poate ar fi trebuit s-o schimbe, în cazul în care acest lucru ar fi folosit Republicii. Machiavelli îl socotea un bărbat cu virtuți romane; din nefericire, îi lipseau acele vicii fără de care, în politică, virtuțile devin cauză de slăbiciune și de inferioritate. Era acuzat că-i lipsesc energia și hotărârea, probabil tocmai pentru că această onestitate a sa îl împingea la reflecții și la ezitări, și pentru că această grijă de a respecta justiția și binele îi interzicea să îndrăznească; îndrăzneală nu întotdeauna conformă cu morala, dar care întotdeauna asigură succesul bărbaților de stat mai puțin timorați. Nu era, desigur, un „principe“ și nici un „fiu de rege“ acest administrator conștiincios și lipsit de strălucire. Dar își păstra principiile de bun cetățean tocmai atunci când era mai necesar, în interesul statului, să renunțe la ele. Machiavelli îl disprețuia puțin pentru asta, și pentru neputința sa de a se detașa de criteriile morale. Sigur că nu era un mare om politic, dar era unul care putea să acționeze bine dacă se lăsa sfătuit de un consilier priceput.

Prietenia lui Soderini pentru Machiavelli și fidelitatea păstrată „asocierii“ dintre ei doi era din partea lui o dovadă de inteligență. Dacă îi lipsea geniul, cel puțin știa să-i distingă pe cei care îl aveau și să se folosească de ei cât mai bine. Așa că se grăbește să-l trimită pe Machiavelli în Franța, cu scopul pe a-l liniști pe rege, care dorește ca Republica să se declare, fără

atunci când s-a dorit numirea unui gonfalonier pe viață, după modelul regelui Veneției, a fost ales el. Pe acest om nu-l rodeau nici ambițiile, nici cupiditatea. Cu desăvârșire bun, poate excesiv de scrupulos, el era o personalitate de excepție în mijlocul acestei oligarhii florentine care avea toate defectele democrației și toate aspirațiile dictaturii. Nu-și favoriza nici neamurile și nici prietenii când era vorba de dreptate. Sincer devotat patriei sale, gata să-și sacrifice propriile interese, el se gândea acum că, dacă până în prezent fusese pentru o politică de alianță cu Franța, poate ar fi trebuit s-o schimbe, în cazul în care acest lucru ar fi folosit Republicii. Machiavelli îl socotea un bărbat cu virtuți romane; din nefericire, îi lipseau acele vicii fără de care, în politică, virtuțile devin cauză de slăbiciune și de inferioritate. Era acuzat că-i lipsesc energia și hotărârea, probabil tocmai pentru că această onestitate a sa îl împingea la reflecții și la ezitări, și pentru că această grijă de a respecta justiția și binele îi interzicea să îndrăznească; îndrăzneală nu întotdeauna conformă cu morala, dar care întotdeauna asigură succesul bărbaților de stat mai puțin timorați. Nu era, desigur, un „principe" și nici un „fiu de rege" acest administrator conștiincios și lipsit de strălucire. Dar își păstra principiile de bun cetățean tocmai atunci când era mai necesar, în interesul statului, să renunțe la ele. Machiavelli îl disprețuia puțin pentru asta, și pentru neputința sa de a se detașa de criteriile morale. Sigur că nu era un mare om politic, dar era unul care putea să acționeze bine dacă se lăsa sfătuit de un consilier priceput.

Prietenia lui Soderini pentru Machiavelli și fidelitatea păstrată „asocierii" dintre ei doi era din partea lui o dovadă de inteligență. Dacă îi lipsea geniul, cel puțin știa să-i distingă pe cei care îl aveau și să se folosească de ei cât mai bine. Așa că se grăbește să-l trimită pe Machiavelli în Franța, cu scopul pe a-l liniști pe rege, care dorește ca Republica să se declare, fără

rezerve și fără întârziere, de partea sa. Mai înainte de a-și angaja aliații, și pe sine, într-o acțiune poate dezastruoasă, e bine ca Ludovic XII să mai reflecteze…

Aceasta e misiunea primită de Machiavelli. Textul ei e destul de uluitor. În el e Soderini întreg, cu toate bunele lui intenții – care deseori îi țin, pur și simplu, loc de voință –, cu naivitățile și iluziile sale. Un *bambino?* Da, are ceva de copil acest vechi om de stat; și tocmai asta ni-l face în același timp și simpatic, și suspect. După ce îl asigură pe Ludovic XII de fidelitatea Florenței și de dorința pe care o au ei, Soderini și fratele său cardinalul, de a vedea răspândită în Italia influența franceză, își expune și părerile. Mai întâi, să nu strice relațiile cu papa; „cine mușcă din papă moare." În ceea ce îl privește pe împărat, ori trebuie zdrobit imediat, ori trebuie realizată o împăcare cu el, de exemplu cedându-i Verona. Față de venețieni există două alternative: sau un război rapid, sau unul de uzură. Mai bine n-ar fi spus-o nici seniorul de la Palisse, care, pe atunci, în războiul acesta al Italiei, era camaradul de luptă al lui Bayard.

Cum avea să privească Ludovic XII o astfel de idee? Machiavelli presupune cum, de aceea nici nu se grăbește să-l vadă pe rege; când ajunge înaintea lui, găsește un monarh cu o față dură, cu o voce aspră și poruncitoare. „Domnule secretar, eu nu sunt învrăjbit nici cu papa, nici cu vreo altă putere; dar, cum se întâmplă adesea ca azi să fii prieten și mâine dușman, eu pretind ca, fără s-o mai lungim mult, seniorii dumneavoastră să declare ce intenții au și ce vor să facă pentru mine, în cazul când papa sau oricare altcineva ar ataca sau ar intenționa să atace statele mele din Italia. Vă rog să trimiteți îndată un curier, ca să pot primi fără întârziere răspunsul lor, fie verbal, fie în scris, nu mă interesează cum, dar vreau să știu în sfârșit cine îmi e prieten și cine îmi e dușman." „Îndată", fără întârziere", iată cuvintele pe care Florența nu vrea să le audă atunci când e vorba să câștige

timp și să întârzie cât mai mult un gest care ar compromite-o.

Deși afirmă că nu e în conflict cu papa, Ludovic XII își mobilizează toate forțele și-și pregătește armata care, zice el, îi va permite să-și zdrobească adversarul. Răspunzând atitudinii papei, care încerca să-l despartă de clerul francez, Ludovic XII transferă dezbaterile pe tărâm religios și organizează un conciliu. De mai multă vreme se discuta despre asta. Scrisorile lui Savonarola îl grăbeau pe Carol VIII să-i reunească pe cardinali, ca să-l destituie pe Alexandru VI și să aleagă un nou papă. După moartea lui Savonarola și a lui Carol VIII, noul rege s-a menținut mereu pe ideea unui nou conciliu care să-l facă pe papă să cedeze. Și, cu toate că este destul de scandalos să folosești asemenea procedee într-o dezbatere strict politic, Ludovic XII nu are destule scrupule ca să nu le folosească dacă e convins că așa va obține victoria.

Nu e o amenințare în vânt. Regele se consultase cu doctorii de la Sorbona și cu specialiștii în dreptul canonic franțuzesc, iar aceștia l-au aprobat. Argumentând că Iuliu II, în momentul alegerii sale, promisese să convoace în doi ani de zile un conciliu, dar n-o făcuse, cardinalii francezi, supuși politicii regelui, afirmă că el nu și-a ținut cuvântul și că e corect să fie înlăturat. În ziua când Ludovic XII va avea un papă al său, va deveni stăpânul Italiei. Așa că se ocupă de pregătirea acestui conciliu cu aceeași ardoare și promptitudine cu care ar fi condus armata. Se redactase deja textul problemelor ce trebuiau discutate, se lansaseră invitații către cardinalii străini, și fusese citat însuși papa.

La început, Iuliu II s-a făcut că îl amuză acest conciliu, pe care el îl numea „conciliabul“, dar nici nu era omul care să suporte o injurie și o provocare fără să riposteze. A răspuns prompt, convocând și el un alt conciliu care trebuia să se reunească la Latran, și a numit noi cardinali, toți devotații săi, cărora le-a ordonat să pronunțe dizgrațierea regelui Franței și să declare războiul sfânt contra acestui fals creștin.

Machiavelli se distra din nou pe seama dezbaterilor teologice din anturajul regelui și a pregătirilor care se făceau la Blois, la Tours și la Orléans în așteptarea marii adunări.

Dar pentru ca aceasta să aibă tot efectul și toată strălucirea, trebuia să se țină chiar în Italia. Un conciliu francez ar fi fost lipsit de autoritate și de prestanță; transportând la o bătaie de săgeată de Roma congresul care trebuia să-l răstoarne pe Iuliu II, s-ar obține o victorie în același timp și completă, și spectaculoasă. Dar unde să-i reunească pe acești cardinali? Nu putea fi vorba să se adune conciliul într-un oraș care depindea de Veneția, de Neapole, de Roma, și nici de Milano, care nu era un loc sigur. Nu rămânea, deci, decât Toscana; așa că Ludovic XII s-a grăbit să le ceară amicilor săi florentini permisiunea să aleagă, pentru a-și reuni cardinalii, un oraș pe teritoriul lor.

O asemenea cerere nu se putea evita, și nici temporiza. Ludovic XII pretindea un răspuns imediat. El propunea Pisa. De când cu victoria lui Machiavelli, Pisa era subordonată Florenței; decizia aparținea, deci, Senioriei. Nu se mai putea merge pe căi ocolite, trebuia spus, în cel mai scurt timp, da sau nu; cea mai mică întârziere în luarea unei hotărâri ar fi fost considerată de acest monarh cam prea exigent drept o lipsă de promptitudine care îi irita susceptibilitatea. Trebuia oare, pentru asta, să fie rupte relațiile cu papa?

Florentinii au trăit un moment de speranță atunci când Iuliu II a căzut bolnav. Se spunea că bătrânul ăsta, atât de întreprinzător, prea abuzase de puterile sale. N-avea să se mai ridice din pat. Deja, servitorii începuseră să șterpelească de prin palat și chiar din camera bolnavului; mutau din loc în loc mobilierul, goleau sertarele, când, deodată, papa și-a revenit. Tocmai când Prospero Colonna, aspirând să devină un nou Cola di Rienzo, chema poporul la arme, strigând „libertate“, Iuliu II sărise deja din pat și-și chema garda. Nu era încă momentul ca moartea să-l ia în primire. Florența s-a trezit cu

un mesaj amenințător, care anunța toată Toscana că va fi excomunicată dacă va oferi ospitalitate unui conciliu francez.

Dar conciliul se instalase deja. Florența nu îndrăznise să se opună. Ludovic XII nu admitea nici un refuz, iar Soderini n-ar fi consimțit niciodată să folosească forța. Florența putea doar să pretindă că i se forțase mâna și că francezii acționaseră fără consimțământul ei; era, deci, prea târziu acum să mai fie împiedicat conciliul. Dar asemenea scuze încurcate nu prea țineau la teribilul Rovere. Iuliu II a răspuns punându-și în aplicare amenințarea și pronunțând excomunicarea contra Pisei, unde se reuneau ereticii, și contra Florenței, care, în calitate de suzerană, lăsase Pisa să facă asta.

Moliciunea cu care se acționase într-o astfel de situație îi nemulțumise pe toți: pe Ludovic XII, care, plictisit să mai aștepte o adeziune clară, renunțase la ea, și pe Iuliu II, care, pe bună dreptate, trebuia să numere acuma Florența printre adversarii săi. Ca să-și răscumpere slăbiciunea, Soderini a răspuns cu vigoare la sancțiunile pontificale. Le-a ordonat preoților să continue să-și oficieze slujbele, ca și cum interdicția nici nu ar fi existat, amenințându-i cu mari amenzi pe cei care refuzau; ca să-i convingă mai bine, i-a avertizat că, dacă papa pornea război contra Florenței, clerul va fi pedepsit cu o amendă de 120.000 de florini. În același timp, Senioria protesta la conciliu contra injustei sancțiuni, dar fără să precizeze care era pentru ea adevăratul conciliu, cel de la Pisa sau cel de la Latran.

Mai exista un mijloc de a ieși din această încurcătură aparent de nerezolvat; mijlocul acesta era unul de o subtilitate „machiavelică". În loc să combată conciliul de la Pisa, papa ar fi fost mai avantajat dacă se prefăcea că-l recunoaște și își trimitea delegații să participe la ședințe și să provoace ceva dezordine, lucru ce i-ar fi fost de folos. Ludovic II nu ar fi bănuit nimic; și-ar fi închipuit că și-a îngenuncheat

adversarul, pe câtă vreme acesta nu s-ar fi aplecat decât ca să țâșnească mai cu putere și mai amenințător. Participând personal la conciliu și aducând oamenii săi cu sine, ca să-l dezorganizeze, i-ar fi fost ușor lui Iuliu II să-l saboteze și, chiar dacă nu putea obține o hotărâre avantajoasă, ar fi încurcat în așa fel dezbaterile, că nu s-ar mai fi ajuns la nimic. Între timp, Machiavelli ar fi manevrat ca să fie schimbat sediul conciliului; odată părăsit teritoriul toscan, ce ar mai fi urmat n-ar mai fi avut nici o importanță pentru florentini.

Așa cum se presupusese, schimbarea atitudinii papei a oprit pe loc deliberările cardinalilor. Ședința de deschidere avusese loc la 1 septembrie; în fața acestei situații noi, s-a luat hotărârea ca lucrările să se amâne până la 3 noiembrie. Aceste două luni aveau să fie de ajuns ca să facă insuportabilă rămânerea cardinalilor la Pisa. Ar fi cerut singuri să fie mutați în altă parte.

La 3 noiembrie, a sosit și Machiavelli la Pisa și a găsit orașul într-o mare agitație. Atmosfera prevestea furtună. Autoritățile interziseseră intrarea în oraș a soldaților francezi care îi însoțeau pe cardinali, și îl amenințau pe Odet Lautrec, comandantul lor, că vor face uz de arme dacă se opunea interdicției. De altfel, și cardinalii erau puțini; numai patru din toți și încă vreo cincisprezece prelați asistaseră în ajun la reuniunea pregătitoare.

Când a fost vorba să se celebreze în catedrală slujba solemnă de deschidere, s-au ivit și alte piedici. Clerul a refuzat categoric să le pună la dispoziție biserica; și când li s-a cerut s-o cedeze, li s-a răspuns că dacă vroiau să intre, puteau s-o facă folosind forța, dar în biserică n-ar fi putut găsi nici patrafir, nici stihar, nici potir și nici sfeșnice. Machiavelli își freca mâinile; treburile mergeau de minune. Tot insistând, tot discutând și tocmindu-se, slujba solemnă a putut fi ținută abia a doua zi; dar cu asta problema nu se rezolvase. Au avut loc ciocniri între pisani și servitorii cardinalilor francezi;

localnicii nu-și ascundeau ostilitatea față de străini; câțiva ofițeri francezi au fost răniți în cursul încăierării. Se părea că ideea lui Machiavelli era singura în stare să aranjeze lucrurile. „Mutați conciliul unde vreți“, spunea el, „în Franța sau în Spania; acolo, în mijlocul unei populații ascultătoare și prietenoase, o să trăiți cum vă place și o să faceți ce credeți. Aici n-o să aveți decât necazuri.“

Altă posibilitate nu exista. După o săptămână de ezitări, de discuții, de bătăi în stradă, cardinalii s-au împrăștiat și au amânat totul pentru 13 decembrie. Dar la Pisa n-au mai venit. Aveau să se întâlnească la Milano.

Încă o dată, grație lui Machiavelli, care îi manevrase pe oamenii Bisericii așa cum îi manevra pe politicieni și pe soldați, Florența câștiga partida. El stârnise atât de bine ura populației și semănase atâta dezordine, încât plecarea conciliului părea să fie singura soluție mulțumitoare. În ceea ce privea Florența, problema era rezolvată; acum era treaba milanezilor cum să se aranjeze cu cardinalii. Puțin îi păsa Seniorei dacă și în Lombardia conciliul ar fi întâmpinat aceleași dificultăți ca în Toscana, și dacă și clerul milanez avea să-și manifeste ostilitatea și s-ar fi bosumflat, adoptând o atitudine de inerție, sau ar fi recurs la vexațiuni, ca pisanii; esențialul era că bătălia adusese cu sine schimbarea localității. Iar cât despre conciliu, Florența ieșise cu bine din toată tevatura. Acum urma să se procedeze la fel și cu luptele ce urmau să-i pună față în față pe francezi cu inamicii lor.

Nu avea să fie la fel de ușor. Într-adevăr, de război nu scapi doar cu un simplu hocus-pocus și cu câteva *combinazioni*. Ludovic XII spusese foarte clar: cine nu e cu mine e contra mea. Tot așa spusese și papa. Florența, oricât n-ar fi vrut ea să ia o hotărâre, nu mai putea evita aceste lupte ce dezlănțuiau certuri violente în adunările publice. Rivalii lui Soderini profită de neînțelegeri pentru a arunca răspunderea asupra gonfalonierului, învinuit că politica sa favorabilă

francezilor a adus nenorociri asupra orașului. Se simte de multă vreme apropierea furtunii; ar fi de mirare ca opoziția să nu profite de vijelia dezlănțuită pentru a-l răsturna pe Soderini și a aduce la putere facțiunea rivală. De ce nu chiar pe Medici? Prestigiul lor e mare; popularitatea lor în creștere. Lumea îl vedea la putere de prea multă vreme pe același bărbat, și asta plictisește poporul. Oamenilor le-a ajuns să tot audă spunându-se despre Soderini că e „cel drept", și au necaz pe el că nu-i pot reproșa nimic altceva decât că e cinstit și corect.

De la înapoierea sa din Franța, Machiavelli găsise că situația politică era ciudat de tulbure. Soderini avea mulți dușmani, care acum își întețeau eforturile să-l doboare. Zilele îi păreau numărate. Cum nimeni nu-l putea acuza de vreo greșeală adevărată, se pretindea că vroia „să fie mai presus de toți". O astfel de acuzație, care odată fusese de ajuns și pentru alungarea lui Cosimo de Medici, își făcea întotdeauna efectul într-o mulțime animată de un totalitarism prost înțeles. Îi atribuiau lui Soderini niște ambiții criminale; nu dorea el oare să instaleze, cu ajutorul amicilor săi francezi, dictatura?

Ca prieten al lui Soderini, și Machiavelli făcea obiectul acestor ranchiuni și suspiciuni. Cum să-i ierți unui umil secretar de cancelarie misiunile măgulitoare cu care fusese întotdeauna însărcinat? Zelul cu care organiza el armata nu era oare dovada conivenței sale cu Soderini? Pregătea „pretorieni" în serviciul dictatorului. Îi erau imputate, drept crime, toate izbânzile diplomatice și militare. Ce înseamnă un funcționar cu asemenea inițiative, un om care reformează totul după cum vrea el, care se amestecă în probleme de război, sau încheie pace? Toate serviciile pe care le făcuse patriei dovedeau că este un om primejdios.

Machiavelli nu avea timp de pierdut cu respingerea unor învinuiri atât de stupide și cu justificări înaintea opiniei publice. Iminența războiului cerea ca teritoriul toscan să fie

pus în posibilitate de a se apăra, și de a-și asigura alianțe profitabile. Armata trebuia să fie în măsură să țină piept dușmanului împotriva căruia vor hotărî să lupte, fie papa, fie regele. Și, în acest caz, războiul ar fi fost cu totul altul decât cel cu Pisa.

În plină iarnă, Machiavelli aleargă peste tot, strânge noi regimente, inspectează castelele și fortărețele, observându-i pe principii vecini și încercând să le ghicească sentimentele față de Florența, intențiile față de noul conflict; verifică soliditatea fortificațiilor de la Arezzo, recrutează o cavalerie ușoară în Valdarno și Val di Chiana, ai cărei locuitori i se par potriviți pentru așa ceva, și, odată adunați, de teamă să nu fugă sau să se rătăcească pe drum, îi conduce personal. Apoi pleacă imediat la Monaco să semneze un pact de prietenie cu Luciano Grimaldi. Temându-se de vreo surpriză neplăcută din partea sienezilor, obține de la Pandolfo Petrucci prelungirea armistițiului pe încă douăzeci și cinci de ani. Neobosit, hărțuit de griji, alergând de la o treabă la alta, neținând seamă de osteneală, este atât de fericit că poate acționa, că își poate folosi talentul, că își materializează ideile; se consumă fără să-i pese de nimic, făcând și muncă de diplomat, și de comandant, și de secretar, luând totul asupra sa, nebazându-se decât pe sine, neîncrezându-se în comoditatea funcționarilor, în lenea subordonaților, în reaua lor voință și în reaua lor credință. Dacă vreți să cunoașteți abnegația acestui om în munca sa, priviți-l cum călărește pe orice vreme, împotmolindu-se pe drumuri desfundate, înotând în zăpadă, ca să discute cu primarii de țară, niște prefăcuți și niște vicleni, să se tocmească pentru grâu și furaje cu țăranii, să cumpere praf de pușcă, arme, cai, stofe, încălțăminte... Și, în sfârșit, ca să-i știe pe cei ce, în clipe de primejdie, vor fi alături de Florența sau îi vor fi împotrivă.

De ce face toate astea? Din ambiție personală, șușotesc dușmanii săi; ca să sprijine lovitura de stat a lui Soderini. Nici

vorbă. El știe că Soderini e incapabil de o acțiune energică; iar pentru sine, el nu are altă mulțumire decât să se realizeze. Este un patriot, în sensul în care erau și vechii romani, devotat trup și suflet orașului și patriei sale. Desigur, nu și adunăturii de politicieni veroși, de burghezi inerți, și de proletari plini de ură, care umplu prea deseori Florența actuală și Italia actuală. Este devotat acelei Florențe ideale, acelei Italii ideale, a căror imagine o poartă în inimă, sperând s-o vadă într-o zi devenind realitate. Se poate spune că își iubește patria în pofida ei însăși, în pofida tuturor decepțiilor pe care ea i le provoacă, în pofida tuturor mâniilor și a dezgustului trezite în sufletul lui de prostia, de răutatea și de josnicia omenească. Patriot, în pofida propriei sale inteligențe și lucidități, Machiavelli privește dincolo de prezent. Dincolo de tot ce acest prezent poate avea mediocru și josnic, el scrutează măreția viitoare, căreia încearcă să-i pună bazele.

Cunoașterea istoriei și experiența evenimentelor nu l-au împins spre indiferență și scepticism. Luciditatea nu i-a stins focul; ba chiar cred că i-l hrănește și i-l face să crească; în loc să se lase dezamăgit de oameni văzându-i așa cum sunt, devine și mai înflăcărat, în dorința de a-i schimba și a-i face mai buni.

Și mai e ceva – ceea ce proștii spun că e ambiție și egoism, pentru că nu știu să vadă altfel –, este acea dorință arzătoare de a se realiza, de a ridica până la cel mai înalt grad de eficacitate, de măreție, de frumusețe, „virtutea" ce trăiește în inima și în sufletul său. Să fie total și pe deplin el însuși, să se dăruiască, fără nici o rezervă, fără nici o jumătate de măsură. Să ajungă la perfecțiunea acestei capodopere care este individualitatea umană. Să lupte fără odihnă, pentru că „a fi om înseamnă a fi un luptător". Să fie un individ perfect, complet, egalul marilor bărbați pe care i-a cunoscut, egalul lui Cesare Borgia, egalul Caterinei Sforza, egalul lui Iuliu II.

Și nici mai prejos de marii bărbați ai trecutului, de acei Cato și Scipio ai Antichității, decât acești „mari cetățeni“ cărora arde de dorința să le semene.

Acesta e idealul care îl însuflețește pe Machiavelli: un ideal în același timp civic și personal, idealul deplinului devotament față de Cetate, și al deplinei desăvârșiri a personalității sale. Nu sunt lucruri care se contrazic. El a dovedit asta.

În timp ce secretarul se consumă astfel în slujba Florenței, Soderini își pregătește apărarea. Își strânge registrele, dosarele și, înarmat cu toate elementele în sprijinul său, dă seama Consiliului de activitatea sa administrativă. Cel mai pretențios cenzor n-ar găsi nimic de obiectat în această impecabilă contabilitate. Nici un florin care să fi fost cheltuit altfel decât pentru binele public, nici un hatâr, nici o injustiție, nici un act de favoritism. Mai capabil și mai conștiincios decât predecesorii săi, el a realizat și economii... Consiliul aprobă conturile și își exprimă satisfacția. Dușmanii lui Soderini au pierdut partida.

Nu încă. Ceea ce nu pot să facă pe căi drepte, pot s-o facă pe căi ocolite. Dezamăgiți de succesul gonfalonierului, adversarii săi cei mai înrăiți se hotărăsc să-l desființeze într-un fel mai expeditiv. Cel mai simplu e să-l asasineze; așa îi propune Prinzivalle della Stuffa lui Filippo Strozzi; el dispune pentru așa ceva de niște spadasini specializați și, dacă din întâmplare lucrurile ar ieși prost, el îi are în spate pe Marcantonio Colonna și pe papă. Așa că, nici o problemă.

Filippo Strozzi era un om prudent. El nu se încredea în Prinzivalle și în elanul său nestăpânit. Și apoi, niciodată nu știi dacă nu ai de a face cu un agent provocator. A respins, deci, oferta acestui *bravo* și l-a poftit afară. Apoi, de îndată ce Prinzivalle s-a aflat departe de zbirii Senioriei, s-a dus să-i spună totul lui Soderini.

La o săptămână după ședința de consiliu care îi acordase *quitus**, Soderini s-a prezentat înaintea adunării; în ziua aceea era vorba să fie numiți gonfalonierii adjuncți. Cu lacrimi în ochi, el a vorbit despre tentativa de asasinat a cărui victimă fusese cât pe-aci să cadă, și a profitat o dată mai mult ca să-și justifice actele de guvernământ și să-și pună în lumină onestitatea, lealitatea și imparțialitatea. Ceea ce se ținea, prin persoana sa, nu era decât însuși guvernul Florenței. În urma asasinilor, venea revoluția – sau reacțiunea –, oricum, forțele dezordinii și ale anarhiei. Dacă poporul nu mai avea încredere în el, s-o spună. Soderini va lăsa altuia mai demn puterea.

Aceste cuvinte au fost primite cu un ropot de aplauze. Consiliul i-a acordat lui Soderini încrederea și, în plus, a votat o lege pentru apărarea libertăților republicane, lege pe care el o propusese zadarnic până atunci. Gafa lui Prinzivalle se întorsese în avantajul gonfalonierului, ale cărui puteri au fost confirmate și chiar întărite.

Dar nu era decât un moment de acalmie. Războiul se apropia periculos de Florența. La început, francezii obținuseră mari victorii. Gaston de Foix, comandantul lor, făcuse minuni; cucerise Brescia, îi învinsese pe Confederații de la Ravenna, și apoi murise. Confederații primiseră întăriri și deja francezii se retrăgeau. Florența se agăța cu încăpățânare de neutralitate, nevoind să-i displacă nici lui Ludovic XII, nici papei, tot sperând că va putea să rămână în afara ostilităților până în clipa când, fără risc, se va hotărî să se dea de partea probabilului învingător. Pe deasupra, mai era și un război serios, nu una din acele gherile sau balete de condotieri, unde atitudinile de bravură țineau loc de acțiune. Florența furnizase Franței trei sute de cavaleri înarmați, așa cum era obligată; mai mult nu putea face. De altfel, și

* Act prin care gestiunea unei persoane este recunoscută ca exactă.

francezii se aflau într-o situație grea. Spania, Veneția și papa, printr-o ciudată răsturnare de alianțe, erau acum „confederați". Confederația opunea 2.400 de lăncieri celor 1.000 ai francezilor, și 16.000 de infanteriști contra 14.000. În sfârșit, ambele tabere beneficiau de generali faimoși; la confederați, Colonna și spaniolii Pedro Navarro și Ramon de Cardona; la francezi, Trivulzio și eroul de douăzeci și doi de ani, Gaston de Foix.

Luptele dintre francezi și spanioli erau teribil de sângeroase, spre deosebire de cele ale condotierilor. Se vorbea de paisprezece mii de morți în lupta de la Brescia. Se spunea că spaniolii aveau cu ei și musulmani, care masacrau pe toată lumea, femei și copii. Așa că dușmanii lui Soderini aveau motive să pretindă că interesul public cerea să se dea ascultare papei, care îi soma pe florentini să adere la ligă. Dacă refuzau sau chiar dacă întârziau, aveau să fie atrași în înfrângerea francezilor. Situația se complica și mai mult prin aceea că, de data asta, confederații îi sprijineau pe Medici. Dacă ei erau victorioși, se instala iar „tirania" în Florența. Medicii, de fapt cardinalul Giovanni, care, după moartea lui Iuliu II, avea să devină papă sub numele de Leon X, și fratele său Giuliano, mult mai simpatizat de popor decât destrăbălatul și mediocrul Piero, fratele lor, au răspuns la acest gest vărsând zece mii de ducați în casieria Confederației.

În afară de asta, li se atribuia spaniolilor și intenția de a schimba harta politică a Italiei, prin instalarea unor principi aleși de ei. Totul se coaliza, deci, împotriva lui Soderini și a lui Machiavelli: vechii *Palleschi**, care pregăteau revenirea Medicilor; democrații, care le reproșau abuzul de autoritate; lașii, pe care veștile despre victoriile spaniole îi făceau să tremure; ambițioșii, care așteptau căderea gonfalonierului ca să-i ia puterea; pescuitorii în apă tulbure, cărora onestitatea lui Soderini le deranja potlogăriile și malversațiunile.

---

* Denumire sub care erau cunoscuți partizanii familiei Medici.

Sfătuit de Machiavelli, Soderini continua negocierile cu papa. Acesta le făcuse cunoscut florentinilor, dar, bineînțeles, nu în mod oficial, ci în mare taină, că nu-i plăceau spaniolii, și că nu înțelegea să favorizeze revenirea Medicilor. El nu aștepta decât un prilej pentru a da afară din Italia trupele lui Navarro și Cardona și să-i umilească pe copiii aroganți ai lui Lorenzo Magnificul, a căror ambiție îl deranja. În asemenea condiții, se pare că interesul era să nu se rupă relațiile cu Sfântul Scaun, acesta părând gata să-i dezavueze pe spanioli, cu care se aliase din necesități de război.

Machiavelli avea multe de făcut. Consilier diplomatic al lui Soderini, îi îndruma acțiunile și-i conducea cu prudență pașii prin labirintul plin de capcane în care bâjbâia guvernul florentin. Se ocupa, de asemenea, cu mai mult zel ca oricând, și de armată, deoarece primejdia era aproape și măsurile de protecție pentru Florența deveniseră necesare. Spaniolii se purtau cu o sălbăticie care nu cruța nici un oraș neutru. Trebuia, deci, să fii pregătit pentru a le rezista, atunci când armata lor ar fi încercat să pătrundă pe teritoriul Republicii. Secretarul Cancelariei, pe umerii căruia apăsa toată greutatea politicii interne și externe, nu mai venea decât rareori pe la birou. În orice anotimp, pe orice vreme, el galopa din oraș în oraș, sfătuindu-i pe vasali și pe vecini să ia armele pentru a rezista spaniolilor. Îl găsești la Siena, la Montepulciano, la Pisa; în plin decembrie, el aleargă prin toată Romagna pentru a recruta soldați. Îi solicită pe condotieri, îi alege pe comandanții miliției, recrutează, înarmează, echipează, veghează peste tot, trecând în revistă infanteria, verificând harnașamentele cavaleriei ușoare, inspectând fortificațiile, numărând piesele de artilerie, verificând stocurile de alimente, provizia de praf de pușcă și de ghiulele. Era, în același timp, și atent la tot ce se petrecea în Florența, susținându-l pe Soderini, aducându-i adepți, păstrând controlul asupra orașului, în timp ce călărea pe toate coclaurile

Republicii, gândind la tot felul de stratageme de război, construind care cu coasă, zorindu-i pe turnătorii de tunuri și intensificând instruirea artileriștilor. Întărise în special fortificațiile de la Firenzuola și din împrejurimi, considerând că spaniolii aveau să treacă pe acolo, și a sfătuit Senioria să-l numească drept comandant al miliției pe Jacopo Savelli, un bărbat integru, curajos și inteligent și, în plus, neînregimentat în nici un partid, fiind astfel deasupra tuturor certurilor și luptelor partizane.

În luna iulie a anului 1512, el deține o forță armată considerabilă și o bună artilerie. Era și timpul. Ramon de Cardona, însoțit de cardinalul Medici, își făcea apariția la graniță și solicita liberă trecere. Pe lângă asta, îl declara demis pe Soderini și cerea numirea unui nou guvern care să nu fie înfeudat Franței. Medicii solicitau pentru ei doar permisiunea de a reveni la Florența, ca simpli particulari. Ca să confere mai multă greutate acestor cereri, cardinalul Giovanni adusese cu el și două tunuri – de fapt, tot ce deținea el în materie de artilerie. Și nici spaniolii nu erau prea bogați; Cardona pretindea bani: o sută de mii de ducați.

Toate acestea erau ceva de neacceptat. Machiavelli l-a încurajat pe Soderini să refuze; el considera că armata florentină e superioară celei spaniole. Ca să potolească spiritele, l-a sfătuit pe Soderini să-i aresteze pe cei mai turbulenți și mai periculoși partizani ai Medicilor, a cerut Marelui Consiliu să subscrie cincizeci de mii de ducați pentru apărarea orașului, și a obținut un nou vot de încredere care consolida puterea lui Soderini. Totul părea deci în bună regulă. Florența avea să asculte de șeful ei, iar la Prato exista o armată capabilă să țină piept generalilor confederați.

Pe hârtie, da, armata florentină era impunătoare, dar, privită mai de aproape, ea era cu totul altfel de cum credea Machiavelli că este. Pentru prima oară, el greșise socotelile. Încântat de eficacitatea sistemului său, era convins, și de bună

credință, că armatele naționale sunt superioare celor de mercenari; teoretic, poate că era adevărat; însă de fapt, formată din țărani prost instruiți și din elementele cele mai rele ale plebei orășenești, ea era lipsită de coeziune. Artileria, mediocră și mediocru manevrată. Pe deasupra, îi lipsea și un comandant. Bătrânul Luca Savelli, pus în fruntea armatei, nu avea nici vână, nici cunoștințe de strategie. În sfârșit, lucru și mai grav, o serie de sabotaje, inițiate desigur de partizanii Medicilor și de agenții lor secreți aflați în oraș, paralizau înarmarea și aprovizionarea miliției. Praful de pușcă pentru tunuri se pierdea sau se deteriora pe drum, munițiile nu soseau la timp – la Prato a fost nevoie să se desfacă acoperișul de plumb al unei biserici ca să se toarne, în grabă, gloanțele de care era nevoie. Moralul era scăzut. Miliția, prost condusă, dovedea prea puțină ardoare în luptă; te puteai teme chiar că va da înapoi încă de la primul contact.

Toate astea Machiavelli, întotdeauna atât de lucid, nu le vedea. Miliția era „copilul" său și, ca orice părinte, el era orb la păcatele lui. În sfârșit, nici el nu avea cum să fie în același timp peste tot; de îndată ce lipsea dintr-un loc, tot ceea ce clădise cu atâta osteneală se dărâma și se fărâmița. La fel și cu popularitatea lui Soderini; el se baza, în mare parte, pe lipsa de popularitate a Medicilor în anumite pături ale populației. Dacă vântul ar fi bătut altfel, Soderini s-ar fi trezit față în față cu toți adversarii politici coalizați împotriva sa.

Pe la mijlocul lui august, Cardona a lansat un nou ultimatum: de data aceasta nu mai cerea decât trei mii de ducați, dar voia, în schimb, să i se trimită o sută de căruțe cu pâine pentru soldații săi, care mureau de foame. Soderini se lăuda, conform cifrelor lui Machiavelli, că poate să trimită la Prato, contra armatei lui Cardona, care număra doar o treime din cei optsprezece mii de florentini ai săi, o armată numeroasă, și a respins ultimatumul. Cele două tunuri ale cardinalului nu-l speriau. Unul din tunuri, într-adevăr, a

plesnit de cum au început confederații să bombardeze Prato; dar celălalt a reușit să deschidă o breșă, prin care spaniolii au pătruns în oraș. Erau soldați vechi în meserie, căliți, obișnuiți cu lipsurile, sălbatici și cruzi; existau printre ei și arabi de o extremă ferocitate. Recruții florentini, în loc să apere breșa, au dat înapoi; și s-a petrecut dezastrul. Au fost patru sau cinci mii de morți. Orașul devastat de sus până jos, femeile violate, bisericile incendiate, mânăstirile, spun cronicarii vremii, transformate în taverne.

Această înfrângere i-a îngrozit pe florentini, care și-au pierdut dintr-o dată încrederea în armată, alimentând astfel speranțele partizanilor Medicilor, care s-au năpustit asupra lui Soderini și, punându-i cuțitul la gât, i-au cerut să abdice. Printre răsculați figurau și membrii celor mai bune familii din oraș: Rucellai, Capponi, Albizzi și Valori. Practic, Medicii erau stăpânii orașului. Opinia publică trecuse de partea lor; popularitatea lui Soderini, recunoștința ce i se datora, încrederea în el se evaporaseră încă de la cele dintâi insuccese militare.

Soderini i-a primit pe răsculați cu foarte multă demnitate. L-a chemat pe Machiavelli, singurul om din palat în care putea să aibă încredere atunci când toată lumea îl trăda, și l-a trimis la Francesco Vettori, să ceară pentru el ospitalitate. Vettori s-a consultat cu Palleschii dacă poate accepta așa ceva, fără să-și primejduiască familia în fața furiei învingătorilor, și, calmat, i-a deschis ușa bătrânului gonfalonier. Senioria și consilierii se adunaseră în grabă pentru a numi un nou guvern, dar s-a văzut că majoritatea, temându-se de tirania Medicilor, a vrut ca Soderini să rămână în continuare gonfalonier.

Jucând o scenă grozavă, de tragedie bufă, Vettori, care tocmai îi oferise ospitalitate, a căzut în genunchi, cu brațele desfăcute în cruce, implorându-i pe magistrați să-l revoce.

„Dacă nu faceți asta, criminalii or să-l măcelărească pe loc." Ca să i se salveze viața, Soderini a fost demis. Jocurile erau făcute. Revoluția se încheia în ordine și în legalitate!

Și, pentru ca lucrurile să nu se lungească prea mult, tot în interesul gonfalonierului, acest „prieten" credincios l-a dus cu el la Siena, având să facă, spunea el, scut cu propriul său trup dacă era cazul să fie atacat pe drum. Așa a dispărut Soderini de pe scena politică. Nu i se putea reproșa nimic. De multă vreme Florența nu mai avusese un șef atât de devotat, de cinstit și de conștiincios. Nu puteai decât să-i lauzi integritatea, echitatea, imparțialitatea și neatârnarea. În sfârșit! Se debarasaseră de el. Acum putea să reînceapă dezordinea.

Plecarea lui lăsa câmp liber dușmanilor. Chiar și în ultima zi, el fusese prea slab și prea încrezător. Îndepărtându-l de Florența, Vettori și Valori îi răpeau și ultima șansă de a-și mai relua puterea. Acum nimeni nu mai era în stare să se opună restaurării Medicilor. O dorea mulțimea schimbătoare; poporul e oricând gata să-i aclame chiar pe bărbații pe care i-a urât. Soderini nu mai contează. Nu se știe ce a mai fost cu el, și nimănui nu-i pasă. Acum toate privirile se îndreaptă către steaua care răsare, către vechea familie princiară, alungată, în mod rușinos, cu șaisprezece ani în urmă. *Sic transit*. Iar Soderini, știind acum la ce se putea aștepta din partea unui popor căruia i se devotase, trup și suflet, toată viața, rătăcește pe alte căi. A fost văzut la Loretto, aproape de locuința mistică a Sfintei Fecioare, dar fratele său, cardinalul, l-a avertizat că vor să-l omoare. Atunci, a fugit în taină la Ragusa. Aici, locuitorii, temându-se să-i dea adăpost unui proscris, îl obligă să plece; desigur, în propriul său interes! Și iată-l că ajunge la turci, la Castelnuovo. Turcii sunt mai generoși; îi oferă azil. Și aici își va sfârși zilele, uitat aproape de concetățenii săi. Singurii care își vor aminti de el vor fi

Guicciardini, care n-o să-l prea menajeze, Nerli, care îi va reproșa că n-a fost nici rău, nici bun, și că prea mult a crezut că, „lăsând timpul să lucreze, lucrurile se vor aranja de la sine"; în sfârșit, va fi și Machiavelli care, cu patru versuri crude, îl va executa, trimițându-l în Limb pe acest „bebeluș" care nu știuse să devină bărbat.

XIII
Revenirea Medicilor

Furtuna care l-a dus cu el pe gonfalonier, nu l-a iertat nici pe secretar. Machiavelli fusese prea mult de acord cu politica lui Soderini, o ajutase, o susținuse, pentru ca dizgrația în care căzuse acesta să nu se abată și asupra lui. Amândoi munciseră pentru binele Florenței. Aveau aceleași convingeri, aceleași speranțe; se bucurau de aceiași dușmani. Acești dușmani îi loveau, fără discriminare, pe toți cei care colaboraseră cu Soderini și, în primul rând pe liberalul acesta convins, adversar al tiraniei, ale cărui deșteptăciune și ironie îi deranjau. Cât despre el, ne închipuim cât l-a durut să-i vadă venind la putere, sub protecția lăncilor și archebuzelor spaniole, în „furgoanele străinului", pe „tirani''.

Marea speranță pe care o nutrise pentru o Florență liberă, pentru o Italie liberă, părea azi ceva de necrezut. Mai bine ca oricând, străinii se instalaseră pe pământul latin, și Florența, pe care francezii se mulțumiseră în 1494 s-o străbată doar, azi era ocupată de castilenii lui Cardona și de auxiliarii săi musulmani.

Ca să-i dea schimbării acestui regim o aparență de legalitate, ei improvizează un guvern, în fruntea căruia îl pun pe Francesco Vettori. Machiavelli îl cunoștea bine, fiindcă plecase deseori cu el în solie; și Soderini îl știa la fel de bine când din prevedere, i-l atașase de fiecare dată pe înțeleptul și

dibaciul Machiavelli. Fără să-l acuzăm în mod expres că a lucrat pentru Medici, Vettori fusese unul dintre artizanii căderii gonfalonierului. În împrejurările actuale, el reprezenta, deci, elementul de tranziție între conducerea democrată, care se prăbușea o dată cu Soderini – orice s-ar spune, Soderini apărase cu cinste democrația –, și dictatura pe care Medicii nu vor întârzia s-o instaleze. Vettori se găsea aici ca să-i facă pe unii s-o suporte mai ușor și să-i potolească pe alții; în urma sa se pregăteau să intre în scenă cardinalul Giovanni și fratele său Giuliano. La urma urmelor, Vettori avea să realizeze, fără dezordini și chiar cu respectarea legitimității, transmitera puterii către reprezentații acestei familii. Familie alungată, fără multă vorbă, din Florența cu douăzeci de ani în urmă. Pe lângă Vettori, care îl gira cu prestigiul și cu onorabilitatea sa, funcționa un guvern provizoriu compus din douăzeci de tineri care, pentru a-i smulge lui Soderini demisia, îl amenințaseră cu moartea.Acești exaltați erau cu toții devotați Medicilor, care, pentru moment, nu doreau altceva decât să li se permită să vină la Florența și să trăiască aici liniștiți, ca niște simpli particulari; ca niște simpli cetățeni. Mai modești nici că puteau să se arate.

De fapt, ar fi însemnat să nu-i cunoști pe Medici ca să-i crezi capabili de atâta modestie. Urmașii bătrânului Cosimo și ai lui Lorenzo Magnificul nu s-ar fi resemnat niciodată să „intre în rânduri''. Principii fuseseră și stăpâni ai orașului; fără îndoială, n-ar fi întârziat nici un moment să pună mâna pe puterea de care se considerau spoliați.

Când venea vorba despre cei trei fii ai săi, Lorenzo avea obiceiul să spună că unul era bun, al doilea înțelept și al treilea nebun. Nebun era acest mediocru Piero, împotriva căruia se dezlănțuise mânia lui Savonarola și care, după ce fusese expulzat, nu încetase să țească intrigi pe lângă papă, pe la francezi, pe la spanioli, ca să le cerșească ajutorul, până în

ziua când s-a înecat în Garigliano. Era un om de nimic și, pe lângă faptul că era prost, mai era și nebun, mare mâncău și un destrăbălat, care nu se ridica de la masă decât ca să umble prin localuri sau să se închidă la el în cameră cu tineri și cu femei ușoare. Nimic nu l-ar fi făcut florentinilor simpatic și nimic n-ar fi justificat vreun atașament din partea lor. Chiar partizanii lui îl disprețuiau și nu-i susțineau cauza decât pentru că, de fapt, ea era și cauza lor, și pentru că sperau în restaurare ca să-și aranjeze propriile treburi. Piero era insuportabil, nedemn de a fi ajutat; nu avea nici un fel de calități care să pledeze în favoarea lui, nimic bun care să atragă asupră-i bunăvoința sau ascultarea florentinilor.

Cu Giovanni și Giuliano era altceva. În Giuliano exista ceva din caracterul unchiului său, căruia îi purta și numele, frumosul Giuliano, iubitorul de turniruri, de poezie, veșnicul îndrăgostit, plin de visuri cavalerești, care fusese asasinat în catedrală de zbirii familiei Pazzi; mort foarte tânăr, luminase cerul secolului al XV-lea, ca un meteorit jucăuș și luminos. Tânărul Giuliano avea și el puțin din șarmul unchiului său; era, ca și el, ciudat, visător, puțin cam nestatornic, blând și generos.

Dar, în toate privințele, capul familiei era cardinalul.Inteligent, cultivat, versat în politică, făcuse ca prelat o strălucită carieră și se întrevedea în el un viitor succesor al lui Iuliu II. Bogat,luxos,cu o ținută nobilă și, fără să-și piardă nimic din demnitate, simpatizat de popor, în totul părea demn să ocupe locul lăsat liber de Lorenzo și de pe care nenorocitul de Piero se prăvălise din cauza prostiei și a desfrâului. Era ușor de prevăzut că în acest strănepot aveau să renască tradițiile lui Cosimo cel Bătrân și că, dacă avea să preia puterea, urma s-o exercite cu multă severitate – acea severitate pe care amicii dezordinii o numeau „tiranie" – de fapt, pentru binele deplin al orașului, care nu se folosea decât de

„libertate“ ca să se lase târât în jocul funest al partidelor și al facțiunilor.

Părea puțin probabil ca Giovanni să se mulțumească doar cu rolul modest de „bun cetățean“, așa cum îl solicita; acolo unde se instala un Medici, acesta vorbea ca un stăpân și proceda ca un șef. În suita cardinalului și a lui Giuliano, mai existau și alți trei Medici,dar șterși, prea puțin interesați de politică, supuși, în orice caz, șefului familiei și dându-și bine seama că el lucra în interesul clanului, că se putea avea încredere în el și că era profitabil să-l urmezi și să-l asculți. Ei erau: un fiu legitim al lui Piero, Lorenzo, căruia i se atribuise ducatul Urbino, și care va fi Gânditorul lui Michelangelo; un fiu natural al celui de-al doilea Giuliano, Ippolito,care, și el, va ajunge cardinal; și un fiu natural al celui dintâi Giuliano, Giulio, care pentru moment nu e decât cavaler de Rodos și stareț la Capua și care, curând, se va încorona cu mitra, apoi cu tiara, sub numele de Clement VII.

Cinci Medici de împroprietărit, de hrănit și de pricopsit era în perspectivă, o grea sarcină pentru Florența. Cu atât mai mult cu cât Tezaurul fusese cam secat de spaniolii care, sub formă de subvenții, de indemnizații, de alocații sau, pur și simplu, de „cadouri“, storseseră din el mai mult de o sută cinzeci de mii de ducați. Medicii se arătau însă oameni discreți și moderați; ei așteptau cuminți, la Prato, să li se permită reîntoarcerea în Florența. Palleschii – vechii adepți ai Medicilor – incitați de Francesco Albizzi, au stârnit entuziasmul mulțimii și, cu consimțământul poporului, au plecat în căutarea lor și i-au adus în triumf la palatul lor din Via Larga, odinioară construit de Cosimo și înfrumusețat de Lorenzo Magnificul.

Ca să confere cât mai multă autoritate restaurării lor, însuși Cardona i-a întovărășit, și tot el, generalul spaniol, tolănit în fotoliul gonfalonierului, a prezidat ședința de

consiliu care organiza guvernul cel nou și îi repunea pe foștii exilați în drepturile, titlurile și privilegiile avute. S-a hotărât să se încredințeze unei comisii formate din patruzeci și cinci de membri, grija de a „reforma“ încă o dată Constituția; era ușor de ghicit că această reformă avea să aducă lucrurile în starea în care fuseseră ele înainte de revoluția din 1494. Se punea acum, pentru liberali, problema gravă a tuturor acelora care participaseră odată la revoluție sau care o aclamaseră; să facă mofturi noului guvern sau, din contra, să-l accepte?

Cu persoanele care se compromiseseră cel mai mult în această revoluție reacțiunea a ieșit din încurcătură, exilându-le și ea, la rândul ei. Exilul niciodată nu e prea grav; era suficient să-l accepți cu răbdare și să aștepți momentul când jocul balanței partidelor îi dă de pământ pe noii câștigători și-i saltă din nou pe cei învinși. Dar unii au fost închiși și chiar torturați; printre aceștia să nu ne mirăm dacă îl găsim pe însuși Francesco Vettori, căruia, totuși, Medicii îi datorau o parte din succesul obținut. Nu-i iertau că îl ajutase pe Soderini să fugă. Vettori a știut însă să furnizeze probe despre atașamentul său pentru casa domnitoare, ceea ce l-a ajutat să iasă din pușcărie și să reintre în grația cardinalului.

Machiavelli era cam neliniștit. Proscrierile și revocările începuseră să-i lovească, într-adevăr, pe bănuiții fideli ai „libertății“. Putea, afirmându-și convingerile, să ia atitudine contra tiraniei, să se ralieze opoziției și să-i combată pe Medici; dar cu asta unde ar fi ajuns? Și-ar fi pierdut postul, ar fi fost izgonit din Florența – admițând că ar fi scăpat cu viață sau că rămânea liber – și ar fi dus apoi viața mizerabilă a proscrisului, târând după sine amărăciunea și ranchiuna pe la cele curți străine. „Cât e de amară pâinea printre străini, și cât de greu urci scările într-o casă străină!...“ Personalitățile cele mai proeminente dădeau exemplul „ralierii“; cardinalul Soderini,fratele gonfalonierului, se pronunța pentru Medici;

funcționarul umanist care lucra la cancelarie cu Machiavelli a făcut tot așa. Nici unul, nici celălalt nu se considerau dezonorați de așa ceva, și nimeni nu le-a reproșat-o. Deci, Medicii triumfă, trăiască Medicii!

O asemenea atitudine poate nu era chiar conformă cu idealul unei virtuți antice, și noi am fi preferat să-i vedem pe acești oameni mai fermi și mai demni; însă Machiavelli era doar un italian de pe vremea Renașterii, nu un roman de viță veche. Și în clipa când a trebuit să ia o hotărâre, intransigența lui a cedat. Sunt situații când nu are rost să te încăpățânezi. Chiar și inteligența îți poruncește să treci de partea învingătorului. Și nu numai din interesul tău propriu, ci și din al colectivității.

Lui Machiavelli nu-i plăceau învinșii. Nu dintr-un ordinar atașament față de profitul pe care poți să-l obții de pe urma victoriei celuilalt, ci pentru că insuccesul e o pată pe cariera cuiva. El, ca un bun funcționar, îl slujise din toată inima și cu toată priceperea pe Soderini; în realitate, slujise Florența, Italia. Prea mult nu credea în ideile preconcepute; nici în privința partidelor nu avea superstiții; mai presus de orice era un om liber, adică o persoană hotărâtă să nu asculte de ordinul unei colectivități care ar fi atentat la propria sa independență. El vroia să opteze liber și în deplină cunoștință de cauză. În plus, era prea deștept ca să se lase dominat orbește de ceea ce se cheamă „convingeri“ politice, știind bine că în politică, mai mult ca în orice alt domeniu, totul este relativ și nimic absolut. Cuvintele „democrație“ și „tiranie“ nu-l păcăleau. Clarviziunea și ironia sa scuturaseră de mult aceste vorbe de aureola fermecată care se mai păstra încă în ochii poporului. Prea des le văzuse servind drept pretext și paravan celor mai urâte malversațiuni și celor mai scandaloase abuzuri de putere, ca să-și mai facă iluzii serioase asupra libertății și democrației. Se pare că ideile îi conduc pe

oameni; dar oamenii se folosesc de ele după cum vor și le deformează după cum le place, după cum le năzare și după cum au interesul s-o facă. Același cuvânt, libertate, ascunde și excesele anarhiei și arbitrarul tiraniei maselor. Existau și democrații tiranice și tiranii liberale. La urma urmelor, ideile nu valorează decât atât cât valorează și indivizii care le înscriu pe banderolele și pe stindardele lor.

Deci, Machiaveli nu avea nimic dintr-un fanatic sau partizan. De cele mai multe ori, fanatismul este stigmatul prostiei și al îngustimii de spirit. Cât despre partide, acestea pretind o supunere oarbă, un servilism fără rezerve; exact ceea ce vrea și un tiran. Tiran contra tiran, îmi place mai mult Principele decât Demosul, cu atât mai mult cu cât pe Principe, dacă își încalcă promisiunea, mai ușor poți să-l suprimi decât ar fi să te scuturi de autocratismul orb și fără măsură al maselor.

Era, prin urmare, Machiavelli lipsit de convingeri? Avea idei, ceea ce nu-i același lucru. Credea că anumite forme de guvernământ erau, teoretic vorbind, mai bune decât altele? Mai drepte sau mai eficiente? E necesar să ne înțelegem asupra acestui „mai bine". Lui îi veneau ideile din cultura pe care o avea și din experiență. Și una și cealaltă nu-l lăsau să-și facă prea multe iluzii despre valoarea cuvintelor, despre conținutul „principiilor", și mai ales despre felul cum le folosesc oamenii politici pe amândouă. De câte ori nu văzuse el atâtea aspirații foarte generoase servind drept paravan celor mai sordide aranjamente? De câte ori cele mai josnice și mai ignobile nedreptăți nu fuseseră acoperite de cele mai nobile și mai curate idei? Ideile valorează tot atât cât valorează și oamenii; iar oamenii, nici ei nu prea valorează mare lucru...

Dar dacă rămâi credincios unor „convingeri", unor „idei", n-o faci atât pentru convingeri și pentru idei cât pentru

tine însuți; îți rămâi credincios ție însuți și demnității tale. Ar însemna să te trădezi singur, să te renegi, dacă îți pierzi această încredere. Ba mai mult. Cu ce mi-am respectat eu onoarea, dacă am perseverat într-o părere pe care judecata mi-o arată ca fiind greșită, sau care – mi-o spune experiența – constat că servește de pretext unor imbecili și unor oameni necinstiți ca să-și justifice inechitățile și potlogăriile? *Prostul este omul care nu se schimbă niciodată.* La urma urmelor, ce folos ne aduc nouă studiul și observația, dacă nu ne furnizează cunoștințe exacte și, mai ales, nu ne scapă de prejudecăți, de superstiții și de minciuna colectivă? Într-un cuvânt, dacă nu ne lămuresc asupra gândirii și a sentimentelor, asupra comportamentului uman, asupra trădării principiilor în numele interesului?

Libertatea nu e altceva decât exercitarea judecății și a facultății de a alege ceea ce crezi că, în toate împrejurările, e mai bine – atât pentru tine, cât și pentru alții, după cum înclini: spre egoism sau spre altruism. Este exact dreptul de a-ți schimba părerile, dacă ți-ai dat seama că cele pe care le ai sunt greșite sau nesănătoase. Este dreptul de a refuza disciplina de partid sau cămașa de forță a colectivității. Este cel mai înalt privilegiu al individului ca atare și singura garanție a adevăratei sale individualități. În sfârșit, este dreptul de a-ți întoarce fața de la democrație dacă democrația își dovedește neputința și incompetența de a rezolva problemele prezente; dreptul de a te ralia Medicilor, nu pentru că ei sunt cei mai tari, ci înțelegând că, dacă au devenit stăpânii Florenței, lor le revine obligația de a face politica internă și de a întreține relații cu străinătatea. Să fie ei mai slabi decât membrii Senioriei și decât gonfalonierul care a servit-o cincisprezece ani? Să facă ei o politică mai rea în țară și în afara țării? Să fie ei mai incorecți în activitatea lor, sau mai puțin ageri la minte? Sigur că nu. În acest caz, de ce să

nu ne alăturăm lor? Poporul florentin n-o să fie mai nefericit dacă îi răpești iluzia că se conduce singur. Sunt francezii, germanii, spaniolii mai puțin liberi decât noi și mai puțin fericiți pentru că sunt conduși de regi?

Acestea sunt gândurile lui Machiavelli, în timp ce se întreabă încă ce hotărâre trebuie să ia. Dacă adoptă o atitudine dușmănoasă față de Medici, ei îl vor da afară din slujbă, vor numi un altul care, singur, va lucra mai puțin bine decât el și, până la urmă, va avea de suferit tot interesul cetățenilor. Concediat, va rămâne în mizerie. Mizeria e neplăcută și, totuși, pe el asta nu-l sperie; mai mult se teme de inutilitate, de lipsa activităților care, pentru el, sunt rațiunea și bucuria sa de a fi. Ce o să se întâmple cu el dacă o să fie îndepărtat din politică? Și cum o să suporte amărâta inactivitate a proscrisului?

Până la treizeci de ani, s-a mulțumit cu acea „lenevie laborioasă" pe care o practica pe atunci. Studiul, observația îi erau de ajuns. Azi, el nu s-ar mulțumi doar cu atât; îi e necesară viața activă pe care o duce de cincisprezece ani, misiunile diplomatice, negocierile cu suveranii, pregătirile de război și conducerea operațiunilor militare. Ce-o să ajungă el dacă o să fie lipsit de toate aceste munci extenuante, e adevărat, și împotriva cărora bombănea uneori, dar care îi sunt atât de necesare? Patruzeci de ani nu este o vârstă la care să te retragi, acum când mai rămân încă atâtea de făcut. Dacă Medicii vor să-l mențină în slujbă și să-i păstreze această activitate, vitală pentru el, e gata să colaboreze la administrarea statului, pentru binele colectivității. Or să vrea oare?

Un om ca Machiavelli nu se înjosește să roage și să cerșească. Este caracteristică scrisoarea pe care acest funcționar care se teme să nu fie concediat i-o trimite cardinalului. Nu face caz de slujbele pe care le-a avut. Nu-și pledează cauza de bun funcționar. Nu e nici umil, nici servil. Nici măcar nu-și oferă serviciile. Dă sfaturi.

Așa trebuie, gândește el, să vorbeși oamenilor inteligenți. Dacă Medicii înțeleg cât prețuiește și cât interes ar avea ei să-l folosească, atunci nu are nevoie să se ostenească propunându-le devotamentul său. Interesul lui propriu va fi garanția fidelității sale. Citind această scrisoare, ei vor vedea clar că nu e un funcționar îngrozit de concediere, gata la orice josnicie, la orice compromis, pentru a-și păstra slujba. Este o scrisoare de la egal la egal. Așa vorbește și scrie un om cu adevărat liber. Dacă Medicii îl înțeleg, dacă și ei se situează deasupra prejudecăților și sunt lipsiți de spirit partizan, ca să-i acorde încredere, atunci cu atât mai bine pentru ei…

Și cu câtă delicatețe dă el sfaturi! Se spune că Medicii se pregătesc să restituie bunurile confiscate. Foarte bine, dar aceste bunuri au fost acum acordate altora, și ar fi o nedreptate să-i deposedezi pe acești oameni. N-ar fi mai bine să se ceară guvernului să compenseze, printr-o indemnizație, bunurile pierdute? Ciudată propunere; e, într-adevăr, mare distanță între o despăgubire și o repunere în drepturi… Machiavelli nu are, însă, nimic de curtean și, în cazul acesta, tonul său este exact acela al unui om liber.

Este chiar ceva mai mult atunci când, într-o altă scrisoare în care abordează un domeniu și mai delicat, el dă sfaturi asupra conduitei pe care Medicii trebuie s-o adopte față de Soderini. Soderini, „țapul ispășitor", care va suporta toate greșelile comise de guvernul popular!… Cei care îl acuză și-l calomniază azi o fac doar cu intenția de a fi pe placul Medicilor sau al poporului. Sunt, prin urmare, niște oameni suspecți, iar acuzațiile lor împotriva fostului gonfalonier nu trebuie luate chiar de bune.

Pentru cineva care vrea să intre în grațiile noilor stăpâni, este o ciudată manieră de a se vrea agreat. Trebuie, într-adevăr, să fii ori principe, ori fiu de rege ca să accepți asemenea sfaturi, aproape niște mustrări, din partea unui

funcționar căruia multe lucruri i se pot reproșa, și pe care bucuros l-ar da afară. Îndrăgostit de grandoare, Machiavelli se adresează la tot ce poate fi mai grandios în noii săi patroni. O fi vrut, poate, să-i încerce, ca să vadă dacă sunt demni de el? O să constate dacă sunt într-adevăr mari după felul cum or să-i răspundă.

Cardinalul de Medici era un om inteligent, dar poate nu destul ca să înțeleagă ce înseamnă „ralierea" unui bărbat ca Machiavelli. Sau, poate, s-o fi simțit jignit de tonul deferent, dar și trufaș, al acestei scrisori, de ironia abia ascunsă în felul cum i se adresa, de la egal la egal. Un funcționar mărunt, care se compromisese cu Sonderini, nu se putea aștepta la ceva mai bun decât să fie concediat. Și-a găsit acest orgolios conțopist să-și permită să dea sfaturi noilor stăpâni ai Florenței!

Demnitatea nu-i permitea lui Machiavelli să dea supunerii sale aparența unei capitulări; dacă aderă, o face ca un domn, cu ceva condescendență, ca și cum ar fi consimțit să coboare, în interesul patriei, până la niște persoane pe care nu le stima și nu le admira deloc. Ironia sa, care considera situația savuros de comică și de paradoxală, face ca gestul să-i fie lipsit de orice ar părea umilință și respect. Se știe bine că el se distrează pe socoteala altora, dar și pe a sa, și că, ținând mai presus de orice să-și salveze onoarea și respectul exagerat de sine, el face oferta de colaborare pe un ton de sfidare, aproape provocator.

Așa l-a înțeles cardinalul. Nu era el chiar atât de subtil ca să se amuze, cum se amuza Machiavelli de asemenea lucru, și nici atât de „mare senior", ca să înțeleagă un gest de mare domn. El n-a văzut aici decât o glumă rece și îndrăzneață și a simțit ca pe o ofensă îndrăzneala acestui subaltern care pretindea să-și instruiască șefii. Fără îndoială că exista și o intenție ofensatoare în oferta de serviciu a lui Machiavelli;

nu se putea abține să n-o facă așa. Firea lui independentă și bătăioasă îl împingea întotdeauna, chiar și în clipe de primejdie, să-i înfrunte pe cei care puteau să-l distrugă. Azi, situația și pâinea sa depindeau de cardinal; și el se aventura să riște totul, siguranța, bucuria de a avea o activitate, un salariu modest, dar sigur, numai pentru satisfacția de a schița un gest elegant, demn de un aristocrat al libertății, de a-l umili pe un Medici, de a reafirma superioritatea bărbatului de geniu în fața unui prinț al Bisericii și a unor negustori îmbogățiți.

Scrisorile sale au rămas fără răspuns. Acesta a venit sub forma unei hotărâri unanime de concediere, în ziua de 7 noiembrie 1512. Machiavelli era scos din funcție. Colegul său de birou, Buonacorsi, la fel. Marcello Virgilio, care era prim-secretar al Republicii, și căruia nu i se putea imputa nici o activitate politică, rămăsese în funcție. Zece zile mai târziu, o altă hotărâre a Senioriei – o Seniorie derizorie și uzurpatoare, formată din *Palleschii*, care puseseră mâna pe putere – completa primul decret, interzicând secretarului concediat să mai calce, vreme de un an, pe la palat; ca și cum s-ar fi crezut că avea să vină să-și vadă foștii colegi și să-i influențeze în rău.

O ciudată măsură desăvârșea acest „exil intern“. Pentru ca Machiavelli să nu poată emigra și să facă astfel cunoscute în străinătate nemulțumirea și necazul său, i s-a interzis să părăsească teritoriul Republicii, tot pe timp de un an de zile, atât cât îi era interzis să intre în palat. Făcându-l inofensiv, și acasă și afară, era ținut sub observație, i se supraveghea activitatea, comportarea, spusele, și i se interpretau gesturile.

Medicii pricepeau greu ironia; tocmai o dovediseră. Mai degrabă acceptau să se lipsească de serviciile unui funcționar excepțional de bun decât să-i suporte scrisorile pline de ironii. Cui să se adreseze el împotriva hotărârii Senioriei? Adunării? Aceasta era în mâna Medicilor; iar

poporul, întotdeauna gata să-i aclame pe stăpâni, mai ales când aceștia veneau însoțiți de umbra sulițelor spaniole, era hotărât să nu crâcnească. Din slăbiciune, din lașitate și, mai ales, din interes, acceptaseră reîntoarcerea acestei familii detestate care, pe vremea domniei lui Savonarola și a Regelui Christos, fusese cu atâta bucurie alungată. Dar Savonarola nu mai exista, iar numele monarhului celest dispărea, încet-încet, de pe scuturile și stemele orașului. Bogați, escortați de escadroane străine, Medicii nu întâmpinau nici o piedică.

Mai existau și ceva nemulțumiți, liberali dintr-o bucată, adversari declarați, care nu dezarmaseră încă. Aceștia se agitau pe ascuns și urzeau probabil vreun complot. Erau oameni care, fără îndoială, se simțeau direct vizați de schimbarea regimului și care, amenințați cu exilul sau cu ceva și mai rău, se pregăteau să lovească ei primii, după formula lui Guicciardini: „Dacă nu le-o tragem noi, ne-o trag ei". Machiavelli nu avea nici un fel de legături cu acești oameni, pe care îi considera niște visători, niște temerari și niște utopici. Cu consimțământul poporului, stăpânirea Medicilor se instalase din nou; în Florența exista o garnizoană spaniolă. Iuliu II era bolnav, și se credea că, în curând, avea să-i urmeze la pontificat cardinalul Giovanni. Deci, totul se pronunța în favoarea restaurației. O lovitură de stat ar fi eșuat în mod inevitabil și n-ar fi avut drept rezultat decât represalii asupra capului liberalilor din oraș.

Se mai agitau câțiva tineri, exaltați la ideea de Libertate, animați de o fervoare romantică, sau care, în calitate de rude, amici și cunoscuți ai gonfalonierului proscris, nu se așteptau la nimic bun de la Medici. Printre ei era și un anume Boscoli, minte înfierbântată și inimă încrezătoare, care, inspirat de nobilul exemplu al lui Brutus și al altor ucigași de tirani, visa să scuture jugul odios. Sigur că ideea rămăsese în faza de proiect, dar acest conspirator novice făcuse

imprudența să scrie pe o foaie de hârtie numele celor pe care îi considera fideli ideii de libertate și la care putea recurge, în ziua aleasă, pentru declanșarea revoltei.

Era o copilărie. Lucrurile nici nu puteau merge prea departe și complotul n-ar fi depășit nici faza preliminară, chiar dacă Boscoli n-ar fi făcut prostia de a rătăci lista compromițătoare. Un siennez, Barnardino Coccio, aflat în vizită la familia Lenzi, rubedenii de-ale lui Soderini, a găsit hârtia căzută din buzunarul lui Boscoli și a dus-o imediat la Cei Opt.

Tocmai așa ceva lipsea prestigiului și autorității absolute a Medicilor, tradiționalul complot care să justifice măsurile de rigoare și să motiveze niște represalii. În chiar ziua când denunțul sienezului a fost depus pe biroul Senioriei, ancheta a și început. Era clar că locul de întâlnire al conjuraților era casa Lenzilor. S-a început prin arestarea lui Boscoli și a prietenului său Capponi, și torturarea lor.

Acești copii curajoși și-au mărturisit dorința de a reda Florenței libertatea și i-au scos categoric din cauză pe cei de pe listă. Ei nu le erau complici, ci numai persoane pe sprijinul cărora ar fi contat în cazul când lovitura ar fi reușit. Acești oameni erau, în cea mai mare parte, funcționari superiori, personalități distinse, cunoscute pentru vederile lor liberale și, în general, prea prudente și prea rezonabile ca să se lase antrenate într-o aventură atât de puerilă.

Procesul lui Boscoli și Capponi a avut loc imediat și sentința aplicată fără întârziere. Li s-a tăiat capul acestor tineri, care au murit cu un curaj și o seninătate demnă de cei antici. Prietenul lor Lucca della Robbia ne-a transmis cum au decurs ultimele lor clipe. Însuși confesorul lor a fost atât de răvășit, încât – o mărturisește singur – a plâns timp de opt zile, copleșit de admirație și de atașament pentru acești nobili tineri, cărora venise, înainte de execuție, să le aducă mângâierea credinței.

Poliția nu a ținut deloc seamă de declarațille „rebelilor"; i-a arestat, tot atunci, și pe cei ale căror nume se aflau pe listă. Machiavelli era și el printre ei.

Îl cunoaștem mult prea bine ca să credem că ar fi aderat la o acțiune atât de absurdă, destinată eșecului tocmai datorită împrejurărilor și caracterului acestor tineri exaltați care luaseră o astfel de inițiativă. Să iei parte la o asemenea naivitate însemna să comiți o prostie și să dăunezi unei cauze frumoase. E lucru sigur, deci, că oamenii în care Boscoli vedea niște aliați nici nu fuseseră măcar consultați, și cu atât mai puțin Machiavelli. Toți au protestat, spunând că nu aveau habar de un complot și că nu avuseseră niciodată vreo legătură cu conjurații. Protestele lor nu au fost de ajuns ca să-i scuze. Ca să le smulgă ceva mărturisiri, i-au arestat și pe ei și i-au torturat o dată cu capii conspirației.

Machiavelli n-avea nimic dintr-un erou. Era un om cu o sănătate șubredă, cu o rezistență fizică redusă, un intelectual distins, iritat că se vede târât fără voie într-o treabă stupidă, despre care nu știa nimic și pe care ar fi condamnat-o dacă ar fi aflat despre ea. Tortura l-a îngrozit, dar a suportat-o cu multă tărie sufletească și fizică, și n-a mărturisit nimic; de altfel, nici nu avea ce mărturisi, aflând de existența acestui complot abia din dosarul procesului. Dar dăduse atâtea dovezi de liberalism și de atașament față de instituțiile democratice și de guvernul lui Soderini, încât numai devotamentul său față de gonfalonier îl făcea suspect; poate că, în felul acesta, vroiau să scape de un personaj jenant, de a cărui clarviziune și inteligență ascuțită pe bună dreptate se temeau.

Când s-a trezit încarcerat la *Stinche,* închisoarea de stat, faimoasă prin împuțiciunea ei, din care cel mai ades nu ieșeai viu, Machiavelli și-a zis că-i sunase ceasul. „Am lanțuri la picioare și o funie în jurul umerilor. Pereții sunt tapetați cu un puhoi de insecte, atât de bine hrănite, că parcă

sunt un nor de fluturi. Niciodată n-a existat, nici la Roncevaux, nici în pădurile Sardiniei o mizerie mai cumplită ca cea din frumosul meu cantonament, unde e așa un zgomot, de parcă și Jupiter și tot Olimpul fulgeră pământul; într-un loc, îl pun pe unul în lanțuri, dincoace îl căsăpesc pe altul, bătându-i cuie și piroane, unul țipă că e săltat prea sus de la pământ; dar ceea ce m-a deranjat cel mai mult a fost atunci când, în zori de zi, când puteam și eu să adorm, am auzit cum mi se cântă: Ne rugăm pentru tine!"

Îi arde de glumă în acest celebru sonet comic scris aici, la *Stinche,* dar, cu toată tendința sa de a lua lucrurile ușor și cu toată descrierea burlescă pe care o face faimoasei închisori, rezervată prizonierilor politici destinați celui mai rău tratament, aici multă lume e în primejdie să-și piardă viața. Închisoarea era, într-adevăr, o grozăvie. Înțelegem de ce a făcut tot ce a putut ca să scape de acolo, adresându-i rugăminți lui Iuliu II și lui Giuliano de Medici, implorându-i să intervină pentru el. Trebuia să scape cu orice preț de acolo și, deși autenticitatea celor trei sonete este discutabilă, cei mai înflăcărați calomniatori ai lui Machiavelli refuză să creadă că el s-a umilit într-atât încât să ceară milă de la dușman – adevărul e că mândria și independența lui, cât a stat la *Stinche,* au fost puse la grea încercare.

Ni-l imaginăm foarte bine pe Machiavelli zicându-și, cu pragmatismul său ironic și batjocoritor: „Dacă dracul în persoană mă scoate de aici, atunci, fie dracul binecuvântat!" *Stinche* nu e un loc convenabil pentru unul ca el, om studios și erudit, mare personalitate politică și militară. Și dacă sfinții din paradis nu-i sar în ajutor, el e gata să-i implore pe toți demonii din infern, chiar și pe vechiul său prieten, Belfegor, despre care a povestit atâtea aventuri nostime.

Ușile închisorii s-au deschis și el a scos un oftat de ușurare. „Era cât pe-aci să-mi pierd viața, dar Dumnezeu și

nevinovăția mea m-au salvat", îi scrie el lui Vernaccia; și, de cum a ajuns acasă, lângă blânda lui Marietta și alături de copii, își povestește pățaniile colegului său de ambasadă, Francesco Vettori, pe atunci în misiune la Roma. „Slavă Domnului, necazurile noastre s-au terminat, în sfârșit. De altfel, sper să nu mai fiu expus încă o dată la asemenea primejdii. Am să fiu mai prudent și trebuie să sper că guvernul, renunțând la asemenea bănuieli, să se dovedească mai înțelegător." Se simte ecoul enormei satisfacții cu care părăsește locul acela blestemat și revine la studiile sale dragi. Medicii nu mai au de ce să se teamă de el.

Dar nu unei favori speciale îi datorează el libertatea. A ieșit din închisoare atunci când li s-au deschis porțile atât vinovaților, cât și nevinovaților, la câteva zile după înscăunarea cardinalului de Medici ca Pontif. Iuliu II se hotărâse să-i încredințeze, în sfârșit, lui Dumnezeu sufletul său neîmblânzit. Înainte de a închide ochii, el a avut marea fericire să-și vadă toate visurile realizate. Francezii au bătut în retragere și, în deruta lor, i-au lăsat pe mână Parma, Piacenza, Modena și Reggio. Maximilian, mulțumit că a luat în stăpânire Peschiera și Legnago, s-a apropiat de papă și a aderat la conciliul de la Latran. Ducatul Milano a fost atât de bine ronțăit, că nu le-a mai rămas cine știe ce din el copiilor lui Ludovic Maurul. Teribilul Rovere, neobositul artizan al măreției Bisericii, putea, în sfârșit, să ia repaus. Se culca pe un pat de lauri. Trâmbele pe care le provocase se potoleau. Nu obținuse el o victorie totală, dar, în definitiv, lăsase Statele pontificale mai mari și mai puternice decât atunci când le luase în primire. Avea dreptul să fie mulțumit de sine. Și spiritual și material, pontificatul lui fusese glorios, salutar și binefăcător. Putea, deci, fără durere, fără remușcări, fără regrete, să se culce și să adoarmă întru Domnul și în pace; muncitor serios, își făcuse cu cinste treaba.

Giovanni de Medici, deși avea abia patruzeci de ani, era marele favorit. De mai multă vreme el era considerat „delfinul“, și era aproape sigur că va obține tiara, dacă izbutea să-și apropie câțiva adversari: pe cardinalul francez, de exemplu, și pe cardinalul Soderini, fratele gonfalonierului proscris, care, pe bună dreptate, de când căzuse fratele său, nu-i agrea pe Medici. Câteva cadouri bine plasate, câteva promisiuni inteligente, angajamentul luat de a-l chema din exil pe gonfalonier, căsătoria unei Soderini cu un Medici au îmblânzit mâniile și dușmăniile. Alegerea cardinalului Medici pentru scaunul Sfântului Petru a avut loc fără mare rezistență din partea concurenței.

Primul gest al noului pontif a fost acela de a se hirotonisi, pentru că nu era nici măcar diacon. După îndeplinirea grăbită a acestei formalități, la 15 martie a fost consacrat, iar peste două zile, încoronat sub numele de Leon X. Evenimentul a fost salutat cu serbări extravagante, specifice tradiției fastuoase a acestei familii. Pe străzi au defilat care alegorice, cu reprezentări din mitologie, ca pe vremea Magnificului. Iluminații, focuri de artificii. Medicii erau destul de bogați ca să ofere poporului cele mai orbitoare distracții; și, nu însemna că sărăcesc dacă cheltuiau o sută de mii de ducați pe lumânări, artificii, flori și cavalcade. La 1 aprilie, o amnistie generală, acordată de noul papă, ca bunăvoință în cinstea fericitului eveniment, a golit *Stinche* și Machiavelli, fericit, a mai putut vedea o dată lumina zilei.

Avertismentul fusese drastic; acum trebuie să se facă agreat, altfel ar mai rămâne la cheremul unor conspiratori nătărăi. Nu-i displace deloc să se știe că s-a raliat, tocmai ca să-i descurajeze pe aceia care cred că îl pot atrage într-o aventură ca cea a lui Boscoli. Sigur că admiră tăria sufletească arătată de cei doi tineri, dar judecă destul de sever fapta lor. Intenția nu justifică rezultatele; și nu e de ajuns să

fii însuflețit de o idee generoasă, dacă acționezi cu atâta stângăcie încât să faci eșecul de neevitat. Să rătăcești o hârtie compromițătoare este o prostie criminală și de neiertat. Dacă ființa lui Machiavelli e mișcată, și apreciază măreția acestor tineri foarte demni de respect, omul politic îi blamează, le condamnă imprudența și găsește că e dreaptă pedeapsa. Dreaptă nu pentru că au vrut să atenteze la viața unor Medici, ceea ce e perfect lăudabil, ci pentru că au condus lucrurile prost: ca pe niște nepricepuți, și nu ca pe niște ucigași, îi consideră el demni de pedeapsă. Ca și Savonarola, ei sunt vinovați de ignoranță, de îngâmfare și de neatenție. Nu și-au calculat șansele, s-au apucat prost de treabă, au comis o imprudență – mai gravă decât o crimă –, au procedat ca și Fra Girolamo, ca niște idealiști incurabili și rău cunoscători ai naturii omenești. Ca și cum entuziasmul și sentimentul dreptății le-ar fi ținut loc de cunoștințe, de rațiune, de pricepere, de spirit și de subtilitate…

Puterea Medicilor e un fapt. Nu te revolți împotriva unui fapt. Îl folosești, îl exploatezi cât mai mult în avantajul tău. Tragi foloase din el atât cât poți. Deoarece Medicii sunt astăzi stăpânii Florenței, trebuie să-i servești pe Medici, sau să te resemnezi să dispari în umbră.

Machiavelli nu se resemnează. Revocarea lui are consecințe prea grave ca s-o accepte cu inima ușoară. Înseamnă că, o dată cu ea, mizeria i-a pătruns în casă. Ea e întovărășită de lene și de plictiseală, pentru că atunci când, timp de aproape cincisprezece ani, ai dus o viață activă, dacă te retragi din ea mori. E dureros să vezi că nu-ți sunt folosite talentele, că însușirile tale sunt inutile, geniul disprețuit tocmai de aceia care ar avea mai multă nevoie de el. Este perspectiva căderii în mediocritate, când își va pierde vremea în zadar, perspectiva zilelor trăite inutil la țară, departe de treburi serioase, departe de nou, departe de palatul unde se

face politică și unde a fost atât de fericit; în sfârșit, departe de Florența, fiindcă n-ar suporta să locuiască într-un oraș unde persoana sa n-ar mai însemna nimic.

Nu ar fi deci o lașitate din partea sa această insistență de a-și relua lucrul sub ordinele noilor stăpâni ci, mai curând, un fel de curaj civic; este vorba de Florența, tot atât cât și de el însuși; iar Florența are nevoie de el. *Servesc.* Bucuros și-ar lua acest cuvânt ca deviză. E făcut să servească, și suferă de inactivitate ca o unealtă nobilă, minunată și prețioasă, care ruginește dacă nu o folosește nimeni. Problemele Florenței, ca și treburile Europei, numai el le cunoaște foarte bine, pentru a dirija cu atenție destinele Republicii. Medicii au banii și puterea, dar asta nu e de ajuns: Machiavelli crede în superioritatea și eminența talentului. Și el își oferă cu generozitate acest talent, risipindu-și opiniile politice și convingerile, în speranța mereu vie că o să-l vadă odată apărând pe Principe, pe Principele acela ideal și desăvârșit, care n-a reușit să fie Cesare Borgia, dar care ar putea să fie un tânăr Medici, ajutat de Machiavelli, „făcătorul de principi“.

XIV
Diplomatul la țară

„Locuiesc în casa mea de la țară și, după ultimele necazuri pe care le-am avut, nu cred că am stat la Florența douăzeci de zile în total. Până acum mi-am petrecut timpul punând lațuri pentru sturzi; mă sculam de noapte, ca să așez nuiele cu clei pentru păsărele, și umblam cu coliviile după mine, întocmai ca Geta* venind din port cu cărțile lui Amfitrion. Prindeam, de obicei, doi sturzi, dar niciodată mai mult de șapte. Așa mi-a trecut toată luna septembrie. Distracția asta, oricât e ea de stupidă, spre marea mea părere de rău mi-a lipsit după aceea, și iată cum mi-am petrecut apoi vremea: mă scol la răsăritul soarelui și mă duc într-una din pădurile de unde vreau să tai lemne; rămân acolo vreo două ceasuri, ca să văd ce-au făcut muncitorii în ajun, și mai stau de vorbă cu ei. Oamenii ăștia au întotdeauna ceva de împărțit, și cu ei și cu vecinii...“

Machiavelli a devenit țăran. Azi, ocupațiile sale sunt acelea ale unui proprietar de pământ, făcând și treabă, stând și gură-cască în același timp; se scoală în zori ca să prindă sturzi, pe care apoi îi mănâncă, pregătiți de doamna Marietta; îi mai bruftuluiește pe tăietorii de lemne că se odihnesc prea mult, umblă după fructe de pădure, inspectează grădina de zarzavat, cercetând totul, așa cum făcuse și altădată, pe

* Publius Septimius Geta, împărat roman (211-212).

vremea marilor și importantelor sale misiuni. Numai că azi el are ca interlocutori și comeseni niște simpli țărani.

Să-l fi interesat oare atâta viața la țară și munca la câmp? S-ar zice că da. În scrisorile către Vettori, el vorbește despre pădure cu o plăcere care nu pare deloc ceva prefăcut. „Despre tăiatul lemnelor aș avea de spus o mulțime de lucruri, care mi s-au întâmplat fie cu Frosino da Panzano, fie cu alții. Frosino, fără să-mi spună, trimisese să i se aducă o încărcătură de lemne; dar când a fost să mi le plătească, a vrut să-mi rețină zece livre, pe care pretindea că mi le câștigase, cu patru ani în urmă, la *cricca**, la Antonio Guicciardini..." Iată care sunt azi grijile bărbatului care odinioară discuta politică înaltă cu cardinalul d'Amboise, cu Mathias Lang, cancelarul lui Maximilian, cu Iuliu II, cu Cesare Borgia. Omul care îl trimitea la moarte pe un condotier necinstit, care privea cu admirație cum sunt manevrate frumoasele sale regimente, care pândea intențiile ascunse ale Caterinei Sforza, acum se amesteca în discuții prostești cu muncitorii și cu vecinii și, fără îndoială, gata să găsească interes și satisfacție în orice, gustă, cu un fel de bucurie ironică, metamorfoza care a făcut dintr-un războinic și un om de stat un țăran. *O, fortunatos nimium* – o, preafericiților –, cântă Vergiliu. Dacă ar fi fost, numai, adevărat! Casa lui Machiavelli se află cam departe de oraș, și-i permite astfel să guste în liniște această pace bucolică. E la Sant'Andrea în Percussina, la șapte mile toscane de Florența, la trei de San Casciano în Val di Pesa. Oamenii de prin partea locului numesc această casă Albergaccio, ceea ce sună cam peiorativ; fără îndoială că locuința e dărăpănată, arată rău, e improprie pentru locuit. Până atunci, Machiavelli nu se interesase niciodată de această proprietate a sa, și nu s-a gândit că o să fie vreodată obligat să locuiască în ea. Orășean get-beget, lui îi lipsesc discuțiile

* Joc de cărți.

care au loc pe stradă, în piață, sub Portic, prin curțile palatului. Îi lipsesc oamenii, oamenii ca el, care se interesează de aceleași lucruri care îi plac și lui. Despre ce poate el să stea de vorbă cu acești țărani pe care îi întâlnește seara la cârciuma amărâtă a satului? „Acolo îi găsești, de obicei, pe cârciumar, pe măcelar, pe morar și pe vreo doi vărari. Mă prostesc toată ziua, jucând cu ei cărți și table; mai izbucnesc și certuri; de aici, insultele, și ne încingem de cele mai multe ori pentru o para chioară; iar gălăgia se aude până la San Casciano." Exagerează? Vrea oare, cu un fel de crudă satisfacție, să-și amuze prietenii? Încearcă doar să scrie epistole distractive, povestind întâmplări imaginare, ca un bun literat, cum a fost întotdeauna? Nu cred. Fără îndoială că e mai puțin bucolic decât o spune singur. Greu ni-l închipuim pe acest Machiavelli, numai inteligență și intelect, luând cu el vreo carte a unui elegiac latin, ca s-o citească stând la umbră. Și totuși, aceasta este imaginea pe care singur ne-o prezintă despre sine, cu coliviile pentru prins păsări și cu cărțile, în căutarea unui colț umbros, lângă un izvor; cu Dante, cu Petrarca, cu Tibul, cu Ovidiu, scandând frumoasele lor versuri, în clipocitul apei, foarte fericit de acest răgaz pe care i-l oferă destinul.

Dar, vai, munca la țară, plăcerile eglogelor nu sunt pentru el decât un mijloc de a înșela plictiseala care îl devorează, neliniștea care îl roade, dezgustul care îl scârbește. Dezgust de sine și de alții, supărare amară pe fatalitatea care l-a îngropat în atâta nefericire. Începe să se abrutizeze, să se prostească; e un fel de mulțumire acră și dureroasă. Se flagelează cu această mediocritate, se îmbată de nerozie, se ghiftuiește cu mizerie, parcă pentru a face și mai crudă situația în care a ajuns. „Și astfel, cufundat într-o ignobilă existență, încerc să-mi păzesc mintea de mucegăială, și dau cale liberă destinului care mă urmărește; sunt satisfăcut că el și-a ales

acest mod de a mă călca în picioare, și vreau să văd dacă nu-i va fi rușine să mă trateze mereu la fel."

Tonul se schimbă. După o șuguială, în nota amuzantă a povestitorilor toscani, iată că el devine amar, trist, descurajat. Parcă îl auzim pe bătrânul Swift; acest om umilit își savurează umilința și se îmbată de ea ca de un vin otrăvit. Îl folosește ca să-și stârnească disprețul față de lume. Și vine, în sfârșit, noaptea. Pleacă din cârciuma unde s-a ciondănit rău cu tovarășii de pahar. Apoi, poate puțin cam amețit de Chianti sau de Trebbiano, abrutizat de înjurături și de vorbe prostești, asurzit de zbieretele acestor țărani care urlă bătând cu pumnul în masă, se înapoiază la Albergaccio. Căsuța lui e tăcută. Copiii dorm. Se aude cum curg liniștit apele, cum foșnesc frunzele. Sigur că nu se oprește să contemple cerul plin de stele, și nici florile adormite. Intră în micuța sa cameră de lucru; aici se află admirabilele sale cărți, învățătorii, cei mai buni prieteni, aceia pe care îi găsește întotdeauna gata să-i ofere bucurie și frumusețe. Se dezbracă, aruncând pe un scăunaș hainele de peste zi, murdare de noroi și pătate cu vin. „Mă visez înveșmântat ca la Curte, sau în costumul meu obișnuit, și, îmbrăcat cum se cuvine, pătrund în vechiul sanctuar al marilor bărbați ai Antichității."

Aici el este cu ai săi. Ei sunt adevărații săi contemporani, semenii săi. Se întoarce în lumea care este cu adevărat a sa. Printre oameni la fel ca el, momentul acesta de intimitate alungă toată vulgaritatea de peste zi. Aici găsește calea adevărată a înțelepciunii, aici aude glasurile nepieritoare ale adevărului și, în tovărășia „marilor bărbați" de odinioară – pentru că de acum înainte el va fi despărțit de societatea marilor bărbați de azi -, revine el însuși, Niccolò Machiavelli, străin de pădurari și de stâlpii de cafenea, amicul lui Cesare Borgia, adversarul lui Ludovic XII și al lui Maximilian de Austria, adevăratul Machiavelli. Și, solemn, curat, treaz, înveșmântat cu ce are mai frumos, intră în templul culturii.

„Mă îndestulez cu această hrană care doar pentru mine e făcută și pentru care m-am născut. Nu mă tem să stau de vorbă cu acești oameni și să le cer socoteală de ceea ce fac. Ei îmi răspund cu amabilitate; și scap astfel, vreme de patru ceasuri, de orice plictiseală, uit de toate necazurile, uit de sărăcie, și moartea n-ar putea să mă mai înspăimânte; mă confund pe de-a-ntregul cu ființa lor." Fericită însușire pentru cititorul care posedă cheia acestei lumi minunate. Totul a fost uitat. Sâcâielile din timpul zilei, izbucnirile de mânie, tristețile și necazurile, aici, în această împărăție fermecată, nu-l mai ating. În liniștea nopții, el plutește deasupra omenirii, evadează de pe acest pământ ostil. Universul îi aparține din nou, acest univers al culturii, în care respiră în voie. Natura nu o iubește chiar atât de mult încât să se simtă bine la țară; iubește prea mult studiul ca să se distreze multă vreme ungând nuiele cu clei ca să prindă sturzi, sau certându-se cu pădurarii.

Asta l-ar putea amuza și interesa câteva zile, așa cum te amuză ceva nou, dar mediocritatea profundă a acestor ocupații pentru care, hotărât lucru, el nu se simte făcut, îl plictisește, îl obosește și îl scârbește. Dacă n-ar avea cele patru ceasuri de fericire, noaptea, când micuța lampă pâlpâie alături de tomurile sale vechi, dacă n-ar asculta murmurul vremilor apuse, ecoul înăbușit al cuvântărilor din Forum, al pașilor cohortelor de legionari, al luptelor și al discursurilor, dacă nu l-ar împresura ca un zumzet de albine, amestecându-se cu suflarea liniștită a căsuței adormite, dacă n-ar avea în fiecare seară această baie de știință și de înțelepciune, ar muri de tristețe și dezgust.

Dar să nu ne amăgim; de altfel, el nu amăgește pe nimeni; nici pe cei cărora le trimite scrisori, și nici pe sine. Când îi repetă mereu lui Vettori bârfele din Florența, el care nu vorbea decât de politică înaltă – chiar dacă, pentru a nu avea aerul unui *magister*, își pigmenta frazele grave cu o

anecdotă mai deocheată - simți totuși în tonul său amar ironia mușcătoare care, de atâta acreală, se preface în venin. „Nevasta lui Girolamo dell'Garbo a murit; iar bărbatu-său, trei sau patru zile a rămas prostit ca un pește scos din apă. După aceea, s-a bine dispus din nou; acum vrea cu tot dinadinsul să se însoare iar; și, în fiecare seară, la cârciuma lui Capponi, nu se vorbește decât de însurătoarea asta nouă. Contele Orlando iar s-a amorezat de un tânăr din Ragusa, dar nu prea are succes. Donato a mai deschis o prăvălie, unde pune porumbei la clocit; aleargă toată ziua, ca un nătărău, de la o prăvălie la cealaltă. Îl zărești când cu Vincenzo, când cu o pipiță, când cu un băiat, când cu altul și totuși, nu l-am văzut să se fi certat cu Riccio..." Toate astea erau bune odată, când asemenea baliverne ale unor bărbați, ocupați cu treburi serioase, aveau doar aerul unor glume. Să-l ascultăm mai bine: „Cât despre mine, dacă mai râd câteodată sau mai cânt, e pentru că nu mi-a mai rămas decât glasul ca să-mi dau pe față durerile și lacrimile." Ca și Figaro, probabil se grăbește să râdă de toate, ca să nu fie tentat să plângă.

Un altul s-ar bucura de acest timp liber și, după atâtea osteneli, s-ar odihni cu plăcere. Își are pădurea și grădina și pământul său. Poate să se ducă la Florența de câte ori vrea – cu condiția să nu meargă la palatul Senioriei; și tocmai aici se află pentru el paradisul pierdut, grădina Edenului, din care el, păcătosul, a fost izgonit. Și dacă nu se duce la Florența, poate, în schimb, să privească de departe cum strălucesc în soare clopotnițele și Marea Cupolă a lui Brunelleschi. Aude sunetul armonios al clopotelor și, la urma urmelor, exilul i se pare mai dulce decât cel al lui Ovidiu la sciți. Dar e totuși exil!

Ar fi pentru el o ocazie să mai stea cu familia, pe care atât de rar a văzut-o în acești ani când a alergat pe toate drumurile, mereu în misiuni diplomatice, sau pe câmpul de luptă. Cei cinci copii ai săi sunt cinci guri de hrănit; și acum, când nu mai are leafă, lipsurile s-au instalat în casă. Dar

copiii lui Machiavelli au crescut fără ca el să fi avut vreme să se ocupe de ei. Bernardo, cel mai mare, are zece ani, și mai sunt încă trei băieți și o fată, iar Mona Marietta mai așteaptă un bebeluș. Marietta e blândă, bună și duioasă. Când el se află în străinătate, îi trimite scrisori așa de frumoase, scrisori de soție iubitoare și de mamă fericită. „Cât de mulțumită sunt! Nu mă odihnesc nici ziua, nici noaptea. Bebelușul e bine și îți seamănă. E alb ca zăpada și are capul ca o catifea neagră. E păros ca tine. Și, pentru că îți seamănă, mi se pare frumos, și e un drăcușor, de parcă a trecut un an de când l-am născut; și când l-am născut, avea ochii deschiși; și întoarce toată casa pe dos. Fetița nu se simte prea bine. Nu uita să te întorci repede..." Toate astea sunt bune și frumoase, și pe acest călător, asurzit de țipetele curtezanelor și îngrețoșat de mâncărurile de la han, îl bucura mult când venea pentru câteva zile în casa primitoare, în mijlocul familiei. Dar până la urmă, și fericirea aceasta a căminului nu devine cumva obositoare? Iar acest afemeiat nărăvit arde din nou de nerăbdare să colinde cu amicii cârciumile și alte localuri publice.

Machiavelli nu a fost niciodată ceea ce se numește „un om de casă", politica îl absorbea prea mult ca să fie așa ceva. După activitățile sale foarte serioase, căpătase obiceiul să se refacă umblând după aventuri ușoare și după tot felul de ștrengării, fie în tovărășia lui Buonaccorsi, fie chiar cu Vettori, care, oricât de ambasador era el, umbla creanga și nu se temea nici să frecventeze prostituate de teapa cea mai rea. Viața la țară, căminul conjugal, nu sunt decât niște închisori pentru acest nomad care vrea să fie liber de orice obligații și să se dedice unicei sale pasiuni, politica. Și dacă își pierde timpul cu legături mizerabile, nu o face oare tocmai ca să fie scutit de atașamente sentimentale mai serioase, de tirania nemiloasă a inimii? Își iubește copiii și soția, este plin de atenții chiar și față de nepoți, pe care se silește să-i aranjeze

cât mai bine, dar nu trebuie să i se ceară mai mult de atât. Nu e capabil să ofere mai mult.

E prea inteligent, ca să nu-și dea seama că lipsa de activitate îl distruge, că plictiseala îl roade, că se împotmolește în niște treburi de țară, la care, orice s-ar spune, nu participă cu sufletul. Ce păcat că Medicii nu au înțeles cât de prețioasă e colaborarea oferită de el! Ce păcat că neîndemânaticii ăștia lasă nefolosite atâtea talente de preț! Există vreun altul capabil să-l înlocuiască la palatul Seniorie? Doar n-o fi în stare să facă ce făcea el mediocrul de Michelozzi, succesorul său la cancelarie. De altfel, tot ce a făcut el se distruge acum. Miliția națională este desființată – regimentele spaniole trebuie să fie de ajuns pentru protejarea Medicilor –, sunt concediați ofițerii numiți de el. Tot ce a realizat pe tărâm militar e la pământ. Dar, ca să vorbim drept, nici miliția nu s-a comportat prea strălucit în luptă; însă o armată nu poate fi perfectă așa deodată. Dacă i-ar fi lăsat timp să-și maturizeze și să-și ducă la bun sfârșit reforma armatei... Și de politica externă cine se mai ocupă azi? Cine îi întovărășește pe ambasadori, ca să-i împiedice să facă gafe și să le redacteze dările de seamă cu informații prețioase?

Anii trec. Din când în când, Machiavelli încearcă să trezească, la vreun înalt personaj, interesul pentru soarta sa. Face câte o intervenție timidă pe lângă stăpânii timpului. Ar vrea mult să reintre în atenția lor. Sigur că nu mai e vorba azi să-i dea cardinalului sfaturi pe tonul acela de deferență ironică și de luare în zeflemea. Asemenea îndrăzneală nu mai ține.

Totuși, anii aceștia nu sunt pierduți. El și-a revăzut manuscrisele, și-a adunat notițele. Aceste hârtii reprezintă experiența unei vieți, miezul învățăturilor culese pe câmpul de luptă, în cancelarii și la curți străine, din cărți și din spusele marilor oameni cu care a stat de vorbă. O să scrie acum, pe,îndelete, tot ce n-a putut să pună în ordine și să redacteze

pe când era în serviciu, pe când alerga, fără încetare, călare, din oraş în oraş.

Anii trec, ani plicticoşi, inactivi, deoarece pentru un om ca el, obligat să rămână ţintuit în acelaşi loc săptămână de săptămână, lună de lună, înseamnă să nu facă chiar nimic. Se consolează, retrăind în amintire zilele pline de altădată. Încearcă să reconstituie atmosfera febrilă şi exaltantă de pe câmpul de bătaie, scriind *Arta Războiului*, pe care nu avusese niciodată timp s-o termine; şi, când îşi schiţează formaţiunile de luptă, reprezentând printr-o cifră sau printr-o literă lăncierii, archebuzierii, toboşarii, căpitanii, steagurile, are atunci impresia că toate aceste simboluri prind viaţă, că tobele bat, că fluierele şuieră, că bombardele grele trec cu zgomot peste şleaurile drumului. Compune cu minuţiozitate arhitectura câmpului de luptă, amplasează, acolo unde trebuie, bazele de aprovizionare, de furaje, animalele de povară sau vitele de mânat pe jos pentru hrana armatei. Fixează santinele la porţi; tunurile, în faţa întăriturilor; steagurile, în faţa corturilor comandanţilor. Şi e cuprins de exaltare când dă viaţă acestor grupuri de infanterişti, desfăşurării de escadroane pe câmpie, asalturilor şi replierilor, punctate de steaguri în vânt şi de sunetul trompetelor. Retrăind în felul acesta bucuriile de ieri, parcă îşi uită de tristeţile de azi.

Apoi, tratatelor de război le urmează tratatele politice. Mai este, desigur, şi biografia romanţată a unui „Principe“ *avant la lettre*, Castruccio Castracani; schiţă pentru Cesare Borgia. Mai sunt şi comentariile la Titus Liviu, pline de înţelepciune veche. Apoi planurile de reformă, schiţate cândva, pentru că a reforma înseamnă a acţiona; şi el are azi timp să le finiseze. Vai, chiar prea mult... Sunt toate ideile lui, notate în grabă pe hârtie, de câte ori se oprea la vreun han sau pe când aştepta într-o anticameră, toate lucruri pe care le avea în minte, la care se gândea din când în când şi care, la vremea aceea, constituiau divertismentul unui om foarte ocupat.

Anii trec. Ani lungi și înceți. Prelucrează ce a scris, corectează, șterge și îmbunătățește. Memoria îi oferă fapte noi. Experiența îi propune raționamente mai subtile. Nu-l obosește să reflecteze la astfel de probleme. Le întoarce pe toate fețele; și soluția obținută trebuie să-l limpezească pe „Principele" care va ști să găsească în cărțile sale suprema înțelepciune a guvernării. Cine s-ar putea lăuda că deține adevărul absolut într-un domeniu atât de delicat? Și notițele se strâng, volumele pe care el le scrie spre învățătura oamenilor de stat se adaugă altor volume – dacă acești oameni vor fi vreodată atât de deștepți ca să urmeze școala lui Machiavelli.

El voia să-i dedice *Principele* lui Giuliano de Medici, dar acesta a murit înainte ca tratatul să fie terminat sau ca Machiavelli, după atâta chibzuire, să se fi decis cui să i-l dedice. Atunci l-a ales pe Lorenzo, care purta același nume cu Magnificul, dar pe care nu avea să-l egaleze niciodată și care niciodată nu avea să înțeleagă măcar mustrările făcute în această carte plină de ambiții, de orgolii și de subtilități; o carte scânteind de inteligență, o carte „diabolică", după spusa unora, și pe care Christina a Suediei - îndemnată de Descartes s-o citească - făcea furioasă însemnări. Napoleon o citea și o recitea, această carte din care toți „principii", din toate vremurile și din toate țările, pot veni să tragă învățăminte.

Anii trec. Și, cum e nevoie să mai și râzi puțin și să te distrezi, după aceste scrieri savante răutăciosul Machiavelli lasă de o parte rigoarea războinicului și a omului de stat. Cedează ispitei, atât de toscane, de a povesti o „întâmplare nostimă". E aceea a dracului Belfegor, care, sub înfățișare de om, s-a însurat; și, după ce multă vreme a suferit în trista calitate de soț, și după ce și-a încheiat experiența, s-a întors ușurat în infern, unde e atât de bine să trăiești fără nevastă – atâta liniște, atâta pace.

În poemul *Măgarul de aur*, urmându-l pe Lucian din Samosate, și el un fel de Swift, marele satiric vorbește de metamorfozarea oamenilor în animele și de ceea ce se întâmplă cu ei. Fără prea mare afecțiune pentru oameni, putem s-o credem – și nici pentru animale. Mai sunt și comediile sale bufe sau picante, *Fra Alberigo* și *Clizia*, dar mai ales aceea care îl va face mai celebru decât l-a făcut știința sa politică și militară, *Mandragora*, această Mandragoră care se va juca în toate saloanele din Florența și unde el însuși va deține uneori un rol. „Fă-ne o nouă Mandragoră", i se cere mereu. Iar el zâmbește calm, știind bine ce ar mai putea să facă dacă nu l-ar lăsa să mucegăiască mai departe în casa aceea de la țară, dacă și-ar putea relua locul în palatul Senioriei.

O mare parte a personalității sale, și nu cea mai puțin importantă, e mereu prezentă în aceste năzbâtii. Ar însemna să deformăm fizionomia acestui om dacă l-am prezenta numai ca pe un doctrinar sever, auster, pedant, a cărui semeție și ale cărui cunoștințe, deseori enervante, ar face din el un fel de *magister*. Mai întâi de toate, Machiavelli este un florentin, adică un ins fin, ironic, spiritual, care nu-i prea ia pe oameni în serios; dar nici evenimentele și nici pe sine. Inteligența lui e vioaie, cultura spumoasă. O malițiozitate ascuțită scapără în tot ce spune, chiar atunci când e vorba de problemele cele mai grave; și întotdeauna, pe buzele sale subțiri, făcute pentru sarcasm și zeflemea, flutură un zâmbet sceptic. El își bate joc de toți, în afară de adevăratele valori. Tot ce nu atinge acest nivel de la care el începe să respecte totul, nu merită decât cea mai acerbă critică. Nu menajează pe nimeni, orice rang ar avea, și nici măcar faima tradițională. Orice îl distrează enorm; ironia lui găsește în toate o sursă de amuzament mușcător.

Acesta este autorul *Mandragorei* și al lui *Belfegor*. Același strateg al *Artei Războiului* și politician profund în *Studiu asupra lui Titus Liviu*. Nu e o contradicție: e doar

complexitatea și bogăția unui temperament prea îmbelșugat ca să se mulțumească doar cu o simplă formă de activitate. În refugiul său de la țară era gata să moară; și iată că se trezește în el autorul comic, ce-și lansează și-și savurează singur spiritele și subînțelesurile picante; își ascute săgețile împotriva clerului, împotriva soților, împotriva burgheziei; râde de toți și de toate, de cer, de iad, de familie, cu o dezinvoltură suverană, modernă, tot așa ca și în sistemul său strategic și în concepțiile sale politice.

Aceste farse poate nu sunt pentru el decât un remediu contra chinuitoarei sale plictiseli, contra durerii de a-și vedea timpul irosit, viața distrusă. Anii se succed fără să aducă nici o schimbare. Medicii nu-și îndulcesc severitatea. Funcționarului concediat îi este interzis accesul la birou, ca și călătoriile în străinătate, atât de necesare acestui om căruia îi plăceau drumurile, care avea atâta nevoie să vadă alte țări și alte activități. Deși se amărăște când vine la Florența, unde oamenii îl măsoară din cap până în picioare și-l iau în râs – aceia care altădată, când era marele amic al lui Soderini, îl ascultau și-l salutau cu respect –, nu poate trăi fără anturajul literaților. Când s-a săturat până la greață de platitudinile hangiului și de înjurăturile măcelarului în cârciuma mizeră de lângă casă, el pune șaua pe cal și pleacă la oraș.

Există și unii care se simt întotdeauna onorați și încântați să-l întâlnească, pentru că el aduce mereu cu sine un spirit viu și caustic, butadele, vorbele de duh, paradoxurile. Frecventează grădina Rucellailor, unde se reunește elita oamenilor de artă, a poeților și a cultivaților; aceiași care se strângeau cândva în palatul Medicilor din Via Larga. Acum, curtea Medicilor e plină de lingușitori, așa cum îi întâlnești numai pe lângă papi și pe lângă regi, oameni servili, slujbași, intriganți. Lorenzo Magnificul se îndepărtează, puțin câte puțin, de locuința fiilor săi. Aceștia încă își mai creează o reputație de proteguitori ai culturii și ai artelor, dar se simte

că o fac în maniera tuturor suveranilor, doar ca să le crească lor prestigiul și să-și susțină propaganda. Sub influența spaniolilor, un ceremonial afectat a înlocuit în această casă atmosfera familiară din vremea când oricui îi era permis să intre aici, unde tinerii artiști aveau întotdeauna un loc la masă, sau unde orice cetățean putea să se așeze lângă Lorenzo și să stea de vorbă cu el. Fără îndoială că din cauza tuturor acestor schimbări, tinerii scriitori, gânditorii independenți și originali se întâlnesc mai bucuros la Rucellai.

În celebrele grădini ale acestor boiangii îmbogățiți, care azi sunt cei mai autentici proteguitori ai culturii, se vorbește liber, la adăpost de indiscrețiile poliției. Se discută artă, filozofie, literatură; uneori chiar politică. Nu e de mirare dacă întâlnești în acest salon, rival al celui din Via Larga, o atmosferă mai destinsă, chiar rebelă. Nu se teme nimeni să critice măsurile luate de guvern și, cum cei din opoziție își dau aici bucuros întâlnire, grădinile Rucellailor au devenit, într-un fel, o citadelă a antimedicismului, un refugiu al intelectualilor liberali, al patrioților descurajați, în sfârșit, al adversarilor regimului, care se răcoresc înjurându-i în voie pe detestații lor stăpâni.

Atâta e de ajuns ca să-l atragă și pe Machiavelli, care găsește aici atmosfera vitală a libertății, a spiritului, a satirei și a nonconformismului. Aici ascultă el comentate, pe un ton în general defavorabil, noutățile de la Palazzo Vecchio. După lectura unui tratat filozofic de Zanobi da Diaceto, acest savant elev al lui Marsilio Ficino, după ce se ascultă un poem de Alamanni sau de Buondelmonti, se discută istoria veche cu republicanul Filippo dei Nerli, și apoi conversația alunecă ușor de la Antichitate la actualitate și se vorbește de treburile Italiei, ale Franței sau ale Germaniei. Bunul Cosimino Rucellai, care ținea aceste cenacluri în grădina în care bunicul său încercase să aclimatizeze toate plantele vechi și noi din cărțile grecești și latinești, își propunea să reînvie faimoasa

academie platoniciană de pe vremea lui Cosimo cel Bătrân și a lui Lorenzo Magnificul, reunită la Careggi sau la Poggio a Caiano. Din păcate, vremea lui Ficino, a lui Poliziano și a lui Pico della Mirandola era de mult apusă. Eruditii și umaniștii secolului al XVI-lea, urmași ai celor din secolul al XV-lea, nu aveau nici geniul, nici focul și nici originalitatea predecesorilor. Ei continuau, fidel și conștiincios, tradiția umanistă, dar nu o reîmprospătau. Nu găseai aici, la Ruccellai, ceea ce te făcea să-i divinizezi aproape pe eleniștii secolului precedent. Minunatele cuceriri făcute ieri de mintea omenească rămâneau fără un mâine; bărbații secolului al XVI-lea, nemaiavând îndrăzneala și nici geniul primelor generații de umaniști, nu deveneau exploratorii unor pământuri necunoscute, și erau, prin urmare, lipsiți, în același timp, și de pericolele și de marile satisfacții ale descoperitorului. Fără îndoială că certurile politice lipsite de ținută și de foloase care sfâșiaseră orașul de vreun sfert de veac înăcriseră spiritele și uciseseră vechiul entuziasm.

Deși spiritul care domnea aici nu se compara cu cel care însuflețea nopțile de la Careggi, unde, în răcoarea parfumată a chiparoșilor și a mirtului, ai fi crezut că îl asculți pe Platon discutând cu discipolii săi, grădinile Rucellailor rămâneau, totuși, căminul culturii florentine. Și dacă aceste grădini aveau prea des aerul unui „cerc literar“ sau al unui „club politic“, aici întâlneai bărbați eminenți. Machiavelli era primit cu mare cinste, i se admira erudiția, aproape i se împărtășea fanatismul față de Antichitate; oamenii se mândreau să fie printre primii care să-i cunoască noile lucrări.

Câtă consolare pentru exilatul de la San Casciano, condamnat să-și ducă zilele alături de țărani și căruțași, reprezenta atenția cu care îl ascultau acești distinși învățați! Ei vorbeau aceeași limbă ca și el; și pe ei îi interesau aceleași probleme. Mai întâlneai aici, la Rucellai, și condotieri literați, a căror prezență era plăcută și cu care puteai discuta probleme

de război. Câteodată, unii veneau direct de la palat și aduceau vești noi, pe care le discutau aprins. Și, când era vorba de politică externă, i se adresau lui Machiavelli, care cunoștea mai bine decât oricine treburile Franței, ale Germaniei și, în mod respectuos, îi cereau părerea.

Într-un asemenea mediu, funcționarul concediat regăsea atmosfera de care avea nevoie și subiectele de discuție care mereu îi ocupau gândurile. Nu încetase niciodată să păstreze legătura cu politica vie; chiar și atunci când nu-și părăsea moșia, îi scria lui Vettori scrisori lungi, în care își exprima părerile și proiectele privitoare la atitudinea față de Veneția, de Maximilian sau de regele Franței. Strângea cu lăcomie toate informațiile, cerea știri de la prietenii rămași în slujbă; iar aceștia, înțelegători, îi trimiteau exilatului adevărate „jurnale“; iar el le oferea, în schimb, ample comentarii asupra evenimentelor.

Machiavelli a izbutit acest extraordinar tur de forță, de a rămâne la curent cu tot ce se petrecea în Europa, numai datorită informatorilor săi benevoli, cărora le era milă de singurătatea lui și care încercau să-i aducă, în căsuța sa de țară, atmosfera Curților și a cancelariilor. Lucrul pe care Machiavelli îl iubea cel mai mult pe lume, politica, nu i-a lipsit. Cu atâta pasiune studia el faptele pe care i le prezentau amicii săi, că încă mai putea să aibă iluzia unei activități. Între scrisorile din vremea exilului adresate lui Vettori și rapoartele către Seniorie din vremea activității sale, mare diferență nu există. Din cătunul lui toscan, Machiavelli urmărea cum evoluau treburile în Europa. Mai întâi din plăcere, și pentru că, dacă scumpa lui politică l-ar fi părăsit, ar fi murit de amărăciune, apoi și pentru că tot timpul și-a păstrat speranța că își va recăpăta slujba; în ziua când l-ar fi rechemat la palatul Senioriei trebuia să se înfățișeze ca un diplomat la curent cu evenimentele zilei, să aibă un cuvânt de spus, să dea un sfat, să poarte o discuție; nu ca un țăran

îndobitocit de inactivitate, de plictiseală, de Trebbiano, de certuri cu țăranii și de escapade cu muierile satului.

Această grijă de a se păstra mereu în formă și bine documentat dovedește că Machiavelli aștepta, nu doar cu nerăbdare, ci și cu speranță, să-și părăsească odată exilul și necazurile. I se părea imposibil ca Medicii, uitând de niște neînțelegeri prostești, să nu-și aducă aminte de bărbatul care se distinsese în atâtea misiuni delicate. Spera zilnic să vină curierul care să-i aducă ordinul așteptat de el cu inima plină de bucurie și de nerăbdare: „Niccolò, te urci pe cal și pleci imediat..." Și, strângând la piept fericitele scrisori care îl acreditau pe lângă suveranii străini, să galopeze, fără să-i pese de zăpadă sau de soarele arzător, spre aventură.

Pe măsură ce anii treceau, fără ca Medicii să-l ierte, oricare altul în locul său s-ar fi descurajat. Dar el își păstra întreaga încredere în sine, credința în destin. Și oamenii cei mai mari au cunoscut perioade asemănătoare, de dizgrație și de întuneric. Poate că sunt și ele necesare, ba chiar și salutare. Fără acest exil, el nu ar fi avut niciodată timp să-și scrie cărțile. Și în fiecare zi, stăpânindu-și dezamăgirea, aștepta binefăcătoarea reîntoarcere la activitate în ziua următoare.

Ca să-și grăbească revenirea, se folosește discret de toate influențele. Prietenii săi tatonează terenul, și sugerează că, atunci când consideră ei că e momentul potrivit, Machiavelli ar putea fi rechemat. Puțin câte puțin, amintirea complotului lui Boscoli pălește; și acum se știe că de fapt nu a existat nici un fel de complot, ci pur și simplu numai o imprudență comisă de doi tineri exaltați, cărora povestea lui Brutus le întunecase mintea. Trebuia să fii nebun ca să-ți închipui că subtilul Machiavelli putea să se vâre într-o aventură atât de prostească. A fost uitat chiar și tonul ironic și provocator al faimoasei sale scrisori către cardinal. Giovanni de Medici devenise papă, iar Leon X avea acum altceva mai bun de făcut decât să-l țină minte pe un funcționar

nerespectuos. Se mai estompaseră deci, dacă nu dispăruseră de tot, necazurile care îl împiedicau pe Machiavelli să revină la cancelarie; dar o altă dificultate îl împiedica de la asta: pentru el nu mai exista loc.

Era inevitabil. Medicii își aduseseră cu ei propriul personal, gloata aceea de curteni care abia așteptau restaurarea ca să pună mâna pe putere; intriganții, care se atașaseră de norocul fiilor lui Lorenzo, care îl urmaseră pe acesta în exil, prevăzând că odată se vor reîntoarce ca stăpâni în orașul din care fuseseră alungați. Pentru această reîntoarcere, ei acționaseră cu zelul interesat al acelora care întotdeauna speră într-o schimbare, speră să ocupe posturi, să capete favoruri și privilegii; oameni care slujesc pe cineva cu atât mai mult entuziasm cu cât o fac în propriul lor interes. Medicii, ca toți proscrișii celebri, erau înconjurați de asemenea „profitori ai revoluției“; odată reintegrați, Medicii au trebuit să-i căpătuiască pe toți acești oameni, care aveau o foame grozavă și care, imediat, îi dăduseră afară din birouri pe toți „oamenii lui Soderini“. Le era ușor, instalați acum în palatul Senioriei, sub protecția armelor spaniole, cu bombardele lui Navarro și Cardena sub ferestrele cancelariei, să ațâțe ura mulțimii contra partizanilor francofili ai fostului gonfalonier. Una din principalele învinuiri care i se aduceau lui Soderini era tocmai simpatia sa față de Franța și strădaniile pe care le depunea pentru a păstra prietenia francezilor chiar în momentul când ei invadau Italia. Se uita, sau nimeni nu vroia să se mai știe că, datorită acestor francofili care, ca Savonarola și Soderini, nu urmăreau nici un avantaj personal, ci doar interesele Republicii, Florența nu a fost nici jefuită, nici devastată. Pe vremea aceea nu fusese niciodată văzut vreun general străin prezidând o ședință de consiliu, stând chiar în fotoliul gonfalonierului. Și toți acești oameni acceptaseră, și solicitaseră chiar, o astfel de înjosire, slugile spaniolilor, mercenarii unei puteri străine, care nu-i consi-

derau destul de puri și de patrioți pe vechii diplomați, care – cu ce eforturi! – reușiseră să țină Florența departe de un conflict în care, prin presiuni și amenințări, încercau dușmanii s-o atragă.

Pentru Machiavelli nu mai era loc. Oamenii Medicilor și ai lui Cardona îi goniseră pe cei ai vechiului regim și ocupau acum birourile. Fuseseră păstrați doar „raliații", ale căror calități nu deranjau pe nimeni, mediocrii sau descurcăreții care oricând sunt gata să servească toate regimurile, pe toți străinii, numai să aibă satisfacția realizării ambițiilor și a îndestulării apetiturilor personale. Aceia care schimbaseră repede macazul și dăduseră iute dovadă că trădează și reneagă, aceia își păstraseră posturile. Pentru independenți, pentru adevărații liberali, ostili oricăror forme de tiranie, bineînțeles că nu mai erau locuri.

Deci, nu atât ostilitatea guvernării împiedica reintegrarea lui Machiavelli, cât reaua voință a invidioșilor și a intriganților care îl înlăturaseră și care, cu multă perfidie, aveau grijă să fie ținut în umbră. Un om de geniu mai puțin înseamnă o victorie în plus. Ca să-l aducă pe Machiavelli ar fi însemnat să-l scoată afară pe un secretar al cancelariei, și existau atâția buni „mediciști" de retribuit!

Totuși, încet-încet, supravegherea sa a devenit mai puțin riguroasă. Cu condiția să se țină departe de orice formă de activitate în administrație și în guvernământ, i se putea acorda chiar și o favoare. După cinci ani de claustrare absolută, i s-a permis să plece la Genova, ca să rezolve niște probleme ale unor negustori florentini care aveau de recuperat ceva creanțe. Era nevoie de un om sigur, priceput în afaceri și cu calități de diplomat. Iar Machiavelli, care trăia modest din ceea ce îi aduceau lemnele și ogorul, a fost fericit să primească această însărcinare care avea să-i procure câțiva ducați.

Ne închipuim cu ce surâs o fi acceptat el acest mod discret de a fi ajutat și de a i se arăta că nu i se poartă pică.

Bărbatul care discutase cu Mathias Lang, episcop de Gurk, despre soarta Europei, cu cardinalul d'Amboise, cu Cesare Borgia, omul care călărise alături de ducele de Valentinois în ziua acelui „*bellissimo inganno*", omul care, cu încăpățânarea de a-i refuza lui Iuliu II ceea ce acesta dorea, îi stricase acestuia desertul, omul acesta era acum transformat într-un vulgar agent de afaceri, trimis să-i hărțuiască pe traficanții genovezi și să-i amenințe pe debitorii insolvabili.

S-a achitat de minune de această obligație, și cred că a depus tot atâta iscusință ca să-i facă pe genovezi să plătească datoria – oameni despre care, în privința asta, se spune că sunt mai răi decât evreii și livornezii – cât depusese cândva ca să-i convingă pe miniștrii regelui Franței și pe cancelarul lui Maximilian. A adus banii în sacoșă, și apoi s-a înapoiat la San Casciano, ca să joace cu tovarășii de băutură o partidă de *cricca*.

Au mai trecut încă doi ani, timp în care guvernul a continuat să-l ignore - misiunea la Genova n-a avut absolut deloc un caracter oficial, doar unul privat -, și altă ocazie de a pleca altundeva n-a mai avut. Și apoi, deodată, norocul se schimbă. Medicii au avut destul timp să se lămurească în privința capacității oamenilor lor și și-au dat seama că un atașament pe bază de interes față de învingători nu constituie o dovadă de pricepere și că printre funcționarii revocați există și oameni valoroși, de serviciile cărora statul s-ar putea folosi bucuros. Poate că Medicii își dădeau astfel seama că, prin politica lor de devotament față de Spania, i-au îndepărtat de ei pe adevărații liberali și, probabil, pe cei mai buni cetățeni. În sfârșit, de la distanță judeci mai bine evenimentele și oamenii. Machiavelli, în afara greșelii făcute cu constituirea armatei naționale, nu are nimic ce să-și reproșeze, și nici altcineva nu-i poate reproșa nimic; cu francezii nu s-a compromis; nu afaceri necurate, nu ambiții personale; nici cea mai mică încercare de a-și folosi autoritatea în propriul

interes. E sărac, așa cum a fost întotdeauna. Independent, neîmblânzit și rebel în fața tiraniei, fie ea reprezentată de un principe, fie de mase. De altfel, prea inteligent ca să se amestece cu niște conspiratori proști. Și Machiavelli, care nu și-a pierdut speranța să găsească printre Medici un „Principe" capabil să-i realizeze visul, să corespundă idealului său despre un conducător, îl tot caută pe omul de geniu, pe „fiul de rege". Să fie, poate, ducele de Urbin, Lorenz, de care se spune că e numai merite și talente? Și îi dedică *Tratatul despre Principe*, pentru a trezi în sufletul lui măreția, pentru a-i dirija gândirea printre meandrele politicii.

Ca să intre în grațiile stăpânilor, el nu va sacrifica nimic din prețioasele sale idei. Atunci când, dispuși să-i acorde bunăvoința, Medicii îl chestionează abil și pe ocolite, vrând să-i afle opiniile, el le răspunde imediat, indiferent dacă o să le placă sau nu, cu sinceritatea sa obișnuită. Și le spune, chiar dacă o să-i contrarieze, că, după părerea sa, cel mai bun lucru pe care și-l poate propune pe lumea asta un suveran este să întemeieze un stat liber și puternic. La atât se rezumă ceea ce numește el „convingerile" proprii. Prea puțin contează cum se numește regimul, numai să garanteze puterea și libertatea. El e democrat din fire și prin temperament, dar nu suferă de superstiție democratică, pentru că, de cele mai multe ori, aceasta nu face decât să sacrifice una din cele două virtuți de mai sus, dacă nu pe amândouă. El nu are nimic dintr-un teoretician, care se încăpățânează să construiască sisteme. Pentru el, politica este ceva viu și, ca atare, ea trebuie să rămână suplă, mobilă și variabilă, ca orice ființă vie. Toată credința sa în politică se rezumă la aceste două noțiuni: puterea și libertatea. Puterea își pierde toată noblețea dacă se desparte de libertate; iar libertatea e condamnată la moarte atunci când renunță la putere. N-aveți decât să-i dați unui guvern orice titlu poftiți, terminat în „-arhie" sau în „-crație" el nu va avea nici o valoare, nu va fi bun, nu va fi mare decât

dacă se sprijină pe acești doi pilaștri. Să construiești pe alte baze înseamnă să sprijini pe o mlaștină, pe praf sau pe nisipuri mișcătoare edificii destinate unei iminente prăbușiri.

Expunându-și în felul acesta, cât mai concis și cât mai limpede, credo-ul său politic, Machiavelli așteaptă hotărârea atotputernicilor. A avut istețimea să le propună un proiect destul de ciudat. Dacă e vorba să i se asigure Florenței și libertatea și autoritatea, și fiindcă Medicii sunt singurii în măsură să i le poată acorda, el propune „casei domnitoare" următoarea combinație: Medicii să-și exercite puterea așa cum au făcut-o înaintea lor Cosimo cel Bătrân și Lorenzo Magnificul, atâta vreme cât va fi necesar; apoi, când n-o să mai fie nevoie de absolutismul lor, să cedeze locul unui guvern liberal, care, bazat pe un îndelungat trecut de ordine și de autoritate, o să se poată instala fără tulburări populare și fără anarhie.

Trebuie să te numești Machiavelli ca să inventezi așa ceva. Asigurându-i pe Medici și demonstrându-le, în același timp, că nu intenționează deloc să-i răstoarne, își rezervă speranța ca, pe viitor, să se revină la instituțiile democratice. Greșeala conspiratorilor de genul lui Boscoli și a „opoziției intelectuale" care, fără să îndrăznească să conspire, agită idei subversive în clubul Rucellai, este că preconizează o lovitură de stat. În politică, nimic util și durabil nu se face în mod brutal. Instituțiile sunt niște organisme vii, care trebuie să se conformeze propriilor lor evoluții. E inutil să le grăbești, ca pe niște fructe de seră, sau să vrei să le culegi înainte de a se coace. O schimbare de regim nu servește la nimic dacă nu se schimbă, în același timp, și mentalitatea oamenilor. Fără să capituleze, totuși, în fața dictaturii, Machiavelli ar vrea să-i facă pe concetățenii săi să se lase de obiceiul nenorocit al certurilor interne și al luptelor între facțiuni și între partide. Această tristă moștenire a războiului dintre guelfi și ghibelini nu mai are azi nici o rațiune de a fi; spiritul particularist

trebuie înlocuit cu un sentiment mai larg, mai generos; dragostea pentru oraș trebuie extinsă la toată țara, și să se acorde orașului același devotament ca pentru partid, să simți că nu ești doar florentin, ci și italian. Când patriotismul național îl va înlocui pe cel local, atunci va fi mai ușor să faci să dăinuie în Florența adevărate instituții sănătoase, create în interesul colectivității, și fără ca această colectivitate să profite de ele ca să oprime minoritatea. Cel mai bun guvern va fi, desigur, acela încredințat celor mai buni cetățeni, adică nu celor mai bogați, ca în plutocrația republicilor italienești, ci celor mai inteligenți și mai onești. Într-un cuvânt, să fie încredințat unei aristocrații, dar o aristocrație liberală, corespunzând unei adevărate elite, în care factorii determinanți nu vor fi considerentele de clasă, de facțiune, de partid, de origine și de avere.

Un oraș înzestrat cu un astfel de guvern poate atinge un grad de putere considerabil. El ar fi capabil să ia conducerea unei mișcări largi de eliberare națională, deoarece această mișcare nu se va face doar în interesul unei clase, al unei provincii sau al unui partid, ci în interesul însuși al întregii Italii. Un astfel de regim ar merita să fie dat ca exemplu tuturor celorlalte orașe ale Italiei, care și-ar modela structura după cea a Florenței; și atunci când statele, azi eterogene, ar avea toate aceeași structură și ar fi constituite după aceleași principii, ar fi ușor să le chemi să se unească, adică să formeze împreună o singură Italie, una singură și liberă. Ce poate fi atunci mai firesc decât să plasezi în fruntea acestei federații orașul care a dat primul semnalul unei asemenea schimbări pașnice, pentru ordine și spre binele tuturor. Iar Medicii, în loc să se teamă tot timpul de comploturi și de răscoale, s-ar situa în primele rânduri ale acestei aristocrații liberale, ca niște inițiatori ai reformei pentru prosperitatea și măreția întregii Italii.

XV
Reconcilierea

Acest proiect avea de ce să-i seducă pe cei doi bărbați inteligenți, Leon X, fostul Giovanni de Medici, ales papă după moartea lui Iuliu II, și fratele său Giulio, care își asumase conducerea Florenței în ziua când Giovanni urca pe tronul Sfântului Petru. Leon X nu era un mare om de stat; prefera să se ocupe mai mult de artă decât de politică și, cum avea și bun gust, strânsese în jurul său tot ce era mai deosebit în Italia, pictori iluștri și mari sculptori. Moștenise de la Iuliu II grupul de genii care lucraseră pentru papa Rovere; Rafael, Bramante, Michelangelo. Iubea și el edificiile frumoase, împodobite strălucit cu fresce și cu statui. Îl interesa muzica și cânta cu plăcere, dar cânta fals și cu prea puțin atașament pentru armonie. Iubirea de artă, care la Iuliu II fusese doar un divertisment al războinicului și un accesoriu al politicii, pentru Leon X constituia un element important. El se bucura de pontificatul său pentru că acesta urma să-i furnizeze resurse aproape nelimitate întru satisfacerea pasiunii sale pentru frumusețe, lux și strălucire.

Cheltuia fără să țină socoteală, cu atitudinea risipitoare a artistului și cu grandoarea marelui senior, fără să se informeze de la vistiernici care era starea financiară a trezoreriei și de unde proveneau banii. Ignora, că, în multe țări, traficul cu indulgențe, inaugurat de predecesorii săi, servea de pretext ațâțătorilor la schismă. Ca un Medici ce era, învățat cu

nonșalanța și deliciile bogăției, el întreținea la curte o mulțime de compozitori, cântăreți din lăută, poeți și filozofi. Modul de viață al casei era de o strălucire regală. Numai masa îl costa cam de zece ori mai mult decât cheltuia Iuliu II, atât de fine erau mâncărurile și de numeroși convivii. De altfel, pretențios în alegerea prietenilor, a ierarhilor și a cunoștințelor, chemase pe lângă el pe cei mai mari umaniști ai vremii, Pietro Bembo, Giovanni Sadoleto. Îl făcuse cardinal pe Bernardo Dovizi. Toți cei ce se distingeau într-un domeniu oarecare aveau dreptul la protecția și la generozitatea sa.

Așa că banii lipseau tot timpul și, ca orice mare senior, el nu-și făcea din asta probleme. Trezorierii săi erau obligați să-i procure sumele necesare, fără să aibă totuși dreptul să-l deranjeze cu grijile și necazurile lor. Cum făceau ei ca Sanctitatea Sa să aibă mereu, și la momentul potrivit, o casetă plină cu aur? „E tot atât de neverosimil ca Sanctitatea Sa să aibă în față o mie de ducați, pe cât e de imposibil ca un bolovan să umble singur pe drum“, spunea ambasadorul florentin Vettori; iar colegul său venețian supralicita, informându-l ironic pe Doge că, dacă porțile Panteonului ar fi fost de aur, sigur că n-ar mai fi rămas la locul lor.

Acest bărbat voinic, cu fața roșie, cu ochi bulbucați de miop, care avea o mână frumoasă pe care o arăta mereu ca să-i fie admirată, care cânta toată ziua și nu se deplasa decât însoțit de orchestra sa de cameră, îl punea pe Rafael să-i picteze decorurile teatrului unde se jucau comediile lui Ariosto și ale cardinalului Bibbiena. Scria versuri în latinește, care nu erau deloc mai rele decât sunt, în mod obișnuit, cele ale marilor personalități. Prietenos cu toată lumea, se lăsa exploatat de toți nemâncații, de toți paraziții și de toți lingeblide. Își făcea un punct de onoare din a nu spune niciodată *nu* orișicui îi cerea bani, chit că trebuia, după aceea, să le provoace secretarilor săi spaime și probleme; salariul său se ridica la patru sute douăzeci de mii de ducați aur și nu-i

nonșalanța și deliciile bogăției, el întreținea la curte o mulțime de compozitori, cântăreți din lăută, poeți și filozofi. Modul de viață al casei era de o strălucire regală. Numai masa îl costa cam de zece ori mai mult decât cheltuia Iuliu II, atât de fine erau mâncărurile și de numeroși convivii. De altfel, pretențios în alegerea prietenilor, a ierarhilor și a cunoștințelor, chemase pe lângă el pe cei mai mari umaniști ai vremii, Pietro Bembo, Giovanni Sadoleto. Îl făcuse cardinal pe Bernardo Dovizi. Toți cei ce se distingeau într-un domeniu oarecare aveau dreptul la protecția și la generozitatea sa.

Așa că banii lipseau tot timpul și, ca orice mare senior, el nu-și făcea din asta probleme. Trezorierii săi erau obligați să-i procure sumele necesare, fără să aibă totuși dreptul să-l deranjeze cu grijile și necazurile lor. Cum făceau ei ca Sanctitatea Sa să aibă mereu, și la momentul potrivit, o casetă plină cu aur? „E tot atât de neverosimil ca Sanctitatea Sa să aibă în față o mie de ducați, pe cât e de imposibil ca un bolovan să umble singur pe drum“, spunea ambasadorul florentin Vettori; iar colegul său venețian supralicita, informându-l ironic pe Doge că, dacă porțile Panteonului ar fi fost de aur, sigur că n-ar mai fi rămas la locul lor.

Acest bărbat voinic, cu fața roșie, cu ochi bulbucați de miop, care avea o mână frumoasă pe care o arăta mereu ca să-i fie admirată, care cânta toată ziua și nu se deplasa decât însoțit de orchestra sa de cameră, îl punea pe Rafael să-i picteze decorurile teatrului unde se jucau comediile lui Ariosto și ale cardinalului Bibbiena. Scria versuri în latinește, care nu erau deloc mai rele decât sunt, în mod obișnuit, cele ale marilor personalități. Prietenos cu toată lumea, se lăsa exploatat de toți nemâncații, de toți paraziții și de toți lingeblide. Își făcea un punct de onoare din a nu spune niciodată *nu* orișicui îi cerea bani, chit că trebuia, după aceea, să le provoace secretarilor săi spaime și probleme; salariul său se ridica la patru sute douăzeci de mii de ducați aur și nu-i

ajungea, nici pe departe, la acoperirea cheltuielilor personale; iar curtea pontificală trăia din expediente și împrumuturi.

Cardinalul Giulio de Medici, care guverna Florența de când unchiul său plecase la Roma, avea o fire mai serioasă. Cum nu făcea pe Mecena și cum se pricepea, de altfel, mai puțin la artă și la zaiafeturi, avea la dispoziție timp mai mult pentru lucru. Activ, știind să-i pună la treabă pe cei din jurul său, nedându-se nici el în lături de la așa ceva, încă de pe vremea când cardinalul Giovanni conducea Florența, îi ușurase acestuia munca de conducere. Drept recunoștință pentru serviciile sale, de îndată ce a ajuns papă, Leon X i-a oferit pălăria de cardinal. Lucrul n-a fost, însă, prea ușor de făcut, deoarece Giulio era bastard; și a trebuit să se găsească o scamatorie cu care să-l prezinte drept fiu legitim. El administra Florența cu multă înțelepciune, cu spirit de dreptate, cu moderație, cu imparțialitate, lucru care trebuia să-i aducă asentimentul total al concetățenilor săi. Însă, de fapt, rar au existat undeva atâtea comploturi câte s-au urzit sub domnia lui; ceea ce nu pare prea încurajator. Nu-i plăcea războiul – nici lui Leon X – și, spre deosebire de Iuliu II, considera întotdeauna mijloacele pașnice drept cele mai bune soluții. Din nefericire, ambițiile casei domnitoare se izbeau de refuzul și de cupiditatea celorlalte state. Leon X ar fi vrut să-l instaleze pe Giuliano pe tronul Neapolelui, și să-i dea lui Lorenzo, mai târziu duce de Urbino, un regat format din Modena, Parma, Ferrara și Urbino, reunite la un loc. Michelangelo ne-a lăsat o atât de frumoasă și de melancolică imagine a lui în capela funerară San Lorenzo.

Noul stăpân al Florenței s-a interesat mai mult decât unchiul său de proiectul lui Machiavelli; i s-a părut că e un proiect bun și în stare să legitimeze guvernarea Medicilor, care întotdeauna a avut o nuanță de uzurpare și, din cauza protecției spaniole, nu era privită cu simpatie în cercurile de patrioți, mai ales printre umaniștii din Grădinile Rucellai.

Prea mult nu-l îngrijora pe el „reîntoarcerea la democrație" prevăzută în acest proiect, știind bine că atunci când Medicii dețin puterea, nu e prea ușor să le-o iei din mână. Iar Machiavelli își zicea că, deoarece Giovanni și Giulio ca papă și cardinal, nu aveau descendenți, ar fi fost simplu ca, după încetarea domniei lor, să se pună capăt acestei tradiții de transmitere mistică a autorității, pe care se sprijinise, clar și în mod abuziv, puterea casei Medici. Bineînțeles, fiecare din ei era foarte decis să nu aplice din acest proiect decât ceea ce îi convenea; dar asta nu excludea, totuși, faptul ca propunerea lui Machiavelli să ofere posibilitatea unei înțelegeri care să ducă la apropierea sperată.

Probabil că Giulio dorea această apropiere, pentru că era conștient de serviciile imense pe care Machiavelli le putea aduce statului și, pentru a le obține, era gata să uite cu cât foc susținuse secretarul cancelariei politica lui Soderini și combătuse revenirea Medicilor. Dar toate acestea aparțineau trecutului; viitorul trebuia abordat fără gânduri ascunse și fără prejudecăți partizane. Întâmplarea a vrut ca, pe de altă parte, Leon X să-i fi luat cu el pe mulți dintre acoliții săi, care s-au înfipt în toate posturile și în toate sinecurile, drept răsplată pentru salvarea Florenței de la democrația soderiniană. Ei l-au urmat pe noul papă la Vatican, morți după pricopseală, foarte hotărâți să facă praf averea pontifului, așa cum făcuseră și cu finanțele florentine. Plecarea lor îi îndepărtase pe cei mai înverșunați rivali ai lui Machiavelli și eliberase câteva posturi care, pretindeau ei, aparțineau de drept partidului lor. Acești indivizi înfometați și nesătui, răsplătiți din plin de mărinimia lui Leon X, au fost de acord să renunțe la câteva firimituri de la masa lor îmbelșugată.

Totuși, nu se punea problema să i se redea lui Machiavelli postul pe care îl ocupase sub guvernul lui Soderini; în ochii „purilor" el rămânea un suspect, vinovat nu de simpatie pentru francezi, deoarece se știa bine că el nu-i iubea, ci de o

onestitate intransigentă și de o perspicacitate ascuțită, defecte pe care pescuitorii în ape tulburi nu le agreau deloc. Împăcarea a avut deci loc între Medici și autorul *Principelui*, dar nu și între acesta și birouri, care puneau piedici revenirii sale în slujbă.

Machiavelli se sinchisea prea puțin de titluri și funcții. Munca la cancelarie îi plăcea doar pentru că îi permitea să-și aplice reformele militare la care visa, și să fie trimis în misiuni diplomatice. Dar s-ar fi mulțumit și să fie doar consilierul neoficial al Medicilor. Ar fi fost mulțumit numai să nu fie lăsat fără activitate și să i se dea din ce să trăiască. Ostilitatea personalului administrativ și intenția vădită a acestuia de a păstra pentru sine toate funcțiile importante și lucrative nu-i permiteau lui Machiavelli decât să ocupe un post mai pe la margine. Cardinalul Giulio l-a înțeles; prea puțin doritor să intre în conflict cu partizanii înflăcărați ai casei Medici, care se considerau reprezentanții exlusivi ai patriotismului și pretindeau, deci, să păstreze în mâinile lor toate pârghiile de comandă, a găsit că e mai bine să se folosească de talentul istoricului Machiavelli, propunându-i acestuia să scrie o Istorie a Florenței. Era o dovadă de încredere, și se gândea că omul acesta excesiv de onest nu va întârzia să scoată în evidență rolul binefăcător pe care l-au jucat numeroasele generații ale Medicilor.

Machiavelli a acceptat bucuros propunerea, cu toate că unii i-au atras atenția asupra primejdiei la care se expunea dacă dezvăluia activitatea familiilor, facțiunilor și partidelor din secolele trecute. Problema ar fi devenit și mai delicată atunci când s-ar fi ajuns la prezent, și ar fi trebuit să aprecieze acțiunile persoanelor încă în viață, cărora copiii le-ar fi apărat cu strășnicie memoria. Se vorbea chiar că nu i se ceruse această lucrare decât pentru a-l compromite și mai rău, ceea ce ar fi permis, cu toate aparențele unei legalități, să fie aruncat și mai mult în obscuritate.

Autorul *Principelui* nu se temea că se va compromite. El nu arăta nici în fapte, nici în vorbe și nici în scrieri o falsă complezență față de ideile la modă sau de părerile obligatorii. Liber în gândire ca și în comportare, pe el nu-l interesau nici obligațiile, nici disciplina și nici banii partidului. Credincios înaltei sale misiuni de istoric, va scrie această cronică a Florenței cu mintea liberă de orice constrângeri materiale sau intelectuale. Adevărul – atât cât îl putea cunoaște –, numai el îl va inspira și îi va conduce judecata.

La Florența nu erau prea numeroși oamenii independenți de facțiuni și străini de partide, care să se poată manifesta atât de cinstit. Și nici chiar suficient de inteligenți ca să nu aibă prejudecăți; nici prea lucizi ca să nu se lase, intenționat sau nu, orbiți. Machiavelli avea toate calitățile istoricului, și mai ales pe cele morale, tot atât de importante ca și cele intelectuale: lealitatea, spiritul de dreptate, independența, sinceritatea și acea scrupulozitate a martorului care simte că e de datoria lui să spună adevărul și numai adevărul.

Machiavelli s-a apucat cu râvnă de această lucrare pasionantă. Trebuia să recitească vechile cronici, să le verifice veridicitatea, să le compare unele cu altele, să ghicească minciunile intenționate și pe cele involuntare, să denunțe exagerările partizane, erorile judiciare sau sentințele scandaloase de achitare. În orașul acesta în care ani de zile oamenii s-au bătut aproape tot timpul, cartier cu cartier, casă cu casă, familie cu familie, ura umplea vechile anale și risca să-l zăpăcească pe istoricul de azi. Trebuiau cunoscute, deci, relațiile cutărui istoric cu familia cutare, ce ură neîmpăcată putuse trezi o ambiție nesatisfăcută sau o căsătorie nepotrivită. În sfârșit, trebuia să țină seama și de slăbiciunile omenești, recunoscând că acestea nu sunt nicăieri mai îndreptățite decât în istorie. Să vrei să scrii o istorie din care pasiunile să lipsească înseamnă să fii deseori pe jumătate orb, deoarece pasiunile sunt mai clarvăzătoare decât pretinsa imparțialitate,

și ea atât de rareori onestă și atât de rareori imparțială. Dar ca patima să nu-l facă incorect și de rea-credință pe un istoric e un lucru foarte greu, și Medicii aveau dreptate să prețuiască, pe lângă atâtea altele, această calitate a lui Machiavelli.

Iată-l, deci, pe diplomat vârât într-o activitate de reînviere a trecutului, cercetând textele vechi cu atenție și cu mult zel, ceea ce nu exclude nici unele îndoieli, grupându-și amintirile, rememorând ceea ce mai auzise despre unul, despre altul, verificând buna-credință și corectitudinea informațiilor, cu perspicacitatea omului obișnuit cu minciuna și cu adevărul spus doar pe jumătate, lucruri atât de obișnuite în politică. El contemplă fericit acest tumult de entuziasme, de interese, de iluzii, de dorințe, de greșeli și de sclipiri de geniu din care, în definitiv, e făcută istoria. Ascultă cum urcă până în odaia sa liniștită de proprietar rural vacarmul luptelor și al răscoalelor, urletele mulțimilor, trosnetul incendiilor, clocotul discursurilor. Discerne, din „cântecul" acesta plin de evenimente, un *basso continuo* al pasiunilor ascunse, al ambiției, al urii, al poftelor; fluviu subteran de delir colectiv și de cupidități individuale, torent de sentimente frumoase, de sacrificii eroice, de virtuți nobile, de-a valma cu crime, absurdități, josnicii, prostie și infamie.

Pentru el, istoria trăiește. Oamenii și pornirile lor nu sunt niște plante ofilite și uscate dintr-un ierbar. El le vede mișcările, chipurile, gestul cu care unul ridică pumnalul, grimasa oratorului, zâmbetul ambasadorului, arțagul tiranului. El vede aceste mișcări de masă, tumultuoase, puternice, irezistibile, capabile să dărâme ziduri atunci când mulțimea se înghesuie pe străzi. Vede furia și exaltarea acestei ființe fără formă, cu mii de capete, al cărei muget a acoperit întotdeauna glasul omului. Toate acestea reprezintă viața, nu erudiția. Resuscitând trecutul, Machiavelli va descrie existența și viitorul celor vii. Cartea sa va fi tumultuoasă, agitată, colorată ca o piață publică. Aici oamenii se îmbulzesc, viața

văzută și nevăzută a societății omenești își va găsi aici frământările și culoarea.

El nu se gândește să placă sau să displacă, să flateze interese, să încurajeze familii influente sau partide câștigătoare. Scrie fără altă preocupare decât să vadă cum curge și se rânduiește, cu ajutorul său, această viață dispărută care erupe din nou, arde, trosnește. E credincios adevărului și credincios vieții.

În sfârșit, aducându-și aminte de iscusința cu care îi făcuse pe genovezi să-și plătească datoriile la care Senioria aproape renunțase, ea îi mai încredințează o misiune de același gen, dar de data aceasta una oficială. E vorba să se ducă la Lucca, să obțină de la un oarecare negustor, Michele Guinigi, plata a o mie șase sute de florini pe care acesta îi datorează câtorva creditori florentini. Nu este o problemă de stat; totuși, aici se amestecă și politica, pentru că el trebuie să obțină de la autoritățile din Lucca numirea unor experți și arbitri care să examineze conturile lui Guinigi. Într-adevăr, acesta avea datorii enorme la joc și, intenționat, încurcase atât de bine socotelile, inventând niște creditori cu anumite privilegii că, dacă s-ar fi ajuns înaintea tribunalului, florentinii nu s-ar fi ales cu nimic.

De data aceasta, sarcina lui Machiavelli va fi, deci, și aceea a unui jurist, și aceea a unui ambasador. Va trebui să facă presiuni asupra guvernului din Lucca, și sigur că acesta va încerca să-l avantajeze pe Guinigi; trebuia făcută puțină lumină în afacerile confuze ale acestui negustor incorect. În plus, tatăl său, când a murit, nu-i lăsase ca moștenire decât uzufructul, capitalul trebuind să rămână în posesia nepoților. Prin urmare, Guinigi afirma că banii nu erau ai săi și că, astfel, creditorii nu aveau nici un drept asupra unei averi care aparținea unor minori. Apăreau aici probleme de tutelă, care făceau absolut de nedescurcat acest labirint.

Machiavelli nu era jurist și nici expert contabil. S-a consolat de plictiseala pe care i-o producea examinarea

dosarului Guinigi studiind instituțiile politice din Lucca, foarte interesante, dar mai ales strângând date în legătură cu biografia faimosului condotier lucchez Castruccio Castracani. Era o personalitate curioasă acest Castruccio și, pe bună dreptate, Machiavelli și-a spus că va trebui să-l considere „printre bărbații remarcabili pentru faptele sale". Originea lui era ciudată. Oamenii care îl găsiseră pretindeau că au dat în via lor peste un copil nou-născut, pe care l-au luat acasă ca să-l crească. Acești părinți adoptivi ai copilului erau un canonic de la biserica Sfântul Mihail, Antonio Castracani, și sora sa Dianora.

Canonicul ar fi dorit ca micuțul, căruia îi dăduse numele și prenumele tatălui său, să se facă și el preot; însă Castruccio nu avea altă preocupare decât să se bată tot timpul cu ștrengarii din cartier; iar când a ajuns mare, nu citea decât cărți cu războaie și nu se interesa decât de arme, ceea ce l-a întristat profund pe bunul canonic. Dar credem noi că fără nici un folos, pentru că focosul Castruccio avea, într-adevăr, temperamentul unui războinic. A pus mâna pe guvernul din Lucca, a purtat război cu Pisa, cu Florența, și faima sa a ajuns atât de mare, încât Roma i-a acordat, în mod excepțional, titlul de senator. Cu această ocazie, el și-a confecționat un costum de brocart purpuriu, care pe piept purta brodată în aur următoarea deviză: „Este ceea ce îi place lui Dumnezeu"; iar pe spate, alta: „Va fi ceea ce o să-i placă lui Dumnezeu". Viața lui Castruccio Castracani e un adevărat roman de aventuri; și în mod greșit i se reproșează lui Machiavelli că a prea romanțat această biografie. În realitate, istoricul a scris cu înflăcărarea sa obișnuită, cu minunatul său simț al vieții, pe care le punea în tot ceea ce scria. Cu astfel de însușiri, el reușea să dea viață subiectelor celor mai aride și, totodată, pitorescul, culoarea și tempoul unui roman.

În sfârșit, îi plăcea Castruccio pentru că omul acesta avea o adevărată fire de prinț, care, în plin secol al XIV-lea,

reprezenta tipul *avant la lettre* al lui Cesare Borgia. Castruccio era tocmai eroul dorit de inima lui Machiavelli, bărbatul întreprinzător, care nu se da înapoi de la nici un act de curaj. Genul acesta de erou, pe care alții îl caută în poemele epice și în romanele cavalerești, Machiavelli îl găsea chiar în istorie. Realitatea îl servea cu „tipuri“ pe care alții le căutau în ficțiune. Iar Italia medievală nu ducea lipsă de asemenea cuceritori minunați, mercenari sau politicieni de ocazie, aventurieri în stil mare, care sfârșeau fie pe un tron, fie în ștreang – și uneori ștreangul punea capăt unei existențe începute pe un tron.

Machiavelli simte pentru eroul său o puternică simpatie, pe care reușește să ne-o transmită și nouă. Se știe că Benozzo Gozzoli i-a făcut lui Castruccio Castracani portretul, în capela palatului Medici, înfățișându-l sub trăsăturile unui tânăr vânător care duce cu el pe crupa calului un ghepard, și care își întoarce capul ca să ne privească îndrăzneț, prietenos și calm. „Era“, spune Machiavelli, „de talie peste cea obișnuită, și perfect proporționat. Avea atâta eleganță în atitudine, era atât de binevoitor, că niciodată nimeni n-a plecat de la el nemulțumit. Părul îi bătea în roșcat; îl purta tăiat drept peste urechi; iar pe orice vreme, fie că ploua sau ningea, întotdeauna mergea cu capul descoperit. Binevoitor față de prieteni, cumplit față de dușmani, drept cu supușii și neîncrezător în străini, niciodată nu a folosit forța acolo unde a putut învinge prin inteligență. Spunea că victoria în sine îți aduce gloria, și nu modul în care ai obținut-o. Nimeni nu a înfruntat vreodată primejdia cu mai multă îndrăzneală și nu a scăpat de ea cu mai multă prudență. Avea obiceiul să spună că omul trebuie să încerce totul și să nu se teamă de nimic; și că Dumnezeu îi ajută pe inimoși, pentru că e clar că se folosește întotdeauna de cel tare pentru a-l pedepsi pe cel slab.“

Înțelegem bucuria cu care Machiavelli a povestit isprăvile acestui uimitor aventurier care, într-adevăr, poseda

geniul unui luptător, și care a murit atât de stupid, „expunându-se transpirat vântului ce bate ades dinspre Arno, și care aproape întotdeauna aduce cu el moartea“. Castracani și-a lăsat proprietățile și banii unui anume Paolo Guinigi, care s-a întâmplat să fie unul din strămoșii acestui Guinigi pe care îl inculpau florentinii. Dar de atunci stirpea degenerase mult. Este adevărat că Paolo Guinigi a fost incapabil să păstreze această moștenire, nedemn s-o apere, și lipsit de toate calitățile care îi permiseseră lui Castruccio s-o realizeze.

Isprăvile lui Castracani rămăseseră faimoase la Lucca, unde aventurierul ajunsese, în imaginația concetățenilor săi, un personaj de legendă. Se povestea cu plăcere că, în realitate, copilul acesta de origine necunoscută nu era altul decât fructul legăturii incestuoase dintre canonicul de la Sfântul Mihail cu soră-sa Dianora. În memoria poporului era acceptat acest soi de palavre, care se transmit mereu, din generație în generație; așa că Machiavelli n-a avut decât să stea de vorbă cu bătrânii ca să-și poată îmbogăți însemnările, luate din practica înțeleaptă a câmpului de luptă sau din gura celor mai diverși localnici. Castracani avea un soi de umor al său, aspru și brutal, care, de exemplu, îl îndemna să-i răspundă unuia care îl întreba la ce oră trebuie să mănânci ca să te simți bine: „Bogatul, când îi e foame, și săracul, când poate“. Uneori era extrem de spiritual, și i se atribuie această observație nostimă făcută în fața unei căsuțe care avea o ușă foarte mare: „Într-o zi, căsuța asta o s-o șteargă pe ușă.“ Când era cazul, știa să fie cinic; văzându-l odată pe un invidios bine cunoscut că are fața zâmbitoare, l-a întrebat: „Ți s-a întâmplat ție ceva plăcut, sau altuia ceva rău?“ Altădată, când i se vorbea de unul care scrisese pe ușa casei: „Dumnezeu s-o apere de cei răi“, a spus imediat: „Pentru asta ar trebui să nu mai calce nici el pe acolo“. Când îl condamnase la moarte pe un vechi prieten, răspundea cu cinism reproșului care i se aducea: „Vă înșelați, n-am omorât decât un nou dușman“. Știa că după moartea sa

principatul avea să i se ducă pe apa sâmbetei și că Paolo Guinigi, care nu era decât un om obișnuit, avea să fie cu totul incapabil să-i succeadă după modelul său. În clipa când să-și dea sufletul, a fost întrebat cum dorea să fie înmormântat. Atunci, omul acesta disprețuitor de oameni, acest ironic incorigibil, a mai găsit tăria să zâmbească și să declare candid: „Cu fața în jos pentru că, de îndată ce n-o să mai fiu, toată țara o să ajungă cu susul în jos".

Prin îndrăzneala sa gândită, prin calmul în fața nenorocirilor, prin nemărginita încredere în steaua sa, prin curajul în luptă și înțelepciunea în guvernare și, în sfârșit, prin măreția sufletească dovedită în toate împrejurările unei vieți prea bogate în evenimente, a meritat admirația lui Machiavelli, care se pricepea la oameni și nu obișnuia să laude decât pe drept. „Dovedindu-se, în viață, cu nimic mai prejos decât Filip, tatăl lui Alexandru, și decât Scipio Africanul, el a murit la aceeași vârstă cu aceștia doi și, fără îndoială, i-ar fi întrecut și pe unul și pe celălalt, dacă nu s-ar fi născut la Lucca, ci în Macedonia sau printre romani".

Ne interesează prea puțin cum s-a terminat procesul cămătarilor florentini contra insolvabilului Guinigi; ceea ce contează mai mult e că Machiavelli a adus de la Lucca însemnările pentru această biografie, pe care va fi încântat s-o scrie; fiecare gest și fiecare cuvânt al acestui personaj e plin de „machiavelie". Trebuie să respingem, desigur, termenul înjositor de „machiavelism", care nu mai înseamnă nimic, atât a fost de desfigurat de limbajul popular. În ceea ce numim noi azi „machiavelism" nu rămâne mare lucru din adevăratul Machiavelli. Cei care l-au înțeles cel mai bine au fost Frederic II, al cărui *Anti-Machiavelli* este, în ciuda titlului, cel mai frumos omagiu ce i se poate aduce istoricului florentin, și Christina a Suediei, care a umplut paginile *Principelui* cu adnotări ce-i măresc interesul și-i mai cresc și textul, cu toată „machiavelia" din ele. „Machiavelismul" a

creat politicieni mediocri și vicleni, fără anvergură, niște „ucenici vrăjitori“ care se joacă, imprudent și prostește, cu formulele magice făcute să crească măreția marilor bărbați, iar pe ambițioșii vulgari să-i facă să-și piardă capul. Regina Suediei înțelegea foarte bine asta, și mi-ar plăcea ca, într-o zi, să se publice, alături de textul lui Machiavelli, și notele cu care ea îl însoțește; s-ar putea vedea atunci că această femeie nu era mai prejos de maestrul împotriva căruia luase destul de des atitudine. Cred, de altfel, că Machiavelli ar fi preferat această agresivitate inteligentă a Christinei admirației naive a nătângilor, și că ar fi spus, ca și Zarathustra al lui Nietzsche: „O să mă regăsiți abia atunci când o să mă regretați“.

Machiavelli s-a înapoiat la Florența foarte mulțumit, atât de sine însuși, cât și pentru că evenimentele i-au permis să studieze, în cele mai mici amănunte, interesanta alcătuire politică a unui oraș străin, de la care avea destule de învățat; mulțumit, de asemeni, și pentru că strânsese un material biografic bogat în momente pasionante, atât pentru el, cât și pentru noi azi.

În anul următor, Senioria i-a încredințat o nouă misiune, destul de diferită de prima, pentru că trebuia să se ducă la Carpi și să intervină pe lângă un Consiliu general al franciscanilor, ce se ținea în vederea separării mânăstirilor florentine de cele din restul Toscanei. Această ciudată cerere, după părerea Senioriei și a cardinalului, era îndreptățită, din cauza slăbirii virtuților religioase și din cauza unor practici care începeau să-și facă apariția; era important să se pună ordine; dar acest lucru nu se putea realiza dacă nu exista o autoritate absolută peste comunitățile corupte de noua boală a secolului.

Deși autorizat de către cardinal, interpret al voinței Senioriei și purtător a două scrisori papale care cereau Consiliului să se supună solicitării florentine, de data aceasta ambasadorul s-a izbit de un adversar mai puternic decât el. În

comediile bufe și satirice el îi punea pe clerici să joace un rol destul de scandalos; și se poate pune întrebarea dacă, într-o asemenea situație, era el persoana cea mai potrivită ca să negocieze cu Frații Minori. Superiorii Ordinului i-au dat de înțeles autorului lui *Fra Alberigo* că intervenția sa pica foarte prost și că nu erau deloc deciși să țină seama de ea.

Nu i s-a spus asta în mod chiar atât de brutal, deoarece trebuia să se țină seama de anumite menajamente față de papă și de cardinal, dar s-au folosit, la început, de toate artificiile de procedură ca să întârzie deliberările. S-a motivat că problema era importantă, că numai Adunarea generală a Ordinului putea decide asupra ei. Era, deci, imposibil, în situația de față, să-i dea un răspuns afirmativ. Să stea să discute cu niște călugări care îl copleșeau cu amabilități rafinate și cu subterfugii abile, Machiavelli simțea că e neputincios și aproape ridicol. Cât era el de Machiavelli, nici nu era luat în serios. Se izbea de o forță mai mare decât a sa, mai mare decât a Senioriei și poate mai mare chiar decât a papei. Era tăria unei adunări publice ale cărei interese sunt, prin esență, doar spirituale și care, tocmai de aceea, scapă puterii oamenilor și evenimentelor. Se amuzau cu insistențele sale, îi dejucau cu ușurință capcanele, opunându-i altele mai fine și mai eficace. În sfârșit, l-au exasperat în așa hal, încât a scris la Florența cerând să fie rechemat.

Era pentru prima oară, probabil, când eșua într-o misiune, dar de data aceasta, avusese de a face cu un adversar puternic. Medicii au recunoscut acest lucru și nu i-au reproșat eșecul. În schimb, el s-a arătat atât de rănit în amorul propriu, că toate scrisorile sale expediate de la Carpi sunt pline de pasaje cumplite împotriva călugărilor în general, și contra franciscanilor în special. Dar asemenea ironii erau ceva obișnuit într-o Italie care, deși profund pioasă, se dovedea, în unele privințe, anticlericală pe față. Scriitorii epocii, ca și cei din Evul Mediu, fac cu plăcere haz de purtătorii de rasă și le

atribuie aventuri prea puțin lăudabile; dar nu se pot lua în serios toate aceste șarje și satire cu care poporul se distrează. Acuzațiile aduse de Machiavelli sunt uneori atât de excesive, încât editori mai puțin curajoși au preferat să le mai atenueze sau, pur și simplu, să le elimine atunci când i-au publicat corespondența. El spune că la Carpi a găsit niște maeștri ai prefăcătoriei, ai imposturii și ai ipocriziei și că, după exemplul lor, a devenit și el un expert în toate aceste sisteme. În realitate, e jignit mai ales de insuccesul avut și e furios pe toți acești călugări pentru biruința lor asupra unui ambasador descumpănit.

În momentul acela, Medicii aveau prea multe griji și alte preocupări mai serioase decât insubordonarea unui consiliu călugăresc rebel, ca să-i mai facă lui reproșuri. Opoziția câștiga teren în Florența, unde, în acest timp, cardinalul Giulio realizase serioase îmbunătățiri. El îi iubea pe artiști, îi încuraja, îi subvenționa, fără să-și dea, totuși, aere de Mecena cu pretenții, cum făcea Leon X. Se ocupa și de lucruri practice, executa lucrări publice utile, avea grijă să fie reparate și consolidate zidurile de apărare. Săpase un canal pentru evitarea revărsării râului Arno, care uneori provoca inundații. Se arăta a fi modest, afabil, curtenitor. În ciuda tuturor acestor merite care ar fi trebuit să-i atragă simpatia și gratitudinea concetățenilor, „liberalii" duceau o propagandă ostilă activă. Pamfletele și satirele porneau cel mai adesea din Grădinile Rucellai, unde amicii lui Machiavelli conspirau în voie. Încurajați probabil de impunitate, ei deveniseră mai îndrăzneți. Pe când ieri nemulțumirea lor era numai teoretică, azi pretindeau să treacă la acțiune.

Afirmând că discută numai literatură și filozofie, ei complotau serios în aceste grădini. Se organiza, în colaborare cu cei emigrați, o veritabilă conspirație. Pazzii, Buondelmonti, Diacceto, Alamanni țeseau intrigi împreună cu Battista della Palla, care era agentul lor din străinătate, și care le

câștiga adepți. Fatalitatea vroia, din nou, ca o mișcare liberală și patriotică să nu reușească decât cu ajutorul străinilor. Battista della Palla era un fost medicist, trecut în opoziție pentru că socotea că serviciile sale nu fuseseră remunerate în mod convenabil; și era cu atât mai înverșunat să-i răstoarne pe vechii săi stăpâni, cu cât le reproșa că au fost avari și ingrați cu el. Se înțelesese cu cardinalul Soderini, fratele fostului gonfalonier, un emigrant și el, furios că fusese izgonit din Florența și privat de tiara pe care sperase s-o obțină după moartea lui Iuliu II. Inamicul a găsit în complotul umaniștilor prilejul favorabil de a slăbi puterea Florenței și de a interveni în afacerile ei interne. Battista della Palla, care făcea legătura între conjurații din exterior și cei din țară, a fost însărcinat să-i încurajeze pe obișnuiții Grădinii Rucellai să folosească mâna forte și să declanșeze o revoltă, asigurându-i, în momentul acela, de un sprijin eficient din partea armatelor străine. Li s-au împărțit arme și bani, s-au tipărit manifeste care au fost distribuite pe stradă, iar agitatorii se pregăteau ca, la primul semnal venit din afară, să cheme poporul la răscoală.

Dar semnalul acesta a întârziat să vină, pentru că aliații înșiși ai conjuraților se aflau și ei în dificultate, sau șovăiau să-și dea jos masca. Încrezători, prea încrezători, umaniștii liberali s-au compromis în mod lamentabil. Convinși că tirania nu va întârzia să se prăbușească, ei își afirmau cu toată convingerea dorința de libertate. Au fost, în sfârșit, atât de temerari, încât cardinalul le-a aflat mașinațiile. Totuși, el ezita să-i pedepsească, parte din cauza firii sale de om bun, văzând că este vorba de niște idealiști înflăcărați și nepricepuți, la urma urmelor puțin primejdioși, parte pentru că se temea să nu lovească, în același timp, și în vinovați și în nevinovați. Până la urmă, în ziua când poliția l-a arestat pe unul din curierii care făceau naveta între Battista della Palla și Grădinile Rucellai, a descoperit toată rețeaua conspirației;

mesagerul a mărturisit tot. Imediat a fost arestat Diacceto, dar el a avut timp să-l avertizeze pe Buondelmonti, care în momentul acela se plimba prin oraș și care s-a refugiat repede la Garafagna, la amicul său Ariosto, care era acolo guvernator; dar avusese timp să treacă pe acasă, să ia ceva bani și să ardă câteva hârtii compromițătoare. Alamanni se afla, din fericire, la țară, de unde, prevenit de ceea ce se întâmplă, a fugit în Franța.

Dintre principalii conspiratori, poliția nu reține decât pe unul singur, pe Jacopo da Diacceto, și pe un subaltern, Luigi di Tommaso Alamanni, personaj neînsemnat, care a fost arestat la Arezzo, unde nu se gândise nimeni să-l prevină. Procesul a fost instruit repede. Diacceto a mărturisit, sub tortură, că vroiau să-l asasineze pe cardinal, dar a adăugat că n-aveau nimic personal cu el și că totul era din dragoste pentru libertate. În ziua de 7 iunie, în zori, după o judecată rapidă, Alamanni și Diacceto au fost decapitați.

Pe Machiavelli nu l-au hărțuit. Era lesne de văzut că el nu avusese nici o legătură cu complotul; dacă s-ar fi amestecat, cu siguranță că lucrurile ar fi fost conduse cu mai puțină stângăcie. Conjurația, așa cum fusese ea organizată, nici nu putea, de altfel, să-i fie pe plac. Să te revolți împotriva Medicilor în chiar momentul când aceștia dădeau dovadă de bunăvoință și se arătau dispuși să înceapă reforme liberale, era cel mai sigur mijloc să faci să eșueze astfel de reforme și să provoci represalii. Ne putem întreba, atunci: umaniștii, în astfel de împrejurări, nu se făcuseră, fără voia lor, complici ai acelora care nu voiau ca aceste reforme să fie făcute, tocmai pentru ca popularitatea Medicilor și puterea guvernului să nu crească? În cazul acesta, revoluția ar fi fost urzită nu împotriva unui tiran pe bună dreptate detestat, ci împotriva unui stăpân care merita să fie iubit și, mai ales, ascultat. Răscoala nu ar fi avut loc în interesul Florenței, pe care, de altfel, ar fi sfâșiat-o, ci în profitul unui stat străin, care ar fi

câștigat totul de pe urma slăbirii Republicii. Acești „mari cetățeni", acești „puri", acești tiranicizi erau, la urma urmelor, păcăliții unor străini perfizi și criminali; ei plăteau cu viața o tentativă suspectă, al cărei scop era mai puțin libertatea decât instaurarea unei noi tiranii care, din experiență, s-ar fi dovedit mai apăsătoare, mai ofensatoare decât cea a Medicilor. Acești poeți acționaseră ca niște unelte inconștiente, ca niște marionete pe care mâini invizibile le jucau pe sârmă. Și mureau strigând: „Trăiască libertatea!" Lucrul acesta era atât de trist și de grotesc, încât Machiavelli nici nu avea inima să râdă. Prevăzuse ce urma să se întâmple. Încercase să-și pună în gardă prietenii contra inițiatorilor scenariului pe care erau puși să-l joace, însă luciditatea sa rece nu convinsese aceste minți înflăcărate și inimi generoase.

Tot ce putea să facă era să se țină cât mai departe de conjurați. Din nefericire, și protecția pe care i-o acorda cardinalul Giulio trebuia să ia sfârșit. Nu pentru că Machiavelli nu o merita, fiind suspectat de rea-credință, sau pentru că Medicii ar fi vrut să se lipsească de ajutorul său. Erau vicisitudinile curții pontificale, care îi atrăgeau la Roma, unul după altul, pe membrii „familiei domnitoare", ca să-i așeze pe tronul pontifical. La 1 decembrie 1521, Leon X a fost, se crede, otrăvit; dar, mai probabil, a murit dintr-o răceală căpătată stând prea mult afară în balcon, după ce și-a părăsit camera prea încălzită. Moartea sa era cât pe-aci să provoace ruina multor bănci, pentru că el era la toate dator – cu aproape un milion de ducați –, și casieria pontificală era atât de golită, încât nu s-a găsit nici cu ce să i se cumpere un sicriu.

S-a crezut că-i va urma cardinalul Giulio, dar aceasta, mai abil, i-a zis că mai bine ar fi ca, între domniile a doi Medici, să dețină interimatul un personaj mai obscur. A favorizat, deci, alegerea cardinalului de Utrecht, care a luat tiara sub numele de Adrian VI. Era un flamand cu o fire cinstită, total diferit de prelații italieni, rafinați și ușuratici,

care îl înconjurau. Acest flamand, plin de bune intenții, și-a propus să reformeze Biserica, lucru lăudabil în sine, dar a făcut-o cu atâta stângăcie, încât a ajuns să se facă, pur și simplu, de râs. Niciodată statuia lui Pasquino* n-a fost atât de mâzgălită de epigrame satirice ca pe vremea lui; și, în ziua când a crezut că poate pune capăt acestor versuri, dând ordin ca nevinovata statuie să fie aruncată în Tibru, Roma s-a distrat grozav cu comicul unei astfel de situații. El nu vorbea italienește; latina o pronunța într-un fel aproape ininteligibil și se declara pe față ostil față de tot ce era artă și cultură profană – ceea ce numea el cultură păgână –, fără îndoială pentru că era, evident, insensibil la orice formă de frumusețe. Din ziua venirii sale, artiștii și poeții au părăsit Vaticanul, unde nu mai aveau ce face. Un val de tristețe grea s-a abătut asupra orașului, și bucuria nu a revenit decât doi ani mai târziu, când bunul Adrian și-a încredințat Creatorului sufletul. Bucuria mulțimii a fost atât de sinceră și atât de nerușinată, că s-a mers până acolo încât la ușa medicului care îl îngrijise – dar nu-l vindecase – au fost atârnate ghirlande de flori de către cetățenii care spuneau că din acest motiv, „patria îi este recunoscătoare".

Acest interludiu fiind încheiat, cardinalul Giulio s-a gândit că putea acum să concureze pentru tiară. Adrian VI îi nemulțumise pe toți cu eforturile sale de a scăpa Biserica de corupție, de simonie și de viciile inerente oricărei societăți omenești – prea omenești! – care o pustiiseră. Se lovise de coaliția tuturor interesaților, care îi zădărniciseră toate încercările. Pentru că se obișnuia ca tiara să treacă, alternativ, în mâinile unor familii romane care își arogau dreptul la exclusivitate, lui îi reproșaseră faptul că era străin; și de fapt, în urma lui, nici nu avea să mai existe vreun papă care să nu fie italian. Atașamentul său față de bunele moravuri era

* Personaj buf din comedia italiană.

considerat o prostie. Pentru că punea mai presus de artă și cultură puritatea primilor creștini, era privit drept barbar și filistin. Nu a avut parte decât de decepții și de nereușite; i-a obosit pe toți și, în special, pe Sfântul Colegiu, într-atâta încât după ce a murit, lumea s-a grăbit să reia tradiția întreruptă și a ales un papă care era, în același timp, și un gentilom, și un mecena, și un politician, și un mare senior italian. Candidatura cardinalului Wolsey a fost dată de o parte; nimeni nu mai vroia străini; Soderini era un intrigant; oricum, cel mai simpatic era cardinalul Giulio, care își așteptase cu răbdare clipa și susținuse candidatura flamandului, în speranța – care nu i-a fost înșelată – că într-o zi lumea se va bucura de revenirea unui Medici.

Giulio era un om de o mare distincție, fin, rasat, cu o ținută nobilă; în același timp energic și simplu, îi lipseau viciile predecesorilor săi: lubricitatea lui Alexandru VI, furia războinică a lui Iuliu II, risipa nebunească a lui Leon X. Oamenii socoteau că, o dată cu el, avea să pătrundă în Vatican o minte mai înțeleaptă și mai așezată. Felul cum gospodărise Florența, echilibrat și cu moderație, cu o inteligență tinzând spre lucruri practice, oferea chezășia înțelepciunii cu care avea să conducă și Biserica. Alegerea lui a fost cu atât mai bine primită, cu cât candidații Franței și Spaniei erau condamnați la un eșec total; dacă aceștia ar fi reușit, ar fi urmat alte dificultăți pentru toată Italia. Îi era lăudată influența fericită avută asupra lui Leon X, mai puțin diplomat decât el. Se aștepta, deci, de la pontificatul său o epocă de pace și de prosperitate, deoarece el părea să fie mai atașat treburilor bisericești decât fuseseră predecesorii săi.

În realitate, Clement VII nu avea mari calități de om de stat. Era cinstit, conștiincios, inteligent, dar îi lipsea cel de al șaselea simț, instinctul, care e privilegiul geniului. Mintea îl slujea bine și îl împiedica să comită greșeli, dar îl împiedica de la intervenția forțelor inconștiente, acelea care, în clipa

când rațiunea șovăie, inspiră hotărârile clare și profitabile. Fără îndoială că problemele care i se puneau erau prea grele pentru acest bun gospodar, căruia îi lipsea anvergura unui Iuliu II și chiar a unui Alexandru VI. În sfârșit, domnia lui Adrian VI complicase politica externă, urmașul lui Leon X fiind mai mult un om al Bisericii, decât unul de stat. Rău informat despre posibilitățile ascunse ale politicii italienești, strecurându-se cu stângăcie printre presiunile Spaniei, ale Franței și ale Imperiului, Adrian se lăsase copleșit de dificultăți. De la Leon X îi rămăsese o moștenire grea, pe care, la rândul său, i-a pasat-o lui Clement VII, aceasta fiind agravată și mai mult de erorile pe care, din cauza slăbiciunii, inerției și ignoranței, fusese obligat să le comită. Acest străin nu avea simțul înnăscut al politicii pe care italienii îl aveau. El uita că era, în același timp, și un suveran spiritual, și monarhul unui mare stat pe care avea obligația să-l apere împotriva dezordinilor interne și a poftelor statelor vecine. În apărarea sa, se spunea că a găsit tezaurul pontifical gol, armata nemulțumită și redusă ca număr pentru că era plătită prost, și că a fost, deci, în neputință să acționeze contra intriganților, care au profitat de moliciunea sa pentru a dezmembra statele pontificale. Principii și condotierii au pus din nou stăpânire pe vechile lor domenii de care îi despărțiseră politica lui Leon X și războaiele lui Iuliu II. La Perugia au reapărut Baglionii; la Ferrara, clanul Este; la Urbino, familia Rovere. Opera diplomatică și militară a lui Iuliu II se fărâmița. Frontierele Patrimoniului se îngustau. Fără îndoială că Adrian VI își spunea că „împărăția sa nu era pe acest pământ“, dar prea mulți erau ambițioșii care ronțăiau cu nerușinare averile Bisericii.

Clement VII se vedea chemat să dreagă greșelile lui Leon X, care nu se interesase de problemele militare și considerase că se prăpădesc banii dacă se fac cheltuieli pentru apărarea țării; la fel, și erorile lui Adrian VI, care o fi fost,

poate, un bun general al Ordinului, dar nu posedase calitățile unui monarh, deși dăduse dovadă de un simț politic destul de bun atunci când fusese ministrul și consilierul lui Carol V. Una este să-l sfătuiești pe un suveran, și cu totul altceva să-ți asumi răspunderea cerută, în orice clipă, de conducerea unui stat. Poate că, în ceea ce privea puterea spirituală, își luase prea în serios atribuțiunile pontificale și neglijase obligațiile mai simple și obișnuite ale puterii pământești.

Clement VII avea o însărcinare greu de îndeplinit; din păcate, nici el nu se situa la înălțimea misiunii sale. Fire nehotărâtă, mai avea, pe deasupra, și defectul de a da prea multă ascultare consilierilor săi. Giberti era un impulsiv, cinstit, cu totul devotat și de bună-credință cauzei franceze, pentru că socotea amestecul Franței în problemele italienești ca pe ceva în stare să constituie o contragreutate la ingerințele dezastruoase ale Spaniei și Imperiului. Partidul german era reprezentat prin Schomberg, arhiepiscop de Capua, care, cu rigiditatea sa nemțească, îi impunea papei și chiar îl intimida uneori. Problema influențelor se punea o dată mai mult și, cum lui Clement VII îi repugna să discearnă și să decidă singur, politica Vaticanului urma un drum destul de haotic, după cum Giberti sau Schomberg erau, în momentul acela, urechea papei.

Machiavelli a suportat consecințele acestei schimbări de pontificat. Și-a pierdut protectorul, care a plecat la Roma. Cum era suspect în ochii cardinalului de Cortona, Passerini, pe care Giulio, înainte de a părăsi orașul, îl numise guvernator al Florenței, el s-a retras iarăși din activitate și s-a înapoiat la căsuța lui. Passerini era în același timp și administratorul Florenței, și protectorul celor doi tineri Medici, care sperau să-i succeadă lui Giulio. Amândoi bastarzi: unul, fiul lui Giuliano și al unei fete din Pesaro, de la care moștenise frumusețea, avea abia șaisprezece ani; celălalt, aducând a mulatru, cu buzele groase, cu părul creț și cu tenul

închis la culoare, nu era nici el mai vârstnic. Era copilul lui Lorenzo și se spunea că maică-sa era o sclavă neagră.

Ideea de a lăsa Florența să fie guvernată de acești doi adolescenți era, categoric, detestată de florentinii dintr-o bucată, care acceptaseră de bunăvoie domnia Medicilor, atunci când aceștia erau bărbați inteligenți, învățați, pricepuți în afaceri și de vârstă matură. Clement VII n-a înțeles că va face să crească numărul celor nemulțumiți, impunându-le doi copii și pe un preceptor care îi conducea cu o mână de fier. Prin urmare, liberalismul a devenit încă și mai activ și nu s-a mărginit doar la niște conspiratori nepricepuți. Se observă cum cei mai buni cetățeni, cei mai rezonabili și cei mai devotați, trec în opoziție.

Ei au încercat să-l atragă și pe Machiavelli, dar acesta se adâncise în *Istoria Florenței* și era și prea sceptic, de altfel, ca să se mai angajeze în intrigi fără rost, care nu puteau decât să ducă la zăpăcirea totală a acestor prea onești conspiratori. Asta nu înseamnă că se dezinteresa de cauza libertății. Ba dimpotrivă. Dar înțelegea s-o servească la momentul potrivit, în mod util și spre binele societății. Nu al unui partid, al unei familii sau al unei clase. În ziua când Florența va avea nevoie de el, atunci își va închide cărțile, va lăsa deoparte masa de scris și va deveni „omul de acțiune“, așa cum, în adâncul inimii sale, a fost întotdeauna, *cetățeanul*, după moda celor vechi, devotat trup și suflet orașului său.

XVI
Inspector al fortificațiilor

Refuzul lui Machiavelli de a-i combate pe Medici într-o vreme când ei păreau destul de nepopulari are o mare importanță ca învățătură. Atitudinea aceasta, care îi atesta lealitatea și buna-credință, explică și semnificația și răsunetul ralierii sale. Într-o zi, spusese, cu obișnuita sa ironie, că îi place să fie acolo unde se câștigă, nu unde se pierde. Să nu-i luăm în serios această vorbă de duh, și să nu-i dăm nici sensul strict al unui egosim meschin, al unui atașament laș la cauza învingătorului, oricine ar fi fost el.

Machiavelli, am mai spus-o, din instinct sau din superstiție, nu iubea societatea celor învinși. El se ferea de ghinioniști, așa cum fugi de leproși și de ciumați; ghinionul este, probabil, o boală cronică și, mai știi, contagioasă. Gustul pentru învingători nu l-a dus, totuși, până la situația de a se nega pe sine și nici până la a comite ceva datorită căruia mândria și respectul de sine să aibă de suferit. Pe el nu-l interesează un om în măsura în care este un învingător sau un învins, ci în funcție de acțiunile care l-au purtat la victorie sau la înfrângere, de talentul dovedit, de ideile și de sentimentele care l-au inspirat. El n-ar ezita să se sacrifice chiar pentru o cauză pierdută, să se angajeze cu inima și cu sufletul în ea, nici n-ar ezita să lupte împotriva unui învingător, dacă temperamentul i-ar cere-o; pentru că temperamentul i se pare mai important decât convingerile.

Deci, nu pentru a fi de partea câștigătorului s-a raliat el Medicilor. Nu s-ar fi împăcat niciodată cu ei dacă n-ar fi gândit că guvernarea lor era, în acel moment, tot ceea ce Florența putea spera să aibă mai bun. Și ceea ce putea, de asemeni, să existe pentru Italia mai salutar. El spera să vadă răsărind din această familie bogată în însușiri politice, cu bărbați atât de bine antrenați, prin tradiție, prin ereditate și prin educație, la guvernare, un „Principe“, care să realizeze marea operă visată de el. În loc să se refugieze în nemulțumirea acră și plină de venin a unor *fuorusciti* și să-și rumege necazul într-o activitate prostească, mai bine să treacă de partea învingătorului, a cărui victorie era, la urma urmelor, una dreaptă, și care promitea să restabilească un guvern liberal a cărui autoritate să se exercite în folosul statului.

Ralierea sa era, prin urmare, un gest înțelept și de mare onestitate; oricum, mai onest decât jocul dublu al umaniștilor din „clubul“ Rucellai care, deși îl copleșeau pe papă și pe cardinal cu gesturi amicale, se pregăteau, totuși, să-i asasineze. O atitudine care îl obliga, de altfel, să-i servească fidel pe stăpânii pe care îi acceptase, atâta timp cât ei aveau s-o merite... Căci, slujindu-i pe Medici, slujea Florența; iar Florența însemna Italia.

Puțin îl interesează că Passerini nu e conducătorul pe care și l-ar fi dorit, și nici că cei doi mici Medici nu erau egalii celor vârstnici. Retragerea sa la țară mai are o adâncă semnificație. Se ține departe de politica de club. Nu ia atitudine împotriva Medicilor. Se mulțumește să se îndepărteze provizoriu de scena politică, unde îi displace să facă figurație și unde Passerini nu l-ar lăsa să joace un rol mai important. Medicii știu că pot conta pe el și știu ce trebuie să-i ceară. Scârbit de certurile dintre partide, el se păstrează pentru marea politică. Nu se amestecă în nici un fel cu agitatorii de stradă și cu politicienii de cartier. Își așteaptă momentul.

Când Florența va avea nevoie de el, va ști ea să-l găsească. Și, scriindu-și *Povestirile florentine*, atent, cu urechea ciulită, ascultă rumoarea îndepărtată a cancelariilor, ecoul artileriei și al escadroanelor străine care, o dată mai mult, se împrăștie peste această biată Italie, atât de frumoasă, atât de slabă și atât de sfâșiată. Că vrea sau nu vrea, în ciuda eforturilor pe care le depune ca să se țină departe de conflict, Italia rămâne câmpul de bătaie pe care se ciocnesc spaniolii cu francezii. Și Italia nici măcar nu mai e în cauză. Năvălitorii, desigur, o mai doresc încă, dar conflictul se poartă acum pe un plan superior, mai amplu, pe vechea antinomie dintre Franța și Germania, pe dușmănia tradițională dintre monarhie și imperiu. Și iată că și Franța, la rândul ei, manifestă ambiții imperiale; iată că urmașul lui Ludovic XII, Francisc I, își dispută cu succesorul lui Maximilian, Carol Quintul, coroana lui Carol cel Mare.

Italia nu are nici un amestec în acest confict, dar luptele au loc în Italia, pentru că regele Franței și împăratul caută să se lovească pe câmpiile venete și în Lombardia, și pentru că fatalitatea istorică a acestei țări a condamnat-o să suporte contraloviturile tuturor rivalităților europene. Aici, la granița lor italiană, sunt mai vulnerabile și Franța, și Imperiul; Italia asistă, deci, cum defilează pe pământul ei cavaleria mercenară germană, pedestrașii nemți, bombardele și arnăuții. Dar oricât de dezastruoasă este această situație, s-ar putea face, totuși, ceva pentru izgonirea definitivă a străinilor. Obosită să le mai pună acum la dispoziție acestor duelgii un teren de luptă, Italia părea să priceapă că numai unitatea ei îi putea permite să se apere contra invadatorului. Chiar cu prețul sacrificării unor interese sau prestigii, statele ei vor fi avantajate dacă se unesc și colaborează, într-o acțiune comună, pentru binele tuturor. Altă soluție nu mai există. Sau unificarea, sau moartea. A sosit clipa renunțării la susceptibilități, la preferințe, clipa înlăturării tuturor ranchiunelor vechi de secole, a uitării neînțelegerilor și a vendetelor din

trecut. Ura aceasta între vecin și vecin, certurile acestea locale, care au durat secole, trebuie să dispară, acum când vremurile s-au schimbat și ele. Celelalte state europene se unifică; prin urmare și Italia trebuie să procedeze la fel. Ele duc o politică națională, care le face mai rezistente, mai puternice; e și rândul Italiei, acum, să devină o națiune. La începuturile ei, și Franța era la fel de divizată; și, din punct de vedere al rasei, al limbii, al obiceiurilor, ea este probabil și mai eterogenă decât Italia; totuși, monarhia unor Valois a reușit s-o unifice. De ce să nu-și aibă și Italia un suveran al ei, care să realizeze și pentru ea acest lucru bun?

Până în prezent, Italia a încercat să se descurce, fie aliindu-se cu străinii, fie cheltuind bani. Soluții provizorii, nefirești și, pe deasupra, neonorabile. Și nici avantajoase. Așa cum îi scria, într-o zi, Machiavelli lui Guicciardini: „Nu cred că e de ajuns să ne cumpărăm libertatea pe banii noștri; dacă procedeul acesta ar fi bun, aș spune: să rămânem la el și să nu ne gândim la altceva; dar la ce poate să ne fie de folos asta? Sau sunt eu orb de tot, sau ăștia ne iau mai întâi toți banii, apoi și viața, încât, chiar atunci când nu ajungem să ne apărăm, ne rămâne cel puțin satisfacția să nu-i lăsăm dușmanului decât un pământ ruinat și distrus." Numai un efort al tuturor ar putea salva această țară. O avea Italia destulă înțelepciune ca să facă acest efort?

Ar trebui ca papa să ia inițiativa unei unificări. Machiavelli sperase odată că ea va fi opera lui Cesare Borgia, apoi Cesare Borgia s-a prăbușit în neant. Iuliu II a dorit să realizeze această operă salutară, dar urcase prea bătrân pe tron și nu și-a mai văzut proiectul înfăptuit. O fi el, Clement VII, în stare să îndeplinească această obligație măreață a „Principelui"?

S-ar putea aștepta la multe de la el, dacă n-ar fi atât de nehotărât, dacă s-ar lăsa mai puțin influențat de sugestiile consilierilor. De ce nu-l ascultă nimeni pe Giberti? S-ar da

chiar și de partea Franței, ceea ce, măcar în mod provizoriu, pentru Italia pare să fie lucrul cel mai avantajos. Partizan hotărât al alianței cu Franța, până în ziua când Italia va fi destul de tare ca să se descurce singură, Machiavelli privește cu simpatie influența lui Giberti, tot așa cum, la Florența, sprijinea politica francofilă a lui Soderini. Din păcate, alături de Giberti se mai afla și neamțul de Schomberg, propagandist înflăcărat al cauzei imperiale, care ar fi vrut să arunce Vaticanul în brațele lui Carol Quintul. Clement VII nu știe de cine să asculte mai întâi, sau să asculte mai bine de amândoi, alternativ, și oscilează între părerile lor contrarii. De ce nu-l consultă pe Machiavelli, singurul om din Italia care, pentru binele și pentru onoarea Italiei, l-ar îndruma cu folos?

Lui Machiavelli i se oferă un prilej de a se apropia de papă; tocmai a terminat primul volum al *Istoriei Florenței* și, deoarece îi este dedicat lui Clement VII, este normal să-i prezinte îndată manuscrisul. Textul dedicației este subtil, inteligent, lipsit de lingușeli. Și totuși, Machiavelli strecoară și acolo o frază aparent insignifiantă, destinată să-l atenționeze pe Clement VII asupra rolului pe care speră el să-l vadă jucând: „Citind această carte, după ce va fi asistat la slăbirea Imperiului Roman de Apus, Sanctitatea Voastră va vedea prin câte nenorociri a trecut Italia și sub câți principi a suferit ea, de-a lungul veacurilor, schimbări de guvern; va vedea cum Suveranul Pontif, venețienii, legatul Neapolelui și ducatul Milano au deținut, cei dintâi, o poziție de prim rang și putere în această țară; va vedea cum patria noastră, prin însăși disensiunile ei, eliberată de sub jugul împăratului, a rămas, totuși, divizată, dar numai până în clipa când a început să fie condusă de o mână a Casei voastre." Aceasta înseamnă că ceea ce Medicii din trecut au realizat în fruntariile patriei, adică în Florența, poate și trebuie să fie realizat azi de către urmașul lor pe un alt plan, mult mai vast, al unei patrii mai mari, Italia.

Clement VII l-a primit cu amabilitate pe istoriograful din Florența. Aprecia maniera ușoară, delicată și onestă cu care, fără lingușeli, pusese Machiavelli în lumină activitatea primilor Medici, stilul său direct și limpede, privirea de vultur cu care scruta secolele, subtilitatea politică, simțul realist al istoriei, minunata luciditate cu care explica cele mai încurcate perioade. Prietenia pe care i-a arătat-o în cursul întrevederii l-a încurajat pe Machiavelli să vorbească și despre probleme urgente, să-i propună și cele două idei de la care aștepta salvarea patriei: unificarea Italiei și alcătuirea unei armate naționale.

Eșecul miliției florentine în fața trupelor spaniole nu condamna principiul în sine. O armată nu o faci într-o zi. Miliția nu avusese timp să capete nici coeziunea și nici hotărârea atât de necesare în luptă. Era condusă prost de către un general bătrân, tipicar, slab și nehotărât. În fața formidabilului *tercio** spaniol, ea alinia niște recruți abia veniți de la țară, care nici nu avuseseră măcar timp să se disciplineze și să se deprindă cu materialul de luptă pentru a ține piept admirabilei infanterii iberice. Apoi, am mai spus-o, a existat și sabotajul, acea voință ascunsă de a împiedica victoria, care paraliza aprovizionarea cu alimente, cu muniție și cu întăriri, care îi îndemna pe cărăuși să arunce în drum praful de pușcă și ghiulelele, subminând în felul acesta moralul ostașilor. Pentru că o victorie ar fi însemnat triumful lui Soderini, și acest lucru dușmanii săi politici nu-l puteau accepta. Războiul fusese, deci, sabotat, de teamă ca victoria să nu consolideze autoritatea unui partid; și mulți încă așteptau ca înfrângerea să provoace dezordine, pentru ca guvernul să fie răsturnat.

Zadarnic vrei să înzestrezi cu o armată națională un popor în care nu există un sentiment național. Florentinii se

---

* Regiment de infanterie (în lb. italiană în original).

dovediseră în aceste împrejurări așa cum fuseseră întotdeauna, în decursul istoriei, ocupați doar cu disputele lor interne, până într-atât încât să subordoneze interesul general interesului unui partid – sau interesului personal; preferau să accepte ajutorul unei armate străine ca să dea jos un guvern ce nu le era pe plac; rebeli în fața unui guvern național și extraordinar de docili față de injoncțiunile unei puteri străine, căreia îi subordonau destinele patriei, geloși, supărăcioși, partizani, incapabili să se ridice deasupra unor considerații de clan, de familie, de facțiune. Cum să fie armata aceasta victorioasă, când i se pregătea înfrângerea chiar la Florența?

Ceea ce se petrecuse la Florența trebuia să servească de exemplu; pentru salvarea Italiei, era important să fie creată, în același timp, și o armată națională, și un sentiment național. Fără armată, sentimentul rămâne doar o himeră simpatică și inutilă. Fără sentiment, o armată nu este altceva decât un trup uriaș, inert, pe care niște rebeli vor încerca să-l manevreze spre folosul lor. Reluând, pentru a doua oară, mustrările lui Petrarca adresate lui Cola di Rienzi, Machiavelli se străduiește să trezească în papă entuziasmul care îl stăpânește pe el, să reînvie în acest Medici, nerăbdător să-și imite strămoșii iluștri, ambiția de a deveni „eliberatorul Italiei“.

El nu se descurajează. După nereușita atâtor „principi“, se întoarce către suveranul care i se pare cel mai demn să îndeplinească această misiune sfântă. Câți italieni au acest sentiment național? Atât de puțini, încât Machiavelli, în căutarea unui „bărbat“, își va pune în curând speranțele în Morone, această ființă ciudată, complexă, de nepătruns, care poate fi un patriot genial sau, pur și simplu, un aventurier dibaci. El este atât de nerăbdător să vadă realizat acest vis al unei Italii libere și unite, că ațâță într-unul ambiția, într-altul devotamentul și într-un al treilea spiritul de aventură. De ce nu poate chiar el să se suie pe cal, să înflăcăreze mulțimile, să ducă regimentele la luptă? Fatalitatea vieții lui o constituie

contrastul dintre amploarea visurilor sale și mediocritatea posibilităților materiale de care dispune. El nu este un condotier, nu aparține Bisericii, nu este de origine princiară. Calitățile unui conducător de mulțimi, acelea care ar putea ține locul avantajelor originii, îi lipsesc. Prea slab ca să poarte armura, nu are alt blazon decât inteligența. Și poate că, în fond, este prea sceptic, prea pesimist, prea rațional, ca să fie vreodată un om de acțiune. Poate fi un excelent „locotenent", dar niciodată un șef.

În schimb, e elocvent. Vorbirea sa plăcută, convingătoare, dă ideilor un minunat relief. Entuziasmul său e atât de înflăcărat, încât din el ia naștere o mare putere de comunicare. Jonglează cu ideile, cu imaginile și, în felul acesta, stăpânește sufletul ascultătorilor, când face să sclipească în fața ochilor lor scânteile unui proiect în stare să-l ducă la nemurire pe acela care îi va da viață. Există, în sfârșit, ceva contagios în această pasiune, pe care știe că o poate trezi și în alții. Când e vorba de măreție, nici un Medici n-ar putea rămâne indiferent.

Și iată că papa lasă impresia că e cucerit de aceste idei. Clement VII îl ascultă cu atenție, îl aprobă. Fără îndoială, momentul e favorabil pentru unificarea Italiei; războiul sângeros pe care îl duc între ele Franța și Spania slăbește aceste două puternice adversare. Bătălia de la Pavia, pe care Franța a pierdut-o, a fost teribil de sângeroasă. Dacă vor continua să se bată cu tot atâta sălbăticie, Francezul și Spaniolul vor fi curând istoviți și vor putea fi dați, fără nici o greutate, afară din Italia.

Exultând, Machiavelli pleacă de la Vatican însărcinat cu o misiune oficială. L-a câștigat pe papă pentru ideile sale. Clement VII, favorabil creării unei armate naționale, îi încredințează lui Machiavelli sarcina de a o recruta. Să meargă în Romagna, acolo unde bărbații au cele mai multe calități de luptători, și să-și recruteze regimentele de care are

nevoie. Papa îi dă o scrisoare către Guicciardini, care conduce, ca să-l ajute la îndeplinirea misiunii; iar Guicciardini, flegmaticul, scepticul și ironicul Guicciardini, care nu-și face prea multe iluzii, dar e interesat și el de acest proiect, fără să se arate prea entuziasmat, se dovedește, totuși, atras și încântat.

Machiavelli cunoștea bine Romagna. O străbătuse de mai multe ori. Îl întovărășise acolo pe Cesare Borgia, știa bine calitățile de luptători ale oamenilor, dar nu ignora nici înverșunarea cu care micii potentați se certau și-și disputau târgușoarele. Cu toate că Cesare Borgia o smulsese din mâinile acestor principi, cu toate că Iuliu II o luase și el din mâinile ducelui de Valentinois, Romagna nu fusese niciodată unificată. Aici, mai mult decât oriunde, spiritul exclusivist și acel *puntiglio** care agrava și mai mult caracterul bătăios al locuitorilor ei, își păstrau intacte ambițiile. Borgia, cu autoritatea sa, dar mai ales cu represaliile sălbatice ale reprezentantului său Ramiro dell'Orco, o mai potolise; datorită prestigiului personal, cucerise inima acestui pământ care cu greu îți acorda încrederea și adeziunea. După moartea lui, Romagna se întorsese la războaiele sale civile; după aceea, o domesticise Iuliu II, și părea că se supune dar, sub domnia lui Leon X, care nu poseda mijloacele militare ca s-o reducă la tăcere, iar s-a răzvrătit... Azi, această sursă de ostași excelenți clocotea de neînțelegeri; principii săi țineau unii cu Imperiul, alții cu Franța.

În asemenea condiții, părea imposibil să le inspiri romagnolilor un sentiment național. În sfârșit, și din punct de vedere material era greu să faci recrutări într-o lume unde racoleurii străinii luaseră deja caimacul. Machiavelli s-a izbit, deci, de aceste obstacole, unul material, lipsa de soldați disponibili, și altul moral: nici unul dintre micii suverani

* Îndărătnicie (în lb. italiană în original).

romagnoli *nu gândea italienește.* De altfel, consilierii papei arătau mai puțin interes pentru asemenea lucru decât Sanctitatea Sa. Mai ales Schomberg, care reprezenta la Vatican partidul împăratului, susținea că e periculos să înarmezi Romagna, mereu animată de gânduri rebele și dezordini. Acolo Biserica era prea puțin respectată, spunea el, iar autoritățile locale nu vedeau cu ochi buni propunerea papei ca ei să-și asume cheltuielile cu încorporarea și înarmarea recruților. Dacă papa vrea soldați, replicau romagnolii, să plătească; francezii și spaniolii nu fac atâtea fasoane.

Așa că, încă de cum a ajuns la Faenza, Machiavelli s-a lovit de reaua-voință a seniorilor cu care era însărcinat să trateze. Aceștia aveau deja preferințele lor: unii pentru Francisc I al Franței, alții pentru Carol Quintul al Spaniei. Bineînțeles, preferințe care mergeau către cine plătea mai bine. Speranța de a trezi aici un sentiment patriotic părea ceva absolut irealizabil. Machiavelli l-a avertizat pe papă că pe romagnoli n-o să-i poată avea decât plătindu-le o soldă mai mare decât cea oferită de concurenții săi. La urma urmelor, problema banilor nu era ceva greu de rezolvat; și, dacă se putea, atunci și cealaltă, a sentimentului, putea fi rezolvată în același timp. Atașamentul romagnolilor față de cauza franceză sau spaniolă, în ziua când Biserica ar fi devenit cel mai bun plătitor, s-ar fi transformat într-un atașament față de Biserică. Tezaurul pontifical era destul de bogat, chiar cu toate deturnările lui Leon X; înțeleptul și prevăzătorul Adrian VI făcuse economii, care ar fi fost bine să fie virate în contul bugetului pentru armată.

Machiavelli aștepta cu nerăbdare răspunsul lui Clement VII ca să angajeze noi discuții; dar răspunsul nu a mai venit niciodată. Neliniștit, i-a întrebat pe Schomberg, pe Salviati și pe Guicciardini. Aceștia i-au răspuns evaziv, dovedind o evidentă lipsă de chef să se angajeze în asemenea treabă. Din scrisorile lor se putea deduce că papa își schimbase părerea,

că problema unei armate naționale încetase să-l mai intereseze, și că obligația de a-și dezlega băierile pungii pentru înarmare îl îndepărtase definitiv de la un asemenea proiect utopic.

Machiavelli nu avea de ce să mai rămână în Romagna, dacă papa revocase, în mod tacit, misiunea pe care i-o dăduse; schimbător cum era de obicei, papa se dezinteresa acum de toate eforturile istoriografului. Prin urmare, Machiavelli a părăsit Romagna și s-a întors la Florența; la dispoziția Sanctității Sale, zicea el, în cazul când ea va reflecta din nou la o armată națională.

Clement VII nu s-a mai gândit niciodată la așa ceva; iar Machiavelli, întors acasă, a găsit destule probleme gospodărești care să-l abată, o bucată de timp, de la preocupările sale militare. Fiul său, Lodovico, se lansase în afaceri și plecase la Adrianopol. Întreprinderea lui nu mergea prea rău, dar firea sa iritabilă și certăreață îl antrena mereu în procese fără sfârșit. Avea unul, mai ales, cu un preot, și-l anunța pe taică-său că, dacă nu vine să-i rezolve el treaba așa cum vrea, îl omoară pe preot. Așa că Machiavelli s-a pornit să împace lucrurile și abia a terminat, când Senioria, spre marea lui bucurie, i-a încredințat o nouă misiune. Era ceva de minimă importanță, dar pentru fostul secretar asta constituia un prilej să mai vadă țări noi, alți oameni, și să discute probleme politice cu străinii. O misiune cu caracter comercial, ca acelea avute la Genova și la Lucca, fără mare importanță politică; totuși, urma să aibă plăcerea să-l întâlnească pe doge și să ia cuvântul în fața consiliului Serenissimei. Va vorbi, în sfârșit, în numele foarte bogatei și foarte puternicei „Bresle a Lânarilor“, cea mai importantă corporație florentină, care aproape constituia un stat în stat.

Despre ce era vorba? Despre o brigantină florentină, în drum de la Ragusa la Ancona, pe care un vas venețian, având-l la bord pe ambasadorul sultanului, o inspectase în

că problema unei armate naționale încetase să-l mai intereseze, și că obligația de a-și dezlega băierile pungii pentru înarmare îl îndepărtase definitiv de la un asemenea proiect utopic.

Machiavelli nu avea de ce să mai rămână în Romagna, dacă papa revocase, în mod tacit, misiunea pe care i-o dăduse; schimbător cum era de obicei, papa se dezinteresa acum de toate eforturile istoriografului. Prin urmare, Machiavelli a părăsit Romagna și s-a întors la Florența; la dispoziția Sanctității Sale, zicea el, în cazul când ea va reflecta din nou la o armată națională.

Clement VII nu s-a mai gândit niciodată la așa ceva; iar Machiavelli, întors acasă, a găsit destule probleme gospodărești care să-l abată, o bucată de timp, de la preocupările sale militare. Fiul său, Lodovico, se lansase în afaceri și plecase la Adrianopol. Întreprinderea lui nu mergea prea rău, dar firea sa iritabilă și certăreață îl antrena mereu în procese fără sfârșit. Avea unul, mai ales, cu un preot, și-l anunța pe taică-său că, dacă nu vine să-i rezolve el treaba așa cum vrea, îl omoară pe preot. Așa că Machiavelli s-a pornit să împace lucrurile și abia a terminat, când Senioria, spre marea lui bucurie, i-a încredințat o nouă misiune. Era ceva de minimă importanță, dar pentru fostul secretar asta constituia un prilej să mai vadă țări noi, alți oameni, și să discute probleme politice cu străinii. O misiune cu caracter comercial, ca acelea avute la Genova și la Lucca, fără mare importanță politică; totuși, urma să aibă plăcerea să-l întâlnească pe doge și să ia cuvântul în fața consiliului Serenissimei. Va vorbi, în sfârșit, în numele foarte bogatei și foarte puternicei „Bresle a Lânarilor", cea mai importantă corporație florentină, care aproape constituia un stat în stat.

Despre ce era vorba? Despre o brigantină florentină, în drum de la Ragusa la Ancona, pe care un vas venețian, având-l la bord pe ambasadorul sultanului, o inspectase în

portul Lesina. Comandantul venețian arestase trei tineri care se înapoiau din Orient, după ce făcuseră acolo avere, și nu-i punea în libertate decât dacă îi vărsau o mie cinci sute de ducați de aur. Acum el trebuia să ceară restituirea acestei sume la care fuseseră obligați tinerii – o spărtură serioasă în punga lor — lucru care prejudicia și prestigiul Florenței.

Ne interesează prea puțin cum a decurs acest proces lipsit de importanță. Machiavelli, însă, a profitat de deplasarea la Veneția pentru ca s-o viziteze pe „Regina Adriaticii", să discute cu oamenii de stat, să se informeze în privința construirii corăbiilor. La Florența se zvonea că ar fi cumpărat un bilet de loterie și ar fi câștigat trei mii de ducați. Vorbe, desigur, pentru că s-a întors tot atât de sărac precum a plecat. Tot scorneală era și vestea răspândită de Nerli cum că, în lipsa lui, inspectorii însărcinați cu verificarea numirii de candidați la funcții municipale lăsaseră să treacă, fără să clipească, și candidatura lui Machiavelli, propusă de un amic al său. Se părea că niște femei influente interveniseră pentru el.

Probabil o fi fost vorba de vreo admiratoare care îl cunoștea pe Machiavelli numai ca autor comic, și care se delecta cu *Clizia* și cu *Mandragora*, fără să știe că el mai scrisese și *Principele* și *Studiu asupra lui Titus Livius*. Renumele lui Machiavelli se sprijinea mai mult pe astfel de opere decât pe lucrările cu caracter istoric și politic. O societate atât de zgomotoasă, frivolă și neserioasă lăsa talentele rare și prețioase să-i scape nefolosite, și se mulțumea să-i ceară mereu o altă *Clizie* și o altă *Mandragoră*.

Adevărată sau falsă, vestea că iar se număra printre eligibilii la demnități publice i-a mai consolat un pic sufletul necăjit. Indiferența papei îi rănise profund speranțele, iar evenimentele nu erau de natură să-l reconforteze pe acest patriot. Întărâtați de victoriile obținute asupra Franței, Imperialii vorbeau acum despre o invazie a întregii Italii. Morone, în care își pusese atâtea speranțe, fusese luat prizonier de

conetabilul de Bourbon, acel mare senior francez trecut în slujba Imperialilor și nu se știa ce putea să se întâmple cu el. Să nu-ți mai rămână altceva decât să contezi pe un Morone! Trebuia, oare, ca Italia să fie atât de lipsită de bărbați generoși și energici, încât să-l privești ca pe un posibil eliberator pe acest personaj misterios, care poate că trăda cauza națională sau care, cu o îndrăzneală de ultim moment, făcea un joc dublu, ca să-i reușească mai bine încercarea de a-și elibera țara?

Datorită inteligenței, culturii, priceperii și talentului, Morone începuse prin a fi secretarul lui Ludovic Maurul, și administrația ducatului Milano trecuse, practic, pe de-a-ntregul în mâna sa. La căderea Maurului, el a intrat în serviciul francezilor, chipurile să-i ajute pe milanezi, dar numai până în ziua când s-a trezit consilier al fiului lui Ludovic, Maximilian. O nouă schimbare de macaz l-a adus alături de tânărul Sforza, Francesco, atunci când fratele mai mare al acestuia a fost exilat în Franța; ca să obțină pentru șeful său investitura la ducat, a purtat tratative cu Imperialii. În interesul familiei Sforza? În interesul orașului Milano? Era greu de stabilit acum în serviciul cui se afla cu adevărat Morone. Fără îndoială, în serviciul propriilor sale ambiții, al spiritului său nepotolit și ingenios de intrigant.

De nepătruns pentru cine încearcă să-l definească, Morone pare să fie omul împăratului, dar, în realitate, el conspiră cu Franța și va lua inițiativa unui proiect, în mare destul de apropiat de cel al lui Machiavelli: înființarea unei ligi italiene, sub protecția regelui Franței. În afară de asta, își mai ațintise ochii și asupra ducelui de Pescara, pe care ținea să-l facă eliberatorul Italiei.

Machiavelli n-ar fi comis asemenea greșeală. Pescara era un ambițios, și nu urmărea decât interesul său personal. Oferindu-i, în ziua când Italia ar fi devenit liberă, conducerea ligii și coroana regală, Morone nu făcea decât să-i ațâțe

portul Lesina. Comandantul venețian arestase trei tineri care se înapoiau din Orient, după ce făcuseră acolo avere, și nu-i punea în libertate decât dacă îi vărsau o mie cinci sute de ducați de aur. Acum el trebuia să ceară restituirea acestei sume la care fuseseră obligați tinerii – o spărtură serioasă în punga lor — lucru care prejudicia și prestigiul Florenței.

Ne interesează prea puțin cum a decurs acest proces lipsit de importanță. Machiavelli, însă, a profitat de deplasarea la Veneția pentru ca s-o viziteze pe „Regina Adriaticii", să discute cu oamenii de stat, să se informeze în privința construirii corăbiilor. La Florența se zvonea că ar fi cumpărat un bilet de loterie și ar fi câștigat trei mii de ducați. Vorbe, desigur, pentru că s-a întors tot atât de sărac precum a plecat. Tot scorneală era și vestea răspândită de Nerli cum că, în lipsa lui, inspectorii însărcinați cu verificarea numirii de candidați la funcții municipale lăsaseră să treacă, fără să clipească, și candidatura lui Machiavelli, propusă de un amic al său. Se părea că niște femei influente interveniseră pentru el.

Probabil o fi fost vorba de vreo admiratoare care îl cunoștea pe Machiavelli numai ca autor comic, și care se delecta cu *Clizia* și cu *Mandragora*, fără să știe că el mai scrisese și *Principele* și *Studiu asupra lui Titus Livius*. Renumele lui Machiavelli se sprijinea mai mult pe astfel de opere decât pe lucrările cu caracter istoric și politic. O societate atât de zgomotoasă, frivolă și neserioasă lăsa talentele rare și prețioase să-i scape nefolosite, și se mulțumea să-i ceară mereu o altă *Clizie* și o altă *Mandragoră*.

Adevărată sau falsă, vestea că iar se număra printre eligibilii la demnități publice i-a mai consolat un pic sufletul necăjit. Indiferența papei îi rănise profund speranțele, iar evenimentele nu erau de natură să-l reconforteze pe acest patriot. Întărâtați de victoriile obținute asupra Franței, Imperialii vorbeau acum despre o invazie a întregii Italii. Morone, în care își pusese atâtea speranțe, fusese luat prizonier de

conetabilul de Bourbon, acel mare senior francez trecut în slujba Imperialilor și nu se știa ce putea să se întâmple cu el. Să nu-ți mai rămână altceva decât să contezi pe un Morone! Trebuia, oare, ca Italia să fie atât de lipsită de bărbați generoși și energici, încât să-l privești ca pe un posibil eliberator pe acest personaj misterios, care poate că trăda cauza națională sau care, cu o îndrăzneală de ultim moment, făcea un joc dublu, ca să-i reușească mai bine încercarea de a-și elibera țara?

Datorită inteligenței, culturii, priceperii și talentului, Morone începuse prin a fi secretarul lui Ludovic Maurul, și administrația ducatului Milano trecuse, practic, pe de-a-ntregul în mâna sa. La căderea Maurului, el a intrat în serviciul francezilor, chipurile să-i ajute pe milanezi, dar numai până în ziua când s-a trezit consilier al fiului lui Ludovic, Maximilian. O nouă schimbare de macaz l-a adus alături de tânărul Sforza, Francesco, atunci când fratele mai mare al acestuia a fost exilat în Franța; ca să obțină pentru șeful său investitura la ducat, a purtat tratative cu Imperialii. În interesul familiei Sforza? În interesul orașului Milano? Era greu de stabilit acum în serviciul cui se afla cu adevărat Morone. Fără îndoială, în serviciul propriilor sale ambiții, al spiritului său nepotolit și ingenios de intrigant.

De nepătruns pentru cine încearcă să-l definească, Morone pare să fie omul împăratului, dar, în realitate, el conspiră cu Franța și va lua inițiativa unui proiect, în mare destul de apropiat de cel al lui Machiavelli: înființarea unei ligi italiene, sub protecția regelui Franței. În afară de asta, își mai ațintise ochii și asupra ducelui de Pescara, pe care ținea să-l facă eliberatorul Italiei.

Machiavelli n-ar fi comis asemenea greșeală. Pescara era un ambițios, și nu urmărea decât interesul său personal. Oferindu-i, în ziua când Italia ar fi devenit liberă, conducerea ligii și coroana regală, Morone nu făcea decât să-i ațâțe

lăcomia; în realitate, el nu acţiona pentru binele patriei. Atunci, se punea întrebarea dacă Morone nu urmărea decât să saboteze un proiect care deja era în aer, făcându-l de-a dreptul irealizabil, în loc să ia parte la îndeplinirea lui. Numai dacă, și de data aceasta, el nu continua același joc dublu, fiecare suveran pe care părea că-l avantajează nefiind în mâinile sale pricepute decât o marionetă.

Nu e o personalitate mediocră acest Morone. Demn de interesul lui Machiavelli, care a crezut în el un timp. Acest mic slujbaş, care aspira să devină arbitrul destinelor italienești, a țesut o pânză extraordinar de deasă, în care i-a prins pe toţi: pe papă, pe suveranii italieni, Franţa, Imperiul, fără ca nimeni să poată spune la vremea aceea – și nici azi nu suntem mai bine informaţi – dacă Morone era un trădător sau un politician genial.

Talentul său de a ieși din situațiile cele mai încurcate i-a fost de mare folos în ziua când conetabilului de Bourbon, având-l în mână, i-a redat, pe bani bineînțeles, libertatea; ca o garanţie a plății acestei răscumpărări – considerabilă, de altfel, și echivalând cu o sumă regească, pentru că Morone era bogat –, i-a lăsat ostateci pe doi dintre fiii săi. Se credea că Imperialii ar fi fost fericiţi să scape de acest agent, care lucra pentru francezi, și că aveau să-l execute. Din contră, însă; nu numai că Bourbon nu l-a dat pe mâna călăului, dar l-a luat și pe lângă el în calitate de secretar. Și, în preziua cuceririi Romei, chiar în momentul când îl informa pe generalul imperial despre slăbiciunile orașului și-i indica punctele sale vulnerabile, el intra în legătură cu papa și-i propunea acestuia să i-l predea pe conetabil.

Nu a existat în tot acest secol un individ atât de bizar și atât de surprinzător ca el. Morone nu este un agent secret obișnuit, nici un simplu aventurier. Posedă, probabil, un geniu fără egal al intrigii, deoarece suveranii italieni îi acordă o încredere pe care lui Machiavelli i-o refuză, și-i încredințează

atât de nobila misiune de a elibera Italia. În unele privințe se aseamănă chiar cu Machiavelli, dar reprezintă, mai curând, umbra acestuia, partea întunecată a politicianului care, pe de altă parte, se dovedea a fi un mare patriot și un om cinstit.

Probabil că Morone nu este nici una nici alta; plin de „machiavelism", s-ar spune că se silește să prezinte o versiune grosolană, deformată, decăzută și caricaturală a imaginii ideale a Principelui. Există ceva de valet de comedie în acest Figaro al politicii internaționale. Dacă era de bună credință, mijloacele alese de el pentru a-și atinge scopul păreau inutil de întortocheate și, în plus, prea puțin practice. În toate a acționat ca un om care vroia să dea greș în cauza pe care pretindea că o servește, și nu ca un patriot cinstit și convins. Numai dacă nu cumva, prins singur în plasa intrigilor sale prea complicate, prizonier al propriilor sale urzeli, și victimă, până la urmă, a propriei sale șiretenii, Morone n-o fi fost decât un intrigant de duzină, prea ambițios, prea încrezător în prefăcătoria și în duplicitatea sa.

Biată Italie! Neștiind cui să-și încredințeze soarta, ea i se abandona unui Pescara și unui Morone, în vreme ce armatele imperiale, tot mai numeroase, tot mai puternice, strângeau cercul. De prin trecătorile Alpilor, coborau regimentele elvețiene, nesfârșite, destinate să întărească trupele lui Leyva, lui Bourbon. Franța nu mai constituia un scut bun. Regele ei, prizonier în Spania, dezamăgise speranțele partizanilor săi, care îl salutaseră ca pe un prieten al libertății italiene.

Machiavelli rămâne, totuși, partizanul alianței cu Franța, socotind că Italia avea să se teamă mai puțin de francezi decât de Imperiali. Nu sunt la fel de „barbari" și cu ei te poți înțelege. Din contră, oamenii lui Leyva și ai lui Bourbon sunt niște adevărați sălbatici, care ar trece țara prin foc și sabie. Dacă aceste vremi nenorocite au făcut din Italia o țară incapabilă să se salveze singură, atunci să accepte, cel puțin, ajutorul unui străin mai civilizat.

„Vremurile actuale cer hotărâri îndrăznețe, neobișnuite, curioase...“ Acesta e și motivul pentru care lumea a crezut în Morone și în Pescara. Și Machiavelli are un candidat: fiul prietenei sale Caterina Sforza, faimosul Giovanni de Medici, care a devenit un condotier celebru, egalul lui Piccinino, al lui Gattamelata și al lui Colleone. El aparține noii generații de mercenari, și toți îl recunosc drept cel mai strălucit. Este Giovanni delle Bande Nere, numit astfel pentru culoarea uniformelor oamenilor săi. Un mare războinic și, poate, dacă era bine îndrumat, un mare om de stat într-o zi. „Toți îl privesc“, îi scrie Machiavelli lui Guicciardini, „pe Giovanni ca pe un luptător plin de curaj, activ, cu vederi largi, care știe mai bine decât oricare altul să ia o hotărâre generoasă. Cred că nu este comandant pe care soldații să-l urmeze mai bucuros, de care spaniolii să se teamă mai rău și pe care să-l respecte, în același timp, mai mult.

Are să facă el, Giovanni, ceea ce nu a putut face Cesare Borgia? Da, dacă i se oferă posibilitatea. El nu are decât o mică armată, remarcabilă însă prin energia ei, prin coeziune, prin curaj și disciplină. Giovanni este cel mai mare căpitan al timpului său, să fie pus în fruntea armatei naționale, și o să-i vedem bătuți pe Imperiali. Se așteaptă ca acest proiect să-l intereseze pe papă; este vorba aici de un Medici. Toată gloria lui Giovanni va aparține întregii familii.

Dar Clement VII nu e de aceeași părere; Giovanni delle Bande Nere nu face parte din ramura primilor născuți. Indiscutabil, are mari talente, dar e în afara casei domnitoare. El a devenit pentru Florența aproape un străin, și, oricum, cariera și-a făcut-o în afara „marilor Medici“. Dacă ar fi rămas în anturajul viitorului Leon X, al viitorului Clement VII, dacă s-ar fi mulțumit, în sfârșit, să fie un „bun“ Medici, docil, modest și respectuos față de cei mai în vârstă, ar fi fost ajutat să se ridice. În plus, ca să-l sprijini pe Giovanni delle Bande Nere înseamnă să te pui contra Imperialilor. Biserica

nu voia să se compromită. Nu i se va da nici un ban acestui comandant, și nici investitura Sfântului Scaun. Totuși, dacă i-a refuzat propunerea, ca să-și arate bunăvoința față de Machiavelli, Clement VII a consimțit să-i încredințeze supravegherea și reconstruirea fortificațiilor Florenței. Capitolele din *Arta Războiului* referitoare la fortificații, îl interesaseră pe papă, care se simțea neliniștit văzând înaintarea Imperialilor. El nu vroia să ia o atitudine ostilă împotriva lor dar, dacă atacau Roma sau Florența, trebuia ca aceste orașe să fie în măsură să se apere. Clement VII socotea că, rămânând în defensivă, avea să evite angajarea sa într-un război. Să reziști înseamnă să câștigi timp, înseamnă să dai timp regelui Franței să sară în ajutorul Italiei. Așa că, în eventualitatea unor atacuri, orașele trebuiau să-și întărească fortificațiile și, dacă cele vechi nu puteau face față artileriei, atunci să se construiască și altele noi.

În ceea ce privea Florența, proiectul lui Clement VII conținea și ceva nou: dublarea întăriturilor vechi dinspre San Miniato. În discuțiile sale cu Suveranul Pontif, Machiavelli criticase acest plan. Clement VII nu mai reținea topografia Florenței și a împrejurimilor: să închizi colina San Miniato cu un zid de fortificații ar fi dus la cheltuieli considerabile, pe care Senioria, mereu econoamă, ar fi refuzat să le onoreze. În plus, o suprafață prea întinsă e mai vulnerabilă și cere apărători mai mulți. Să se păstreze, mai bine, doar ce făcuseră înaintașii, atunci când plănuiseră zidurile orașului; să se consolideze porțiunile mai slabe și să se instaleze, din loc în loc, bastioane prevăzute cu tunuri: Machiavelli, la inspecțiile făcute, a cerut să fie întovărășit și de căpitanul spaniol Pedro Navarra, cunoscut pentru competența sa în tehnica asedierii cetăților. Nevoit să ceară și părerea oamenilor de meserie și a specialiștilor, el nu înțelegea să se bazeze doar pe propriile sale cunoștințe și pe instinct. Navarra i-ar da sfaturi bune și, adăugând la părerea sa și pe cea a unui ofițer expert în

meserie, ar fi fost acoperit și față de papă. În sfârșit, pentru executarea lucrărilor, l-a trimis pe Antonio da San Gallo, marele arhitect care, la sfatul său, îndiguise râul Arno, în timpul războiului cu Pisa. San Gallo se afla pe atunci în inspecție la fortificațiile din Lombardia.

Florentinii nu vedeau cu ochi buni planurile lui Machiavelli. Se temeau să nu modifice traseul zidurilor, fie trăgând apărarea spre interiorul orașului, ceea ce ar fi plasat unele cartiere în mâna năvălitorilor, fie lungindu-l excesiv de mult, ceea ce ar fi obligat milițiile civice să stea mai des de pază la fortificații. Dar, mai ales, ceea ce ar fi fost, de altfel, normal – să fie pus orașul să plătească lucrările executate pentru propria sa apărare. În loc să îmbrățișeze cu entuziasm inițiativa lui Machiavelli, opinia publică a venit cu critici și și-a manifestat reaua-voință, refuzându-i contribuția în materiale și în bani.

. Cu toată grija și atenția, Machiavelli a apelat la papă, rugându-l să suporte din tezaurul pontifical cheltuielile pe care cetățenii nu voiau să le facă. „Ni se pare necesar“ – îi scrie el lui Francesco Guicciardini, ambasadorul Republicii pe lângă Sfântul Scaun și consilier foarte ascultat de papă –, „ni se pare necesar ca Sanctitatea Sa să dea ordin să ni se deschidă creditul. Dacă Sanctitatea Sa vrea să ne ajute, acum este momentul s-o facă; și ne-ar fi cu atât mai de folos, cu cât suntem încredințați cât e de primejdios să ne atingem de banii cetățenilor cu noi impozite.“

Cu inima grea, cu sufletul neliniștit, el s-a apucat de treabă. Are colaboratori prețioși: pe Baccio Bigio și pe San Gallo. Nu-i vor lipsi deloc talentele. Ce-i va lipsi, probabil, va fi entuziasmul popular, elanul tuturor, sentimentul patriotic. Se prevedea, deja, că pentru executarea săpăturilor vor trebui înrolați cu forța, la terminarea recoltatului, țăranii din satele de primprejur.

Din punct de vedere tehnic, este vorba de transformări considerabile, pentru că trebuie să se țină seama de noul

armament și să se construiască bastioane capabile să susțină piese grele de artilerie. Construirea acestor bastioane va face inevitabilă dărâmarea unor case. Ne închipuim cu ce scandal vor fi întâmpinați demolatorii, ce de vociferări, ce de înjurături, ce de blesteme și acuzații stupide la adresa inițiatorilor acestor lucrări; reproșuri că s-a ocolit o anumită locuință, că s-a dărâmat alta. Machiavelli își va pierde, probabil, toată popularitatea într-o asemenea afacere. În timp ce-și făcea cu Navarra, cu arhitecții, cu șefii de lucrări, turul orașului, atent să provoace cât mai puține pagube, să se facă cheltuieli cât mai reduse, punându-și tot sufletul în această acțiune, fiindcă era vorba de iubita lui Florență, pentru salvarea căreia își închinase întreaga viață, el își spunea că, totuși, nimeni nu va fi mulțumit, nici papa, nici florentinii. În sfârșit, exista teama ca, schimbător cum era – și o dovedise bine în problema armatei naționale – , Clement VII să nu se dezintereseze subit de lucrările pe care azi părea destul de nerăbdător să le vadă terminate, lăsând pe umerii lui Machiavelli toată greutatea și răspunderea.

Lui Machiavelli nu-i plăceau adunările publice, „comisiile“ care de cele mai multe ori au rolul să paralizeze inițiativele personale; dar, de această dată, a fost bucuros să se poată sprijini pe un comitet, acela al celor Cinci Procuratori ai Zidurilor, propus de el Consiliului celor O Sută, care l-a și instalat pe loc. Comitetul acesta, odată intrat în acțiune, l-a numit pe Machiavelli cancelar și „inspector al fortificațiilor“. Ca să-l ajute în misiunea dată, i l-au atașat pe unul din fiii săi, care urma să-i fie secretar, și un trezorier. Primarilor orașelor și satelor li se expediaseră scrisori, în care li se cerea să-i pună la dispoziție oameni pentru executarea muncilor de teren. S-a început cu săpăturile, cu căratul pământului și cu îndiguirea Mugnone-lui, ceea ce era enorm de mult. Și nu fără să se lovească de mii de dificultăți din partea florentinilor, din partea primarilor, din partea papei,

care se încăpăţâna în ideea de a fortifica San Miniato. Când i se obiecta, arătându-i-se surplusul de cheltuieli ce ar fi necesitat o astfel de lucrare, el răspundea, cu superioritate, că astea aveau să fie acoperite de avantajele obţinute când locul va fi apărat de ziduri. „Cât despre grija pe care trebuie s-o avem pentru consolidarea porţii Prato şi a porţii Justiţiei, ca şi a terenului de dincolo de Arno şi de lângă coline, aşa cum, prevăzător, ne recomandă Sanctitatea Sa, noi nu vom neglija nimic pentru a-i da satisfacţie", scrie Machiavelli în scrisorile destinate a fi arătate papei; însă,în misivele sale particulare el declara categoric: „Toate astea nu sunt decât basme şi papa nu ştie ce spune".

Practic, întreaga tevatură n-a dus la nici un rezultat. Deşi nori grei ameninţau orizontul politic, neglijenţa Procuratorilor Zidurilor şi întârzierile trezoreriei în a-i plăti pe muncitori împiedicau terminarea lucrărilor. Ba s-a mai întâmplat chiar ca şi după ce au fost demolate porţiuni din vechile fortificaţii, pentru a se construi bastioanele destinate artileriei, să se vadă că nu se mai puteau înlocui, aşa că au rămas deschise breşe, pe unde inamicul ar fi putut să pătrundă dacă asta ar fi urmărit. Din fericire pentru republicani, Imperialii ameninţau mai curând Roma, şi pentru prestigiul de a fi cucerit Cetatea Eternă, şi pentru prada pe care ar fi luat-o soldaţii. Dar, aşa cum le spunea şi Machiavelli concetăţenilor săi ca să le stimuleze patriotismul, să fiţi siguri că, în ziua când Roma va cădea, curând îi va urma şi Florenţa. Iar în acest timp, Clement VII, socotind să iasă din încurcătură dacă adoptă o atitudine de duplicitate curtenitoare, uneltea contra regelui Franţei şi a împăratului şi, în acelaşi timp, le da asigurări de prietenie nemărginită şi sinceră.

XVII
Ultimele neliniști

Carol Quintul se săturase de atâtea tergiversări diplomatice. După clapa pe care i-o trăsese Francisc I, se gândea acum să reînceapă, cu și mai mare furie, războiul. Omul acesta mărunt, cu bărbia puternică și privirea poruncitoare, ținea să-l atragă pe papă în jocul său. Nu avea încredere în intrigăriile Vaticanului, se temea că o uniune a statelor italiene putea să se înfăptuiască într-o zi, și că papa putea să inventeze un „liberalism“ în jurul căruia să se concentreze toată înflăcărarea Italiei, toate speranțele și toate mâniile ei. Se hotărâse, deci, să pună mâna pe Sfântul Scaun și, deoarece Clement refuza să i se alăture, voia să facă uz de violență.

Îi era ușor să găsească în chiar anturajul papei pe cineva care să facă jocul Imperialilor. Cardinalul Colonna își propusese să organizeze capcana în care trebuia să pice Clement VII. Aveau să pună mâna pe el, apoi să convoace un conciliu care să-l demită sau, și mai bine, să-l facă să se îmbolnăvească subit și să moară, ceea ce ar fi simplificat lucrurile. Cardinalul Colonna avea să primească apoi tiara, și Carol Quintul să devină, astfel, stăpânul Italiei.

În timp ce Machiavelli, ros de griji, îi îmboldea pe muncitorii indolenți, cerea bani de la vistierie, alerga din zori și până în noapte de la un bastion la altul, ca să vadă ce se făcuse și ce mai era de făcut, trădarea săpa sub tronul pontifical. Clement VII, preocupat numai de ideea de a fortifica San Miniato și de a economisi cu aceste lucrări 80.000 de ducați, habar nu avea de ceea ce se petrecea în

propriul său palat. Colonna lua ultimele măsuri. Moncada, generalul spaniol, îi acordase libertate de acțiune și-i promisese sprijinul armatei imperiale în ziua când „lovitura de stat“ avea să-i reușească.

Barbarii se găseau la porțile Romei. Acestui vechi roman care, din punct de vedere intelectual, era Machiavelli, perspectiva căderii orașului în mâinile germanilor și ale elvețienilor îi provoca suferințe de nesuportat. Italia nu mai era acum decât o corabie în plină furtună. Italienii înșiși, aceia care ar fi trebuit să salveze vasul, se înverșunau să-i doboare catargele, să-i sfâșie pânzele, să-i sfarme carcasa. Din interese personale, din orgoliu sau din ambiție, principii, cardinalii, generalii, oamenii politici își îmbucătățeau patria în loc s-o apere. O salvare, prin unificare, prin înțelegere, părea un lucru din ce în ce mai irealizabil. Toți bărbații care ar fi putut s-o facă fuseseră loviți de soartă. La aproape douăzeci și șapte de ani, „Principele“ Cesare Borgia dăduse greș. Iuliu II n-a mai apucat să-și vadă opera terminată. Clement VII nu era decât un Medici superficial, un Medici foarte mic în comparație cu bătrânul Cosimo și cu Lorenzo Magnificul, pe Giovanni delle Bande Nerre nu-l mai vroia nimeni. Trebuia oare să-și piardă speranța în Italia?

Pedestrașii coborau în masă dinspre Germania și Elveția, agitându-și steagurile, învârtindu-și cu amândouă mâinile spadele, în uruitul asurzitor al tobelor. Toată lumea punea mâna pe arme și se grăbea să ia parte la devastarea Italiei. Gândindu-se la prada enormă ce le va pica în aceste vechi orașe, pline de mari valori și bogății , muntenii și țăranii germani se înrolau în bandele imperiale. Franța, în care atâta vreme Machiavelli se încrezuse, nu mai era acum destul de puternică pentru a-i proteja pe aliații săi italieni. Francisc I era un cavaler, dar nu și un mare războinic; iar Carol Quintul, căruia puțin îi păsa de cavalerism, purta împotriva lui un război aspru și dur. Italia lui Cato și a lui Scipio, Italia lui Dante și a lui Petrarca mergea spre declin. Salvatorul nu se ivea – poate că nici

Machiavelli nu mai credea în așa ceva – și curând hoardele teutone aveau să-și adape caii în Tibru și apoi în Arno.

Totul era pierdut. Într-o zi, vestea ocupării Romei de către Colonna i-a îngrozit pe florentini. Cardinalul, complice al spaniolilor, își introdusese în oraș propria armată, trei mii de infanteriști, artilerie și opt sute de călăreți. Doar o fugă, în mare grabă, îl mai salvase pe Clement VII. Papa s-a folosit de pasajul secret care conducea de la Vatican la castelul Sant'Angelo, păzit de gărzile elvețiene, și s-a adăpostit în spatele zidurilor enorme ridicate pe mausoleul lui Hadrian. Castelul Sant'Angelo era considerat inexpugnabil, dar Colonna, vrând să-și captureze dușmanul, a ordonat asaltul. Fără îndoială că l-ar fi prins pe Clement VII, dacă n-ar fi fost Moncada, care a intervenit la timp, i-a ordonat cardinalului trădător să se retragă și i-a dat lui Clement VII să semneze – ceea ce nu mai putea să refuze – un armistițiu, pe care îl respinsese ani de zile.

Slăbiciunea ducelui de Urbino, care comanda armata pontificală, manevrele sale fără rost, prost coordonate cu armata genoveză a lui Doria, paralizau toate speranțele. Ducelui îi lipsea un bun sfătuitor politic, un bărbat în același timp versat și în probleme de război, și în probleme politice, care să poată dirija mișcările și să-i insufle acestui căpitan indecis ce hotărâre să ia. Un singur om era capabil să joace acest rol; și Guicciardini, care întovărășea armata în calitate de locotenent al papei, o știa bine: Machiavelli.

La început, Machiavelli s-a eschivat, pretinzând urgența lucrărilor de fortificații. I s-a răspuns că la Florența există un om energic, specialist în materie de construcții, pentru că era arhitect și, în plus, îl interesau și problemele militare: sculptorul Buonarotti, acest Michelangelo pe care îl pusese odată Iuliu II să-i facă de toate; și în toate a excelat. Așa că Senioria a acceptat propunerea lui Guicciardini, l-a înlocuit la lucrări pe istoriograf cu sculptorul, și l-a expediat pe Machiavelli pe câmpul de luptă pontifical.

Speranța renăștea. Cremona, în fața căreia de multă vreme se bătea pasul pe loc, se predase. Trupele italienești, imobilizate la acest asediu, redeveneau, deci, disponibile, în chiar clipa când Imperialii dădeau semne de oboseală. Nerăbdarea cu care Moncada îl presa pe papă să consimtă la un armistițiu dovedea extenuarea lor. O acțiune energică, împreună cu venețienii și cu genovezii, putea duce la un rezultat hotărâtor. Sosise momentul ca spaniolii să fie înghesuiți, spunea Machiavelli, să fie eliberat Milano, să fie luată, cu ajutorul lui Doria, Genova... Guicciardini, și el înfierbântat, îl îndemna pe ducele de Urbino, iar acesta, hotărându-se în sfârșit, se pregătea să pornească la drum când, deodată, vestea fugii lui Clement VII și a armistițiului a zdrobit orice entuziasm.

Nu-i nimic pierdut, sugera Machiavelli, atâta vreme cât Giovanni delle Bande Nere se mai află pe teren; armata sa nu e inclusă în armisițiu, pentru că, teoretic, ea depinde de francezi și nu de papă. Dați-i repede recompensa pe care o cere, altfel există riscul să abandoneze jocul. El nu are decât patru mii de oameni, dar „bandele negre" sunt trupele cele mai bune din Italia capabile să schimbe lucrurile.

Acum, când își reluase activitatea, Machiavelli nu mai știa ce e descurajarea. Erau foarte grele, totuși, pentru un om în vârstă, aceste galopade continue, de pe frontul de la Roma la cel de la Florența și înapoi. Inspectorul fortificațiilor era nerăbdător să afle cum se achită sculptorul de misiunea sa. Era el la curent cu noutățile în probleme de artilerie? Știa cum să construiască platforme pentru bombardele grele? Ca să-l provoace pe papă să încalce armistițiul ce-i fusese impus cu forța, el îi reamintea un pasaj din *Principele*, în care se spunea că „cei care disprețuiesc vulpea nu-și prea cunosc meseria; cu alte cuvinte, un principe prudent nu poate și nici nu trebuie să-și țină cuvântul decât atunci când o poate face fără să aibă de suferit și numai atunci când împrejurările în care și-a luat un angajament se mai mențin încă." Împrejurările erau acum altele, în sensul că armata spaniolă devenise slabă; după etica

lui Machiavelli, papa era, prin urmare, perfect îndreptățit să ignore armistițiul pe care îl semnase.

Iuliu II n-ar fi ezitat. Nici Alexandru VI despre care Machiavelli spunea că toată viața nu făcuse decât să înșele. Proteste, jurăminte, nimic nu conta pentru el; niciodată un principe nu și-a călcat mai des cuvântul și nu și-a respectat mai puțin angajamentele. „Asta pentru că", adaugă foarte serios istoricul, „el cunoștea foarte bine partitura artei de a guverna." Adept al războiului total, el nu s-ar fi lăsat împiedicat de considerente atât de puerile. De nenumărate ori, dovedise că „principele cel mai fericit este acela care știe cel mai bine să se îmbrace în blană de vulpe". Așa că, atunci când împrejurările și salvarea patriei o cer, scrupulele sunt absurde și chiar criminale.

Clement VII era scrupulos sau, poate, pur și simplu timorat. O acțiune energică putea fi eliberatoare. Papa avea sub ordinele sale treisprezece mii de elvețieni și douăzeci de mii de italieni. Imperialii nu erau tot atât de numeroși. Clement VII l-a lăsat, totuși, pe Carol Quintul să zdrobească revolta de la Milano, l-a lăsat pe Doria încleștat în luptă cu flota spaniolă, comandată de Lannoy; escadra genoveză, dacă ar fi fost ajutată, ar fi putut să-l oprească. În timp ce încă se mai ezita, teribilul Frundsberg, înflăcărat atât de fanatism religios cât și de speranța jafului, își aduna pedestrașii, vreo douăsprezece mii se spune, ca să prefacă în cenușă Noul Babilon. Clement VII nu luase în serios consecințele militare și politice ale Reformei, dintre care cea mai importantă era entuziasmul religios ce-i ațâța pe protestanții elvețieni și germani la luptă și la măcel. Până atunci, războaiele din Italia nu fuseseră decât niște „aventuri"; acum ele căpătau aspectul unor cruciade.

Pedestrașii ar fi putut fi nimiciți pe când traversau mlaștinile de la Mantova; dar nimeni n-a făcut-o. Ducele de Ferrara, care era cel mai priceput artilerist al timpului său și care poseda un armament nemaipomenit, trecuse de partea Imperialilor, în urma tuturor insultelor cu care îl copleșise

papa Clement VII, ignorând cât interes avea să-l aibă printre aliați. Lăsat singur, Giovanni delle Bande Nere s-a izbit de uriașa artilerie a spaniolilor și a ferrarezilor și a murit lovit de o ghiulea; sfârșit simbolic al ultimului condotier din școala lui Barbiano, a lui Piccinino și a lui Colleone. Ducele de Urbino, luând în serios armistițiul, s-a dus acasă.

Caracterul nehotărât al lui Clement VII îl împiedica, o dată în plus, să facă gestul care ar fi salvat situația. Imperialii mai puteau fi încă înfruntați, deși fiecare zi de întârziere era în avantajul lor, căci primeau fără încetare întăriri. Se pare că toată Germania și toată Elveția se îngrămădeau după pradă, atât de multe erau regimentele care străbăteau trecătorile și se revărsau pe câmpiile italienești. Trebuia aleasă una dintre alternativele care încă mai erau posibile, și nimeni nu știa de cât timp mai dispuneau pentru a face o alegere. Sau să se poarte războiul cu o extremă îndrăzneală și vigoare, știind că timpul acționează în favoarea Imperialilor și că, ezitând în continuare, slăbiciunea creștea; sau, dacă nu se lua decizia unei acțiuni disperate, atunci să se pună capăt unei situații dezastruoase, cerându-se pace.

Florentinii doreau pacea. Fără îndoială că nu aveau prea mare încredere în zidurile de apărare ale orașului, și erau gata să-și cumpere liniștea și siguranța – chiar foarte scump, dacă trebuia – numai ca acest coșmar să se sfârșească o dată. Machiavelli, care făcea fără încetare naveta între Florența și Roma, atunci când nu era pe teren alături de Guicciardini, îi aducea de fiecare dată papei mesaje alarmante din partea Senioriei. Trebuie că spaima florentinilor era mare, deoarece, cu toată zgârcenia lor tradițională, ei îi ofereau lui Clement VII o sută cincizeci de mii de ducați dacă încheia pace.

Greu de știut ce simțea, personal, Machiavelli. Am spus că el era un partizan al războiului total, dar nu unul absurd, destinat eșecului. Era una dintre marile calități ale acestui om – și unul dintre cele mai de preț merite ale sale – că nu se încăpățâna niciodată să-și mențină părerea, atunci când

evenimentele îi erau potrivnice. Libertatea de a-ți schimba părerea, după cum te îndemnau împrejurările, era considerată de el drept unul dintre privilegiile cele mai importante și mai necesare ale unui om liber. Așa că, judecata lui urmărea instabilitatea hotărârii pontificale; Clement VII nu se resemna nici cu pacea, nici cu războiul, nefiind, probabil, în stare nici de una, nici de alta; îl zădărea pe Împărat, permițând hărțuieli neconforme cu armistițiul, prea scrupulos ca să aibă curajul, deschis și hotărât, să considere armistițiul ca nul și neavenit. Era imitat și de ducele de Urbino, tot atât de indecis, încât Guicciardini se întreba dacă acesta nu era cumva un trădător, un imbecil sau, pur și simplu, un laș. Unii atribuiau această inerție unui plan urzit de venețieni, pe care o victorie a papei i-ar fi nemulțumit. Ducele de Urbino nici n-ar fi fost în stare, măcar, să profite de o revoltă a pedestrașilor lui Frundsberg, care i-ar fi permis să-i zdrobească. Mercenarii își cereau zadarnic soldele de la trezorierii care, după obiceiul lor, nu aveau bani. Pedestrașii au început să protesteze, apoi au pus mâna pe arme și au vrut să-i ia prizonieri pe propriii lor ofițeri. Conetabilul de Bourbon s-a ascuns, dar Frundsberg, crezându-se în stare să-și calmeze oamenii doar prin simpla sa prezență, s-a îndreptat spre ei și a vrut să le vorbească.A fost primit cu asemenea vociferări, că bietul om, cuprins de uimire și de mânie, a căzut pe o tobă și a murit lovit de dambla.

În loc să profite de răzmerița care dezorganiza armata imperială, papa a intrat în tratative. A acceptat condițiile dezonorante și ruinătoare impuse de Carol Quintul. A acceptat să le recunoască Imperialilor stăpânirea asupra regatului Neapole, de unde și-a retras armata. A acceptat ca trădătorul cardinal Colonna să se înapoieze la Roma și să-și reia locul la Vatican. A acceptat să verse șaizeci de mii de ducați conetabilului de Bourbon. Acesta, în taină, era mulțumit că a terminat astfel un război care îl costa foarte mult. Și, cum pacea fusese definitiv asigurată, el a început să desființeze garnizoana romană și să-și concedieze soldații.

Carol Quintul își jucase bine rolul de vulpoi. Papa era pierdut. Acum, când își imagina că izbutise să-și cumpere liniștea cu prețul atâtor concesii, iată-l și pe conetabilul de Bourbon, care se făcea că e tare supărat. Zicea că tratatul fusese semnat fără știrea lui. Cei șaizeci de mii de ducați care i se promiteau erau o sumă derizorie, și socotea că e îndreptățit să continue războiul, după bunul său plac, până când avea să obțină deplină satisfacție.

Comedia era perfectă. Un trimis al papei i-a oferit conetabilului o sută cincizeci de mii de ducați; acesta trebuia să-și retragă armata de cum primea optzeci de mii; astfel fuseseră fixate, în cursul unor discuții neoficiale, condițiile. Dar, o dată mai mult, Bourbon a respins și această concesie. Ce mai vroia omul ăsta?

Dacă ar fi fost cinstit, ar fi răspuns că vroia să pună mâna pe Roma și s-o jefuiască; dar el nu ținea să afișeze un astfel de cinism, și apoi trebuia să-i lase papei timp să-și epuizeze definitiv forțele, iar armatelor germane timp să străbată trecătorile înzăpezite. Machiavelli era înnebunit de astfel de tergiversări, de astfel de ezitări, de aceste false manevre care epuizau Italia. Îi vedea pe Imperiali devenind din ce în ce mai numeroși, din ce în ce mai lacomi: un roi de lăcuste care nu se retrăgeau mai înainte de a fi devorat totul. Vedea cum se fărâmițează liga italiană, cum se desface, îi vedea pe aliații săi neavând simț politic ca să rămână uniți la necaz și la primejdie. Fiecare nu se gândea decât cum să iasă din încurcătură și puțin îi păsa de ce avea să ajungă Italia. Fiecare era gata să-și sacrifice tovarășii, numai el să aibă cât mai puțin de suferit.

A renăscut speranța în ziua când Morone, care întovărășea armata conetabilului, s-a oferit să-i trădeze pe noii săi stăpâni pentru trei mii de ducați; atât de mult domnea confuzia în acest sărman popor, încât era gata să-i acorde încredere acestui personaj dubios. Machiavelli, hărțuit de Seniorie, care îl silea să-l îndemne pe papă să capituleze, oricare ar fi fost condițiile, biciuit de ploaie și de vânt, își

omora caii umblând pe drumuri nesfârșite. Îl vedem la Parma, la Bologna, la Florența, la Roma, la Casal Maggiore, cu armata, la curte, la consiliu. Plin de amărăciune, de rușine, decepționat și scârbit de lașitate și de prostie, dar totuși neclintit în credința nedezmințită a unei Italii unite și libere, reconfortat de pasiunea sa pentru țară și, în ciuda tuturor evidențelor, sperând încă; sperând, deși nu mai exista, în acel moment, nimeni în toată Italia – nici măcar un singur om – capabil să conducă o luptă de eliberare. Giovanni delle Bande Nere, în care își pusese atâtea speranțe, era mort. Morone, care îi trezise pentru un moment interesul, nu era decât un personaj de comedie, un măscărici care voia să facă pe marele politician, un trădător vulgar, obraznic și mitoman. Încotro să te îndrepți, de la cine să aștepți salvarea și consolarea? Obsedat de scrisorile alor săi, care sunt speriați, el trebuie să-i liniștească pe copii și pe Marietta. Florența s-a reîntors la marile spaime din Evul Mediu. Tot poporul tremură, se roagă și plânge. Izolați în vila de la Sant'Andrea, nevasta și copiii sunt cuprinși de deznădejde, și scrutează orizontul; nu se văd, oare, acolo hoardele de pedestrași germani, cei care jefuiesc biserici, profanează sfintele taine și-i masacrează pe slujitorii Domnului? Să vină imediat să-i ajute, că mor de frică în casa lor de la țară, în plină nesiguranță, pradă năvălitorilor.

Cu blândețe, cu duioșie, el le scrie că nu au de ce să se teamă, că el se va înapoia curând acasă. Și totuși, ros de griji și de suferințe, sfâșiat de durere fizică și morală, el este obligat să-și mărească doza de medicamente prescrise pentru calmarea enteritei sale. Nu are o zi de repaus, nici o clipă de odihnă, știind că, dacă îl lasă singur, ducele de Urbino cade iar în inerție, știind că Papa nu se gândește decât la bani, și se bucură, orbul, de economiile pe care o să le facă atunci când războiul va lua sfârșit. Plimbat de colo-colo, în spatele frontului, luând parte la marșuri și contramarșuri fără nici un rost, este exploatat și de Vatican și de consiliul generalilor. Dar și-a pierdut și încrederea, și iluziile, și speranța. În inimă poartă doar

aceeași dragoste de patrie care îl sfâșie. Aleargă pe furtună, prin rafale de zăpadă, ca și cum țara lui ar mai putea fi salvată.

La 16 aprilie 1527, trimite de la Forlì o scrisoare plină de hotărâre neostoită și de optimism „în pofida a orice" , care dă în întregime măsura cracterului său. „Mâine trebuie să fie o zi hotărâtoare pentru noi. Iată de ce, dacă inamicul înaintează, ne-am hotărât să declarăm deschis că suntem pentru război și că nici măcar un fir de păr din capul nostru nu se gândește la pace; dar dacă inamicul se oprește, atunci nu ne vom gândi decât la pace și vom abandona orice gând de război. Trebuie, deci, să navigați împinși de același vânt; și dacă ne-am decis pentru război, să tăiați, ca în carne vie, orice gest de pace, și să faceți în așa fel încât toți aliații noștri să meargă înainte. Nici un considerent să nu-i rețină; pentru că aici noi nu avem voie să șchiopătăm, ci să acționăm hotărât; disperarea deseori ne oferă resurse pe care rațiunea niciodată nu le-a descoperit."

Din păcate, papa tot mai șchioapătă. Șontăcăind între pace și război, amăgit de negocieri mincinoase cu conetabilul de Bourbon, el nu are curaj să facă gestul care ar aduce poate întreaga Italie de partea sa. Ah! Dacă ar fi aici Iuliu II... Și Cesare Borgia!... A trecut vremea supraoamenilor; acum nu mai există decât niște marionete mizerabile și fără valoare, jucării ale evenimentelor, ale străinilor sau ale lui Dumnezeu., „Îmi iubesc patria..." Mâna i-a tremurat când a scris această frază. Și adaugă: „Încredeți-vă în experiența pe care mi-au dat-o cei șaizeci de ani ai mei; nu văd să fi trăit noi vreodată o situație mai grea decât aceasta de acum." Și neobositul luptător, strategul care visa să comande armate, învingătorul de la Pisa, confidentul Vitellilor și al lui Cesare Borgia, își forțează mâna, biata lui mână înțepenită de frig, rănită de hățuri și amorțită de oboseală, să scrie aceste cuvinte care sunt probabil tot ceea ce putea să scrie mai sfâșietor și mai umilitor în ziua aceea: „Este necesar să facem pace".

Să abandonăm Barbarilor Italia? Nu putem face altfel. Dacă nu încheiem pace, ăștia vor distruge totul. Dorința asta

de pace care, la Clement VII, la ducele de Urbno, la florentini, este un reflex al lașității, la Machiavelli reprezintă devotamentul suprem față de patria sa, cel mai frumos gest de iubire de țară. Să te încăpățânezi într-o luptă zadarnică nu înseamnă să faci dovadă de eroism, ci de prostie. Erou este omul care, după ce a pregătit totul pentru victorie, intră în luptă cu toate forțele sale materiale și morale, și nu imprudentul care strigă și vociferează, apoi rămâne slab și dezamăgit. La ce e bună o inimă îndrăzneață, dacă îi lipsește armura?

Vai de profetul lipsit de arme, spunea el odată, în tinerețea sa focoasă, pe când asculta predicile lui Savonarola și când, perspicace, prevedea prăbușirea apropiată a acestui cavaler al lui Christos. Vai, spunea el și astăzi, de omul care vorbește tot timpul de război și nu e în stare să-l facă. Vai de bătăiosul lipsit de arme... Nu e deloc rușinos să faci pace, dacă nu ești capabil să faci război. Eroi nu vor fi niciodată imbecilul și imprudentul.

Azi se vede bine asta, când, la Vatican și pe teren, niște neputincioși, veleitari și abulici, se bălăbăne între politica de pace și politica de război, amenință prostește un adversar mai puternic, provocându-l pe acela care ar putea să-i zdrobească dintr-o singură lovitură. Ei agită o sabie tocită, își dau pe față slăbiciunea și spaima cu propunerile de pace pe care le fac sau la care nu se împotrivesc. Ca și cum asemenea zarvă l-ar putea păcăli pe împărat!

Dacă nu mai suntem capabili de luptă, s-o mărturisim imediat; și să începem tratative, căci nu ne va servi la nimic o politică în același timp și de abdicare și de provocare. Armistițiul încheiat de papă, concesiile făcute conetabilului de Bourbon nu-l mulțumesc totuși pe Machiavelli. Sunt jumătăți de măsură. Bourbon e un vulpoi șiret, care nu se gândește decât să câștige timp. Și iată cum, confirmându-și preocupările, grijile și decepțiile, la 11 mai sosește la Roma un curier, care se repede în Palatul Senioriei, strigând teribila veste că Roma a fost cucerită. Împăratul pradă totul; Cetatea Eternă e numai foc și sânge.

Asta s-a întâmplat cu trei zile înainte, la 8 mai, când, în cursul unei manevre greșite, ducele de Urbino a părăsit orașul pentru a se apropia de armata imperială. Conetabilul de Bourbon a profitat de ocazie și a declanșat atacul. Ah! Asediul nu a durat mult, Bourbon a fost ucis de un glonț de archebuză, dar orașul est acuma scrum. Pedestrașii germani se împăunează, înveliți în odăjdii și stihare; caii lor au făcut grajd din biserici, iar prostituatele care însoțesc regimentele, sulemenite și împopoțonate beau din potire și anafornițe vinurile fine ale pivnițelor romane.

Trezită din stupoare, Florența s-a gândit imediat la consecințele pe care puteau să le aibă pentru ea aceste evenimente; armata germană, care nu mai întâmpina nici un obstacol, urma să ajungă în Toscana. Ce puteai să-i opui? O garnizoană slabă, prost instruită, paralizată de spaimă; fortificații neterminate, la care Michelangelo și Machiavelli lucraseră degeaba – și mai bine ar fi fost să le lase așa cum erau la început.

Un val puternic de mânie s-a stârnit în Florența. Un sentiment mai violent încă decât frica și instinctul de conservare a scos populația în stradă. Din nou, s-a auzit vechiul strigăt: Libertate! Și, la doi pași de inamic, amenințată de soarta care tocmai năpăstuise Roma, în loc să-și instruiască milițiile și să-și întărească bastioanele, Florența, revenind la vechile ei obiceiuri, începea o revoltă.

Trebuia să fie făcut cineva răspunzător de nenorocirile momentului. Sigur că nu burtă-verzimea, acea *corpassone*, cum scrie, cu atâta dispreț, Guicciardini, „gloata care își pierde vremea cu baliverne și neglijează lucrurile importante. Ea nu e capabilă să facă nimic, și nici nu vrea ca ceilalți să facă ceva. Se uită doar la palatul Medici și la palatul Senioriei, străină de interesele orașului, și nu vede ce o amenință. Doamne, ce dureros lucru e să asiști la asemenea dezordine!" *Corpassone*, această Florență indiferentă, denigrantă, oarbă, inertă, atentă doar la certurile politice care sunt pasiunea ei, ocupația ei preferată, această masă uriașă lipsită

de vlagă, zăpăcită de certurile dintre partide, asurzită de oratori, dorește ca cineva să plătească pentru toate spaimele ei și, evident, Medicii vor fi aceia care „vor plăti", așa cum au plătit și în 1494. Dar, bineînțeles, numai după ce „tirania" va fi abolită, după ce va fi proclamată, în mod solemn, cu mult entuziasm și cu emoție, Republica, și patria va fi salvată, când Imperialii vor pleca și va reveni pacea, aducând cu ea prosperitatea, concordia și fericirea.

Alungat de furia poporului dezlănțuită pe străzi, Passerini, conducătorul Florenței, fuge împreună cu cei doi tineri Medici pe care îi avea în grijă, Hipolit și Alexandru. Mulțimea a dat năvală asupra caselor *Palleschilor*, a culcat la pământ și a înjunghiat pe drum câțiva cetățeni „suspecți", și s-a trezit în aceeași situație ca în 1494, adică în plină revoluție. Dar acum nu mai exista Savonarola ca să facă ordine și, în numele lui Christos-Rege, să calmeze furia oarbă a mulțimii; iar armata imperială era cu mult mai primejdioasă decât cea a lui Carol VII.

Ce gândea Machiavelli? Liberalul acesta nu se bucura de asemenea orgie de libertate. Acest vechi adversar al Medicilor nici nu se gândea că, după plecarea lor, or să se aranjeze lucrurile, și că o schimbare de guvern putea fi de ajuns pentru îndepărtarea străinilor. S-o creadă poporul că o schimbare de regim avea să pună capăt tuturor dificultăților, dacă chiar asta se vroia; dar el, Machiavelli și amicul său Guicciardini, oameni cu cap și cu experiență, oameni cunoscători ai istoriei, care în șaizeci de ani văzuseră atâtea, nu puteau fi amăgiți cu asemenea lozinci. Un guvern nou s-ar izbi de aceleași obstacole ca și precedentul, și nu ar fi mai în măsură să rezolve problemele teribile care îi stau în față. Și, după ce s-ar fi urlat, și s-ar fi incendiat casele mediciștilor, treaba ar fi rămas tot atât de încurcată. După ce s-ar fi șters simbolurile de pe blazoane și, în locul lor, ar fi fost caligrafiat cuvântul *libertà*, nenorocita de burtă-verzime avea să-și dea seama că nu obținuse cu asta nici mai multă bunăstare, nici mai multă abundență, nici siguranță mai multă.

Proclamarea Republicii a urmat la puțin timp după căderea Romei. La 16 mai, gata și revoluția: la 20 mai, s-a reunit Consiliul celor Optzeci și Marele Consiliu. S-a ras de pe ziduri și de pe pereți tot ce putea să mai aducă aminte poporului de stăpânii detestați, pentru ca, la 1 iunie, într-o sală purificată de emblemele tiraniei, noua Seniorie să se poată instala. Toate astea au avut loc într-o atmosferă de mare veselie; se exulta, se dănțuia pe străzi. Era sărbătoarea libertății. Dar, în vremea asta, ducele de Leyva le spunea soldaților că o să-i ducă să măsoare cu sulițele dimensiunile brocarturilor florentine.

În zilele acelea de veselie, Machiavelli lipsea din Florența. Il trimisese Guicciardini la Civitavecchia, unde trebuia să se vadă cu Andrea Doria, amiralul flotei pontificale. Cucerirea Romei nu era decât un incident, războiul continua. Guicciardini vroia să-l elibereze pe papă, captiv în castelul Sant'Angelo și aflat în imposibilitate de a împiedica jefuirea Cetății Eterne. Planul locotenentului pontifical era îndrăzneț. Cu ajutorul lui Doria, Clement VII ar fi fost salvat, îmbarcat pe o corabie și, cu sprijinul genovezilor și, se spera, al florentinilor, operațiunile ar fi continuat.

Câtăva vreme, florentinii nu au răspuns scrisorilor lui Machiavelli, ceea ce pe el l-a surprins foarte mult; primul răspuns, primit după atâta tăcere, l-a rănit profund. Noii stăpâni îl infomau că toți funcționarii numiți de Medici au fost revocați; el nu mai avea, deci, nici o calitate să discute cu Doria în numele Republicii, și tot ce va spune va fi dezavuat.

Ce mai putea să facă? Să urmeze exemplul lui Guicciardini, care, supus acelorași măsuri, se exilase singur și trăia printre străini? Unde să se ducă? Din ce să trăiască? Putea să-și părăsească familia, înspăimântată de moarte, acum când Florența putea avea soarta Romei? Să ceară ospitalitate unui oraș ostil Florenței, să împărtășească soarta tuturor proscrișilor plini de venin și de ură, într-o societate de emigranți, fără încetare roși de aceleași ranchiuni, de aceleași necazuri și de același dor de răzbunare? N-ar suporta un

asemenea exil. Și, de altfel, noua Seniorie îi cerea să revină, fără întârziere, la Florența.

Ce surpriză neplăcută i-o mai aștepta pe acești slujbași concediați? Poate iar închisoarea politică, mizeria și împuțiciunea de la *Stinche,* tortura, cine știe...? Prudența i-ar cere să nu asculte de ordinul noilor stăpâni. Suspect, și suspect fără motiv, ceea ce este cu atât mai grav, el are de ce să se teamă. Dar gândul rămânerii departe de Florența, chiar în momentul când orașul său natal are nevoie de el, singur, nu acel *corpassone* sau guvernul, ci Florența cea eternă, antica Florență etruscă, aceea care își râde de puternicii zilei, Florența căreia Machiavelli îi aparține cu tot trupul, cu toată inima, cu tot sufletul, Florența aceasta cu care el face corp comun, pe care nu ți-o poți imagina fără Machiavelli, cum nu ți-l poți imagina nici pe Machiavelli fără Florența, această Florență îl cheamă. Și, dacă nu o vrea să trăiască acolo, cel puțin să se întoarcă la ea ca să moară.

Acestea sunt gândurile care îl frământă, în timp ce călărește pe drumurile toscane. Plin de nerăbdare să știe ce se întâmplă cu orașul său, cu familia sa, reținut, în același timp, de teama pedepsei ce i se rezervă, își lasă calul să meargă în voie. Poate ar face mai bine să-l imite pe Guicciardini, care a avut prevederea să pună între el și adversarii săi politici o graniță. Guicciardini este un om bogat. Poate să trăiască oriunde vrea. El nu stă la mila altora. Și lui Machiavelli îi vin în minte versurile nemuritoare al lui Dante, marele proscris, în legătură cu pâinea amară primită din mila altora, de pomană.

Măreției lui Machiavelli îi mai lipsește această supremă cunună, aceea pe care ți-o dă dizgrația generală. Existența sa nu ar mai fi una „exemplară“ dacă omul acesta liber nu ar fi și victima liberalilor, după ce fusese și a mediciștilor. Suspectat de toți, lipsit de slujbă de către liberali, după ce fusese lipsit de ea și în vremea tiraniei, respins de democrați, așa cum, cu câțiva ani în urmă, fusese respins și de autocrați, deranjând pe toată lumea cu ținuta sa prea dreaptă și prea mândră, cu inteligența sa lucidă, cu clarviziunea cu care

demasca aranjamentele dubioase mascate sub paravanul idealismului, prea sceptic pentru a lua în serios patriotismul unora pentru care țara n-a fost decât o vacă de muls, neavând încredere în proaspeții convertiți, spunând lucrurilor pe nume și făcându-și tot atâția dușmani câți falși oameni mari și falși patrioți a dat în vileag, singur într-o țară și într-o vreme când este o primejdie de moarte să fii singur, el își contemplă, la lumina flăcărilor care distrug Roma, și care vor distruge și întreaga Italie, declinul propriei vieți.

Acest mare strateg, acest mare om politic este îndepărtat în clipa când patria are mai mult ca oricând nevoie de slujitori devotați și dezinteresați. Este trimis înapoi la moșia sa Sant'Andrea in Percussino, pentru ca pehlivanii din Palazzo Vecchio să-și poată aranja în voie treburile. Bineînțeles că nu vor fi concediați toți funcționarii. Ca de obicei, vor rămâne pe loc experții în impostură și renegații, inamovibilii trădării. Privilegiul căderii în dizgrație îl vor avea numai ei, oamenii liberi; ceea ce, în astfel de împrejurări, constituie onoarea supremă.

Toate astea ar putea fi extrem de amuzante pentru ironicul care știa atât de bine să râdă la spectacolul josniciei și prostiei omenești, căruia importanții, umflații, ipocriții, caraghioșii și canaliile i-au oferit întotdeauna această amuzantă comedie. Vai, astăzi nu mai e vreme de râs. Ce va fi cu Florența? Ce va fi cu Mona Marietta și cu copiii, retrași într-o casă de țară? Și ce va fi, până la urmă, cu acest Niccolò Machiavelli, creatorul de principi, pe care o lume ostilă „principilor" nu-l mai vrea?

Prietenul său Pietro Carnesecchi, care îl însoțește în această călătorie, îl aude oftând de nenumărate ori, în timp ce călăresc amândoi tăcuți. Carnesecchi îi respectă tăcerea. Și amândoi, pe măsură ce se apropie de Florența, sunt din ce în ce mai îngândurați.

Au găsit orașul în plină agitație: bărbații umblau de colo-colo și cărau cărămizi și pietre. Femeile își împachetau lucruile mai de preț, gata să fugă la prima ivire a pedestrașilor

germani. Michelangelo conducea treaba la fortificații, și chipul său aspru, cu nasul strâmb, cu glasul poruncitor, se impunea în fața vagabonzilor și a puturoșilor.

Machiavelli a observat că lumea nu-l recunoștea sau că se prefăcea a nu-l recunoaște. Cei pe care îi saluta își întorceau jenați fața și schimbau drumul. Opinia publică, interpret fidel al voinței puterii, arăta că Florența nu-l mai vroia; pentru el nu mai era loc. S-a retras, deci, în casa lui, ignorat de toți. În singurătate, în tăcere, în lipsă de activitate. Și niciodată nu o va mai părăsi.

Într-o dimineață, le-a povestit Mariettei și copiilor visul ciudat pe care îl avusese. Dăduse, spunea el, peste o mulțime de oameni cu înfățișare stupidă și mizerabilă care, când i-a întrebat cine sunt, i-au răspuns, spre marea sa uimire, că locuiau în Paradis. Mai târziu, a întâlnit un grup de bărbați serioși, care discutau lucruri deosebite, printre care i-a recunoscut pe filozofii greci și pe cei romani. „Aceia pe care Biserica îi condamnă", i-au spus ei, „se duc în infern". „Bucuros aș pleca și eu cu ei", le-a răspuns Machiavelli, când a fost întrebat ce preferă: raiul sau iadul. „Prefer să discut, cu acești oameni superiori, politică, decât să stau în paradis cu *marmaglia** asta." Copiii au clătinat din cap, și Marietta și-a făcut semnul crucii, căci asemenea vorbe miroseau a pucioasă.

Câteva zile mai târziu, se plângea de dureri mari în pântece. Prea mult nu s-a alarmat, căci astfel de dureri îl supărau de mult. Dar acum, ele erau din ce în ce mai mari; a luat o doză mai puternică din leacul pe care îl folosea în asemenea caz; durerile însă nu se potoleau. A doua zi, la 22 iunie a anului 1527, pe deplin conștient, înconjurat de ai săi, se pregătea să întâlnească în infern grupul acela de oameni iluștri și învățați cu care dorea atâta să rămână mereu. Nu știm dacă judecătorul suprem i-a acordat genul de nemurire pe care și-l dorea.

---

* Gloată (în lb. italiană în original).

L-au îngropat în capela familiei Machiavelli, la biserica Santa Croce. Nici acolo nu avea să se odihnească multă vreme în liniște, deoarece capela a fost ocupată, puțin după aceea, de o confrerie religioasă ai cărei membri urmau să fie înmormântați tot acolo. Trupul lui Machiavelli s-a amestecat cu o mulțime de alți anonimi; și, cum unul dintre prietenii săi era tare necăjit de acest lucru, fiul lui Machiavelli, care era canonic, l-a liniștit cu aceste frumoase cuvinte: „Lasă, tatei îi plăceau atât de mult discuțiile, că va fi cu atât mai mulțumit cu cât va avea în jurul său oameni mai numeroși cu care să stea de vorbă."

Totuși, mă tem că asemenea tovărășie nu a fost tocmai ceea ce și-a dorit el: prea semăna cu aceea cu care, pe când mai trăia încă, trebuia să se mulțumească în micul han de la Sant'Andrea in Percussino, la moșia sa, acolo unde se ducea să bea un vin bun toscan și să joace cu toți țăranii, cu hangiul, și cu toți cărutașii, o *cricca.* Să-i dorim ca, în infern, sufletul său să se simtă mai bine decât sărmanu-i trup în groapa comună.

Posteritatea îl va ignora. Cum nu era prea prudent să se vorbească de el, s-a găsit că e mai înțelept să fie uitat cu totul. L-a descoperit secolul al XVIII-lea și a dedicat acestei triste grămezi de oseminte ale unor călugări, printre care se rătăciseră și oasele autorului *Principelui*, un epitaf solemn și grandilocvent. Dar cred că l-ar fi preferat pe acela al decanului Swift, făcut de el singur, și care se află în biserica Sfântul Patrick din Dublin: „A plecat acolo unde spectacolul prostiei și al răutății omenești n-o să-i mai sfâșie niciodată inima. Du-te, călătorule, și, dacă poți, urmează exemplul acestui neobosit răzbunător al libertății".

FIORENZA

Pentru Machiavelli, politica este ceva viu și ea trebuie să rămână suplă, mobilă și variabilă, ca orice ființă vie. Toată credința sa în politică se rezumă la aceste două noțiuni: puterea și libertatea. Puterea își pierde toată noblețea daca se desparte de libertate; iar libertatea e condamnată la moarte atunci când renunță la putere.

I.S.B.N.: 973-566-069-5